(ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ)

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уредник:

ДУШАН ВУКСАН

Уређивачки Одбор:

ИЛИЈА ЗОРИЋ, РАДОСАВ МЕДЕНИЦА,
МИЛАН ВУКИЋЕВИЋ и ВИДО ЛАТКОВИЋ

Год. I Књ. 1. ЦЕТИЊЕ Јули—Децембар, 1927.

САДРЖАЈ:

ЧЛАНЦИ, СТУДИЈЕ, МЕМОАРИ.

ПРИПОВЕТКЕ, ЦРТИЦЕ.

ПЕСМЕ, ПЕСМЕ У ПРОЗИ.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Свеска I. Јули 1927. Година I.

ИНТЕРЕС ЗА ЦРНУ ГОРУ У ПОЧЕТКУ XIX ВЕКА.

У Европи се о Црној Гори пре 1800 врло мало, готово ништа не зна. Постоје извесне политичке, дипломатске везе између ње и Европе (неких европских држава) и пре тога: у најраније време с Венецијом, затим с Русијом и Аустријом. Те су везе врло лабаве, оне се прекидају и обнављају с времена на време, зависи од тога колико им је она потребна у даном моменту за њихове политичке циљеве. У сваком случају Црна Гора за њих игра само и увек једну улогу: она је борбено оруђе у борби против заједничког непријатеља. Ове везе нису оставиле неког нарочитог трага ни у литератури ни у неком културном развитку.

Не постоје никакве тешње везе између Црне Горе и културног света; она је ван сваког културног утицаја; она је изолована. Црногорци у својим брдима препуштени су сами себи и својим свакодневним бригама: вечито на мртвој стражи, у сталној борби с једним непријатељем који увек руши а никад не ствара, сејачем пустоши и незнања. Те животне околности и формирале су карактер Црногораца; оне су и главни разлог њиховом једва осетном културном напретку. Као и сви остали Јужни Словени без изузетка, Црногорци су „жртва варварства“. „Кад би поставили Франке, Германе, Ломбарде, каже Димон, у истим условима у којим су се налазили Јужни Словени, ови би народи данас били исто тако заостали као Босанци и Славонци“.[1])

И они који би желели и хтели да познају Црну Гору не могу, немају начина за то. За познавање једне земље, једног народа, постоје у главном два пута: преко књига или путовањем и личним посматрањем. Преко књига Црну Гору у ово време

[1]) „Dumont, Souvenirs. Revue des Deux Mondes, 1872 (octobre).

немогуће је познати. „Једна свеска чини целу националну библиотеку". О Црној Гори, сем историје („мемоара") Васије Петровића, нема ни једне написане књиге, не само на страним него ни на нашем језику. А књига Василија Петровића објављена је на руском језику, ретка је и до ње се тешко долази. Други начин је готово искључен. Земља је неприступачна, нема путева[1]), а о каквим превозним средствима не може бити ни речи. Затим несигурност за страног путника, по општем мишљењу, један је разлог више, да се људи не одлучују на путовање кроз Црну Гору. „Људи који се тамо сретају, каже Пуквил, носе оружје и тешко странцу који би без потпоре путовао међу њима"[2]). Европски путници (Спон (1678.), Велер (1723.), Адам (1764.), Сестини (1789,). Касас (1802.) и други), који с научним интересом обилазе јадранске обале и не помињу је. Неки од њих долазе до Котора и Будве, као последњих „европских станица" и ту завршавају своје путовање. Они стају пред тим „гигантским зидом" и не усуђују се да закораче у ту непознату земљу. Неки опет, једноставно је заобилазе: долазе до Котора, па онда врло брзо преко Будве и Улциња склизну за Драч и Крф и губе се на Леванту; њих тамо мами једна заборављена култура. Црна Гора је за њих и неприступачна и врло мало интересантна; она нема једну културу која би скретала на себе пажњу ученог света. Она њих с те стране не може да интересује. — Све је то допринело да се о Црној Гори у Европи до почетка XIX. века тако мало зна.

Доласком Француза у Илирију, а затим у Боку Которску, почиње да се говори први пут „о црногорском народу на један начин можда мање нејасан али не мање неодређен". У ближем контакту с Французима од 1806 формира се о Црној Гори и Црногорцима ни најмање ласкаво мишљење. Французи су у тој оцени меродавни и нико меродавнији од њих. Али при том треба имати на уму, да су Французи, у ово време, наши непријатељи и да њихове оцене треба примити са извесном резервом: у оцени непријатеља није тешко претерати. Ево колико Французи о Црној Гори знају и шта о њој и њеном становништву мисле. Вожиен да се не би компромитовао нетачностима не каже ништа. Ла Мартиниер, чак Енциклопедија, ћуте о овом делу света. Општа Географија каже о њему две речи и то сасвим нетачне[3]). То је народ „врло мало познат", „народ о коме се не зна ништа до име", „племе тако чувено и тако мало познато". Страбон и сви географи од њега до Р. Бошковића не

[1]) Vialla, Voyage politique et historique au Monténégro. Paris, 1820, I, 32. „Ја сам се служио, каже Виала, изразом пут за означити места куда се улази у Црну Гору, али да истину речем израз не одговара и ја не налазим ни један који може тачно да изрази моје идеје". Пуквил од прилике мисли исто тако (Гавриловић, Исписи, бр. 148).

[2]) Гавриловић. Исписи из париских архива. Београд, 1904. бр. 148.

[3]) Vialla, Voyage, I, 2 (note i).

спомињу до њен положај у Европи[1]). Када је реч о култури Црногораца ту су оцене још теже, оштрије, да не кажем страшне: Црна Гора је за њих „варварска земља", а њен народ „мало цивилизован", „недалеко од природе", „полу дивљ", „дивљ". „Црногорци каже се, могли би бити у многом поређени са Хотентотима".[2]) Не мисли се о Црној Гори тако само у почетку XIX. века, о њој се тако мисли и много доцније, тако рећи у наше дане. „Извесно Далмација није земља, каже Димон, где прогрес бије на сваком кораку... ипак Европа. Пређите границу која раздваја Далматинце од Турака тај остатак цивилизације ишчезава". У Бару је Димон готово очајан: „Ми бејасмо казали збогом Европи, ми смо били у Турској".[3])

Ипак поред свега тога у ово време је велики интерес за Црну Гору у Европи, много већи него што се то обично мисли. Он није културни, он је политички. Уз политички, доцније се јавља и интерес за живот, обичаје и типичне особине једног строго патријархалног народа. Тај интерес је од секундарног значаја. У првом реду интерес за Црну Гору је политичког карактера: он је изазван политичким плановима и интересима европских држава у које је Црна Гора моралаући. Али читав значај овом питању и улози Црне Горе даје озбиљност с којом Наполеон улази у извођење своје балканске, још шире, источне политике. На том путу за Исток Наполеон је срео два озбиљна непријатеља Енглеску и Русију.

Идеја о раду на Истоку и војничким предузећима већег стила, јавља се код Наполеона врло рано. Још августа 1797 сања он о задовољењу својих амбиција на Истоку. Његове амбиције у том правцу немају граница. Распадање турске империје изгледа му врло близу. „Треба је помоћи или узети наш део"[4]), писао је он у ово време. Он поверава своје планове Таљерану и из њихових разговора у августу 1797 формира се идеја о поласку на Египат.[5])

За извођење његовог „оријенталног сна" постоје две комбинације, два пута: пут преко Египта и пут, узимајући Италију као базу, преко Далмације, Албаније и даље. На првом путу Наполеон није имао среће: његове комбинације у том правцу биле су без основа. Питање Египта решено је у корист Енглеске (1801) Борбу с Енглезима Наполеон не може да издржи: то су непријатељи с неједнаким борбеним средствима. Он би могао да води успешно ту борбу само са јаком и добро организованом флотом, а то Наполеон није имао. Он има војничку снагу суво-

[1]) Гавриловић, бр. 148.

[2]) Vialla, I, 330.

[3]) Dumont, Souvenirs. Revue des Deux Mondes 1872 (novembre).

[4]) Bourgeois, Manuel historique, II, 191.

[5]) Op. c. II, 191.

земних трупа. Због те очевидне немогућности Наполеон се одриче ове, и одлучује се за другу, далеко замашнију, али и много солиднију комбинацију.

Наполеон је непрестано заузет идејом рада на Истоку: слика Истока стално му лебди пред очима. Он неће никако да се одрече Средоземног мора и Леванта. „Нема више ништа да се уради у Европи, каже он (1804), само се на Истоку може радити на велико“.[1]) Мало доцније, у почетку 1805 пише он аустријском цару: „Данас се не може с разлогом борити до за цариградско царство“.[2]) Његове комбинације у Италији су добро прорачунате: он довршава италијанско уједињење и хоће да у Италији добије потребан ослонац за своја предузећа на Истоку.

Пожунски мир (децембра 1805) чини једну нову етапу у Наполеоновом путу за Исток: он постаје господар млетачких поседа у Далмацији и први пут долази у директан додир с Турском.[3]) Његове позиције стечене овим миром нису ни довољно осигуране ни довољно солидне: треба их појачати. И он их појачава новим тековинама два наредна мира: миром у Тилзиту (1807) и миром у Шенбруну (1809)[4]) Још два корака напред у истом правцу. Све он то ради за осигурање „два пројекта, један основан на реалној бази, други роман. Први је деоба Турске, други експедиција у источну Индију“.[5])

На овом другом путу, за који ће се Наполеон највише ангажовати и коме ће све остало подредити, сем с Русијом и Енглеском, срео се он с Црногорцима и њиховим владиком. На те везе и односе између Наполеона и Црногораца ми ћемо се осврнути детаљно другом приликом и на другом месту. Овде то није главни предмет нашег излагања. Црну Гору треба Наполеон, треба је Русија, треба је Енглеска. Енглеска је треба у борби с француском војском у Далмацији. Русија је треба заједно са Србијом, као експонента своје политике на Балкану и одржање њених позиција у Јадранском и Средоземном мору. Она зна врло добро праву цену Боке Которске и Црне Горе и њен интерес за ове области није мали. Чарторијски се живо заузимао код цара (1806) да не попусти у питању Боке и да се с евакуацијом Котора затегне. „Ако задржимо Котор, писао је он, Турска ће зависити од нас... Ако задржимо Котор све Бонапартове основе у Леванту падају у воду“.[6]) Наполеон је треба за осигурање Боке Которске, као једне од најглавнијих станица за његов пут на Исток, и за обезбеђење пута Котор-Крф обалом, којим су имале у евентуалном учају, да пролазе његове трупе за Јонска Острва, до којих је Наполеон врло

[1]) Op. c. II, 237.
[2]) Op. c. II, 253.
[3]) De Clercq, Recueil des traités de la France. Paris, 1864, II, 146.
[4]) De Clercq. II, 294/5.
[5]) Bourgeois, II, 309.
[6]) Јовановић, Наполеон и Југословени, 60.

много држао. „У данашњој ситуацији Европе, највећа несрећа која би ми се могла десити је губитак Крфа. Он би био смртни удар мојим плановима“ (март 1808)[1]) За њега је Црна Гора врло важна: као непријатељ она може да му чини велике неприлике, као савезник врло лепе услуге. Њена важност није остала незапажена. „Садашња ситуација у Европи, каже Ла Прад, изгледа по мом мишљењу, да позива француску владу да тражи индиректно да стече наклоност једног ратничког народа, који ма да мало важан по свом властитом становништву, он то постаје огромно за француске интересе, по свом утицају на околна племена (nations grecques), по пријатељским везама с Угарском, по свом топографском положају који је чини неосвојивом на њеној територији“.[2]) Не мисли само Ла Прад тако, мисле и други. „Црна Гора представља једну врло важну станицу за једну малу војску, која би у њој била извесно непобедима и чак у могућности да освоји врло лако приморске области Албаније, Србије и Босне“.[3]) Уз све то треба се сетити колико је Наполеону било стало и колико је напора учинио преко Лористона и Мармона, да у Црној Гори постави свога консула и да је отргне руском утицају. Сва обећања и све претње биле су узалудне: Црна Гора остала је стално уз Русију.

Та политичка улога коју Црна Гора игра од 1806 до 1814 (специјално 1806, 1807 и 1808) обратила је на њу ширу пажњу. Та пажња оставила је извесних трагова у литератури, који су, за време о коме је реч, били доста осетни. И ми видимо да се од 1806 почиње о Црној Гори да пише. Прво се почиње са бељешкама по дневним листовима. Те су белешке доста честе, али врло кратке. На томе није остало: долазе рапорти, описи, мемоари и напокон дела. Већ од првог момента, чак и пре него је француска војска дефинитивно заузела Далмацију, постоји читава организазија за испитивање и познавање тих крајева. То је Наполеонова стална метода у односу према свим народима који улазе у састав његове државе, као и према оним, који постају његови суседи, тим пре ако су ти суседи за њега важни, као што је то био случај с Црном Гором. Наполеон је радознао, нестрпљив, стално тражи извештаје, не само од врховних заповједника, већ од свих оних који би могли да му дају ма какав нов детаљ или податак ма које врсте: треба бити добро обавештен. Он не употребљава само официре за тај посао, он у њ уводи врло често и људе од науке: научнике, књижевнике, новинаре. Шаље људе с нарочитим задатком за познавање и прикупљање података о суседним племенима. Један од првих људи који је с тим циљем дошао у Далмацију био је његов ђенерал

[1]) Bourgeois, II, 321.
[2]) Гавриловић, бр. 327.
[3]) Dupré, Mémoire sur le Monténégro. Annales des Voyages. Paris, 1811, XV, 112.

Дима. Одмах после Пожунског мира (децембар 1805) „ја примим заповест, каже он, да одем у Далмацију, да познам ову провинцију уступљену Француској".[1]) Поред тога он је био одређен као делегат за примање Боке Которске. Дима долази у Задар, одакле прави краће екскурзије: одлази до Книна, до Турске границе, спрема се да иде у Макарску, увек у циљу упознавања земље и прикупљања података. Ускоро добија вест о доласку Молиторову и заповест цареву да напусти Далмацију. На повратку задржао се Дима у Венецији, где је имао да доведе у ред своје рапорте. На брзу руку спремио је он мемоар, који је упутио директно цару, као извештај о својој мисији. Том приликом Дима се позабавио и Црногорцима: *Notes historiques et politiques sur le Monténégro recueillies par le général Mathieu Dumas, en 1806*[2]) билу су за Црну Гору, резултат његове мисије. Његове белешке послужиле су већ његовим савременицима као „извор" за познавање Црне Горе.

За Димом долази Вернинак, чији мемоар није датиран; нађен је у хартијама из 1806[3]); а упућен је Наполеону. Он прилично познаје предмет о коме говори: *Des Monténégrins, de quelques autres peuples voisins du Monténégro et de leurs liaisons avec les Russes ex les Autrichiens.* Он је, како сâм каже, пропутовао раније „земљу ових народа". (Према томе, ако би овај акт био из 1806 Виала не би био први Француз који је пропутовао Црну Гору, ма да он то изрично каже.) Много је мање поуздан Пуквил, француски конзул у Јањини. Пуквил се много интересовао за Грчку, по службеној дужности за Албанију и узгред за Црну Гору. 28. маја 1807 упутио је он министру иностраних дела један доста опширан рапорт о Црној Гори.[4]) Употребио је Димин рукопис: у толико је ваљда и поуздан, иначе, он прави врло грубе грешке, чак и тамо где је могао бити врло лако и тачно информисан. Он је у владичиној резиденцији манастиру Стањевићима, видео Версаљ Луја XIV. (са калуђерима и ђацима). Рачуна се, каже Пуквил, да има више од 300 соба, заузете од калуђера или монаха и 500 ђака упућених из разних села Црне Горе[5]).

Година 1808 је повољнија за посао ове врсте; она је и много плоднија. Тилзитским миром решено је питање Боке Которске у корист Француске и успостављени су пријатељски односи између Француске и Црне Горе.[6]) Тим самим људи који се интересују за Црну Гору и који хоће да о њој пишу у много су повољнијем положају. Они сад могу да дођу у директне везе с Црногорцима и да буду боље обавештени. Из ове године имамо

[1]) Dumas, Souvenirs. Paris, 1839. III, 272
[2]) Papiers Marmont. Châtillon-sur-Seine (у градској библиотеци).
[3]) Гавриловић, бр. 77.
[4]) Гавриловић, бр. 148.
[5]) Гавриловић, бр. 148.
[6]) De Clercq, II, 215—217

више рапората, затим мемоара, описа; имамо и два краћа штампана рада. Исте године Наполеон покушава да постави консула у Црној Гори. Преговоре води Павле Томић, који је у исто време одређен да прими то консулско место. Сви његови напори остали су без успеха: Црногорци су категорички одбили да приме консула. Владика је лепо примио Томића, према коме је био врло љубазан, доста повериив и предусретљив. Томић и иначе има лепе везе у Приморју и Црној Гори, и благодарећи тим везама он је добро обавештен, у колико је то највише могуће. То се јасно види по детаљима које саопштава. За то време док су трајали преговори за постављење консула, он је послао већи број рапората, неколико описа и мемоара Мармону[1]). Да споменемо само најкрупније: *Description de Monténéro*; *Tableau approximatif de la force actuelle du Mouténéro*; *Tableau ou apperçu sur l'Etat de Monténéro* (*Czerná Goora*). Податке су му дали највећим делом поп Тановић из Приморја и неки Станко Мартиновић, из Цетиња, вероватно и сâм владика. (Ми смо имали у рукама француске преводе владичиних писама, које је Томић добио од владике и доставио Мармону. Писма нису од велике вредности.)

Сем Томића за Црну Гору се у ово време врло много интересује Ф. де Ла Прад. Његов интерес за Црну Гору почиње раније: први пут 1803. Владика, кога је он лично познавао, шаље му свога нећака са депешама у којима га позива да дође у Црну Гору. Јануара 1804 обраћа се он маршалу Мирату, гувернеру Париза и скреће му пажњу на важност Црне Горе и на услуге које би она могла учинити Француској[2]). Крајем 1805, када је видео да ће Аустрија ући у рат с Француском, он упућује нов мемоар цару — све без успеха. Још један пут Ла Прад се усудио да покрене ово питање и да за њега заинтересује француске меродавне кругове: 24 децембра 1808 обратио се он министру иностраних дела у истом циљу[3]).

Исте године објављена су на француском два мања списа о Црној Гори. Један превод с талијанског: *Ivellio N., Il Montenero, canti-tre, Venise, 1806.*[4]) и једна кратка нота о Црној Гори: *Tableau des Bouches de Cattaro suivi d'une notice sur le Montenegro*[5]). Ми не стављамо у 1808, како стоји у библиографији, ма да цитирамо 1809 како стоји и на I. и на IV. св. „Анала". Да је 1808 а не 1809 види се из приказа дела (Moniteur, 17. april 1808). Писац првог је из Сплита, писац другог један аустријски официр. Малт-Брин је приказао прву књигу и превео на француски њен увод: Географске и историјске белешке о Цр-

[1]) Papiers Marmont.
[2]) Гавриловић, бр. 1.
[3]) Види Гавриловић, бр. 327. Под бр. 305. саопштио је Гавриловић његове *Notes sur les Monténégrins*, од 26 августа 1808.
[4]) Anales des Voyages, Paris, 1809, II, 387—391.
[5]) Annales des Voyages. Paris. 1809. IV, 145—227.

ној Гори; а *Moniteur* (17 април 1808) је донео извод из његових бележака. Том изводу припојено је неколико детаља о владици црногорском, узето из немачког листа: *Hallische Allgemeine Litteraturzeitung* (6 октобар 1807).

Белешка аустријског официра о Црној Гори доста је кратка (с, 220—227), али и тамо где говори о Боки Которској има више бележака о Црногорцима и владици Петру. „Писац опсервације је употребио Боличин рукопис, које је он чинио на самим местима нису можда биле одређене да буду објављене и тек крајем 1807 решио се он да их објави"[1]).

После кратке паузе појави се на француском још један спис о Црногорцима исцрпнији и интересантнији од свих претходних: *Dupre, Memoire sur le Montenegro*[2]). Уз свој мемоар Дипре је штампао и попис становништва Црне Горе *(Tableau de la population de Montenegro)*. (*У Ратном Архиву* у Паризу ми смо нашли на детаљне статистичке податке о Црној Гори *(Notions statistiques sur le Montenegro*, 1812—1813). Разлика између ових и Дипреових података је врло незнатна.) Дипре има доста широк интерес за Црну Гору. Њега не интересује само политичка страна њена, ма да је он сâм дипломатски чиновник, њега интересује историја, чак најстарија, унутрашње уређење (деоба земље, управа), вера, обичаји, економија, статистика, карактер Црногораца. Приказивач његовог мемоара врло је строг у оцени према њему и не препоручује га: мемоар „где, каже он, Дипре даје врло куриозне детаље о становништву и управи ове провинције, и о религији и обичајима њених становника"[3]). Ми мислимо да његов оцењивач нема право. Њему је мемоар могао изгледати пун куриозних података, јер он до тада, вероватно, није знао ништа о Црногорцима, и што су њему обичаји патријархалних народа били страни. Напротив, његова су причања доста објективна, он говори са прилично познавања о дотичном предмету и није ни најмање претеран. Он зна за књигу Василија Петровића, о којој није имао најбоље мишљење. Изгледа по подацима да је употребио Диму, можда Пуквила.

Сви ови списи рађени су по истом плану. Код свих, у основи, постоје извесна заједничка места, с незнатним варијацијама с погледом на садржину, излагање и интерес. Али сви они нису једне и исте вредности: зависи од тога у колико је дотични писац био мање или више у непосредној вези с предметом о коме говори, у могућности да сам лично посматра и бележи, у колико је имао бољег и интелигентнијег информатора. У том погледу Пуквилов мемоар, чак Димине белешке, не могу имати вредност и не могу се поредити са радовима Вернинака

1) Annales de Voyages. 1809, IV, 145

2) Annales des Voyages, 1811, XV, 87—119

3) Moniteur, 5 mars 1812

и Томића. Пуквил прибира податке о Црној Гори у Албанији, Дима у северној Далмацији, преко државних органа и људи који су му изгледали најбоље обавештени. Вернинак пак и Томић, поглавито овај други, у директним су везама с Црногорцима. Томићу сами они дају обавештења и прибирају податке. Ипак, поред свега тога, ни њихови радови нису и не могу бити за историју Црне Горе оно што се у модерној историјској науци зове извори првога реда.

Времену о коме говоримо припада и прво Француско дело о Црногорцима, дело у пуном смислу речи, ма да је оно објављено тек 1820. Оно је плод и резултат пишчевог путовања кроз Црну Гору (1810). и вишегодишњег посматрања Црногораца (1807—1813). и прикупљања података о њима. То је дело француског официра Виале: *Voyage politique et historique au Monténégro* (Paris, 1820, 2 vol.) О вредности овога дела подељена су мишљења. Робер није задовољан с њим, а и наши домаћи историчари немају у њега много поверења. „Француски заповедник Котора тако је лежерно посматрао Словене, да узима Црногорце за Грке и да у њиховом језику види један дијалекат грчког".[1]) Има опет неких који иду у другу крајност: пуни су хвале кад говоре о овоме делу. „За догађаје од 1806 до 1813, као и за слику Црне Горе у ово време ми поседујемо драгоцено дело једног другог официра (пре тога је реч о Ла Праду), пуног пожртвовања и разумевања, који беше послат код Петра I., пуковника Виале де Сомиера".[2])

Да видимо колико је Виала био у могућности да прикупи потребне податке за своје дело и да буде тачно обавештен Виала је био, као и сви његови савременици, који су писали о Црној Гори, у изванредно тешким приликама. Писати о једном народу чију националну библиотеку, по његовим речима, чини само једна књига, где су архив и библиотека непознате речи, заиста није лак посао. Али он је, у односу према свима осталим, био донекле у изузетно згодном положају. Виала је пуних шест година, релативно дуго, у непосредној близини Црне Горе; он је командант Херцег-Новог, гувернер Которске провинције, шеф ђенерал штаба друге дивизије илирске армије у Дубровнику — на месту где може бити најбоље обавештен. Он се састаје са црногорским главарима и користи се тим састанцима; он говори италијански, може да се споразуме српски; он путује лично у Црну Гору. „Ја сам хтео још више, каже он, да не бих судио по мишљењу других, ја сам ишао у центар ових брда, где се не бејаше појавио још ни један Француз".[3]) Затим он је имао и нарочиту обавезу да искористи све што је могло допринети да се формира тачан суд о Црногорцима. Виала не бележи само своје опсервације, он се служи забелешкама других: за ста-

1) Les Slaves de Turquie. Paris, 1844, I. 100.

2) Cyrille, La France au Monténégro. Paris, 1876, 25.

3) Vialla, I, 7.

тистику се помогло нотама маршала Матутиновића (Matsutinovich) и документима њиховог консула у Котору Декарно-а. Он зна и за истторију Василија Петровића. Код њега има и критике: исправља погрешна мишљења, контролише списе и документе који су му дошли до руку, говори о нетачним подацима једног рукописа који му је био достављен, о рапортима и нотама о Црној Гори од аутора који нису тамо ушли. Све то улива много поверења у вредност и објективност његова дела. Затим Виала није војник у строгом смислу речи, напротив, човек шире културе. То се види по ономе што цитира, по местимичним размишљањима, по општем интересу за целокупни живот и све његове манифестације. Очевидно познавао је Монтескиа и био је под његовим утицајем. „Свуда обичаји народа, каже он, воде своје порекло из човекових потреба, природе земљишта, климе и врсте трговине".[1]) Има више сличних места: разговори са свештеницима и културним Црногорцима. Он се интересује не само за историју Црне Горе, историју у најужем смислу (мислимо на политичку), њега интересује и он пише: о пореклу Црногораца, о топографији и статистици земље, говори о обичајима, са свим детаљима, често пута врло духовито, увек интересантно; даље о управи, законодавству, политичким односима, религији (са њеним куриозним и бизарним обредима), карактеру становништва. Није то све: он пише о економији, материјалној култури, чак о науци и уметности, језику, поезији, (Виала (II. 136) је превео дословно једну лирску народну песму и на крају књиге приложио је ноте за њу,) о флори и фауни и т. д. и т. д.

Виалино дело није савршено; њему се могу ставити крупни приговори; оно има својих недостатака. Композиција дела је врло слаба: у излагању нема никакве системе, никаквог одређеног плана, он прича по својим белешкама, онако како је сретао и запажао, тако да се у делу по неколико пута понављају детаљи исте врсте. Транскрипција имена места, имена уопште, често пута је сасвим погрешна, а затим има и нетачних детаља. (За приговоре које му чини Робер, Виалу није тешко оправдати. Име *grec* у смислу православном, врло је често у употреби и употребљавају га по правилу сви они који у ово време пишу. Виала ће дао њиме лако завести.)

Поред свих тих недостатака Виалино дело је за нас од велике вредности. Виала може да греши у политичким датумима, он се тим много не бави, то њега мало интересује. С те стране његово дело нема особите вредности. Али, његово дело је драгоцено за нас с погледом на познавање културе и живота Црногораца овога доба. То је место где Виала не греши, он је интелигентан опсерватор и његове су опсервације добре, његови описи тачни и прецизни. Он ту неће да фалсификује ствари, он

1) Vialla I, 324.

нема рачуна за то, ту он даје праву истину. Њега као културног странца који долази у једну примитивну средину, све интересује све изазива његову пажњу. И као странац он лакше запажа најкарактеристичније стране и особине народа и далеко је сигурнији у тачност својих опсервација. И ми држимо да ће сваки онај који пажљиво прочита Виалино дело имати тачну слику о културном животу Црногораца и њиховом животу у почетку XIX века — а то је историја, и то историја у првом реду.

Треба још споменути дела Броњевског и посете, које су у ово време учинили Црној Гори, руски професор Кухарски и неки Енглез Барнет. Броњевски, као руски официр, дошао је у везе с Црногорцима за време ратовања 1806 и 1807. Он је с њима заједно ратовао против Француза у Боки Которској; он је и путовао у Црну Гору. Том приликом познао је он Црногорце и оставио је о њима масу белешака у својим делима: *Записки морскаго офицера* (Спб., 1818, 4 части) и *Писма морскаго офицера* (Спб., 1825. 2 части).[1]) Броњевски је највише обратио пажњу начину ратовања Црногораца и њиховој тактици. Његово дело није имало великог успеха: Ковaљевски говори о њему исмевавајући га, а Ровински каже: „Не само у страној него и у руској литератури њега цитирају врло ретко".[2]) Броњевски је упоредио своје опсервације с причањима више угледних људи. Сем тога користио се описом једног аустријског инжињера, „но како је овај официр... преставио карактер народа савршено наопако, то је он позајмио од њега само статистички и делом историјски опис".[3])

Посете Кухарског и Барнета, у колико је нама познато, нису оставиле трага у литератури. Кухарски је познат као путник који је с нарочитим интересовањем обилазио словенске земље. Он је штампао своје белешке по разним словенским листовима. Поводом путовања енглеског путника у Црну Гору Гагић је известио Ивана Поповића, руског агента у Котору, који је имао да саветује Барнета да се претходно обрати писмом владици и да се не креће на пут пре него добије одговор. На повратку Барнет је изразио своје пуно задовољство с путовањем и обећао је да ће писати у корист Црне Горе.[4]) Ове посете и ако нису оставиле трага леп су доказ интереса за Црну Гору, који од почетка XIX

1) Милаковић, Исторія Црне Горе. Задар, 1856. VI/VII. Све оно што се односи на војне догађаје у Боки од 1806 до јула 1807 превео је и штампао Милаковић у *Грлици*, за 1837. и 1638. Употребио га је и у својој Историји. Извод из првог дела Броњевског штампао је Ровински (op. c. I. 840—). Ми нисмо могли доћи до његових дела.

2) Черногорія, Спб., 1888. I, 846.

3) Черногорія, Спб., 1888. I, 853.

4) Черногорія, Спб., 1888. I, 663.

века постаје све живљи. То су биле и прве посете људи који долазе у Црну Гору из радозналости и научних интереса. И ето од тог доба Црна Гора почиње двоструко да се открива страном свету: и путем књиге и путем посета и личних посматрања.

Петар И. Поповић.

ЈОВАН ЦВИЈИЋ - ВЕЛИКИ УЧИТЕЉ.

Велики научник и национални радник Јован Цвијић био је и велики учитељ. Није се он ограничио на испитивањима рељефа земљине коре; није се он задовољио истраживањем геолошког састава земљине утробе; он није остао на давању свијетлих и и нових истина из области физичке географије, нити на упознавању морфологије и хидрографије нашег крша; не, он је на својим дугим и унакрсним путовањима по Балканском Полуострву, осјетио да земљишни облици утичу моћно на миграцију насеља, па живот и рад људи, на њихову материјалну културу, особито на душу народну, на његове психичке особине. Цвијић је имао изузетно фино осјећање, до уочи душевне разлике међу областима, и доводећи ове особине у везу са земљиштем, он је утврдио специфичке особине појединих крајева и објаснио их до највеће тачности. Он нам је открио културне појасеве на Балканском Полуострву и довео их у везу са тереном, временом и приликама, и утврдио је научно, да географска средина има пресудан утицај на живот и душу насеља.

Испитијући географију и геологију, испитујући постанак планина и језера, решавајући географске проблеме, Цвијић је оштро завирио у душу народну, спустио се дубину његова живота и установио многе узрочне везе исмеђу човјека и терена, понаособ између човјека и карста. Али, знајући, да не може сâм испитати све што би хтио, и доћи свуда гдје би желио, а желећи да се његов посао уживи код његових ученика: он је засновао нову научну област, антропогеографију, и спремио читаво коло вриједних ученика за испитивање човјека и односа између човјека и земље, на којој живи. Да би ово постигао, Цвијић је израдио „Упутства за испитивање насела и психичких особина", и упутио своје многобројне ученике, да свој посао почну са испитивањем појединих села, породица, па и појединих личности, које се својим особинама издижу од своје средине, па да рад прошире на веће

области. Циљ је овим испитивањима, да се, на основу народних особина, проналазе узроци кретиња насеља, узроци пресељавања у далеке крајеве, као и узроци помјерања; да са истражују узроци разним душевним појавама, да се одреде закони, који су стални у односу човјека према земљишту; да се на основу висине, климе, безводности, крша, равнице, плодности и вегетације одређују нарави, карактери, психички типови. На основу личног проучавања и испитивања његових вриједних ученика, Цвијић је боље но ико упознао особине народа на Балканском Полуострву, понаособ особине Српског Народа, и стекао је дубоко увјерење за сјајну нашу националну будућност, утврдивши, да Срби имају најјачу народну свијест и да су пуни живе народне снаге за очување и одржање.

Својим опажањима и утврђеним истинама Цвијић нас води по разним крајевима Српских Земаља, по кршевима и пољима, по планинама и долинама, по гребенима и тјеснацима, по хумнинама, висинама и низинама; он нас уводи у живот и обичаје народне; он нас спушта на дно народне душе и упознаје нас са свима танчинама народне психе; он нас води по пустим и ораним пољима и рељефно представља све нити, све појаве, све нијансе народне душе, воље, културе, маште и свијести, и што је особито главно, све доводи у узрочну везу са физичким особинама земљишта и убједљиво решава најзамашније и најзаплетеније проблеме.

Цвијић је био необичан организатор научног рада. Знао је, да појединац није у стању, макар био и највећи научник, обухватити сав посао проучавања цијеле земље, па, гоњен неодољивом тежњом, да наш народ буде што прије и што исцрпније свестрано испитан, подстакнут силном љубављу и одушевљењем за народ и народне интересе, организовао је школу од својих ученика са универзитета и од људи, који су се драговољно прихватили посла, да сарађују на антропогеографији, и тако је спремио довољан број младих људи, људи од науке и пера, које је својим непрестаним радом, уз силну моћ и вољу, увео у ту нову научну област, да је био поносан на свој и њихов рад. И што је посао даље одмицао, све се више развијао и усавршавао. Цвијић је до смрти издао 24 књиге „Насеља Српских Земаља" у величини од 13.600 страна велике осмине, са небројено фотографија, скица, карата и атласа. „Насеља" су једна од најважнијих издања Српске Краљ. Академије Наука, заузимају важно и достојно мјесто у науци и чине част и Цвијићу и Академији Наука.

За антропогеографска испитивања Цвијић није ангажовао само људе од науке и пера; њему су требали и људи, који не могу самостално сарађивати на „Насељима"; он је и људе са малом школском спремом упућивао, да истражују, да испитују и да му грађу достављају, и он је такву грађу на свој начин студирао, одабирајући оно, што је важно и специфично. Он је хтио да

ниједно село, ниједан крајичак наше земље не остане неиспитан и непознат.

Цвијић је био велики рâдник; живот му је прошао у раду; умро је радећи и мислећи на науку; он није мислио на себе и свој живот; њему је живот био средство, да постигне циљ; за циљ је живио и умро мислећи о својим идејама. Он је исто тако био и велики учитељ. Сав свој живот провео је учећи друге у упућујући их на рад. Необично радан заволио је све људе од рада и сваки слободан тренутак посвећивао је усменом и писменом настављању и упућивању својих ученика. Нађе ли код некога добру вољу и спрему за рад, он га није остављао, са њиме је одржавао сталне везе, готов да га упути, да му помогне и морално и материјално, гурајући га напријед да истраје, да ради. Контакт између Цвијића и његових ученика био је сталан и чврст; своје слободно вријеме поклањао је њима и добрим дијелом живио је за њих. Куд је год пролазио, стекао је нове ученике. Његова наклоност према ученицима била је велика, а оданост и љубав према њему исто таква. Међусобни односи били су толико блиски и интимни, да је Цвијић називао своје ученике „драгима„ и дозвољавао, да ученици и њега називају „драгим". У таквој вези и лежи тајна љубави и преданости ученика према свом учитељу и послу, који је он водио.

По Цвијићу је одлична омладина најдрагоцјенији капитал једног народа. И увјерен, да се напредак државе темељи на омладини, Цвијић је стајао у сталном додиру са њом, бодрио је духовно, упућивао, показивао путеве, исправљао, руководио и настављао је. Непрестаним контактом на Универзитету и на раду у унутрашњости, он је успио, да га омладина заволи, да му следује, да му вјерује, да га слуша, да заволи посао, да ради и уради доста. А Цвијић је био неуморан, па је пажљиво пратио рад својих ученика и дочекао је, да види плодове свога огромнога рада, да буде задовољан и поносан на свој тешки рад. Он је створио много добрих научника и писаца, много истраживача и радника. И ово је највећи Цвијићев организаторски рад, јер је на испитивању насеља окупио око себе велики број српске интелигенције, универзитетски образоване, и људе из народа, учитеља, свештеника и др.

Својим научним испитивањима Цвијић је задужио Црну Гору. Испитујући наш карст, он је проучио и душу Црногораца. На основу строго научног истраживања он је дошао до интересантних закључака и смјело, све на научној основи, изналазио тајанствене величине наше душе, необичне наше психичке вриједности. Од 13.600 страна „Насеља Српских Земаља" отпада на Стару Црну Гору 3.000 страна, а то чини 22%. Црна Гора је сразмјерно најпроученији крај Српских Земаља, и само су још неиспитане некоје њене сјеверне области.

На основу личних опажања и многобројних радова својих ученика Цвијић је утврдио да је српска свијест у Црној Гори

необично јака, да Црногорци знаду за славну српску прошлост и за српску цјелину, и да је у Црној Гори развијена јака љубав према Србији и према уједињењу Српског Народа. Та дивна особина Црногораца, чиста и неизвјештачена, која стрши као и наш карст, без мрље и љаге, изазвана је у Цвијићу жељу, да потпуно испита и позна душу нашег народа. За то је упутио своје ученике, да испитују душевне особине Црногораца, да истражују психичке типове, да проникну у народну душу и живот, да осјете све танчине, све нијансе.

Цвијић је утврдио много разноврсних одлика наше душе: даровитост, фино осјећање личног и породичног образа, народне части и поноса, разборитост, досјетљивост, плаховитост, енергију, доброту, и упутио нас је, да утврђујемо ове типове, почевши од појединаца па до читавог краја; он нам је дао метод, да се у послу одржи објективност, да се све оцјењује критички, да се ништа нарочито не исцјеђује, да се силом не стварају закључци. Цвијић карактерише динарски тип Срба, којима Црногорци стоје на челу: „То је онај осећајни човек, који највише не само на Балкану полаже на свој образ, част, понос, тражи правду, и „Божју правду", гуди уз гусле и ајначи се, мушки и јуначки, од одушевљења и елана, који се борио и жртвовао, и појединачно и у масама, за слободу, за правду, да освети Косово, за своју царевину, о којој је стално и у најтежим приликама сањао .... има много немирнога и убојитога. Не признаје, да има тешкоћа које он не би могао савладати .... у ствари је сав обузет тежњом. да отме и извојује своје место у свету". (Говори и чланци II. 81.).

Цвијић је наслутио духовно сродство између насеља црногорских, херцеговачких и арбанашких брда; јако се интересовао за сјеверну Арбанију, јер је назирао да у животу и раду, у тјелесним и душевним особинама Црногораца и Малисора има много сличности. По његовој жељи ја сам два пута пропутовао Малесију и испитао малесијска племена. Цвијићева је жеља била, да пођем и у Мирдите, и пошао бих, да то нијесу омеле политичке прилике.

Антропогеографија је код нас чедо Јована Цвијића. „Насеља" чине част великоме учитељу и његовим ученицима, како онима, који су га слушали са катедре, тако и онима, који су вољно сарађивали уз великог учитеља, и жељети је, да смрћу Цвијићевом не умре и његова школа. коју је с муком засновао. То тражи велики дух Јована Цвијића; то захтијевају наши национални интереси.

Скроман као човјек, Цвијић је био скроман и као научник. Себе није прецјењивао, нити друге потцјењивао. Волио је и мале и нејаке; куцао је на све стране и гдје је ударом истјерао варницу, ту се и зауставио, да од малог и ситног начини великог и крупног. Он је успио, да пронађе многу искру, да пробуди вољу за рад, да код појединаца уздржи устрајност и да сагради монументалну зграду, чврст темељ за даљи посао.

Цвијић је учио, да у послу не треба клонути. И највећи људи наилазе у свом послу на тешкоће и сметње, али их они савлађују. Он је показао пут, којим се савлађују неприлике; он нас је охрабрио, да се прихваћамо већег и озбиљнијег посла. У борби против препрека човјек се челичи, а савлађујући сметње, човјек постаје поносан на свој рад. Плашљивост од посла, од рвања са тешкоћама, слабост је и не доноси користи. Ко страхује, кад наиђе на брод, боље је да се врати. Плашња је у сваком послу најгори друг; она човјека понизује и држи га увијек привезана за један исти колосјек и не даје му да завири десно и лијево. Јака воља прочишћава путове и гони човјека на плодан и интезиван рад; без ње је сваки човјек љешина и ништа више.

Нестало је Цвијића; нестало је великог учитеља. Цвијић се достојно одужио своме народу и науци, и на нама лежи света дужност, да се одужимо сјени великог учитеља. Умро је велики Србин, велики Славен, велики човјек, али оставио нам је огромна своја научна и национална дјела, велико по обиму, а још већи по суштини; оставио нам је утрте путеве за даљи наш рад. Цвијићево име служиће поколењима у сва времена као магнетска игла у нашем бродарењу по пучини неиспитаних поља, по океанима научног истраживања, по дубинама и висинама. Цвијић као учитељ свијетлиће потомству као највеличанственија кула свјетиља, и његово име живјеће у срцима благодарног потомства.

Андрија Јовићевић.

ИЗ ЗБИРКЕ „ОД ЈУТРА ДО МРАКА".

ГОРСКИ ЈУНАК.

„Љубим твога у горици вука
И твојег хајдука!.."

Годину дана проведох у Босни кано аустријски коњанички часник.

Неког дана јашем из Бјелине у Доњу Тузлу, па како је лијеп дан, а шума зелена, онако ћу — краћим путем — преко шуме. Милија је (и коњу и мени) зелен-шумица, него ли прашна цеста!

Сред глухе шуме снађе ме жеља, да запјевам. Те ћу овако:

„Липа ти је у Алаге љуба.
Да јој равне у свој Босни нема,
У свој Босни и Херцеговини — —"

Тај час зашушти грм, вранац застриже ушима, а предамном људескара, кано гора: јуначина мрка брка, повијене главе, а у дугачкој сивој кабаници.

„Стој!" загрми он, дигнувши кубуру. „Камо?"

„У Тузлу".

Људескара мјери очима и мене и коња.

„*Царски* коњ? Јели?"

„Није, већ мој!

„Да није царски?"

„Није! За своје га новце купих".

„Закуни се!"

„Поштења ми!" — —

Човјечина слегну раменима и рече: „Хајде!"

И замакну.

Из листа ми добаци: „Срећа твоја што запјева! — — *Да ми не зайјева, никада више йјевао не би!...*"

ОПАСКА: Ово сам приповједао младим људима, у Берлину, па је — како чујем — изишло у неким београдским новинама, кано доживљај „неког официра". А без мојег знања!

Фр. М.

1918.

„Пружи ми путнички мој штап, ја полазим. А у име Бога!“

Ти се загонетно смијеш, велећи ми: „Зар не знаш, да је Бог мртав?“

А ја теби: „Вараш се! Још живи стари Бог, а син његов — —“

„Мртав и покопан!“ упадне ми у ријеч.

„Маловјерниче! Да си икада *срцем* у Њега вјеровао, знао би да ће ускрснути: док си ти спавао, Он ускрсну! — — Виђех га и положих прсте своје у ране Његове!“

„Мучи!“ рече ти мени.

А ја теби (с еванђељем): „Да мучим камење би викало! — — Од Јадрана до Дунаја, од извора Саве до Солуна, чује се поклик: „*Ускрсну!*“ — — Не вјеруј онима, који ти веле, да је мртав: нити онима, који ти кажу, да му је умирати — јер ко ускрсне од мртвих, његов је живот вјечни!“

„Како да ти вјерујем, када га виђех на крижу? — — Везаше га, бичеваше га и трновом круном га окрунише! На крст га разапињаху, говорећи: „Ако си син божји, сиђи с крижа!“ — — Оцтом га напојише, копљем га прободоше и бацише коцке врх хаљина његових — — Како да вјерујем, да је жив ?!“

„Љубав вјерује! — — И ја га виђех на крсту, и чух последњи његов крик. И виђех главу његову како клону... Али сам тврдо вјеровао, да ће ускрснути! Па ето: *Он ускрсну!* — — Навалише камен на гроб његов, али се земља потресе, камен се одвали, а он *жив* из гроба! — — Пружи ми штап мој, да путујем!“

„Камо?“

„Браћи својој, да се с њима веселим!“

„Прогонити ће те!“

„Нека ме прогоне!“

„Грдити ће те!“

„Нека ме грде!“

„Каменовати ће те!“

„Нека ме каменују! — — Кога свијет не грди и не прогони тај није вриједан милости божје!“

НАЈЉЕПША!

Јашем (у Босни) крај господског двора. Из башће чујем тихи, звонки дјевојачки глас. Потјерам коња до самога зида, дигнем се у стријеменима и вирим у башћу...

Сред ђулистана млађана дјевојчица у златом извезеној руменој хаљини: Ружа међ ружама!

Притајеним дахом гледам. Ријека вријемена престаје тећи — вјеком бих гледао!

Гледам је, кано румене облачиће, ране зоре. Очима је грлим!

Разблажен пијем — жедним оком — млађану њезину љепоту. Утапљам се у мору блаженства!

То је она пјесмом опјевана, срцем жељкована вила. То је сан ране младости моје! — —

Жуборећ, попут птичице, иде она од руже до руже, пригибајући се млађаним, гипким тијелом својим.

Једну ружицу помириса и поглади, па је такну корaљним својим усташцима. И уздахну. А млађане груди бију, пупољцима својим, о свилену кошуљицу! — —

Мирисно повјетарце, из башће, опаја ме. Даха ми понестаје...

Гђе снивах слатка она усташца и вилинско оно лице, с великим, црним, меканим очицама? — — Њежна је кано да се мирисом ружа храни!

Сад се дјевојчица — изновице — пригну и придигне једну ружицу, велећи јој: „Шта си се снуждила, сестрице моја? Шта си објесила главицу своју? Доћи ће лептир, доћи! На златним крилима ће доћи — —“

Тај часак зарза ми коњ, дјевојчица се тргну, па се огледа и побјеже...

На прагу од куће још један пут се плахо огледне и замакне.

То виђење не потраја, колико би срце десетак пута закуцало, али ми је — за читав живот — доста: Ко је икада гледао онакову љепоту, тај никада више не може бити посвема несретан. Али ни потпуно сретан!...

Фран Мажуранић.

ОД СКОДРОГА ДО МОДРОГА.

Мислим да нико не умије клети и проклети као Црногорка, а нарочито Црногорка као мајка. Мајке Црногорке много куну несташну и непослушну дјецу. Неке често куну дјецу али их ријетко бију. Друге, често и куну и бију дјецу. Ове друге, у већини случајева, врше оба посла једновремено. Али, мајка је мајка. — Која мајка жели зло својој дјеци? Слушао сам многе мајке да гласно изговоре клетву, али по свршетку исте, шапатом, додаду: „не“!. На примјер: „Модра ми те стријела погодила мајци. — Не!“.

Моја добра мајка била је од оних које су и добро клеле и добро биле. Увијек је грмљавину пратила киша а и град. Она, до душе, није имала обичај да по свршетку клетве додаје оно „не".

Признајем да сам био несташан, самовољан и непослушан. То сад признајем. Онда то нијесам признавао. — Боже сачувај! — Онда сам све мислио да страдам на правди Бога и да сам жртва режима своје мајке.

Мене није ништа бунило што моја мајка није употребљавала поменути додатак клетви. На вербалну страну нијесам се, готово, ни осртао. Али јој, онда, нијесам могао опростити многе физичке радње, од којих имам и данас видљиве ожиљке.

Моја мајка није знала ни за боксовање, нити за џијуџицу, али је имала сигурне и одличне ударце. Она није знала ни за мачевање, али је одлично руковала сваким радним оружјем, односно оруђем. Исто тако, одлично је гађала и погађала камењем, кад би, приликом мога оступања, из стратегијских разлога, било између нас веће растојање.

Било како било, не желим да будем опширан. Да продужим и да објасним зашто сам почео са овим уводом. С њим сам почео једино са разлога тога, да бих читаоцима објаснио онај необичан наслов.

Ево продужења увода и објашњања наслова.

Моја мајка имала је, мислим, потпуну збирку свих клетви из Црне Горе и Херцеговине. Ја сам, као дијете, разумијевао све клетве и њихово значење сем једне. Та једна и једина, то је ова коју сам употријебио за наслов и то непотпуну, а која је, у потпуности, гласила: *„Да Бог дâ се сине, скитао од скодрога до модрога и нигђе ти стана не било!"*

Судбина је хтјела да се ова клетва и испуни. Тек кад се је испунила ја сам се ње сјетио и, мислим, тачно погодио њено значење.

Онда сам се сјетио и оне народне о тежини материне клетве.

Ах! Колико ми је било тешко и претешко што ме је стигла у четрдесетој години живота.

То је било крајем 1915. године у Скадру.

Чим сам стигао у Скадар, првог дана, после, пала ми је на ум поменута клетва. Одмах сам био на чисто и са њеним значењем. — „Скодро" је: Шкодра-Скадар, а „модро": море и мора. Остало је већ разумљиво. Ну, доста више. Сад да вам нешто испричам са злога пута од скодрога до модрога.

Нећу вам причати у појединостима о своме сусрету, у Скадру, са четири млада, наивна и кршна црногорска регрута, и ако ми је тај сусрет једна од најмилијих успомена. Са њима сам се упознао, спријатељио и дуго разговарао. Напоменућу и истаћи само то, да су били ожалошћени, као да су ме укопали, кад на питање једнога од њих: *„Да ли си што пришијева на прси од кад си у Србију"*, — одговорих: *„Нијесам што ђавоље!"*.

Нећу вам, такође, причати, потанко, о једном нашем старом орлу, старом црногорском јунаку, који је у Скадру, на моје очи, пет пута пуцао из левора на аустријски аероплан. Само ћу вам казати толико, да је, по свршетку пуцања, на моје питање: *„Шта то радиш Стрико?"* — *одговорио*: *„Вала нека не мисли да немам ништа за пас!"*.

Још мање ћу вам причати о чудном Црногорском попу у пристаништу у Сан Ђовани и о другим створима које би вас интересовале. Ја волим да у друштву причам своје доживљаје. Али сам, морам признати, лијен да пишем. А и кад нешто ставим на карту никако не вјерујем да је од вриједности оно што сам написао. С тога и немам храбрости да објавим оно што сам написао.

Идем, да пређем на главну ствар и да испричам један догађај који заслужује, не само да се исприча, него да се и напише и објави.

Што народ каже: „И Бог се именом зове". Кад је тако онда ће се и моја прича звати:

Поморска борба између црногорског „Пјесника" и аустријског сумарена.

Био сам у Сан Ђовани ди Медуа. То је било почетком 1916. године. Да и не причам о страшном и очајном стању свијех нас, који смо били у Сан Ђовани. Пред сам мој полазак преко Љеша за Драч и даље, пронесе се вијест о паду Ловћена и повлачењу Црногорске војске. Та је вијест све нас, као муња, ошинула и поразила. Сви смо били свјесни да је зла судбина Србије стигла и Црну Гору и тешко погодила све Српство.

У Сан Ђовани ври као у мравињаку. Свијет очајан и изгубљен. Бачен на ивицу копна и мора, на раскрсницу живота и смрти и стављен у тешко искушење да не зна да ли треба изгубити живот због части или част због живота и да ли је спасење кукавичлук а робовање издајство. Многи мисли на повратак и останак, али у исто вријеме на срамоту, ропство и смрт. Повратка нема а напријед се још не може. Још нема лађе спасења. А и кад дође ко зна шта га све чека на тешком путу. И копно и море и ваздух траже своје жртве.

Идем горе, доље, по пристаништу. Што оно кажу: мјесто ме не држи. Путник сам али је свуђ беспуће. Желио бих да сазнам да ли је вијест о паду Ловћена истинита. Желим да сазнам истину али се и бојим истине. Али од кога ћу сазнати истину? У зло доба се сјетих. Пођох ка згради, која се налази на једној узвишици изнад пристаништа, а у којој се налази Црногорска пошта и телеграф. Тамо сам, већ, био једном и упознао се са црногорским чиновником, једним красним младићем из Васојевића.

Море узбуркано. Вјечита офензива мора и дефензива копна. Вјетар леди до сржи, носи и обара. У мало ме, на једном мостићу у пристаништу, није претурио и обалио у воду.

У пристаништу видио сам неколико барки — мауна, обичних чамаца и један овећи моторни чамац.

Кад сам стигао у пошту, на моју велику жалост, увјерио сам се да је тужна вијест истинита. Чиновник ме понуди да сједнем. Сједох. Сједе и он. Више ни ријечи. Једновремено извадисмо цигарете и запалисмо. Пушимо и ћутимо. Уздахнемо дубоко и тужно се погледамо. Уздахнемо опет, још дубље, и погледамо се још тужније. Осјећамо заједно заједнички бол. Свјесни смо страшне катастрофе.

Вјетар фијуче, носи и коси. На масивној згради од камена крцка, шкрипи и пуца слаби кров. Изгледа да ће га манити вјетар скинути са зграде као шешир с главе. Изгледаше да страшна ваздушна стихија хоће да нас брише с обале, а да нас још страшније водена стихија, зове, тражи и вуче да нас прими да би нас одмах и прождрла.

Пушимо и ћутимо. Ни говора ни ромора. Чега ли се све не сјећамо? Шта ли све не осјећамо?

Наједанпут неко закуца на врата. Врата се отворише. Уђе један средовијечан човјек у европском одјелу са црногорском капицом на глави. Имаше око 40 година. Лијепо развијен, крутељаст, црномањаст, озбиљан и достојанствен. Климну главом, назва Бога, престави се и рече да се зове Крсто Мартиновић и да је капетан црногорског брода „Пјесник". Обрати се мени и замоли ме да му допуштим да, преко телефона, разговара са љешким манастиром. Ја га упутих да се обрати чиновнику, што он и учини. Чиновник му одобри.

Ја сам сједио до самог апарата. Ко је могао знати шта ће Крсто разговарати? Нијесам ни помишљао да тај разговор може бити значајан и интересантан.

Крсто стаде пред апарат. Узе слушалицу и поче:

Ало!-Ало!-Ало љешки манастир! — Ко је тамо?

— Ође љешки манастир. (Све се лијепо чује).

— А је ли ту бригадир Ђурашковић?

— Причекај сад ће доћи.

— Звр,-Звр;-Ало!-Ало! Ко је тамо?

— Ође је Крсто Мартиновић, капетан брода „Пјесник". А ко је тамо?

— Бригадијер Ђурашковић.

— А ви сте господине бригадијеру?

— Ја Крсто. — А шта ћеш Крсто?

— Господине бригадијеру имам ноћас да реморкирам једну мауну профијанта за црногорску војску. Али ме чека они проклети сумарен на грло од Бојане па ће ми отети сваку цркавицу и све ми дестрегати. За мене ме није ни стало!

— Па шта ћеш Крсто јадан?

— Оћу господине бригадијеру да ми дате, ако икако можете, један митраљез и четири чојека, те ако се појави сумарин да га гађамо.

— Оћу Крсто ма ти божја вјера на 'ви час и с ове исте стопе. — Ка' нећу?

— Е вала ви господине бригадијеру. Не једанпут но по сто пута.

— Опет ви вала и збогом!

— Збогом Крсто и срећни ти пут и дôд у дом!

Крсто објеси слушалицу. Поклони се нама двојици. Изађе и оде да врши и изврши своју тешку дужност.

Морам признати да ми је онда цио разговор изгледао по мало, комичан. Питао сам се у чуду: шта се са митраљезом може учинити сумарену? Мислио сам и размишљао. Чудио сам се и питао у чуду: шта ће добри и храбри Крсто моћи учинити, имајући у виду неравну борбу делфина и кита, Давида и Голијата, „Пјесника" и Сумарена?

Питао сам чиновника и молио га да ми објасни какав је то брод „Пјесник" и каквог је типа. Он се стидљиво насмијеши и рече да „Пјесник", у ствари, и није брод, него овећи моторни чамац који вуче по једну барку — мауну натоварену брашном, сољу, сланином и другим потребама за војску. Даље ми каза да „Пјесник" вуче свој терет неколико километара морем па онда Бојаном до Скадра.

Би што би. Ја напуштих Сан Ђовани. Море ме не прими нигдје до Валоне. Ноге ме послужише одлично. Сјећајући се „путешествија" Доситеја Обрадовића, мислио сам да продужим копном до Аргирокастрона и Санти-Каранта. Али то не учиних јер ме љубазни „Rè Vittorio" позва и прими као госта. Прими ме у вече и, њему захваљујући, обретох се у јутро у крфско пристаниште.

Од мога доласка на Крф било је, већ, прошао мјесец дана. Послије досадне кише која је цијеле ноћи шибала и точила млазевима, освануо је диван дан и огријало сунце. Нас неколико из разних јединица, које су биле једна до друге, сједјели смо испод старих маслина по камењу. Пили смо чајеве, пушили и причали, прво, снове, па после своје удесе и доживљаје преко Црне Горе и Албаније. Свако је испричао понешто. Ја сам им испричао сан о новом потопу и новом нoју. Затим сам им испричао онај разговор између Крста Мартиновића и бригадијера Ђурашковића, жалећи што ништа не знам да ли је било сусрета између „Пјесника" и сумарена?

Међу присутнијема је био и један брат Црногорац. За вријеме мога причања, и по изразу његовог лица и по покретима, видио сам да једва чека да завршим и да има нешто да каже. Чим сам ја завршио он поче. На наше велико изненађење и још већу радост исприча ми ово што слиједи. Онога дана кад сам ја видио Крста, Крсто је, заиста, добио митраљез и четири војника, наоружао „Пјесника", реморкирао једну мауну профијанта и отиснуо се на пучину.

„Пјесник“ је поносно пловио пучином, вукао мауну и носио храброг команданта, његове храбре другове и митраљез. Ну не лези враже, пред само ушће Бојане угледао је командант, пред собом како се, на мору, диже и расте водени бријег. Све му је било јасно. Из онога бријега изашла је она страшна челична бестија и испријечила се испред „Пјесника“. Сумарен се појавио изнад воде, пошто није имао, нити рачуна, нити могућности да торпедује „Пјесника“ који врло мало тоне. Чим се је појавио сумарен почели су из његове утробе искакати они подводни ђаволи. За тили час сва је послуга била на крову сумарена. Послуга са сумарена имала је сигурно, задатак да зароби послугу са „Пјесника“ а потопи и „Пјесника“ и мауну с профијантом.

Настао је критичан моменат. Бити или не бити. Храбра посада са „Пјеснака“ нити је била изненађена нити збуњена. Часа није часила. Загрмио је глас горштака и јунака, команданта брода, Крста Мартиновића: „Удри!“—„Пали“. Митраљез је зациктио и засуо градом од челика сумарен. Послуга са суморена за час се стрмоглавила у сумарен, а сумарен у море, а наш „Пјесник“, побједник, здраво и весело упловио у Бојану и допловио у Скадар.

Краљ Никола био је тада са својом свитом у Скадру. Пред сâм његов полазак за Сан Ђовани, био је чуо за јуначки подвиг и успјех Крста Мартиновића. Позвао га је, честитао му на јунаштву и одликовао га златном медаљом за храброст.

Ево овако испричао нам је, брат Црногорац, ток и свршетак борбе, али по чувењу од других. Ја бих, с вама заједно, волио да је ово све истина, као што је жива истина оно, што сам ја чуо и видио и испричао о Крсту Мартиновићу.

Ја не знам доцнију судбину „Пјесника“ и његове јуначке посаде, али знам да би прави пјесник ово боље и вјештије испричао.

Јован В. Маговчевић.

ПИСМО УРЕДНИШТВУ.

.... А онда ми Г. Уредниче, дозволите да овом приликом проговорим неколико ријечи, па *ако нађете за корисно, можете писмо у цјелини слободно објавити*, јер ја о литератури не пишем, а мало коме шта и велим, кад знам да су данас писци у своме мишљењу више но икад сами, и врло разилазни. Па, с друге једне стране, не бих ни сад ништа казао, да немам уза се 5 радова (од свих само пет, велим) на основу којих,

поред условне јасноће и свакоме приступног облика могу строгим прегледом одговарати и за оправдану унутрашњу радњу и психологију оног, зато та унутрашњост има да произведе на читаоце.

Љепоту израза — Умјетност уопште — не сматрам и не марим друкче, него да ми буде *слуга* бићу живота, пут ка Богу, хаљина за најближи облик духовне висине пред небом, временом и људима. Ни за какво уживање, већ као најприступније средство за оплемењење „саопштавањем људских осјећаја“, како је то глувоме свијету већ шапнуо Толстој, а мислили за себе сви зрели људи. Но свијет на то, а по готову „умјетници“ данас више но икад другим очима гледају. А ја не могу. Године су дошле, и гледам на умјетност најприје као бистар сељак, а тек онда као умјетник. Но зато, ако само двије ријечи проговорите са многим од данашњих умјетника, мало ће Вам који ишта исцрпно и незавијено знати рећи о своме гледу на умјетност, још мање на предмете око ње, а тамо: сваки је умјетник — сваки ствара... Па да је стварања, просто му, али ја бих ето рекао: да је већ доста свих нас, књижевника данашњих, да су нас мудри људи сити са нашим хватањем мува кроз маглу, и тражењем новог у мутној свијести, и зато, Г. Уredниче, да бар ми, ако и из зачамалог краја, кад већ једном кренусмо, не унесемо у лист крупне грешке других часописа, већ да по могућности изнесемо само оно што је здраво са свих наших страна, и да на тај начин дамо народу достојан одраз и озбиљност нашег мора и брда.

Налазим за потребно да и даље простим говором наставим преглед неких финих ствари, а вас молим да ми *пазите смјер*, јер бих желио да други у духу поправи оно, гдје као грешан човјек будем у заблуди.

У колико се не варам, није само да данас народне пјесме спавају у библиотекама, него данашњим писцима, у тражењу новог, смета да уопште проучавају велика дјела свијета. Ми сви, истина, класицима знамо имена, знамо славна дјела, па смо нека и прочитали, али има нешто тамо што нас одбија, што ми називамо да је „досадно“, и много нас више мами проучавање савременог. Као да не знамо, да се савременост проучава више за живот, а за литературу и нову ријеч — вјекови. И не знам да ли има вишег доказа нашој површности, недаровитости и бјежању од љепоте, до што је ово те прво споменух. Нашу прећерану немоћ и таштину, која са душевне стране избија из тога, не знам чиме бих поредио. Сви ми изгледамо као чепукавци, умови без крила, који — кад нас је већ природа обескрилила — не умијемо слични рањеном соколу остати на стијени и озго гледати лавове, него, као гуске, према својој моћи позлатимо магарца, да би могли трчати поред њега. Навикли на кађење један другоме, ми смо се уображењем толико опили, да смо створили јаз између себе и народа, и ми ћемо Вам за штампу написати свашта, али је зато на Вас, бистре људе, данас више

но икад дужност да ово знате, и да се у суђењу наших радова ослоните само на простоту здравог разума. Под украсом свакојаке критике има и нас свакојаких, а мало савјесних. Наша се литература данас налази у стању као и свака вода кад се из једне у другу прелива, налази се на танко, у пјени и вртоглавици. Ухватили смо у умјетности и култури Запад за реп, дозволите да кажем тако — ни за шта друго, него за реп — а пустили свој извор дивног народног, овамо пустили онамо не стигли, па висимо; и док се разбистри ток наше воде проће времена. Каже се, не можемо створити таленте кад их доба не даје, али ми смо дошли до тога да није више питање о талентима, него о многим здравим или болесним људима, који раде на просвјетном пољу. А ту се у суду није тешко снаћи. И у толико је баш и дужност бистрих људи и покретача књиж. часописа, да нам увијек не пропусте ријеч, да будним оком пазе на суштину ствари, на природно потекао израз ил виђење, једном ријечи: на онај скромни — који је нада све главни — *смисао љепоте;* како би само здраве, духом снажне и умне капи освјежиле *народ,* а не одбијале га даље и даље, као што га литература данас одбија. Још нешто горе: и буни. Књижевници се бране огртачем неког знања, а народ их не разумије и буни се. Не зна за кога пишу; не зна ко је луд. Јер, који ће књижевник признати да се не умије изразити, или да је он у заблуди, а не онај кога чита? Тај се није родио. А часописи га потврђују као посланог науком, и зато народ — бистри народ страда.

Истина, тешко је и соколу у пепелу виђети миша, суштину из вртлога мучно извући, али једини је и пријеко потребан лијек: не пазити на имена, него на радове пред собом. Кад већ нема даровитих, то је тако проста ствар. Јер колико је свијета који је за нечије име чуо, па неће ни рећи да га не разумије, а све из страха, да му ко не рече да је глуп. И такви нас, на своју штету, највише држе. Зато је нарочито потребно уочити, да смо данас навикли читача да, усљед оскудице пишчева духа, уобразиљом доводи у ред неприродан израз, да увеличава вредност слике или љепоте гдје је и нема; навикли га на неко шуштање ријечи, тако да заспи а да и не гледа, да ли је под ријечима слама или пјесма. Ако се осврнемо на то у потанкости, виђели бисмо да управ ти, који се данас блијештећим изгледом ријечи јављају (Никола Марковић и огромна дружина), гори су од Ратска Петровића и сличних. Гори, јер они су оригиналношћу били толико бесмислени, да нису никога ни могли завести у заблуду, а код ових: непрозривоме може изгледати, да збиља има неког смисла музичности и лирике, док у ствари је све то, кад се мало боље разгледа, само нека свјетлуцава магла успаваног духа; туге, која је потекла из свега друго прије, само не из видовитости; па онда ту долазе бесмислена казивања, невезане мисли, неосноване визије и таква немоћ пера и таштина, о каквој Књига Проповједникова није сањала.

А онда, колико чујем, све се данас говори о неком стилу; „Стил! Стил!“ И заиста, о другоме се чему, нажалост, не може ни говорити. Јер стил и јест оно, што је само по себи довољно да нас хвале кукавци, а ако нас они не виде, паметнима немамо што казати. Паметноме рецимо мудру ријеч како хоћемо, он ће нас схватити, а луду ријеч рецимо најљепше, добићемо хвалу опет само од лудога. Али нама је, како изгледа, идеал ово посљедње. Некад су се пјесници држали за паметне људе, а данас: које луђи иде у пјеснике. Ја вјерујем да има људи, љепших духом и способнијих изразом, који се стиде изићи из лијепих мисли и узети перо, кад помисле каква је неозбиљна ствар наше писање. Они, разумије се, ћуте, а ми смо се зато и излегли толики пјесници и правци књишевни и т. д. То је бар јасно, и ми треба себе да страшно осудимо, да би се народу разбистрило.

Заиста, нама је потребна нова ријеч данас као икад. Ми ево у површном сјају француске воде гасимо зубљу наше народне пјесме, али — то ће нам се осветити. Потребна нам је нова ријеч, али има једна, која се *никад* не смије заборавити, а та је: да је боља и стара мудра него нова бесмислена. Ако не знамо да видимо мјеста која поезијом треба развити из запуштеног народног генија: сестринску љубав, мајчину висину, ријеч, част; ако не знамо да уочимо Његошевог Мандушића, који у цевердару види јунаштво, јер неће и не може да је у таштини бића Мандушићева; Милоша Војиновића који, знајући силу сваког витештва, полази у бој с копљем наопако; Марка, који прав бјежи испред кривог родитеља; Протопопа који неће ни да чује бич, ни царске чауше, прије него Божји обред сврши; па онда, на обратан примјер, те исте гадне чауше, који послије не смију да ударе Марка и — ах — ко би могао набројити! — то изгледају све празне ствари за нас, „дјецу стила“, који немамо ока да се вратимо народу, да их у себи развијемо, и да их обогаћене родном крвљу опет вратимо времену; да, кад за све то не би имали очију, ми имамо за лирику само дјевојачку љубав, неупоредиву у свијету. Наша је љубавница сестра; дјевојка, која кад љуби, не зна да ли љуби брата или витеза, (а он: сестру, или залогу своје части животне) а ту се очима отвара небо; то је, кад би било среће да се проучи, јединствена одлика нашег народа, али, ми смо то баталили и, аој — данас можемо само сањати да је некад наше било. А каква нам је томе лирика од Дучића па на овамо? Гдје драма? Гдје прича? А тражимо ново. Па ако немамо Шекспира за драмску обраду највећег патриотског витеза, Обилића, без кога би цијело Косово било обично разбојиште, (но бојим се, да и не знамо шта значе Његошеви стихови о томе...); ако немамо Гетеа за најбогоугоднију љубав Косовке златне; Софокла за трагедију Момира и Гвоздане, и колико тога неизмјерно оригиналног у ствари, Карлајл би вјеровао да ће пјесника Провидност у ову земљу заиста некад послати, али,

док још свега тога није, ми немамо ни толико свијести да мисли своје навикнемо на то, да — кад би било потребно — и уобразимо надмоћну страну тога над оним чиме се бавимо; па, кад би ето и затворили очи, ми немамо ни толико довитљивости, да оно мало духа болесног, што у себи имамо, дамо народу јасно, простим и блиским говором душе. А је ли за то потребан таленат? Па зар ми, овакви, можемо донијети *ново?* Оно ново, што ће донијети само даровити, кад у своме Христов Дух са народним угоде, и што ће нашој дјеци одмах бити јасно, блиско и велико. А свијету оригинално.

Све смо ово, Г. Уредниче, обавезни да знамо сви, који још свијести имамо. Знајући ово, дужни смо да на књижевнике другим оком гледамо и, само на тај начи, можемо се надати да ће, ако и под крај нашег доба, изићи наша књижевност мало из вртлога. Ја вјерујем да је овај мутни вир био потребан времену, и да смо ми, данашњи, сви до једног жртва, боље жртвеник који ће се сажећи, да се на њему дигне бакља више свјетлости, која ће стремити свечовјечанској ријечи. И буде ли те љепоте, она има да изиђе из старе поезије нашег народа. Јер нас ће прогутати ватра мудрих, оних који се имају родити, и они ће дати ново, а ми ћемо остати под њима пепео и заборав. Тим соколима ће наша француштина бити с почетка корисна мрља у оку, сјена, која ће их пренути да још као дјеца протару очи, да им се разбистри зреник, па да захвате у своје домаће и да ту нађу *заиста ново и опште људско*. Зато пазите на најмлађе са свих наших страна, њих чувајте, оне који ће се тек помолити, јер ми смо збуњени, са свима нама данашњим треба кидати. Наше су очи уморне, да би продрле у језгру ствари. Нас су учитељи упропастили. Дучић је први расплинуо лирску поезију, изашао јој из суштине први. И док је он, за себе још, стао и остао на рубу гдје прекида суштина а почиње празнина, он је вриједио као нов и као могућ да се назове пјесником, али они, који су за њим пошли даље, пошли су у празно. Не у ново, него у *празно*. Учитељи, који су њега, на неки начин, истакли као првог и као најбољег нашег лиричара, учинили су најприје криво добром Змају, па другима и — били несвети свештеници. И ево их наше доба плаћа. Има свијета који, док уз слабу пјесму слуша Вердијеву музику, мисли да је финији и културнији од онога који слуша високу поезију уз празну музику гусала. И док тај свијет, без тог уображења, не би био површан, с тим уображењем постаје не само то, него смијешан и опасан. А нису ли томе слични они, који су Дучићев стил дигли над чистом лириком других? (Змај, Јакшић и Бранко, нашли су се на чудан начин представљени чак испод Дучићеве висине). Ми смо вјеровали Богдану Поповићу, јер нико неће порећи да је фини дух, али, мора се исто тако рећи, да је он више за стил и њежна открића, а мање проницав за саму срж поезије и за извор њезиних тајна. Па не само он, него и Скерлић,

који истина истиче духовно над стилским, али који се, поред свега тога, у критици није усудио на темељу јасног поређења изводити закључке, и који зна да се као стилист сакрије, све дотле, док га бистар човјек питањем не стане упоређивати шта је казао тамо а шта овамо; обојица заједно, превиђели су дух поезије ближи народном и претпоставили га савременом и стилском духу, и дали томе *криве путоказе*. Изван времена, да их дјеца свога доба правилно схвате, а испод снаге да би остали за вријеме. Па част и поштовање раду! Зло би било кад га не би цијенили, но још горе кад би о овоме даље ћутали. Они су заиста на пут уредили и сакупили бродове, али су слабије вође, са наопаким компасом, ставили на чело, а јаче и исправније у позадину. Данас сам убјеђен да је овдје сломљено копље, и ово треба истаћи. Волио бих да је и Скерлић жив, па да ме чује, да би сви остали чисти кад умремо. А тек онда се може рећи и то, да сви они, ондашњи, нису много криви, кад се са психолошке стране узме на њих дјеловање „новог", а затим, да ми као дјеца нисмо били бистри. Јер они су хтјели добро. Ми смо, поред одлика, и груб народ, у једном изгледу и заостао, но: рецимо груб: па су се у преосјетљивости тога они и пребацили и хтјели на брзу руку само луцко и фино, али: повучени мирисом француске књиге, опили су *нас* њеном прашином и сувише, и избацили *нас* из онога што је у нама као народу битно, и најрођеније. Укратко: прећерали смо још као дјеца навлачењем рукавица, а голе своје руке нисмо ни познали. Но пошто ће лијепе очи за нама доћи, ми ћемо сви кривицу својих обмама подијелити. Па ако сам ја у заблуди; ако изгледам и неупућен што цијелим својим говором навијам више на просто, него „умјетничко"; ако и говорим о разумијевању најфинијег на свијету ткива и заната прије него дадох своје дјело, нека ми разумнији опросте; али ја за себе не могу једно признати, ни виђети, да сам у већој заблуди од стилских својих учитеља. Јер ово мало тренутака што овдје боравимо: живот је. Живот Бога великог, а не никаква привидна љепота, или игра огледала, пера или кичице

Зато сад треба помало скидати ту лажну хаљину финог и стилског, па ако је потребно и умјетничког, док се бар научимо мислити. Јер то је *основа*. Треба нам мало ући у дух самог живота поезије, настанити се у тајне њеног извора, Нека се не вара, ко мисли обратно... Јер постасмо ево „префињени", а нисмо познали ни *фино*. Не говорим ја о десетерцу, ни строфама, ни форми, ја мислим да не избијам никога из мисли, и да је јасно о чему је ријеч. Па ако сам у своме кратком клику строг и сувише, осјећам да ми на савјести неће остати ништа, јер је данас потребан чобан који ће викнути стоку од бездана, пошто многе овце већ попадаше. Ах, долази ми из срца тужна и лијепа мисао: душу у народа треба васпитавати на сваки начин, али, тако исто, треба га чувати од прећеране спољне углађености, да људи не би постали лутке од живота. А данас? Зар нисмо,

многи, ово посљедње? То смо, ето примили од „Француза". Зато, што се саме Умјетности тиче, мене су увијек на памети Мештровићеве озбиљне ријечи: *„Ми треба да наставимо ондје гдје су велики престали"*. А не, разумије се, гдје су мали допрли. То је заиста принцип, то је и тајна велика, за све што се у Умјетности ново има родити, и што, као ново, може остати. Мислећи о тој мисли, ја назирем да се рођени, истински творци, на мале оригиналности никад не осврћу. А пошто Мештровића ми у литератури данас немамо, не дозволите, Г. Уредниче, да бесмисленост нас дилетаната изиђе из тог краја, гдје још Његош и Народна пјесма збори, а оно мало, што Му око Гроба прикупимо, сажимајте и пропуштајте према мјери и прилици.

Поштује Вас, братски поздравља и жели часан успјех

У Београду, 19. марта 1927. г.

Александар С. Рачета.

ПЕСНИКОВА СМРТ.

Само ће празна столица у тихој соби
за столом оног који је здружен с гробом
показат да је пошао од даске сања и коби.
оставивши празнину, само ту, за собом.

О нестанку његовом нека нико не говори,
о оном који је живео ко непомичан сред сена.
Нека за борце буду сјајне речи и говори.
Њему је било доста суза из сопствених зена.

Ту, у том простору уском као кланац,
већ нема оног који је ширине стварао,
светове дивне, а сам је, ко самостанац,
остао у себи, и чежњом се разарао;

пустио друге нека борци буду
у лету за срећом уживања кроз свет.
Знао је да би срце истрошио узалуду
и да је лепше волет чисти облака лет;

па оборити главу пред великом лепотом
коју из себе даде, да мора од ње мрет
и, не тражећ славу, пред духом, својим животом
клонути као пред сунцем велики сунцокрет.

Франо Алфиревић.

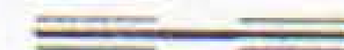

МРТВА ШЕВА.

Одапе стр'јелу и стаде — потече, а тица прхну
пропе се у вис и паде
у опрхлу бразду јесење ливаде.
И мали стр'јелац је стао.
Тишина боли, тиха као перје
и капља прозирне крви кô хладни вечерњи свод:
набраше груди му голе,
следише око,
скупише руку.
Спуштеног лука
он оста да гледа како из ситног живота извире кап,
па како титра,
и како би лахор што са сунца веје
сребрне јој груди и дрхтава крила — хтио да буди.
Ми гледасмо сунце што у поље паде
откуд и вјетар, опијен лозом и шушкором снопља,
са плаве његове косе сипаше вечери слап;
кад: наго му тијело бљесну. Он се сави
и подиже са земље, још врелу
а лаку —
баш кô мало срце лаку — мртву шеву.
Шта ли ће, б'једник?... Миловао је. Па:
док су дрхтали зраци у потоњеме злату по врсју топола сивих,
привинув о груди лук
он је приносио лицу живота заспали струк,
удисао уснама перје
и на длану држао: топлоту гнијезда
и мирис пољских висина.

А. С. Рачета.

ЛЕТ.

Растопише се куће, једра, торњеви
по уснулој пучини.

Одсеви првих упаљених фењера
ничу на површини.

Негде на мрачном, млаком гребену
очи се моје мију,

а галеби сви згурени у клупкама,
месец и звезде пију.

О, сву сам данас влагу испио
сву со са топлог жала

и трептим, чекам, цепам се и нестајем
на врху црног вала.

И док се друзи, будем за вас молио
с гребеном сам у ноћи,

облаком овит месец пун ће шапата
над мојим градом проћи.

И тад ће са свих мрких стубова
слазећ врх архитрава

Просјало сребро мртво зарити
сфингу, што на дну спава.

А. Цетинео.

ПОВРАТАК У СЕЛО.

Сад овце улазе, улазе свечано
у накривљених кућица вијугав ред.
Једна иза друге плашљиво главу скрива,
само посљедња иде без страха,
јер осјећа, да за њом ступа пастир сијед.

Са далеких, мрачних обронака
у рунима топлим носе:
тишину хладну горског зрака,
и дрхтаво зрње прве росе.

Никола Шоп.

ЗМАЈЕВА „ОПОМЕНА“ И БРАНКОВЕ „ВРАГОЛИЈЕ“.

Има извесних питања у нашој књижевности која се обрађују мало, или, што је још чешће, површно и надохват. Мислимо на проучавање песничких мисли, идеја, мотива, утицаја свесних или по сродности духа, по књижевној култури или „школи“, које опажамо код извесних наших песника кад њихове производе гледамо као једну општу синтезу духа, у односу са идејама и смеровима извесних периода, или појединих њених представника у страним књижевностима. Али није овде реч о разлучивању врло финог и једва дељивог слоја општих, универзалних песничких мисли и идеја, од властитих, „оригиналних“, личних, донесених снагом духа или притиском времена, средине или доба, него о оном што дотични песник „научи“, прихвати или усвоји свесно по симпатији и сродности духа, или, најзад, што му само доба наметне као своје репрезентативно обележје. Другим речима, требало би утврдити колико су јаке наше властите притоке у општу, европску књижевну реку — како је графички и покушао да представи односе и утицаје разних књижевности један немачки научник — или, боље рећи, колико оне садрже своје властите снаге. Детаљно изучавање страних књижевности и њиних производа, а с тим у вези и брижљиво испитивање извора, угледања или позајмица наших песника, несумњиво су први услови за проучавања те врсте. Само преко тога и на тај начин ми улазимо дубље, нѐ само у општу духовну атмосферу доба које нас интересује, него лакше схватамо и песника кога испитујемо. Ми тако, ако смемо рећи, „саберемо“, кондезујемо опште духовне елементе доба, ухватимо „дијагоналу“ његову, схватимо дух његов. Онда гледамо како се наш песник односи према своме добу и утврђујемо величину његовог талента, његову особеност, његове идеје, мисли, оригиналност или епигонство, једном речју одређујемо му место. Идемо и даље. Тражимо му најближе и најсродније духове, чинимо паралеле и утврђујемо, ако се тако може рећи, и „материјалну“ везу његове поезије у односу са продуктима његових савременика и предходника. — Читав низ тешких и комликованих захтева, као што се види, који траже дубока и темељита знања.

Али нама није намера, нити се осећамо позваним, да улазимо дубље у разлагања ове врсте. Хтели смо само подвући да је испитивање извора важно и кад је у питању какав песник мање вредности, и да се на испитивања те врсте не обраћа пажња колико би требало.

Један од врло интересантних песника у овом погледу је несумњиво Ј. Јовановић-Змај. Ретко је који наш песник претрпео толико утицаја и са мање система пролазио кроз разне књижевности колико Змај. „Он је имао ретке асимилативне способности и својим гипким духом лако се прилагођивао другим душама и туђој поезији“,[1]) речено је тачно за њега. Може се одмах к томе додати да је у Змајевој поезији туђега далеко више, него што се на први поглед чини. Он је читао многе песнике, понајвише немачке, и ови посљедни знатно су утицали на њега. Змај је имао неоспорно доста књижевне културе, и ако без реда и система, и ми мислимо да је баш преко те књижевне културе он и могао постати онако разноврстан песник. Он се није никада либио да туђе песме преводи, препева, узима из њих мисли, идеје или мотиве. Он није увек ронио у себе, него често хватао утиске са површине или их узимао готове прелијевајући их својим духом и претапајући их у своје калупе. Само се тако и може разумети огромна плодност Змајева и неједнакост његових песама по вредности и лепоти.

Од немачких песника најближи су му били песници Младе Немачке. Њихов револуционарни став и жеља да се преко поезије спроведу извесне политичке идеје, да се што присније веже живот са књижевношћу, да се, напокон, „нација спреми за општи препорођај у знаку слободе“,[2]) морали су јако утицати на Змаја, „јавног песника, рода васпитатеља и Херолда омладине“. У колико су, пак, ти песници оставили конкретног трага у поезији Змајевој, сем чисто идејног, није још утврђено.

Поред Харнеа и песника Младе Немачке, Уланда, Фрајлиграта и програмских песника четрдесетих година 19. века, песника оријенталиста, напокон Гетеа, код Змаја налазимо и трагове поезије Валтера фон дер Фогелвајде, најистакнутијег лиричара средњовековне књижевности немачке. Овде се Змај могао повести за извесном сродности духа као што је био случај с песницима Младе Немачке. Он иначе, то је већ познато, у избору превода и препева не показује нити много укуса нити каквог система. Све је на дохват и више по случају. Интересантно је, међутим, да се могу наћи извесне, макар и чисто спољашње, паралеле између поезије Валтерове и Змајеве. Оба се јављају кад су њихове књижевности у тешкој кризи. Змај, истина, после Бранка, али кад је наша „литература свеколика још суморна“ и потребује нов јак таленат да је „оживи и електризира“, Валтер, на измаку једне сјајне пе-

[1]) Ј. Скерлић: Историја Српске Књижевности, стр. 301
[2]) Vogt F. und Koch Max: Geschichte der deutschen Literatur II, S. 402

риоде која већ опада. „О вај, дворска лирико, какви те нескладни звуци прогнаше", тужи се он. Валтер рашируje знатно област лирике и уноси нове идеје, мисли и погледе које иначе не налазимо код његових претходника. Готово истоветан је и случај Змајев. Немирна је природа која се читавог века не може да смири, чак ни онда кад није више сиромах, кад му његов заштитник Фридрих II. поклони добро. Он лута од места до места, „од Италије до Либека и од Угарске до Француске". И Змај је патио од „немања топла места", како сам каже, и нигде се није могао дуго задржати. Ми морамо, међутим, имати у виду, кад на ово мислимо, да се друштвени положај средњовековног песника не може ни поредити са оним у модерно доба.

Речено је да су у поезији Змајевој „кондезована сва осећања и све идеје српске онога времена", да су његове песме „стихована хроника" по којој „би се могао реконструисати готоро цео духовни живот српски у том периоду", да је Змај „био песник дубоких мржњи и освета српског народа, а у исти мах и песник снова о човечанском братству, о миру међу људима, о бољем и лепшем човечанству".[1] Све би то лепо и прикладно стајало и уз Валтерово име за његово доба и положај у немачкој књижевности средњега века. Ретко се у чијим песмама огледа читаво једно немирно доба, пуно догађаја и метежа, као што је случај с Валтеровом лириком. Он живи у једно несрећно доба кад над Немачком бесни страшна олуја, и кад немачка круна иде с главе на главу као каква играчка, а папа Иноћентије III. без скрупула руши све што подрива његову свемоћ. Валтер је један од првих песника у немачкој књижевности који јавно и без устезања напада папу и његово изопачено хришћанство. „О, авај, Боже, помагај твоме хришћанству", извикује Валтер. Један од његових савременика тужи се како је Валтер својим песмама „залуђивао хиљаде да су презирали заповеди божје и папине". Али није Валтер само то. Он је и први патриотски песник немачки. Негује и политичку сатиру, али пре свега и највише он је лирски и — што је за оно време више него и разумљиво — религиозни песник. Али он је и кротки проповедник бољег човечанства и мира међу људима. Кад би сав његов рад хтели да окарактеришемо једном речју, рекли би: домовина му је била увек на срцу. Оно што Валтера уздиже то су његове дубоке осећајне песме пуне лиризма и топлине, да он с правом говори о својој „богатој уметности". Овај последњи епитет лепо би стојао и Змају.

Најзад, Валтер има и дечијих песама. Из њих говори нежна и топла душа; о Чика-Јовиној неизмерној љубави према деци сувишно је и говорити. Нама је, уосталом, и дала непосредан повод за ове опште напомене једна дечија песма Змајева коју налазимо и код Валтера фон дер Фогелвајде. Мислимо на „Опомену", једну од најпознатијих дечијих песама Змајевих. Њен

[1]) Скерлић, 304.

извор, колико је нама познато, до сада није утврђен; издавачи ипак сматрају „да је по туђој замисли испевана или је само упола превод". Она је, међутим, превод и то у формалном погледу један од брижљивијих превода каквих не налазимо много код Змаја. „Правила живота", тако се песма зове код Валтера. Змај је само испустио прву строфу — није ваљда због садржине, јер се ту пориче прут као васпитно средство — која и нема тешње садржајне везе са осталима, па почиње одмах другом:

„Децо моја сваколика,
Почувајте свог језика,
Јер је језик на зло брз, превари се радо,
Са језика хитлена већ је многи страдо!
Са језика хитлена већ је многи страдо,
Јер је језик на зло брз, превари се радо!
Почувајте свог језика,
Децо моја сваколика!"[1])

„Huetent iuwere zungen,
das zimt wol dien jungen:
stôz den rigel für die tür,
lâ kein boese wort dar für!
La kein boese wor dar für,
stôz den rigel für die tür;
das zimt wol dien jungen,
hüetent inwere zungen!"[2])

Ова песма поред своје садржине занимљива је игра речи и ритма. Немачки средњевековни лиричари, нарочито они из „периоде цветања", показују необичне склоности за игру тоном и ритмом. Они воле наизменично ређање и преплетање нарочитих тонских, ритмичких комбинација са самогласницима. То даје често утисак извесне, намерно тешке технике, готово виртуозности. Утисак је највише чисто спољашњи, чулан. — Сличан случај имамо и овде. Ако пажљиво загледамо склоп песме, одмах улазимо у њену „тајну". У правилном, одмереном ритму нижу се четири стиха док се не дође до извесне висине са које се истим речима, истим стиховима, истим каденцама враћа опет на равнину с које се пошло. Графички би слика изгледала овако: 1, 2, 3, 4 — 4, 3, 2, 1. Исти је принцип доследно спроведен кроз све четири строфе и у преводу и у оригиналу. Песма је, као што се одмах види, необично вешто подешена детињој моћи схватања и психолошком закону памћења. Она је ретка у својој врсти, и могла је доћи само од човека који је дубоко продирао у детињу душу. Зато је ваљда и речено да је Валтер, по свој прилици, ову песму испевао за своју децу.

Змај је добрим делом савладао технику песме. Њега је заголицала њена ретка и необична форма, па је унео много труда да ју што верније репродукује. Он се старао да одржи и ритам и мелодију и слик, али је унутрашње стихове развукао, раширио, продужио, и ако не много на штету песме. Валтер је напротив спољашње стихове узео као оквир — они и имају различит ритам од унутрашњих — и тако рећи њима „оградио" унутрашње. Због овако тешке и компликовне форме превод је испао на извесним местима нешто слободнији. Брижљивост је, међутим, несумњива и њу требо подвући. Али Змају се и овде, као и у многим ње-

[1]) J. Јовановић-Змај, Певанија стр. 757;
[2]) Heinrich Kurz: Geschichte d. d. Literatur, I, 62.

говим преводима немачких песамо, измакао понеки леп детаљ, поређење, слика. Има, наиме, једна особина средњевековне немачке лирике за коју песници модерног доба немају осећања, и то овде оправдава Змаја. Средњевековни песник изражава и најапстрактнију мисао или поређење реално, сликом коју види, али која садржи и извесни унутрашњи однос према ономе што хоће да се изрази. То Змај, разуме се, није могао изразити. Отуда све такве песме губе велики део своје особености чим их кажемо нашим модерним језиком. Пример за ово имамо и у напред наведеној строфи.

Али кад саберемо све, Змајев превод оставља на нас леп утисак и спада у оне преводе његове који би се дали издвојити у засебну свешчицу — неку врсту антологије — јер он и у својим преводима, као и у својој оригиналној лирици, остаје и Змај велики песник и Змај стихотворац и забављач.

*

Ми смо намерно пропустили да раније поменемо и једну ретку појаву у Валтеровој лирици. Поред „службе“ и хвале дами високог порекла — у ком се оквиру готово искључиво и креће сва средњевековна, специјално т. зв. дворска лирика — налазимо у његовој лирици ствари потпуно нових, готово револуционарних за оно доба — песму девојци нижега рода. Те песме Валтерове — за које су му, узгред буди речено, много пребацивали — чине знатан део његових најлепших песама. Сцена је у њима махом необично жива, љупка, често и врло несташна и обешењачка. Ево једне такве.

Под једном липом
  на рудини,
где нас двоје се одмарасмо скоро,
  можете наћи
  за нас обоје
траву и цвеће сломљено сво.
Пред једном шумом у долини
  — тандарадај —
Певаше славуј љупко и мило.

Ја пођох тамо
  у диван гај,
а драги мој чекаше ме већ,
  И дочека ме
к'о какву високу госпу:
блаженство тако остаје вечно'
  Пољуби ли ме? Хиљаду пута,
  — тандарадај —
погледај усне црвене и вреле!

Он тада направи
  постељу од цвећа,
ах! како дивна беше за нас двоје.
  Смејат се свако
  доста би мог'о,
ако га стаза наведе туда:
  и по ружама познат' би лако
  — тандарадај —
мог'о где глава лежала ми тамо.

Да смо били ту
  ако сазна ико....
— саклони Боже! — било би ме стид.
  Шта је било с нама
  нек не зна нико,
нико на свету сем двојице нас,
  и оне мале тичице тамо
  — тандарадај —
која ће тајну чувати верно.[1])

[1]) Vogt und Koch, I, 206

Ми смо овде одабрали једну од највраголастијих која својом наивно-обешењачком грациозношћу и лакоћом ритма надмашује све друге. И, што је у овом случају још важније, има доста заједничкога са много нападаним „Враголијама“ од Бранка Радичевића. Интересантно је да је и положај оба наша песника — Валтера и Бранка — у односу према овом роду лирике готово истоветан. И један и други су због те лаке, несташне, слободне лирике грђени и нападани. Валтер у име традиције и сталешког достојанства, Бранко у име „мирнога чуства“ својих савременика.

Утицај немачке књижевности на Бранка и иначе је врло знатан. Бранко је поникао из једног, у књижевности учмалог, заосталог доба, које је својим најпопуларнијим представницима сво загњурено у лаку немачку лирику. „Песме личе једна на другу; оне носе на себе печат немачке углађености, али у њима је и осећање туђе“,[1]) каже за то доба Ј. Игњатовић. Тај немачки утицај, чији круну представља Ђорђе Малетић, касније опада у колико јаче захвата нашу поезију здрави покрет подмлађивања преко Вукове народне поезије и Бранкове лире. Бранко се дакле, „пробио“ кроз ту манирисану, готово туђинску поезију, и ако је никао из ње и васпитао се добрим делом у њој. Али много знатнију лектиру налази он у немачким делима. Бранко је од младости добро знао немачки и много читао немачке песнике. Чак је и испевао на немачком две песме. Бранков однос према немачким песницима и утврђен је махом, јер је он имао срећу да буде испитиван више него и један песник наше књижевности. Благодарећи томе код њега су нађени трагови, или су бар чињене паралеле у том смислу, Гетеове, Шилерове, Хајнеове, нарочито Уландове и Шулцеове поезије.[2]) У Бранковим песмама, константован је и утврђен утицај немачке версификације, нарочито метрике, и то поглавито из доба пре додира с Вуком. Да додамо још да се утицај немачки на Бранка осећа нарочито много у његовим романцама. Али све је то лепо и јасно доказано у књизи коју смо малочас навели, дакле познато, и не треба га понављати.

Загледајемо сада изближе да ли Валтерова песма и „Враголије“ имају одиста какав ближи однос. Да би ствар била прегледнија овде је и саопштена цела песма Валтерова. Сад, прво песничка мисао. Она је неоспорно иста и у једној и у другој песми. Момак се шири по гори, каже се код Бранка, а једна „мома милоока“ пере рубље на потоку и пожели да момак наиђе ближе: „Ој, стазице, ој, танана, донес' га меника!“ Он чује глас па хоће да се увери да то славуји не зборе, пође иза џбуна и нађе босоногу мому која нададе у бегство. „Све у гору бежи дубље, а момак за њоме“. Напокон је стиже и ухвати: „Јао мене!“ она врисну, па под липу паде“.

[1]) Свет. Вуловић, Глас XIII, 25

[1]) П. Поповић, Песме Бранка Радичевића (С. К. З. и Матица Српска 1924), XXXV

„О да чудна ваљушкања
По зеленој трави,
О да чудна љуљушкања
Да т' подиђу мрави

Лаки ветрић осмехну се,
Листак листка дирну
Бели данак пскрену се
Па кроз липу вирну.

Липа брсне гране шири,
Шапће дану сјајну:
Вири, дане сјајни, вири
Али чувај тајну!¹)

Крај песме смо навели текстуално, јер се он највише и приближује Валтеровој песми. Ако песме посматрамо брижљиво, излази одмах ово. Валтерова садржава опис, жив, непосредан, детаљан, али *без радње*. Ми видимо слику али се она не развија пред нама. Бранкова садржи можда још који живописнији, наивнији, грациознији детаљ, али сва је у покрету и радњи. У њој се све пред нама развија, а *не саопштава* као код Валтера. Из овога произлазе и главна размимоилажења у опису позадине, пејсажа у ком је уоквирена ова идила. Код Валтера нема „предисторије" састанка, као код Бранка. Он даје, такорећи, само крај састанка и ми не видимо шта му *је претходило*. Отуда се Бранкова песма и додирује с Валтеровом највише крајем, јер је то део кога и код Валтера имамо. Занимљиво је да су завршни стихови обеју песама истоветни. Главни елементи идиле исти су и у једној и у другој песми. И липа, и шума, и рудина, и трава, и стаза и славуј — све је ту. Код Бранка само детаљисано у пејсаж Карловаца и Стражилова. Код Валтера недостаје, разуме се, оно што је у вези са првим делом песме, „предисторијом" састанка, како смо га назвали. Цела песма Валтерова је лична рефлексија, осећај, живо сећање драге на доживљај пун блаженства и среће. Бранкова нема осећаја ни рефлексије, бар личне, јер се све догађа, *доживљује* а не прича, а личност песникова избија тек у последњим строфама. Код Бранка видимо обе личности, код Валтера само драгу. Нас Валтер овде готово изненађује, кад знамо да је његов омиљени начин да изведе на сцену оба љубавника и да песму искаже у виду разговора. То даје дражесну живост његовим песмама која се увек нарочито подвлачи. Крај песме је леп и дискретан и код Валтера и Бранка. Кад све ово сумирамо добијамо утисак као да је Бранкова песма раширена, разрађена, детаљисана Валтерова песма у његовом властитом шанру, ма колико ово парадоксално звучало.

Може ли се онда, кад се све узме у обзир, овелика сличност, у извесним детаљима и подударност ових песама, узети као случајност, као куриозум природе, као резултат сличног духа у сличном надахнућу? Мислим да не може. Сличност је, свакако, несравњено већа и конци чвршћи, ако тако смемо рећи, него што је између „Враголија" и „Дона Кларе²) од Хајнеа, са којом је

¹) Песме Бранка Радичевића, 25 (Издање С. К. З. и М. Српске)
²) Buch der Lieder, Heimkehr

и тражена паралела. Ближу везу сем идеје дискретног састанка, обешењачког и враголастог тона, оправдала би овде само једна ванредно лепа строфа која потпуно одговара оној пријатној, умилној, дискретној, на крају Бранкове песме, и једна друга, којој би могли наћи одговарајуће место у Бранковој „Нуто јада", која има исти мотив и с правом је названа „Враголије № 2". Неоспорно је, међутим, да „Дона Клара", Валтерова песма и обе Бранкове обрађују један те исти мотив у једном истом, враголастом, несташном и обешењачком тону — мотив дискретног састанка, који би се још даље могао пратити. Али није никако искључено, него чак врло вероватно да је Бранко познавао и наведену песму Валтерову. Ми данас знамо да су се у библиотеци Бранковог оца могла наћи дела Гетеова, Шилерова, Клопштокова, Клајстова, можда и других познатијих немачких песника; да је библиотека имала и „једну велику „енциклопедију"" која је по мишљењу Г. П. Поповића могла садржавати „најлепша дела и одломке из главних песника и писаца немачких"¹). У таквој једној енциклопедији, Валтер би бесумње морао заузимати лепо место, где би сигурно могла бити и ова песма кад ју чак налазимо и у историјама књижевности. Романтизам у Немачкој и јесте у знаку средњег века; тада и почиње озбиљније проучавање средњевековне књижевности немачке. Осим тога већ 1822. године постоји опширна, документована, мајсторски писана и лако приступачна монографија о Валтеру од познатог песника Уланда, који је и иначе оставио трага у Бранковој поезији. Шта је лакше и природније него да је Бранко у Бечу или, што је далеко вероватније, у Темишвару упознао Валтера преко лектире и од њега узео идеју за своју несташну песму. Ово у толико пре, јер је она потпуно одговарала његовим погледима на лирику. Бранко је, сем тога, био на почетку свога песничког развоја; песма носи датум од 6. децембра 1843. г. Песник није имао, дакле, још ни двадесет година.

Рад. Меденица.

СТЕРИЈИН БРАТ ПРЕМА ВУКОВОЈ РЕФОРМИ.²)

Познато је да Вук није доживео пуну победу своје правописне и језичне реформе. Шта више, кад је 1864 умро, његови су противници поверовали да ће ипак одржати своју руску

¹) П. Поповић, Песме Бранка Радичевића, XXXVI,
²) Чланак је написан према писмима Ђорђа Поповића Јовану Хаџићу од 10 априла и 7 маја 1864, која ми је Г. Жарко Огњановић љубазно ставио на расположење.

азбуку и историски правопис па су у ту сврху покренули чак и часопис *Огледало Србско.* Занимљиво је како су се повереници овога конзервативног листа односили према Вуковцима, којих је такође било пуно. У том погледу је карактеристичан случај вршачког трговца Ђорђа Поповића, брата Јована Стерије Поповића.

У ово време, 1864, имали су у Вршцу своје претплатнике и *Огледало Србско* Милоша Светића и *Србски Дневник,* родољубиви и либерални Вуковски лист Јована Ђорђевића. Први је растурао Поповић, а други Ника Мандукић, такође трговац, и они су повели борбу око међусобног преузимања и умањивања „пренумераната". Ова претплатничка борба била је одјек Вукове реформе, коју ниједан од њих није разумевао и о којој су могли да суде само према мишљењу својих рођака или пријатеља.

Поповић је противу Вуковаца радио несумњиво под утицајем свога даровитог брата, који је, десет година раније, своје песме штампао црквеном азбуком и који је, у духу Светићева „мњенија", написао „карактеристику" архимандрита Павла Кенгелца и *Примере учтивости*, једну врсту позоришног комада за оне „кои траже србски у Загребу". Своју улогу вршио је са љубављу али успеха по свој прилици није имао. Ипак, он је радио све да што више прошири „многопочитајемо *Огледало*, у ком се могу млади и нови ковачи србског језика лепо огледати, и у њему наћи прави разкрчени пут, и притом поњати сладост и умереност србског језика". Он се овоме радовао још и због тога што долази као супарник *Словенци* Емила Чакре, која је 1860 без јерова и на врло добром народном језику излазила, и којој, поради тога, замера што је „сас млогима поквареннима речима на свет дошла". Ради свега тога, он је у свом месту водио борбу противу *Дневникове* „компаније", коју је са својим присталицама „добро испевао" и којој је, вели, успео да нашкоди.

Мандукић, „коловођа те компаније", био је канда ревноснији. На њега се Поповић жали како није само Вуков присталица но и жестоки противник гонилаца новога правописа, духовника, како је устајао противу „црквених настојатеља, присједатеља и самог владику у оним дугим арт (иклима) *Дневника* што је више (могао) грдио".

Занимљиво је колика је била вера Поповића с друговима у Светићеву победу. Њему је писао: „Вами сваки зрео Србин за ове труде и подвиге ваше најусрдније благодари, и дај Боже да сва господа стари списатељи устану и подпомогну вас, небили несрећњи тај нови језик уничтожили, кои ће после двадесет и педесет година тако замршен, изопачен... прави подсмеј постати". Вукова омладина за њега су усијане главе, које „из љуске изилазе и перо прифаћају, не обазиру се на ону прокрчену стазу гди су стари списатељи грдним знојем и муком за Србина сваке струке удесили, него, да што ново скују, тражу умереност, чистоту и сладост србског језика код говедара... И такови онда код новог недозрелог нарашћаја неку важност добијаду". Он верује да је Вукова опасност привремена и да ће се истрајношћу брзо уклонити. Зато је свога учитеља храбрио: „Браните благородни господине, сас вашима јошт снажнима другарима правац и красоту србског језика; вас благосиљаду сви зрели и умерени људи, а благосиљаћеду вас и сами они кои данас погрешно србски језик изврћу, али онда кад усовршенији и зрелији буду".

Ово су били задњи трзаји Вукових противника. Исте године, Матица и *Летопис* прелазе скоро сасвим у руке Вуковаца а *Огледало* престаје. Изгубивши тако последње и главно своје уточиште, Матицу, јогунасти Светић је у самом почетку 1865 дао оставку на потпредседничко место у њој и напустио је, остајући као у Сријему Рајко да се и даље бори за своју „коренитост". То је био крај привржености и његових претплатника.

Мираш Кићовић.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

ЈЕДАН ПРОЈЕКАТ ЦРНОГОРСКОГА ЗАКОНИКА ИЗ ДОБА ВЛАДИКЕ РАДА.

Од старијих црногорских законика позната су само два: а) Законик општи црногорски и брдски Митрополита Петра I. из године 1798., и б) Законик кнеза Данила из године 1855. За трећи Законик знало се до сад само по ријечима г. дра Л. Томановића. Он, наиме, у својој књизи „Петар II. Петровић-Његош као владалац. Цетиње 1886"., на стр. 39. каже: „При поласку младога Господара у Русију на посвећење, Ивановић издаје „Законе отечества"[1]) и из ових закона цитира увод и један дио чл. 18. Госп. Томановић надовезао је на ово читаву легенду, како је Ивановић мислио „да обнови гувернадурство" и да се — и ако то није казано — сам загувернадури. У колико ја, барем досад, познам ово питање, ја мислим, да је ово нетачно. Одијум, који је доцније пао на Ивановића, имао је чисто пекунијарне разлоге. При одласку из Црне Горе Ивановић није био ни мало „незадовољан", како то каже г. Томановић на стр. 41. своје поменуте књиге, а то се врло лијепо види из његова писма из Котора, које је писао Владици Раду 24. јануара 1834. Како ово писмо није дуго, а да би се ствар што боље разјаснила, ја ћу га цитирати у цјелини:

„Високопреосвештењејши Владико, Милостиви Господар Петар Петрович!

Познато е Вама моја неограниче(на) љубав к Вама и к отечеству, којега никада не бих оставио; да ми моја старост и болијест допуштава служио бих њему до моје смрти; и тако ја сутра полазим за Тр(і)јест из Котора. Зато испуњајући мојУ дужност, ово пишем и молим усердњејше Бога, да ве сачува у здрављу и у дуги живот и да ви Бог да срећу уредит и просвијетлит наше отачаство. То ће бити моја највиша радост чути, а желим и видјети још један пут с мојијема очима и ђегођ

[1]) Ови „Закони" чувају се данас у Држ. Архиву на Цетињу.

би био вазда ћу радити о срећи мога отачаства, колико моје силе буде, и ђегођ будем писаћу ви, желећи тако исто и од вас примити. Сада ве молим, да обратите све своје вниманије на управленије народом, о чему сам ја много говорио с П(е)ром Томовијем и молио га, да ви преда све моје мисли, е другојачие не предвидим, да ће народ бити срећан. Влада(ј)те се благоразумно и осторожно, чува(ј)те, да се народ не помути, е онда биће га трудно усмирит. Ви ми простите, е ово пишем, но љубав моја и свјештенаја објазаност к отечеству мене понуђава напоменути вама, да држите *ону уредбу*,[1]) коју сам ја уредио и при оној полагано изаода прибављат и урећиват, да буде сваки дан боље. Више ми не остаје, него препоручивам себе светима вашима молитвама и пребуду с чувством мојега к Вама високопочитанија и совершеноју преданостију.

Вашего Високопреосвјаштенства, Милостиви Государ,

24. ђенара 1834. године. У Котор.

Покорњејши слуга
Иван Вукотич.

Огријешили бисмо се о истину, кад не бисмо изнијели и post scriptum овога писма, да опровргнемо „мисао" Ивановићеву, да „обнови гувернадурство". Та „обнова" читала се, без сумње, из слиједећих ријечи овога писма Ивановићева:

„P. S. Високопреосвјаштењејши Владико! От како сам доша у Котор, беспрестано мучио ме Марко Радонић и прочије Радонићи, говорoћи, да сам хи ја исћера. Ја сам отго(во)рио, да нијесам ја, но сва земља. Они говоре, да хим је ваш рођак Станко Стијепов река, да траже на мене и на Мата крв и све зло. Ја сам река, нека дође Станко, да ми рече у очи. И зато ви пишем и молим, да допуштите ову фамилију доћ у свое отачаство и да хим учините с (с)вое стране помоћ, зашто ако је био говернатор крив, он е и умаро, а његов брат, синовци, жена и ђеца нијесу ништа криви, но на права Бога погинули. Зато учиниће те благодјејаније ову фамилију подворит и со тием себе и њих успокоит, Ви увидите, да ће бити лепо".

Из овога писма може се констатовати: 1, да је пројекат овога закона био познат Владици Раду, што се види из оних ријечи, „да држите ону уредбу, коју сам ја уредио", и 2, да се из препоруке Вукотићеве Владици, да допусти недужним Радонићима, да се врате у отаџбину, не види никаква „мисао, да се обнови гувернадурство". А по самом законику отпада тврдња г. Томановића, да „о владајућем господару у овом акту нема ни спомена", имаче не знам на кога би се односило оно *ми* из ријечи: „којега смо *ми* и признали президентом", ако не на Владику Рада!

А генезу ових „Отачаствених Закона" лако је протумачити: Многе одредбе Законика св. Петра биле су застарјеле, сам

[1]) Курзив је мој.

Законик чувао се у Манастиру у рукопису, прилике и стање у земљи измијениле су се и те како на горе и није ништа природније, да је реформатор, какав је уопште био Владика Раде, већ у првим годинама своје владе хтио, да сви његови поданици буду на чисто, како ће он земљом и њима управљати.

Сенат је основан 1831. године. Он је чисто судска власт. Законик св. Петра није обухватао све преступе и злочине, који се појављују у доба Владике Рада. Потребно је било, да се изради нови законик и ништа није природније, него да Владика Раде сазове сједницу Сената, гдје се дискутује о овом питању, и да нареди предсједнику, да напише пројекат новога закона. Предсједник свршава повјерени му задатак и чека се, док се Владика врати из Русије, да се пројекат претресе у једној или двије сједнице, да га потпише Владика, сви сенатори, и „сваки главар". Али до тога није дошло. Предсједник Сената враћа се у Русију, нови предсједник нема ауторитет мандатора цара рускога, а слабо и знања за ове работе, а вјероватно, ни сам Владика није се хтио везивати за неколико параграфа, да лијечи земљу од зла, које је било почело хватати дубоки коријен. Он је то зло гонио и без закона, и ко је имао прилике, да чита његове пресуде, доиста се могао увјерити, да Владика за читаво вријеме своје владе није штедио са највећом строгошћу ма у ком питању, које се тицало реда и поретка у земљи. Захваљујући тој строгости Владичиној његов нашљедник Књаз Данило и могао је сипати дукате по путовима, па да мјесецима стоје нетакнути.....

„Отачаствени Закони", што сам могао утврдити, нијесу примјењивани, они су остали пројекат. Владика је судио по свом, ненаписаном законику, а племенски главари судили су и даље по законику Св. Петра све до законика Књаза Данила, до 1855. године, по чијим се неким одредбама још и данас суди у Црној Гори.

Како стоји пројекат Вукотићев према Законику Св. Петра и Законик Књаза Данила према пројекту Вукотићеву, то ће, надам се, расправити који од наших правника. Ја ћу само напоменути, да је Вукотић своје чл. 1. 2. 3. 4. 6. 11. 12. 13. 15. 18. 19. и 20. написао према чл. 16. 1. 26. 4. 16. 26. 23. 6. 11. 20. 8. и 20. Законика Св. Петра. Књаза Данила чл. 2. 16. 67. 71. 74. 90. одговарају Вукотићевим чл. 1. 2. 16. 15. 14. и 7.

Кад се стану поређивати ови Закони — макар и овако површно, као што сам ја чинио, лако ће се доћи до закључка, да је Вукотић предвидио казну само за оне кривице, којих нема у Законику Св. Петра, а остале требали су да остану и даље у снази, као што је у ствари и учинио Књаз Данило, узевши готово све одредбе Законика Св. Петра, неке из Вукотићевог пројекта, а неке, којих није било ни тамо, ни тамо, сам је саставио.

Вукотићев пројекат гласи:

ЗАКОНИ ОТАЧАСТВА.[1])

Закони су перва дужност и потреба свакога народа, кои се почне уређиват, као што се почела Церна Гора и Берда уређивати, без коиех се ни један народ није мога уредити и бити срећан. За та сами узрок наш васмилостиви покровител и цар руссински, видећи да Черногорци не имају законе, по коијема би се владали и судили и со тијем желећи учинити Церну Гору и Берда сретнијем, посла је свога чиновника господина Ивана Вукотића, којега смо ми и признали президентом, који је по заповједи великога цара русинскога написао кратке, но потребите законе, по коијема се дужно народу церногорскому и бердцкому владати и судити се, које законе потребито је и дужно је на општем скупу свијема главарима церногорскијема и Берцкијема утврдити и заклети се на керст и евангелије Спаситеља нашега Исуса Христа, да их има и да је дужан сваки Церногорац и Берђанин слушат и испуњат доброволно, и да се не смије нико противити овијема законима под цијеном свога живота, и сваки главар дужан је под овијема законима својом руком написати керст, а који умије писати, да се потпише своједучно.

1. Свакоме Церногорцу и Берђанину, да је верно и сигурно поштење, живот и имуће и да му га нико без суда такнут не смије под цијеном свога живота, тако исто и свакога другога с(т)ранога чојека, кои је живио међу Церногорцима и Берђанима.

2. Сваки издајник отачаства и митник, који би за..... лупеж, од ове тројице вишепомену..... по суду очитова у предречена преступленија, сваки такви да се има судит да прими смерт на вјешала.

3. Сваки Церногорац и Берђанин, како главар, тако и п..... који би се противио овијема законима на..... или другијема уредбама, које би се унапријед..... или за бољу срећу свога народа, сваки такав противник, кано нарушитељ опћега поредка, мира и тишине народне, сваки такви чојек, који се нађе по суду у томе крив, да се има осудит на смерт.

4. Познато је одавна, да Церногорци и Берђани кервнике, лупеже и сваке злочинце бране и руку им держе, примајући их у свое куће, бражства и племена, и с отијем их бране, от и... највише зло и погибија међу народом бива, то да би се ов... једанпут већ прекратило, за то потребито је овај опште... закон учинити, и ако би се ко од сада унапријед на... браство, илити цијело племе да сакрива у себе и бра... лупежа и каквога злочинца, којега би суд тражио, ... чојек, браство, или цијело племе да има суд...

1) На неколико мјеста рукопис је мало ошт... доиунити, но ја то нијесам учинио, јер то ни инач... не чиним.

исто и сам кервник, лупеж или остали злочинац, и када би суд посла у брство, али племе, да уфате к...зника, лупежа или каква злочинца и не би послушало то братство или племе да уфате га и доведу на суд, то тадар да има суд дићи војску на то брство или племе, да пита и изнађе који чојек, брство или племе бранило кервника, лупежа или злочинца, те га не уфате и суду преда у руке, то све такве кривце, који се нађу, повезат и судит ко је за то заслужио: коме смерт, коме тавницу, а коме бијење тољагама, а на све братство или племе наложити тешку глобу закону народњу и с отијем да се да изглед свој земли, да унапријед никакав чоек, ни брство, нити племе не смије преступити... отечества својега.

5. Сваки чоек, за којега суд пошље, да га зове..... да има доћ с добре воле и послушати..... пак не ктио послушат, то чоек од..... послан да га зове дужан је метат и..... и викнути да се скупи све брство или....... помогу тога чоека уфатит и свезат. да га доведе на суд, а ако ли брство, оли племе не кћене послатога од суда чоека послушат, да уфате чоека, којега суд дужан је дигнути војску и поћ у то племе, иште, то тадар суд дужан је дигнути војску и поћ у то племе, да изнађе оне, који нијесу послушали, да их суд (казни?) које што заслужио, а на све брство, оли племе, како суд нађе, метнут глобу, а ако ли би пак брство, или све племе учинило, да они чоек утече суду, у та начин да оно брство, оли све племе има ону кривицу примит на себе и све за онога кривца, што се нађе по суду, да плати, оли био дужан главу, оли рану, оли крађу, оли ду... све да има подмирит на мјесто ђе суд дође с војском и све вријеме да стоји суд и војска о храни онога брства, доклен све измире и подмире.

6. Свакоме чоеку забрањује се, да нико сам себе не смије судити, нити на срамоту и силом у другога отимати, но ако има с ким посла, оли каква дуга, да му га иште, а ако ли га с добријем начином(!) ка... би хотио подмирити, да сазове на суд и суд па га подмири.

7. Сваки, који даје у зајам динаре, да има учинит књигу, оли рецевуду, у коју би написано било, колико је каведала и какву добит узима, и да се на књигу подпишу два свједока, који су виђели, када се паре заимају и да нико више не смије добити узимати, нако на сто цекинах... 6 цекинах, а ако ли би ко више од шест цекинах на сто узео и по суду се очитује, то вас та..... да се има узети у народну касу, и обадва..... а који је заима, тако и тога који је пар... зајам, метнут у тавницу на двије нећеље, зашто је познато, да велика добит разура народ, ништи сву терговину и сам народ мути и у велику несрећу меће, тако да и сама вјера међу народом се губи, зашто велика добит и сам каведал упропасти.

8. Нико није дужан за другога одговарати, нако сваки за себе и за своја ђела да одговара пред Богом, судом и народом, нако би се који чоек наша да се замијеша у туђа ђела, такви свакиваља и да одговара.

9. Када чоек осрамоти чоека ријечима на правду божју, и они кога срамоте све премучи и претерпи да му ништа ружно не одговори, но толико се засвједочи пред љуђима, који су ту били и дође на суд, да се жали, свакога таквога чоека ваља осудити, да плати ономе, којега је срамотио пет талиерах и да сувише да у касу глобе два талијера, и сувише двије нећеље да стоји свезан у тавницу.

10. Ако би ко осрамотио главара непристојнијема ријечима, такви ваља да плати у два пута више глобе и тавнице главар, противу простога чоека како је написано у деветом пункту.

11. Ако би ко осрамотио непристојнијема ријечима сенатора, или кога од суда и гвардије, таквога ваља осудит да плати глобе сенатору и чоеку од суда и гвардије годишњу плату, колико потеза на годину. Сенатор, судац, или чоек од гвардије и суда... глобе у касу десет талијера и у тавницу....сеца да стоји, оли бит тољагама, ка... суди, а ако би се пак ко усудио, да удари (сенатора) или судију и чоека од гвардије та..... осудит на смерт.

12. Ако ли би чоек од суда и гвардије без узрока на правду божу обиједио или криво суди, то да има сваки обијеђени право доћи у сенат на жалбу и искати себе правицу и сенат да има развиђет и кривца ако је од суда и гвардије тешко наказати по законима.

13. Ако би ко ранио чоека, то треба кервника..... тит и метнути у тавницу и держати га доклен рањени преболи и по тадар судити да плати рану, харач и берберину и дангубу рањеника за све вријеме, доклен рањени издрави и да му се узме глоба у касу, како суд осуди. Ако ли рањени умре от те ране, осудит кервника на смерт.

14. Овијема истијема законима, да се имаду судити жене и ђевојке, које учине преступленије. Ђевојка или удовица, или жена, која живи без мужа, ако би која из овијех ођетињила и роди дијете, пак да с(к)рије срамоту удавила дијете, то сваку такву жену и ђевојку по чистој седочби пред судом, да се има одсудити на смерт. Тако исто свакога чоека или момка, који би учинио на жени или ђевојци дијете и сјетовали би, да се дијете удави, то свакога таквога чоека и жену к... совјетнике смертоубисва осудити на смерт.

15. Сваки чоек и момак, који би жени и за жива мужа начинио дијете, такви сваки да се има осудити на смерт, а тако исто и та жена, која је с њим дијете учинила, а чоек ожењени или момак неожењени, који ђевојци огради дијете и ђевојка дијете не удави, то сваки не жењени да се има оженити за ту исту ђевојку, а за безакоње учињено, да плати глобе у касу десет талијера и један мјесец у тавницу да стоји, а чоек ожењени ако огради ђевојци дијете, такви да има дати ђевојци за срамоту у

перћију сто талиерах и двадесет талиерах у касу глобе и три мјесеца да стоји у тавницу.

16. Познатое и од старијех добах да у Церну Гору и Берда највише зло и кервопролиће и покољ бива са жена, које мужеви ћерају од себе и жене које бјеже од мужева, пак се сами распуштају једно другому плаћајући. Ова су ђела противна богу и нашој православној вјери христјанској, која забрањује и проклиње таква безакона ђела, и такви људи, који то чине не имају благослова од Бога но проклество и сваку несрећу у своју кућу и у свој пород. За то да би се народ од сада па унапријед очистио од такве боже проклештине и гријеха и да прима од бога благослов, дужно је од сада унапријед оставити и са свијем ови богомерски обичај између себе исћерат и не чинит. За то је потребито овај закон учинит и утврдит, да од сада па у напријед нико не смије своју жеву исћерат, но . . . . прије да има сваки такви чоек доћ и довести своју жену до владике, оли његова намјестника на духовни суд, да се развиди по зако . . . искаже узроке, коју махану и забаву . . . . ж жени, тако исто жена мужу . . . . . оли његов намјестник и духовни с . . . . . . ну православноме, како нађу да учи . . . . . . .м благословом, онда нити ће бити . . . . . грехота, нити ће имати рашта сто . . . . . покоља међу народом и сваки ће бити задовољан и остати у љубави и пријатељству, а . . би се такви чоек оли жена, који би ово не . . . . сваки такви да се има чоек оли жена доћи на суд и судити са тешкијем судом, а поп, који би таквога чоека, оли жену вјенча, свакога таквога попа да се има растрић и лишит свештенства.

17. Познато је да у Церну Гору и Бердима наш православни христјански закон тешко је упануо, да народ не иде у цркву слушати божу службу и да се богу моли и мало се ко исповиједа и причесћује и са свијем не испуња христјанске дужности, а овоме су свему злу узрок попови, који не иду по кућама своје инорије и не проповиједају својијема христјанима закон божи, да показују што бог заповиједа и што бог љуби и што је поштено и богу мило и што је грехо-а и срамота и богу и људима мер(с)ко, и да се попови у мирска ђела не мијешају, но да гледају своју церкву и своју инорију и своју духовну дужност, зато е потребито над поповима метнут суд духовни, који би добро гледа за . . .нима и судио би духовни(м) судом, а кадак над попом или калуђером сверши суд духовни, онда да га предаду мирскоме суду, ако је заслужи . . . и суд уредити из најбољијех добријех . . .нијех свештеника под предсједателством . . . . зором владике. оли архимандрита и та . . . . да се ово уреди са свијех с(т)ранах бити ће . . . . . срећан. С једне стране уређиваће народ . . . пови и учинити доброму, и с друге мир . . . . . и уредбе.

18. Сваки народ, када се почне уређиват, перво је дужан написати себе законе, по којијема се ваља народу владати и судити и којијема законима сваки чоек је ограђен . . . . ван његов живот, поштење и имуће, како је у п . . . . су речено, а да би ове законе

отачас(т)ва препоручити изабранијема људима, који ваља да по њима суде и управљају народом и који ваља да се закуну . . . . да ће по закону и правди судити ваља . . . . оставе своје куће и своја домаћа ђела, и да раде о срећи свега народа, то је дужно и плату њима дати, коју је дужно народу сабирати од свега народа, зашто када се велики цар руссински смилова на Церну Гору и Берда, посла је свога чоека, коему је да и у наприед обећаје давати малу помоћ за наредбу и заповједа је да рече народу, да цар дава помоћ и ово што пошаље купи са своиех судитах такве сиротиње кано што су Церногорци и заповиједа је да и Церногорци сами учине своју касу народну, и да умноже судове, гвардију и школе, како што се остали народ уређује и влада и за то се прикажује народу да сваки Церногорац и Берђанин има дават у цар(с)ку касу свака кућа на годину талир. И овај данак да се има плаћат у касу у два пута у годину о Ђурђеву дневи и о Митрову дневи половину тако, да буде перви почетак о первому Митровудне, да сваки има платит половину, а ако ко узможе и усхоће, може у један пут платит за сву годину. Сваки кнез у своју кнежину да окупи попове да . . . сваки поп донесе на карту колико у кога . . . . кућах у инорији и што се у кнежину на кога . . . . да има сваки кнез скупит данак и донијети га у касу цареву, а ако би која кућа не кћела данак платит, то кнез дужан е на срамоту . . . . који не послуше свезат и представит . . . . кастига; ако ли би какво све племе не кћело платит данка, тадар кнез дужан је објавити сенату и сенат да дигне војску на то племе и да узме данак на срамоту и да кривце кастига и све племе да глоби.

19. Ако би кога избио прутом од симсије . . . . ган, оли ударио каменом, таквога метнути у тавницу, а бијенога освједочити и разгледати судом н сједоцима, и сваки ударац пр . . . оли тољагом, оли каменом, који би се познао на тијело и покаже модри, оли цервени ударац, да се има сваки такви ударац изброит, и колико и се таквијех нађе за сваку такву модрицу, оли цервену белегу да има платити по талиер и с кое белеге такве, која је керв пустила по пет талира за сваку да плати кривац и да се избије тољагама како суд нађе и глобу у касу народњу.

20. Свака кућа церногорска и бердска од свакога дима давати на годину по еадн талијер данка у касу народњу и ови данак да се има сабирати о первоме Митрову дневи, који иде.

И ови су закони потверђени свијема главарима церногорскијема и бердскијема на скупу 1833. године, мјесеца мађа 23 дана на Цетиње.

Президент и кавалер
(печат сената) Иван Вукотић.

Вукотићевих писама има доста у цетињском архиву, а и копија Владичиних, па ће се питање улоге Вукотићеве у Црној Гори моћи лако расвијетлити. Но то ће бити задатак другога чланка.

Душан Д. Вуксан.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Љубомир Стојановић: Стари српски родослови и летописи. Зборник С. К. А. за историју, језик и књижевност српскога народа. Прво Оделење књ. XVI. Београд 1927. Пред нама је дефинитивна редакција старих српских родослова и љетописа, дугогодишњи труд нашега уваженога академика г. Стојановића. Први је био Н. Шафарик, који се бавио овим послом и г. 1851. издао четири старија љетописа, а од осам млађих учинио свод. Други рад по овом послу био је г. Стојановића у год. 1882. Разумије се, ни рад г. Стојановића, а још мање Шафариков није био потпун, јер тада нијесу били познати сви наши родослови и љетописи. Данас, када је, ваљада, познато све, што се сачувало из ове врсте наше старе књижевности, и могла се појавити дефинитивна књига о овом питању. Као што је Шафарик учинио с млађим љетописима, намјеравао је и г. Стојановић, да учини и са старијима и с млађима, наиме, да даде један свод, али то није учинио, јер није ни могао учинити; а и боље је да је тако, јер смо на овај начин добили текстове свих љетописа и родослова, до којих је већ данас, изузевши можда Београду и Загребу, немогуће доћи.

Пред текстовима је опширан приступ (I—VI+VII—CVIII), гдје се говори најприје о родословима, о времену њихова постанка, о текстовима међу собом, о изворима и о писцима (С. VIII—XXXIII). Други дио приступа (С. XXXIV—CII) говори о летописима, и коначно трећи дио (С. CIII—CVIII) говори о литерарној и историјској вриједности родослова и љетописа. Најинтересантније су главе о постанку родослова и љетописа. Г. Стојановић не пристаје уз, готово, већ утврђено мишљење, да су родослови настали 1430/31. године, већ доказује, да је овај први родослов Константина философа написан по неком старијем, опширнијем родослову, који је настао негдје у првој четвртини XV вијека. Што се тиче љетописа г. Стојановић утврђује, да су сви старији љетописи постали из једнога оригинала и да је први љетопис настао убрзо послије смрти Цара Уроша — 1371. године. О млађим љетописима није се могло бог зна што рећи, јер и ако их је велики број — њих 42 — ипак није се сачувао ниједан

старији текст од друге половине XVI вијека. На крају приступа настоји г. Стојановић, да ублажи оштри и неповољни суд литерарних историчара и историчара политичке историје о вриједности родослова и љетописа.

У тексту штампано је десет родослова, сви, који су до данас познати. Упоредо су штампани: карловачки, загребачки (зашто загрепски?!), Пајсијев и Врхобрезнички, а остали засебно. Старијих љетописа има пет, од којих су: копорински, пећски, студенички и цетињски штампани упоредо, а врхобрезнички засебно. На крају штампани су млађи љетописи и љетописачке биљешке, а на завршетку књиге ријечи из родослова и љетописа, којих нема у Даничићеву Рјечнику и опширан регистар личних и географских имена.

Предајући јавности ову књигу г. Стојановић свршио је један тежак и заморан рад. Поред исцрпне расправе, у којој је речено све, што треба, о родословима и љетописа, дат је дефинитиван и критичан њихов текст. И наука, и људи, који се баве овим послом могу бити г. Стојановићу само захвални.

— н.

Наследно обичајно право у Црној Гори. Страна 120. Добија се код писца и у књижарама. Цена 20. — динара. — Г. Божидар Томовић, судија подгоричког Окружног Суда, написао је једну књигу о наследном обичајном праву. Рад на истраживању и проналажењу правних обичаја, престављао је један голем посао који изискује много труда и времена. И баш обзиром на то и на марљивост којом је књига написана, неспорно је, да се г. Томовић, у том погледу. није штедео. Информисавати се од народа веома неписменог; чепркати по архивама, нарочито судским, које је дебео слој прашине попао; пабирчити и прикупљати дела из наше оскудне правне литературе и слично — све је то колико тежак толико незахвалан — управо недовољно захвалан — посао.

Ма да је г. Томовић имао намеру да књигу напише и за правнике и за неправнике, ипак у том није успео: нити је књига у довољној мери популарно написана, нити опет стручно. Неизвежбаност и неизрађеност стилска и несистематичност у излагању — то су особине писања г. Томовића. Стручна терминологија, као и правнички језик и аргументација у овој књизи нису завидни. Добрим делом књига је — нарочито где се ради о извесним институцијама и принципима у праву, као и скоро све дефиниције — сува комплација. Осим тога, књига је преко мере развучена, чак изгледа и намерно, због чега је мнгго изгубила у прегледности, прецизности и хармоничности.

Стручна литература *о црногорском законодавству, правним обичајима и правосуђу* бедна је — ње, управо и не постоји. Зато је велика заслуга г. Томовића што је то мало података и разбацаних чланака и расправа из ове струке прикупио и у овој књизи поменуо, Отуда је ова књига — поред свих мана и недостатака — један доста осетан добитак за нашу правну и социјалну књижевност; она особито заслужује пуну пажњу. Пре свега, сваки научник који се интересује обичајним правом, наћи ће у овој књизи доста интересантних ствари. Такође и сваки судија — увек кад се ради о наслеђу — моћи ће се згодно послужити овом књигом. А за неправнике, ова књига је добро дошла. Све ово тим пре, што у Црној Гори не постоји писаног закона о наслеђу.

У једном народу, или пак делу његовом, дугом традицијом и непрекидном применом на све једнаке ситуације формирају се извјесни принципи, који живе у свести народној, те стекавши обавезност, постану неписани закони — обичаји.

Зато неће бити без интереса овом приликом, — поводом књиге г. Томовића — неколико ствари напоменути. Тако, у погледу наследних права, женске су у Црној Гори веома запостављане. У ранијим временима, женске нису могле никада ништа наследити од кућне имовине, све док се не би кућа угасила. Тек доцније, кад се јавља либерализам са индивидуализмом, наслеђивање се врши према праву репрезентације, опет са првенственим правом мушких спрам женских. Данас женска — девојка — има у кући само право издржавања и удомљења. У случајевима кад се девојка због извесних мана не би могла удати, тек тада добија раван део с браћом. Увек кад је оставилац отац, на наслеђе долазе његово прво мушко, па ако нема мушког, онда женско — потомство. Међутим кад је оставилац мајка, онда на наслеђе долазе и мушка и женска деца конкурентно, стом разликом што женске хаљине — ако их има — припадају првенствено женској деци. Кад оставилац умре не оставив за собом ни синова ни кћери, нити њиховог потомства, тада на наслеђе долази отац оставиочев, искључујући све остале сроднике. Мајка оставиочева (удова) има само право уживања на заоставштину (имање умрлог сина) али без права наслеђа, све док оставилац има сродинке по очиној лози. Ако удовица остане у инокосној кући с малољетном децом, она ужива имовину свога умрлог мужа заједно с њима, а управља њоме у заједници с помоћником старатељем. По пунољетству деце, кад она евентуално траже деобу, тада мајци припада онај део који би припао њеном мужу да је жив; мајка, дакле, заједно са синовима и неудатим кћерима дели имовину на равне делове; али мајка и кћери немају пуну својину припалих делова имовине, него само право уживања под старатељством, до удаје или смрти. Једино у случају крајње нужде, удова се може дотаћи и целине од имања (н. пр. отуђити и сл.), али само уз пристанак старатељев и надстаратељске

власти. — Док у Србији законодавац прави разлику између наслеђивања у задрузи и инокосној кући, привилегишући и дајући првенство сродству између чланова у задрузи спрам сродства ван ње, — дотле наслеђивање у Црној Гори, по обичајном праву, не прави никакву разлику: равнодушно је да ли сродници умрлог живе у задрузи или ван ње. —

Ст. Д.

Браство XXI. 34. књ. Друштва Св. Саве. Београд 1927. Друштво Св. Саве с издавањем Браства почело је још 1886. Пред нама је књига XXI. и мило нам је, да можемо констатовати, да је Браство из године у годину боље, без сумње, с разлога, који је напоменут у годишњој скупштини друштва: „докле су предратна Браства тражила више најшире масе нашега народа, поратна више траже начитанији читаоци".

У овој XXI. књизи има дванаест научних чланака, један путопис, дра Г. Богића успомене из италијанских тамница 1919. год., три приповијетке и дванаест некролога умрлим члановима и добротворима друштва.

Нас Црногорце специјално интересују неки чланци. Тако чланак Г. Јов. М. Јовановића: „Сарајевски атентат и Србија", у којем се износе разлози (мимо сарајевског атентата), који су претходили рату. Аустрија се спремала на овај рат преко 20 година и није одавна већ била никаква тајна, да „Аустрија не може опстати као велика сила, докле год не присаједини Србију". Затим се говори о расположењу у Аустро-Угарској пред рат, а остатак чланка говори о сарајевском атентату. Овај чланак писан је с намјером, да се огради Србија од одговорности за европски рат, о чему се већ више од двије године дана пише у нашим и у страним новинама. На крају писац износи узроке европскога рата; узрок је био ривалитет великих сила, а никако не сарајевски атентат, за који — по ријечима аустро-угар. министра из год. 1914. — „српска влада није могла никако више знати, него што смо ми знали, а то ће рећи, расположење маса у Босни и ријешеност млађега нараштаја на све".

Други чланак је г. дра Васиља Поповића: Метерних о Његошу г. 1837. Главни сиже овога је чланка настојање Метерниха и Горчакова, да се Владици не допусти пут у Париз, пошто му није дата дозвола да оде у Петроград. Од Владике Рада Метерниху и од Метерниха Владици Раду има у Цетињском Архиву више писама. Сва преписка Владичина — 1632 писма — изаћи ће ускоро на свијет, па би се, као што сам то већ негдје рекао, требало стрпјети и не писати дотад ништа о Владици.

Трећи чланак је г. дра Милана Савића: Стеван Владислав Каћански, у колико се говори о Грахов-лазу. Г. Савић цитира и тридесетак стихова из ове пјесме.

Четврти чланак: Стогодишњица Матице Српске, интересује нас и сам по себи, јер је веома исцрпан, а и по томе, што је његов писац наш земљак г. Мираш Кићовић.

И остали чланци сви су од интереса, но споменули смо нарочито само оне, који говоре о Црној Гори. Хтјели смо направити паралелу из онога, што даје Братство нама, а што дајемо ми њему. Од 143 добротвора, утемељача и редовна члана — колико их се уписало у друштво Св. Саве — прошле године — нема ни једнога из Црне Горе! А има ли ико код нас, ко умије читати, а да не би могао и требао одвојити годишње 20 динара, за које ће добити сва годишња издања Друштва Светога Саве!

Д. В. — н.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Његошев „Горски Венац", прерадио у приповетку Душан Богосављевић. Издање С. Б. Цвијановића. У Београду, 1927. Није потребно и овде истицати општу чињеницу да смо ми до сада готово били без дела за наше младе и најмлађе читаоце, нити указивати на све рђаве последице које су из тога проистицале у каснијем животу наше младежи. Поменућемо само да је од Змаја до најновијега доба наша дечија књижевност тако оскудевала у делима да смо давали један ружан пример наше небрижљивости и нехата према онима на које се наде полажу. Пре рата, поред Змајевих песама, наша су деца развијала свој књижевни укус у главном на слабим преводима разних фантастичних приповедака туђих писаца сумњиве вредности, док су домаћи писци дечију књижевност потпуно пренебрегавали не схватајући је ваљда као озбиљан посао. И тек после рата наша дечија књижевност постала је предметом озбиљне пажње и рада, она је обогаћена са два три добра оригинална дела и са неколико добрих превода познатих туђих дела за децу и младеж. Наша омладина могла је сада уживати у читању лепо и занимљиво описаних доживљаја овога или онога свога љубимца у разним прашумама, пустињама, на океанима; могла је на добрим стварима развијати и свој књижевни укус. Али није све ни у томе. Омладина наша,

због оскудице у оригиналним делима, није имала прилике упознати се са јунацима изразито својима, са њиховим чојством и витештвом, са њиховим непоквареним животом и јасним, непомућеним појмовима. Због тога смо, у веку трчања за лаким уживањима и сензацијама, били у немогућности да на нашу младеж утичемо свим оним благотворним што пружају наша добра национална књижевна дела преудешена за млађу читалачку публику и ону другу са неразвијеним књижевним укусом.

Први покушај у томе правцу учинио је Г. Богосављевић својим радом чији смо наслов горе исписали, и који се изгледа јавља као први број читаве једне серије прерада за омладину наших великих писаца. Ако пред очима имамо горње чињенице, не треба се чудити што је избор Г. Богосављевића пао баш на *Горски Вијенац,* наше најоригиналније и најнационалније уметничко књижевно дело, са његовим типичним расним личностима и сјајном галеријом слика из здравог и примитивног горштачког живота црногорског. Поред тога што је примером хтео да покаже да омладинску књижевност треба схватати најозбиљније, Г. Богосављевић је, прерађујући најтеже наше дело за које се држи да је и неизводиво на позорници и непрерадиво уопште, хтео још да дâ пријатну и корисну лектиру не само омладини него и најширим слојевима читалачке публике у разним крајевима наше земље гдје је *Г. Вијенац,* због познатих својих особина, или неразумљив или и сасвим непознат. Да видимо како је Г. Богосављевић вршио своју прераду и је ли успео у свом задатку.

Пре свега, због познате привлачности прозног начина приповедања код младих читалаца, прерађивач се одлучио да дело пренесе у прозу, да му да облик приповетке. Да би, с друге стране, бар донекле очувао формалан утисак оригинала и читање учинио пријатнијим, он је причање водио у десетерцу свуда где је то било могуће, а то је у говорима пренесеним право из оригинала без измена или с незнатним изменама, само што ти десетерци не иду један испод другог. Од овога чине изузетак песме гусларске и сватовске, као и тужбалица сестре Батрићеве, које су штампане у облику стихова.

Свакоме ко познаје *Г. Вијенац* јасно је да је прерађивач, у жељи да ово дубоко и тешко дело учини лакшим, приступачним и младежи и читаоцима из најширих народних слојева, морао наићи на велике тешкоће које у сличном послу ствара Његош својим начином певања и изражавања. Прерађивач је морао сва дубока и јака елиптична и друга фигуративна места оригинала рећи јасније и простије, објаснити им смисао, а при том се чувати да не падне у дидактичан тон. Прерађивач је у овом у главном потпуно успео. Најтежа места су у том погледу говори владике Данила, игумана Стефана, писма владичино и везирово, и још нека ситнија. Прерађивач је овде прибегао једном нарочитом начину причања: најпре је, у форми обичне прозе, казао смисао, према стиховима, дотичних места, па је онда, у својој ритмичној

десетерачкој прози, дао и текст задржавши и по неку лакшу фигуру. Држимо да је прерађивач и овде имао успеха, само мислимо да је извесне ствари требао или казати простије или објаснити, било због мутне и тешке фигуре, било због уског локалног колорита односног места. Таквих случајева има нарочито у говорима владичиним и игумановим, али њих је прерађивач ваљда намерно и оставио необјашњенима, јер лепа места није хтео мењати и упрошћавати само зато што су тешка. Стихове пак као: „главе мушке не коп'о од пушке", „часне посте за пса испостио" (случајно узесмо ове из заклетве) и још мали број сличних који садрже црногорска веровања и обичаје, држимо да је свакако требало попратити малим ритмичким тумачењем у тексту.

Потпуно разумемо и одобравамо што је прерађивач јекавски говор оригинала заменио у својој преради екавским старајући се при том да избаци све провинциализме и архаизме, који би иначе неопходно изискивали објашњење под текстом или речник на крају, и признајемо да ни једно ни друго не би било згодно у књизи с оваквом наменом. Ипак ћемо и овде учинити две три замерке. Пре свега, није требало мењати назив дела. Зашто од *Г. Вијенац* правити *Г. Венац*, и по ком правилу? Тужбалицу и песме сватовске и гусларске, које се и иначе свуда штампају јекавским говором, на што је наша омладина још у школи навикнута, такође је требало оставити непромењенима. У ослобађању од провинциализама и архаизама прерачивач је у главном прилично успео, само што их није увек срећно заменио. На пр. у стиху „О проклета земљо, пропала се!" није добро заменио *пропала се* са *пропала нам*, јер ту је и друго значење и други смисао. Није требало избацити *рашта, погани* и сл., а задржати *губа* („пун је губе и лукавства"), *јадан, који су ти јади*, а још мање убацити друге провинциализме и варваризме: *срумају, поздраво казати, пијац* и сл. Тако исто није требало у стиху „А каква је то вражја женидба . . ." задњу реч заменита са *веридба* кад је јасно да се говори о женидбеним обичајима, нити стихове: „. . . . направисмо проклету гомилу, нека стоји за уклин народу" овако прерадити: „направисмо гомилу камења, нек народу послужи камење да њим какву рђу каменује", кад реч *уклин* друго значи. — Ове случајеве побројали смо примера ради, али морамо нагласити да у преради они нису тако бројни. Иначе прерада је написана добрим књижевним језиком и у главном доста упрошћеним стилом.

Цео материјал *Г. Вијенца* у преради је разрађен у осамнаест глава (донекле слично са познатом деобом Решетара у седамнаест призора). Док су ти призори у оригиналу међусобно или врло лабаво везани или готово и невезани, прерађивач их је повезао узрочном везом својим додацима и умецима, који су у главном врло успели. Прерада је тиме знатно добила у својој целовитости и јединствености, а интерес код читалаца знатно повећан. Једино на извесним местима, говорећи у својим додацима

о народним обичајима, веровањима, играма, прерађивач је, можда и силом прилика, изменио обичан тон приповедања и прешао у описивање, али је и то највећи прилично лепо изведено.

На завршетку, наглашавамо да је Г. Богосављевић ову своју прераду вршио врло савесно, да је свој задатак најозбиљније схватио и да је у овом свом првом покушају сличне врсте у главном добро успео. Наша књижевност за омладину добила је једно несумњиво добро и корисно дело.

И. З.

═══

Драгиша Боричић: Плав и Гусиње, у издању писца, Београд 1926; 8°, 56 стр. Нека врста путописних бележака, „скица с пута", врло кратких, њих осамнаест на броју, чине садржај ове свешчице, доста укусне форме и привлачне вињете на насловном листу. Није свакако одмах јасно шта је Г. Боричић хтео да да овом свеском цртица. Распоред и краткоћа цртица, као и празне стране у тексту дају спољашњи утисак песама у прози, и ако то у ствари нису; путопис би опет захтевао много више композиције и брижљивије расподеле грађе него што то показује књига Г. Боричића. Цртице су иначе неједнаке и по садржини и по излагању и по уметничкој вредности. Једно их само спаја: искрено, срдачно одушевљење Г. Боричића које веје читавом збирчицом и ублажује разлике ма колико биле осетне. Г. Боричића одушевљава романтична природа Плава, загасита вода његовог језера и џиновске планине које га окружују, његова прошлост, његова гробља, развалине, остаци давно прохујалих времена, он их воли, и та му љубав даје и речитост, и полета и топлине у тону и изразу, али се Г. Боричић не задржава на том. Он се осврће на историјске епизоде, на доживљај, на легенду, на некадашње муке и патње становника, на његове данашње потребе и планове у будућности, напокон на оно што би све „требало" да се учини. Та непотребна, сувише практична, у уметничком смислу врло банална разматрања, знатно умањују вредност ове иначе лепе књижице. Код Г. Боричића је то постала овде готово манија која је знатно умањила вредност неколико иначе лепих цртица. Ради тога његова излагања дају утисак почетака, остају недовршена; лепо започета слика или мисао прекида се нагло и прелази на јевтина и обична разматрања. Да узмемо само један пример. „Каткада ветар слети у широке њиве кукуруза, и ту у њиховим врховима заигра, помилује их, затим запљусне гране башта у Плаву, заигра сокацима, и вине се неосетно у планине, а у мраку оставља за собом мирис младе трске, свежину планинске ноћи и један тихи шум, свежи дах оживи сву душу и она се осети делом природе, овога краја, слива се душа са овим планинама,

са овим пољима, с гробљем, са овом нашом драгом земљом". („Ноћ у Плаву", стр. 56) После ове истински лепе емотивне слике удара Г. Боричић после свега осам редака у сасвим друга прозаична разлагања: „Ето у оваквим ноћима висили су на вешалима овде наши мученици из Васојевића, или дубоко уздисали апсеници у дну мемљивих тамница, чекајући час смрти" (стр. 57), а петнаестак редака ниже још прозаичније: „А како би било дивно, да се неко сети овога краја, да га веже путевима за Подгорицу, Заминску Долину, за Дечане, да оживе ти друмови из Немањинског времена". И то све на непуне две стране, и у једној од најбољих цртица ове збирке. Кад смо већ на најбољима да поменемо и „Разорени Град" и „Цркву у Брезовици", можда најбољу од свих. Г. Боричић иначе показује највише склоности да осети поезију рушевина, гробља, старих зидина и запуштених богомоља, да осети дах времена које вечито руши и вечито ствара. „Има нешто што ме тамо намучи. („Црква у Брезовици", стр. 34) Има јада и туге у црквеном звону, у старинским зидовима, у мирису воска, у згрченим прстима стараца који гасе догореле свеће на свећњацима" .... или „Једна врана ишла је зидом мирно, без страха. Нису је плашили живи. Ронила је ситно камење са зида и оно је падало на њиву, на труле даске у дворишту града, одјекујући мукло, као да пада на неки велики мртвачки сандук. Отворена врата на кућама града чекају, а нико не улази. Зјапе, црна, усред дана, и као да су становници тих кућа отрчали журно у смрт, па врата својих домова оставили за собом отворена.... Кроз прсли кров једне куће види се небо, а кроз распукле зидове језеро у широком зеленом оквиру ливада". („Разорени град", стр. 42.).

Али има ког Г. Боричића и цртица које својом прозаичношћу и сувише одударају; такве су на пример „Руде" и „Изумирање Плава и Гусиња" које су одиста на штету збирке. Уз то Г. Боричић, и то је озбиљнија замерка, подвлачи где год може јуначка и мученичка дела Васојевића, да то готово постаје манир. То се у овој збирци могло ублажити ако не сасвим избећи.

Кад све сумирамо излази ово. Лепота збирке Г. Боричића остаје у детаљима, лепим, складним, добро запаженим и каткад смело изреженим детаљима, интимно реченим, понекад свечано и звучно.

Рад. Меденица.

М. Делибашић: Песме (Сарајево, 1927. Предговор Г. Б. Јевтића, Цена 10 д.) Танка збирка стихова Г. Делибашића не представља, да то одмах констатујемо, неку дефинитвну књижевну вредност. То је књига песниковог тражења самог себе, тражења сад мање сад више успелог, али ипак само тражења. Извесна пригушеност, бојажљивост, недореченост толико је карактеристична за читаву збирку, да човек управо не зна је ли то један недостатак или песников манир да извесна осећања и расположења више сугерира него изрази. Ако је у питању ово друго, онда би наше мишљење било да песник ипак треба да буде непосреднији, изразитији. Највиша књижевна дела, и најбоља места у тим делима, нису ипак, бар у већини случајева, велика зато што нам нешто дају да наслутимо, наговештавају, сугерирају; она су велика зато, што нам нешто крупно, ново и одрешито кажу.

Други део питања поводом песама Г. Делибашића гласио би: ако ова збирка стихова представља песниково тражење, има ли знакова по којима би се могло веровати да ће песник наћи свој пут. Мислимо да би се на ово питање могло одговорити, са доста сигурности, позитивно. Песник несумњиво има развијен унутрашњи живот и готово нагонски воли самопосматрање и анализу свог духа. Има, затим, доста разлога да се верује да тај његов унутрашњи живот није неинтересантан толико, колико је пригушен извесним грчевитим самосавлађивањем. То само, савлађивање иде дотле, да унутрашњи грчеви, немири, трзаји окончавају готово увек испод површине песничког израза, те на површину излазе некако уједначени, налик један на други. Изгледа, дакле, ако се пажљиво притисне уво на пулс ове збирке, да иза ње стоји један унутрашњи живот богатији него што би изгледало по самој збирци. Ако је то тако, онда би ова збирка представљала само прве и још нејасне шумове, „штимовање" пре него дође права песма. То би, дакле, значило да ова збирка не представља праву, унутрашњу вредност песникову, која тек има да се изрази. На такве наде упућује нас једна лепа особина ове књите, да никад није некњижевна ни банална.

W.

БЕЛЕШКЕ.

ИЗ ЗБИРКЕ „ОД ЈУТРА ДО МРАКА".

Ова три листа, нека нам буде допуштено да их таконазовемо, узета су предусретљивошћу писца из збирке „Од јутра до мрака", која ће ускоро у Загребу изаћи. Г. Владимир (Фран му је књижевно име) Мажуранић синовац је Ивана Мажуранића, а син Матије Мажуранића, писца „Погледа у Босну" и скоро непознат српском делу наше читалачке публике. Још као младић

дао је једну одличну књигу — „Лишће“ — збирку рефлексивних, пуних духа и срца, песама у прози. Та је књига изашла 1887 год., кад је писцу, младу поручнику, било 28 година 1900 нестало га је из домовине, није се знало ни да ли живи; књижевна историја говорила је о њем као о мртвима. Али *1918.* вратила нам га је опет, он који толико воли свој народ, и за који пише: „— — i olovkom i crnilom i vrelom krvcom srca svoga“, није могао да се не врати кад је дошао Ускрс његова народа.

Сада, после готово четрдесет година, после бурна и необична живота, враћа се и нашој књижевности делом из кога доносимо ове три цртице, три најновија листа као младић написао је „Лишће“ и „Ново Лишће“; хрватска критика зове „Лишће“ најљепшим цвећем и кад се појави књига „Од јутра до мрака“, проговорићемо о њој више. Засада можемо рећи бар толико, да и после четрдесет година у њима познајемо оног истог Франа. — Нама је необично пријатно што се г. Мажуранић баш преко „Записа“ враћа литератури: стриц нас је задужио, па нас и синовац задужује. Г. Мажуранић био је тако љубазан да „Записима“ обећа и надаље своју сарадњу. Г. Мажуранић живи сада у Берлину, али намерава да ускоро обиђе сва места за која га везује младост и успомене, да прође кроз слободну домовину. Ми искрено желимо да то што пре и учини.

J. X.

(Једна двадесетипетогодишњица). Цетињско Позоришно Друштво је у недељу 12. јуна т. г. приредило скромну прославу двадесетипетогодишњице глумачког рада госп. Љуб. Таминџића. Заових двадесетипет година г. Таминџић није био стално ни једино глумац; у његовом глумовању има и дужих прекида, и он је увек остао само одушевљени дилетант, дилетант који је каткада излазио на даске после тешке дневне борбе за хлеб. Али он никада није заборављао позориште; ако му прилике нису дозвољавале да ради, он је увек мислио и маштао о позоришту. Приликом ове двадесетипетогодишњице г. Таминџић је одликован орденом Св. Саве V. степена.

Вил.

ЧИТУЉА.

Никола Т. Кашиковић. — 22. маја ове године умро је у Сарајеву Никола Кашиковић, велики народни борац и мученик, који је сав свој живот посветио раду на народном добру уз највеће личне и породичне жртве и патње и уз то остао познат као уредник негда у овим крајевима врло популарне *Босанске Виле.* Припадајући оном нараштају младих људи у Босни и Херцеговини коме је суђено било да своје личне способности и рад на народном добру и просвећивању развија у страховито неповољним приликама, Кашиковић, још као млад човек, улази у неравну борбу с далеко надмоћнијим непријатељем и води је, с готово феноменалном љубављу према свом народу и таквом исто мржњом према Аустрији, све до оног часа када је ослободилачким бајонетима наших војника изведен из аустриске тамнице. За свој национални рад сам осуђен на вечиту робију, а жена му Стоја и син Предраг на смрт. Кашиковић је у истини прави народни великан који је неспорно заслужио да га захвална отаџбина о свом трошку сахрани.

Н. Кашиковић има заслуга и за нашу књижевност. Он је, у друштву с млађим сарајевским учитељима, покренуо 1885 *Босанску Вилу,* књижевни лист за народно просвећивање и буђење националне свести, коју је од 1887 па до 1914 (на сам дан атентата у Сарајеву изишао је њен последњи број) сам издавао и уређивао. У *Бос. Вили* сарађивали су људи од пера из свих наших југозападних крајева, а највећа пажња у листу била је поклоњена народним умотворинама, поглавито песмама и приповеткама. Сам Кашиковић саопштио их је приличан број из своје богате збирке коју је прикупљао у току читавих тридесет година. Пред крај живота покренуо је издање *Народно благо* (изишле две свеске) са нар. умотворинама из његове збирке, које ће, надајмо се, бити настављено од његових наследника.

И. З.

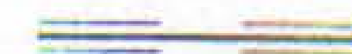

Миливоје Башић. Један од најтипичнијих представника предратне професорске генерације заклопио је очи после тешког, трагичног и поред свега тога врло плодног живота. Човек у пуном смислу речи, Миливоје Башић давао је својим ђацима не само потребно стручно знање, него и своје топло и благородно срце. Идеалиста од најлепшег кова, Башић није спадао у оне, које тешка судбина чини огорченима и човекомрсцима; тешки удари судбине, који су га сналазили у породици, чинили су га некуд још благороднијим и ширим.

Кад та реч не би била и сувише профанисана Миливоје Башић био је леп и редак патриота. Може бити да је његов патриотизам, услед студија којима је с љубављу посвећивао, био мало више српско-православни него југословенски али се не може одрицати да је поницао из најлепших побуда и да је имао необично солидну културну основицу.

Као стручњак Миливоје Башић био је страстан љубитељ свога предмета, што није остало без лепих резултата. С одличним познавањем наше старе књижевности Башић је успешно сјединио страсност једног дилетанта и његови радови из наше старе књижевности носе отисак не само интимног познавања тога интересантног доба, него и дискретно прикривене љубави за њ. Други пре њега проучавали су нашу стару књижевност из чисто научног интереса, али за популарисање њено нико није више учинио од Миливоја Башића. Још пре рата својом књигом *Из старе српске књижевности* он је разбио предрасуду да се наша стара књижевност може само проучавати, али не и читати као интересантна лектира.

Услед дугог бављења старом нашом књижевношћу Башић се толико био сродио с нашим средњовековним списатељима, „многогрешним“ и „недостојним“ како су се они из скромности потписивали, да им се је приближавао извесним својим цртама и навикама. Предговор другог, проширеног издање своје књиге *Из старе српске књижевности* он је завршио речима којима се често завршавају предговори и поговори наших старих списатеља: „Браћо, ако, читајући ову књигу, нађете што погрешно, не куните, него исправљајте, пошто је не писа Дух Свети, него рука грешнога раба, коме је отац гроб, мати земља, а богаство греховиˮ.

Грехова Миливоје Башић није понео пред вечног судију. Ако их је штогод и било испостио их је овде на земљи, а са собом је однео само „скрштене беле руке и праведна дела своја“.

W

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Свеска 2 Август 1927 Година I

ЊЕГОШЕВЕ ПЕСМЕ У „ОГЛЕДАЛУ СРПСКОМ“.

Питање о Његошевим оригиналним творевинама у *Огледалу Српском* додиривали су, колико ми је познато, Вук Врчевић, руски писац Лавров и г. Милан Решетар, али је оно још остало нерасветљено. За Његошеву песничку личност то питање, можда, и није од какве особите важности; па ипак је интересантно и као такво заслужује да се о њему пише.

Главна идеја Његошева, при сређивању ове збирке, била је свакако та: да од песама новијега доба створи једну лепу народну читанку, *Огледало* „витешких подвига“ о борбама за ослобођење Црне Горе и Србије. Узимајући грађу делом из Вукове збирке, а већином из Милутиновићеве „Пјеваније“ и необјављених црногорских песама, од којих „ово није ни десети дио“, Његош је овим правио неку врсту антологије. Тој антологији он је поклонио нарочите симпатије, дао јој лепо симболично име и посветио је сени Александра Пушкина. Сасвим је, дакле, вероватно и природно да је Његош, поред стихова посвећених Пушкину, додао збирци и још који свој оригинал. Питање је само: каква је и колика је та његова сарадња на песмама у *Огледалу?*

Врчевић је једном приликом (Дубровачки *Slovinac* I. год. ст. 62) изнео мишљење да је удео Његошев у *Огледалу* велики, то јест, да је „већи дио њим састављен“. У другој прилици (рукописни *Животопис)* наводи као Његошеву само „Похару Жабљака“. Лавров, у својој великој студији о Његошу (Москва 1887) сматра да су владичине оне песме у којима се огледа извесна стилска вештина („искуственост“). Ту „искуственост“ он је запазио у песмама: „Милорадовић“ (IV.), „Царев Лаз“ (V), „Ћуприлић везир“ (VIII), „Вук Томановић“ (XIX), „Стан полако рогоје, много ти је обоје“ (XXIV), „Похара Жабљака“ (LVI) и „Погибија Бећир бега Бушатлије“ (LVII); из њих је навео по један, два или више

стихова, за које мисли да су Његошеви, било на основу каквог израза („Хеј Лацманство — далеко ти кућа“ — „Није сјенка слога црногорска“) било због сличности са стиховима у „Слобо-дијади“ и „Шћепану Малом“ („То се мјесто Царев Лаз назвало“ и т. д.). Констатовао је, даље, да су поједине песме, које су раније објављене у „Грлици“ и „Пјеванији“ — у *Огледалу* добиле допуну као, на пример, у „Грлици“:

„Хајде збогом синко Сенић Живко,
Кад ми с пута донио срамоту
већ те мајка жива не виђела!“

у *Огледалу* тај став гласи:

„Хајде збогом синко, Сенић Живко,
Нема мати до тебе једнога
Кад ми с пута донио срамоту,
већ те мајка жива не виђела!
Остала ти мајка кукавица!“

Таквих и сличних допуна и местимичних улепшавања Лавров наводи више; само што такве појединости још не могу да нас убеде да су дотичне песме и у целини Његошеве, у толико мање што се слично дотеривање може констатовати скоро у свим песмама *Огледала*, изузимајући оне које су узете од Вукове збирке. Отуда је други испитивач Његошеве поезије, г. Решетар, опрезнији од Лаврова у овоме питању. Прикупљајући мање пјесме Његошеве (Срп. Књиж. Задруга за 1912. год.) он, истина, претпоставља да у *Огледалу* „може бити има и која његова, као што је сигурно његова она која је под бр. LIV, а прије била у Милутиновићевој „Пјеванији“. Али је опет мишљења „да се тешко може казати које су међу овијем пјесмама владичине (ако их има!)“

Па ипак, ја мислим да нам извесне чињенице пружају могућност да се Његошев удео у песмама ове збирке јасније обележи. Пре свега очевидно је: да је он ситније поправке вршио врло често. Те поправке нарочито се осећају у почетку и завршетку појединих песама. Њих има више и ми ћемо се задржати само на једном карактеристичном примеру. Узмимо песму „Шћепан Мали“. Она је у Милутиновићевој „Пјеванији“ (I. и II.) објављена под насловом „Боговање“. При уношењу у *Огледало*, Његош јој је дао не само друго име, него и много већи обим и проширену садржину. Та прерада ево како изгледа. У почетку песме стихови су у оба текста скоро исти. У „Пјеванији“ они гласе:

Књигу пише дужде Млечанине,
на хиљаду и седме стотине
и шездесет и пете године;
пошаље је турскоме султану
у Стамболу бијеломе граду.
У књизи га мило поздрављаше
и овако њему говораше:
Али не знаш честити султану
што се један човјек огласио
под именом цара Русинскога,

Међу наше земље и државе
у камену ломну Гору Црну,
За њега је народ прионуо
Ка' но дјеца за својега оца“.

Цео овај став допуњен је у *Оледалу* само са два стиха и то: после стиха „Али не знаш ......“ додат је стих: *Ал не хајеш и обраћаш главе*“, а после стиха „У камену ломну Гору Црну“, — где је место израза „камену“ дошао израз „проклету“ — додато је још: „Шћепан Мали зове се именом“.

После горњег става у „Пјеванији“ је означена пауза са два реда цртица. Ту паузу Његош је попунио овим стиховима:

„Главаре су своје натурили,
све сердаре, кнезе и војводе
и остале горске начелнике,
начелнике ка' мрке вукове,
а душмане и моје и твоје;
свак је очи к небу обратио,
за цара га сваки припознао.
Он је једна лажава будала
ма би нама мога' дојадити
и народе наше побунити
из крвава крша хајдучкога.
Знај, султане, драги пријатељу,
Од тога ни лако бити неће!“

За овом допуном следује десетак стихова који су у *Огледалу* у главном исти као у „Пјеванији“, али после којих настаје широка прерада са новим допунама. Прича о догађају овде је разграната, развијена, дато јој више појединости, више радње и описа. Унесен је царев ферман везирима, као додатак од пуних педесет стихова (42—92); дат је опис битке са распоредом војске и њених „човођа“, где опет имамо нове одељке од педесет и више стихова (230. стих па даље). Управо највећи део песме је сасвим прерађен; препричано је оно што је, у главном, речено и у издању Милутиновићевом, али са другим подацима и већом глорификацијом црногорске победе. На тај начин песма је у *Огледалу* постала ништа мање него три пута дужа! Од 119 стихова, колико их је у „Пјеванији“, овде се попела на 358! Отуда излази да су две трећине ове песме несумњиво Његошеве; управо, нису само две трећине него много више, пошто је и она трећина из „Пјеваније“ већим делом измењена.

Можда би неко рекао да ни то не мора бити сигурно и да је песма могла доћи до Његоша као проширена, из друге руке, по оном Вуковом: „Опет то, али мало друкчије“. Да, али то овде свакако није случај, јер да је то друга верзија или евентуална гусларска прерада, морала би песма претрпети измене у почетним стиховима и другим местима која су дословце задржана. Овако је, међутим, јасно да је преправка вршена по тексту из „Пјеваније“. Шта више има знакова по којима смо склони веровању да је и тај први текст Његошев. Онај прекид са цртицама, који је после попуњен, као и начин проширења текста наводе

нас на ту мисао. Но, било то или не, једно је ипак очевидно: песма „Шћепан Мали“ највећим делом је Његошева. Она има, у осталом, и стилских одлика по којима се то види. Јер, ма да је Његош мајсторски подешавао гусларски тон, опет се — овде онде — манифестовао његов израз. Примера ради да наведемо само неке стихове:

. . . „Бјеше турских шездесет хиљада
пред нашијех тридесет стотина!
грми пушка Чево се пролама . . . .“

или:

„Нема друге у њима ријечи
но свак виче из једнога гласа
„удри сваки за вјеру Хришћанску,
за слободу и јуначку дику
То је наша од старине хвала!
Да бог даде и његови свеци:
Ко жалио живот изгубити
За јуначко име Црногорско
Његова се не ужегла св'јећа
На овоме ни на том свијету!“

или, пак, стих из мало пре наведене допуне:

„Он је једна лажава будала“ — кôји се поклапа са изразима Његошевим о Шћепану („скитачина“, „лажа и скитница“).

Са песмом „Царев Лаз“ изгледа да је сличан случај као и са „Шћепаном Малим“. Само је ова песма у *Огледалу* из основа друкчија од оне у „Пјеванији“. Друкчије се и почиње, а друкчије се и борба описује. Овде је додата и улога Вука Раслапчевића које код Милутиновића у опште нема. Питање је само: да ми ова два издања — Милутиновићево и Његошево — представљају две народне версије о истом догађају, или је, можда, текст у *Огледалу* у целини Његошев? Лавров налази да стихови:

„То се мјесто Царев Лаз назвало
и по данас вазда ће се звати . .“

личе на оне стихове у „Слободијади“ који се односе на тај догађај. И по томе сматра да је песма Његошева. Међутим, и у „Пјеванији“ се каже:

„И то мјесто Царев Лаз назваше“,

па би се, преме томе, пре могло мислити да је текст у *Огледалу* Његошев због тога што је у целини нов, него по тој малој сличности. И још нешто. Милутиновић је своје издање пропратио примедбом: да је „ова пјесна хисториски сав догађај обуфатила... нити се ишта друго има у њој примијетити“. Његош је на против, том „највишем боју међу Турцима и Црногорцима“ — како га назива у примедби — дао сасвим другу боју и друге податке. Шта ли је, дакле, овде његово: прерада или оригинал?

У вези с тим поменимо још једну чињеницу. Његош нам је дао право да верујемо да у *Огледалу* има и његових оригинала. Поред поменуте посвете Пушкину, коју је потписао, он је у збирку унео и песму „Бој на Мартиновиће“ (LIV.) без икакве напомене. Зашто, према томе, не би била и још која његова?

За песму „Милорадовић“ Лавров мисли да је Његошева по завршним стиховима:

„Није сјенка слога Црногорска
нема тога ко б' их ујармио
то л' их отле некуђ призајмио“.

Мени, међутим, цела песма, а нарочито први део изгледа и по стиху и стилу више производ интелектуалног и школованог песника, него обичног гуслара. Ево јој почетка:

Кад Русија с Турцим ратоваше
Петар први, император руски,
оправио посланика свога,
Михаила Милорадовића
од старине из Херцеговине,
да понесе Црној Гори књиге
Петровићу Данилу владици
и главарим' од Горице Црне:
у књизи их мило поздрављаше
и овако њима говораше:
Ево има доба неколико
да војујем и да боја бијем
с јеретиком од Швеције краљем
за одбрану краља пољачкога
кога браних од краља Шведскога . . . . и т. д.

Ако томе ставу, чија техничка страна одаје свакако начитаног аутора, додамо још поједине изразе као:

„да сломимо јарма *агарјанска*
благовјерја уздигнемо храме“ . . . . .
„... ко не лиже прах њихових стопа“... и слично,

онда нам се и по самом речнику намеће претпоставка: да је песма у целини, можда, Његошева. Па онда, узмимо само још једну. То је „Похара Жабљака“. Раније смо поменули Врчевићево мишљење о њој. Истина, његово тврђење г. Решетар сматра као непоуздано због тога што је на једном месту — као што смо видели — рекао да је „већи дио“ песама у *Огледалу* „Њим (Његошем) састављен“, а на другом: да су „све пјесме у народу покупљене од вјешти' гуслара, а само једна његова под насловом *Ударац на Жабљак*“. Али, ако је прво Врчевићево мишљење непоуздано зато што је неодређено, недокументовано — зар мора бити непоуздано оно друго *тврђење,* кад је реч о једној песми? Врчевић је вероватно имао позитивних доказа кад је то написао.

То би био први разлог да поверујемо да је „Похара Жабљака“ творевина Његошева. Други пак разлог пружа нам сама песма, која је по својој пластици једна од лепших песама у *Огледалу*, а која има и велику сличност са поменутим Његошевим „Бојем на Мартиниће“. Ево једне мале паралеле.

„Бој на Мартиниће“ почиње:

„Санак снила млада попадија
баш сокола попа Радовића
из крајичног села Мартинића:
Сан саснила на равно Штитово
ђе се облак подигнуо густи

од крвава Скадра царевога
иде облак преко Малесије
и Зете се земље дохватио.
Зету мину и ње Подгорицу,
доклен Спужу на крајину дође;
Отлен пође селу Мартинићу.
Ту на село облак починуо,
сташе муње из њег сијевати
и грмјети планински громови
доње село муње изгорјеше
а на горње чавке попадаше" . . . . . и т. д.

„Похара Жабљака":

„Санак снила диздар агиница
вјерна љуба диздар Јакуп-аге
у Жабљаку граду крајичноме:
ђе се густи облак подигнуо
од крваве српске Горе Црне
и покрио града од Жабљака
на град кишу крваву пустио;
ђе из њега муње сијеваху,
а огњене муње и громови;
ђе су Жабљак муње попалиле,
а громови на њем разорили
диздарове дворе и сараје.
А из таме ђе но загракташе
по бедему дванаест орлова . . .
ђе је до ње један долетио:
прекрио је крвавом марамом.
Тек на бедем орли загракташе,
виђе када, виђење је јади!
ђе стадоше хитро долетиват'
соколови од Српске Крајине,
на веља се јата савијати
по тврдоме граду Жабљачкоме" . . .

Као што се види: мотиви су врло слични, обрада такође, с том разликом само: што је у другој песми више детаља и живости у причању него у првој. И није само то. На Његошев стил опомињу нас и завршни стихови, као што је и Лавров приметио. Ево тог завршетка:

. . . .„Нека гину, весела им мајка!
њихове ће душе царевати
јер су живот за поштење дали
и освету браће и племена
од Турчина стара безвјерника".

Најзад, да напоменемо и то: да се догађај, опеван у овој песми, одиграо 1835., дакле у времену када је млади Његош у велико радио на епској поезији. Сам упад у Жабљак био је необичан и по извођењу борбе и по јунаштву учесника. Отуда би се најпре и могло очекивати да га баш сам Његош опише. У осталом, поменути разлози чини ми се да су довољни да у то верујемо.

Ми бисмо, аналогно досадашњем, могли говорити и још о неким песмама, али ћемо се на овоме ограничити. Наш чланак

требало је да се зове: Његош као скупљач народних пјесама; али како је Његош-скупљач, истовремено био и Његош-сарадник, то смо тражили његове стихове којих у *Огледалу Срйском* има, изгледа, више но што се мислило.

Т. Ђукић.

ЧЕСИ О ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ЛИТЕРАТУРИ ДО 1877. Г.

(по библиографији Едварда Јелинека, објављеној у 52. св. Гласника Српског Ученог Друштва).

Ако је велика словенска идеја, којом је „душевни живот у целој источној Европи добио други карактер и правац"[1]) нашла прве веснике у нашем народу, Чеси су били први који су, оценивши њен значај, упознали с њоме остале словенске народе и почели је приводити у дело, давши јој одређен с временом и приликама складан облик културне узајамности словенске.

Дошавши, у часу кад су већ почели да губе народну индивидуалност, до свести о заједничком пореклу с осталим Словенима, они су, трезвени и радни, искористили то сазнање и успели да препороде свој народ. Нису ни слутили да су већ много раније имали претходника, два весника исте спасоносне идеје, довољно јасно изражене још скоро пре два века. Али ти рани весници (Гундулић и Крижанић) чија је идеја остала непозната и самоме народу из кога су потекли, и који, иако савременици, нису ни знали један за другога, нису могли имати никаква утицаја на велику словенску обнову, као што ни племенито семе бачено у плодну земљу пре времена не доноси плода, али изазива дивљење и признање срећнијих сејача.

И тако, без обзира на неоспорну чињеницу, да су Чеси били један од оних словенских народа, којима је препород био најпотребнији, њима припадају прве и највеће заслуге за буђење словенске свести и препород словенских народа. Они су били не само духовни вођи, него и најревноснији практични радници на међусобном упознавању и зближавању. Као последица тога рада јављају се и прве вести о нашем народу и књижевности

[1]) J. K. Jireček, Lumir 1874.

у чешкој литератури, у доба када се већ довољно јасно почиње да јавља утицај словенског препорода. До тога доба помиње се наше име код Чеха само неколико пута, увек поводом борби против Турака, које су се дешавале на нашем земљишту или су у њима имали видна учешћа наши ратници. Те малобројне вести с краја XVI века наравно не претстављају интересовање Чеха за наш народ или какву везу са њиме; оне су само одјек опште радости због првих победа, не овог или оног народа, него хришћана над Турцима.

* * *

Први додир Чеха са нашом књижевношћу претставља огледна књижица Вацлава Ханке, познатог мистификатора и фалсификатора старих чешких рукописа, али и неуморног културног радника и једног од људи који су највише учинили за зближење Чеха с осталим словенима, у првом реду са Русима. У тој књижици, штампаној у прагу 1817. год. под насловом „Prostonárodni Srbská Muza do Cech prevedenà" преведене су две руске и осам српских народних песима, од којих су две епске, (Кнежева вечера и О светом Николи) и шест лирских, међу њима две краљичке (Мајстору и Ђаку). У књижици се налази и неколико објашњења и напомена, међу којима и овакве: „Та песма — мисли се на песму о светом Николи — показује нам како су Срби још прости у својој вери"[1]; реч светитељ објашњена је са бискуп.

Десет година после тога излази известан број наших народних песама у одличном преводу Фр. Лад. Челаковског, у трећем делу његових Словенских Народних Песама[2]; посветио их је „priteli svému važenemu a milénemu Vukovi Stefanovići Karadžići filozofie Doktoru, členu mnohyeh učenyeh společnosti[3])".

Паралелно с преводом дат је оригинал.

1829. год. преводи Чолаковски једанаест наших лирских народних песама у Часопису Чешког Музеја, и то су прве наше народне песме, уопште први помен о нама, у једном чешком часопису.

Прве вести о нашој књижевности јавиће се код Чеха у часописима почетком тридесетих година прошлога века, што ће остати карактеристично за цео овај период; било је само неколико самосталних дела у којима је поменута и наша књижевност као саставни дио књижевности словенске, а није се јавила ни једна засебна књига с предметом из наше књижевности. Између тог малог броја засебних дела, с обзиром на предмет који нас интересује, треба издвојити само два дела Шафарикова, његову

1) Tato písen nám vkazuje jak Srbové json ješte zprosti ve sve víre.
2) Slovanskií národní pisne sebrane Frant. Lad. ˘elakovskym. Díl treti. V Praze 1827,
3) При наводима на чешком језику употребљен је без обзира на оригинал нови правопис.

„Gecshichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten" и „Gecshichte der südslavischen Literatur"; али како су оба дела писана немачким језиком, а друго од њих издано после смрти ауторове, кад је протекло тридесет година од времена кад је написано, и како се све особине пишчева рада и већина судова о нашој литератури налазе и у његовим чешким расправмма и чланцима, то ћемо и ова два дела поменути доцније, у вези с осталим његовим радом).

* * *

Прву вест о нашој књижевности донео је 1831. год. „Чехослован)". То је животопис (Симе[1]?) Милутиновића од непознатог писца. Та наклоност ка доношењу животописа остаће и надаље, као што ће и већина аутора остати анонимном. Ту појаву објашњава чињеница да већина ових радова претставља резултат тежње за зближавањем и потребе за ширењем најелементарнијег знања о нашој литератури, затим недостатак непосредног и дубљег познавања наше књижевности код ових писаца.

Уопште, већ од првих почетака, срећемо две врсте радника на том пољу: мален број озбиљних научника, самосталних испитивача и познавалаца предмета, и много оних, познатих и непознатих, писаца чија је главна, најчешћа и једина, тежња била да створе и прошире везе са братским народом, да оно што су знали о њему и за што су мислили да заслужује пажњу унесу и у шире слојеве свога народа. То је чињено с више или мање вештине и обавештености, али увек с много добре воље. Мало је пажње обраћано на оригиналност у раду и судови уколико их је било, ретко су изрицани на основу личног искуства и уверења; предмет није узиман по неком нарочитом избору, нити се радило систематски: смрт или јубилеј каковог заслужног човека, личне везе, боравак у нашим крајевима, књига која је случајно дошла до руку, ти и слични узроци давали су потстицаја за писање радова ове врсте. Ипак има извесне разлике међу њима, зависне не само од писца, него и од времена у које су се јавили, узрока који их је изазвао, и правца часописа за који су писани.

Али без обзира на све разлике, активност свију њих изазвана је једном истом тежњом: бити од користи своме народу и Словенству. И посматран с тога становишта, њихов рад, добронамеран и користан, биће увек помињан са признањем.

Можда неће бити сувишно ако се на овом месту спомене да је било и наших писаца који су слали вести о нашој књижевности у чешке часописе, календаре и алманахе, и да су Чеси преводили и прерађивали по неке чланке наших писаца на том подручју. Од тих наших сарадника прво место по активности припада Наполену Мирославићу-Шпуну, а темељношћу, здравим погледима, лепим начином излагања, критичношћу

1) Јелинек наводи само: Милутиновић, Животопис, Чехослован 1831.

и пуном објективношћу одликују се вести Јагићеве, затим чланак „Хрватска литература године 1863". и неки прикази од непознатог аутора. (Zlatá Praha 1863.)

* * *

С обзиром на предмет, највише је пажње обраћано појединим писцима, најчешће већ поменутим начином: животопис писца са набрајањем његових дела и заслуга, с дужим или краћим уводом о потреби упознавања и зближавања, с каквим општим судом о пишчеву раду, или без њега. Многи од ових чланака налазе се у илустрованим часописима као најпотребнији подаци уз портре кога књижевника, чиме се такођер објашњава њихов карактер.

Можда треба споменути на овом месту и Светозара Милетића, ма и због тога што је о њему писано четири пута[1]) и што је у два од ових чланака поменут и његов литерарни рад у Славјанци. Иначе се ту говори о њоговом политичком и публицистичком раду, али је основни мотив: истакнути насиље Мађара над Србима, једну од оних неправди које су кроз векове чињене Словенима. Чланци су писани поводом Милетићевог страдања због националног рада; три су од њих анонимна, а један, објављен у Свјетозору 1873. год., потписан је шифром Б. Ј.

О Станку Вразу, који је имао много веза са Чесима и био хрватски изасланик и један од потпредседника Словенског конгреса у Прагу, писано је свега три пута: један животопис по Даворину Трстењаку[2]) (у ком је Враз проглашен вредни ђаком) један некролог од Фердинанда Б. Миковца, уредники белетристичног недељника Лумира[3]) у ком је оцена Вразова рада дана овим речима: „Станко Враз стоји у првом реду песника словенских, а његове заслуге за васкрсење хрватске литературе велике су"; чланак под насловом „Станко Враз и Верешмарти и неколико речи о словенофилским песницима[4])". Писац чланка, А. Филаделфи, износи идеологију Вразову, пошто је чланак инспирисан полемиком хрватског „Виенца" и руског „Вјесник Европе" поводом издања Гервељевог Зборника. Најпре је дана сумарна карактеристика мађарске и словенске поезије које су претстављене као две противности: мађарску поезију карактерише дивља веселост за којом долази малодушно очајање и безнадност, док се у поезији словенској напротив јавља мир с одлучношћу, резигнација према садашњости и нада у бољу будућност. Те се разлике добро опажају у поезији ових двају песника: док Верешмарти страхује и у победи за судбину свога народа предвиђајући његову пропаст, дотле Враза и у најтежим часовима обасјава нада, јер се захтеви његова

1) Svetozor 1873. и 1876; Kvety 1871; Slavia 1876
2) Lumir 1854.
3) Lumir 1851.
4) Slovansky Svet 1872.

народа оснивају на праведности. Писац се задржава на родољубним мислима и разматрањима обојице песника као и на Вразовој романтичарској идеји о мисији Словенства. Затим прелазе на руске прилике, на козмополите и словенофиле, њихову идеологију и искључивост, на интересовање руског друштва за дух осталих Словена, за њихове погледе и односе у том правцу, а то је интересовање изазвано слабим или никаквим везама руског друштва, нарочито космополита, са западним и јужним Словенима. Њихов „Вјесник Европе" изрекао је неповољан суд и о песми Станка Враза у том зборнику, изневши замерку да је потпуно безбојна. Ту „боју духа" коју тражи Вјесник, хоће да покаже писац овог чланка, због тога се и бави само њоме. Као илустрацију износи паралелно одломак песме „Запад и исток" А. Хомјакова и одломак једне песме Вразове, из којих се јасно види разлика идеала, које оба ова одушевљена песника постављају своме народу. И док Хомјаков, одавши признање Западу али не заборављајући на његове неправде, у снажној визији страсно указује на смрт Запада и будућност Истока кличући му да се пробуди из сна, дотле је Вразов идеал „липов венац" који ће његов народ узети од свега што му буде понуђено, и по том: „у свету неће више бити мрских ратова, он ће дати човечанству владу човечности и мира". „Кад упореди те одломке — завршује писац чланка — Вјесник доиста неће бити у недоумици може ли уз свога руског песника Хомјакова ставити хрватскога Станка Враза. Руски космополите заиста ће прионути уз дух Станка Враза — а ипак и он је био жарки словенофил! — —"

Три пута је писано и о Сими Милутиновићу, ако узмемо у обзир и онај животопис у Чехословану, а такођер и о Гундулићу. Животопис Милутиновићев чији је аутор Наполен Мирославић Шпун[1]) не долази овде у обзир. Поменућу само толико, да се о Милутиновићу говори у самим суперлативима, с дивљењем за све његове поступке и особине, начином којим се одржао тако рећи до јуче. Он је стекао име гениалног песника у отаџбини, успео је да глас о њему продре и преко границе његовог народа, нашао начина да дође у везу с људима од највеће вредности, угледа и утицаја у културноме свету, имао једном речи оно што се — како то каже Г. Павле Поповић — назива „добра штампа". Онда није ништа необично што је код Н. М. Шпуна, добронамерног човека, који је желео да пронесе славу свога народа, стекао име гениалног песника и гвозденог карактера, највећег песника од времена Гундулићева, и то 1860. године кад смо већ имали Бранка и Његоша. И оно, данас тешко разумљиво, убеђење, да човек мора бити способан да се узнесе у висине у којима се дух Милутиновићев кретао, па да га потпуно разуме, није Наполеон Мирославић Шпун, изрекао први ни једини. — Други, односно трећи, животопис, који је

1) Obrazy Života 1860.

написао Ритерсберг, састоји се претежно из рукописа који му је послала удовица Симе Милутиновића. Према томе није чудо што је у животопис, са пиететом према свему што се Симе тиче, ушло и саопштење о томе како није могао да посматра помрачење сунца или месеца, него би отишао да спава или да што пише; како је радо хватао вукове, али није у том имао среће и т. д. „Два пуна месеца — каже се овде — лежао је у квргама (у тамници везировој) и претрпео неизрециве муке сачувавши Србију од нове несреће и указавши јој баш тада највећу услугу[1])“. Ту Ритерсберг ставља обазриво ову примедбу: „Овде наилази наш првобитни извор на извесни нама изближе непознати ма да заиста важи моменат[2])“ Указује на обиље авантура у животу „тога матадора словенског“, чији би животопис потпун и детаљан „могао бити прекрасно дело, с којим би се што се тиче занимљивости и разноликости мало који роман могао мерити“. Узгред је дано и једно опште мишљење о Милутиновићевим делима која га стављају „у први ред пророка словенских“. —

Похвално, али већ с извесним изузимањем и умеравањем, са замеркама језику у Србијанци, помињу га у својим радовима Вацлав Кржижек и Шафарик, овај први вероватно под утицајем Шафарикова рада и ауторитета. Кржижек, истина, још увек хвали његов бистри дух, смелост фантазија и узвишена осећања, док Шафарик, иако обазриво, јасно указује на његове мане, ма да признаје вредност делима Милутиновићевим и назива га „првим песником српским са стране ћирилске“, што је сасвим исправно с обзиром на тадање стање српске поезије. (Шафарик је све то писао почетком тридесетих година) и велики углед који је уживао. Шафарик је још онда јасно истакао главне мане Милутиновићеве поезије и указао на њихов узрок жалећи „што лепом генију његовом у борби живота и због недостатка потребног научног васпитања није било могуће да проникне до праве културе песника — уметника, како што се тиче предмета, тако, и нарочито, што се тиче језика и версификације; одличне његове у другом погледу песме с тога разлога не могу никад постати својином народа“. — Јасно је да би потпуније и друкчије образовање морало унети извесне сређености и укуса у његово песничко стварање; имао би бар више критичности, која би га сачувала од претенсија једне чудне псеудо — учености, здружене с темпераментом и природом као што је била његова; и тако би дао иако не генијална можда уједначенија дела, популарна (она, а не писац) и корисна савременицима, а читана можда и данас.

Од његових дела Шафарик је засебно приказао Пјеванију церногорску и херцеговачку, поред осталих у то доба штампаних

1) Dva plné mesíce ležel v kláde i pretrpel nevyslovna muka, nehovav, Srbsko od novéko neštesti a poukazav mu prave tehda nejvetší službu.

2) Zde naràži puvodní. naš pramen na jisty nám blíže neznány, ač zajisté dulezity moment.

збирки словенских народних песама. Замеривши што има да се замери: недовољну исправност и чистоту текста, недовољно објашњење неразумљивих израза црногорских и херцеговачких, као и турских речи; тим би објашњењима, каже Шафарик, публици боље послужио, него овако уочљивим таштинама разуздане маште и несварене учености[1]) (мисли се на Симин коментар овој збирци). Иначе поздравља с похвалом збирку „угледног српског песника“, стојећи на становишту да је „боље скупити што више, ма ту било и рђавих ствари; лако ће се доцније одабрати; мања је штета него да се нешто важно изгуби“.

1839. године у Квијетима, реферишући о „Blätter für literarische Unterhaltung“ (1839, № 91) хвали референт[2]) поводом тамо оглашене књиге „Das Fürstenthum Serbien, seine Bewohner, derer Sitten und Gebräuche“. Von P. A. F. K. Possart настојање да се „јуначки и познавања достојни а непознати српски народ упозна — кад се на срамоту боље зна Америка него Европа“; упућују на Милутиновићеву историју, изашлу 1837. године у Лајпцигу, за одељак о кнезу Милошу и историји српских ратова.

Први пут је писано о Гундулићу у додатку старих Квјети 1839. године. Чланак је прештампан из Данице Илирске; преводилац је Др. Јан Шафарик, а писац Деметер.

У Лумиру 1854. пише о Гундулићу извесни К. Ст. и то према А. Веберу. Та два чланка, допуњујући се узајамно, дају јасну слику и добру оцену Гундулићева књижевна рада и значаја, као и биографске податке уколико су били познати у оно доба, и послужили су са судом Шафариковим као извор познијим писцима. — Вебер пише исцрпно, задржавајући се нарочито на формалној страни Гундулићевих дела (језику и версификацији), док Деметру припада заслуга што је нарочито истакао оно што Гундулића чини правим песником између многих вештих стихотвораца славнога родног му града.

Трећа вест, белешка уз портре Гундулићев у илустрованом недељнику Квјети (нове Квјети) говори укратко о Дубровнику, граду, у коме је, „дух лепоте тражио свој облик и нашао га у градитељству и песништву“. Помиње „славне песнике“ Качића и Гундулића о којима говори с уобичајеним и највећим похвалама које се могу изрећи о песницима. Истиче Гундулићеве заслуге за благогласност језика и задржава се кратком напоменом на „Осману“, поновивши у чешкој литератури већ пронесени суд о њему: узвишеност мисли и слика, епизоде неисмерне лепоте и језик тако углађен да аутора ставља међу прве песнике словенске. „Код нас дакако — додаје писац чланка — Осман је као и све словенско познат само по имену“.

1) nežli tahovymto nebopanymi bublinami bezudnè obraznosti a učenosti nezažité.

2) Jiri Jan ze Staré Prahy

С оценом „Османа" срећемо се и у Кржижековом Прегледу, али она је просто преписана од Шафарика, чији синтетични и и похвални суд (наведен на другом месту) остаје и данас неизмењен.

Два пута је писано о Људевиту Гају, оба пута поводом смрти његове, оба пута анонимно, у Свјетозору и Словенском Свјету 1872. године.

У Свјетозору је изнесен укратко живот, па рад Гајев, доста јасно и сажето. Колико је Гај згрешио преставши да ради за народ и здруживши се с његовим противницима и да ли су тиме његове заслуге умањене, писац и неће да суди ни да се баци на њега каменом незахвалности, као што то није учинио ни хрватски народ; због великих заслуга заборавио је његове заблуде и у свом срцу сачувао успомену само на непролазне његове заслуге.

Чланак у Словјенском Свјету под насловом „Људевит Гај и његово деловање на словенском југу" долази међу најлепше написане ствари те врсте. Пуним познавањем предмета и прилика, јасним погледом на ствари, сигурношћу и просуђивању, лаким и лепим начином излагања, нарочито топлином и убедљивошћу диже се овај састав над све остале те врсте и надмаша га замашношћу концепције само у сваком погледу одлична расправа Ј. К. Јиречека о Јурју Крижанићу. Изневши дела и живот Гајев, прилике у Хрватској пре његове појаве, сву беду политичког, народног и културног живота, да би се праведније могле просудити његове заслуге, писац је дао тачну и рељефну слику рада оног великана „који је успео да уједини милионе Словена на југу ма да не толико у политичком, колико пре у националном и литерарном погледу".

Два је животописца нашао Доситеј код Чеха, оба добра као што заслужује: Јана Гебауера[1]) и Јос. Конст. Јиричека[2]).

Гебауер почиње животопис Доситејев истицањем заслуга његових за увођење народног језика у књижевност и одаје заслужено признање Доситеју — човеку који је „с невиђеном енергијом радио целог свог живота само на просвети свога народа, — и с којим се у љубави према отаџбини једва ко може поредити". Живот је изнесен укратко, лепо и прегледно; проткан је цитатима из „Живота и Прикљученија", добро пробраним, из којих читалац може стећи појам о Доситејеву стилу и уједно упознаје главне његове идеје.

Други животописац, Ј. К. Јиричек даје најпре слику средине и времена у ком се „Доситеј, велики учитељ свога народа" јавио и деловао; затим износи својим импресивним стилом његов живот, а завршава судом Шафариковим,[3]) који наводимо у целини, што

[1]) Krit. Příloha k Nár. List. 1864
[2]) Lumír 1874
[3]) из „Geschichte der südslavischen Literatur" III Prag 1865

можда неће бити неумесно пошто се на појединим оценама у његовим немачким делима нећемо задржавати. По овој изврсној карактеристици Доситеја, по дефинитивној оцени његовог историјског значаја и књижевне вредности његових дела, упознаће се најбоље Шафарик — критичар: зналац предмета; обазрив, проницав и сигуран судија. — „Обрадовић је био на пољу српске књижевности појава јединствена у својој врсти. Ако је због многог путовања добио име српског Анахарсиса, још је о већим правом због своје чисте, практички плодне мудрости заслужи часно име српског Сократа. Сви његови списи, од најмањих до највећих, обилују најчистијом философијом живота. Талентован по природи и нарочитим одређењем судбине на знатно висок степен моралне зрелости уздигнут, прозрео је душевне потребе свога народа, дубоко посрнулог и посветио цео свој живот високом задатку, да у својих саплеменика запали тежњу за просветом и образовањем. У том циљу деловао је како својим личним животом, примером и опхођењем, тако и речју и писањем, а резултати његовог мучног рада, непрегледни су. Дух Обрадовићев, ма колико да је морао стално савлађивати најразличнијим маскама скривене непријатеље, и стално обнављан отпор према свом благотворном деловању, ипак је оплеменио хиљадама српских срдаца, препородио их на нови душевни живот, и живи стално у сећању њиховом, њихових синова и унука, жив, необорив и благословен. Име Обрадовићево постало је светињом бољем делу народа. Сви његови списи имају карактер његова духа. Он је свуд оригиналан, морално непокварен, миран, пун љубави и топлине, разумљив, управљен практичном циљу, оплемењивању човечанства, отворен непријатељ сваке па ма и вештачки прикривене претворности, користољубља, дволичности, глупости и суровости, то су основне црте његовог сјајног карактера. И у стилу огледа се живо и јасно његова красна душа. Он је, као што је већ речено, први међу Србима у новије доба и — што још више вреди — први с успехом, праћеним сталним, трајним резултатима мисао општим чистим језиком српског народа, не одбацујући речи, облике и фразе, било добре словенске, из црквеног језика давно у живот унесене, и с народним наречјем органски срасле, било из других језика у српски унесене, гдје су се насилно наметале. Узалуд се неки млађи, који се још скривају велом критичног укуса, муче ситничарски да његов стил као недовољно чист и потцене; до сад нико од Срба није његов стил што се тиче живости, јасности, оригиналности и топлине достигао, а не да рекнем, да би га надмашио".

И све је то написано још почетком тридесетих година прошлога века, можда и раније!

Иначе је Доситеј помињан још, неколико пута у разним чланцима. увек о пуним и заслуженим признањем, најчешће у вези с његовим заслугама за увођење народног језика у српску књижевност.

О Прерадовићу су писали Ј. В. Ф.[1]) и Виљем Душан Ламбл[2]). Оаојицу, а нарочито првога, привлачи словенска идеја у поезији Прерадовићевој. Први и сам истиче да „не може бити циљем ових редака упуштања у анализу тих сјајних експлозија одушевљеног генија и пророка — мученика[3])“, и поред животописа бави се само идеологијом Прерадовићеве поезије, задржавајући се на песмама карактеристичним у том погледу; цитира неколико стихова из Пчела Славјанских, песме Јелачићу, и Звања Славјанства (у преводу). С правом назива Прерадовића „сјајном звездом на обзорју поезије словенске“; а кад се узме у обзир да је Прерадовић био онај наш песеик чије је читаво стварање основано на словенској мисли и прожето њоме, једини од наших песника који ју је самостално развио, онда је, пошто писца чланка тај елеменат у Прерадовићевој поезији интересује и привлачи, на свој начин оправдан и дани му у чланку назив највећег југословенског песника.

В. Д. Ламбл приказује „Првенце“, те се његов спис по многом разликује од до сада наведених; уносимо га овде због веће прегледности. Ма да и њему није циљ да оцени дело, него да чешку публику заинтересује за њ и за његова писца, ипак се овде срећемо са приказом и оценом (иако не свестраном) једнога књижевнога дела. — Указује на извесну меланхолију и донекле елегични тон првог одељка чији је предмет идеална љубав и задржава се на Приморским пјесмама, „нарочитој врсти поезије Прерадовићеве“. Добро је запазио да њихова лепота потиче баш из њихове једноставности, тачно је и запажење да оне између свих његових песама „најбоље карактеришу красни свет југословенски,[4])“ али смо, наравно, далеко од тога да их признамо за „најзнатније дело песниково“; те су песмице на свој начин лепе, али сувише зависне од народне поезије: одатле потичу већ истакнуте њихове врлине, али и недостатак оригиналности. — У другом одељку истиче нарочито песму „Мајка код колевке“, јер „међу драгим камењем песама Прерадовићевих та песма заслужује назив најдрагоценијег бисера“; поред ње ставља песму „Дјед и унук“, која поред знечајности предмета који опева „постаје тим занимљивија што у њој — просијава — сјајна зора чисто словенског духа Прерадовићевог“.

Ту се писцу дала прилика за неколико рефлексија у о жалосној судбини Словена. — Истакнуте су још песме: Путник; Зора пуца, бит ће дана; Пјесма сунцу; Далмацији; Напитница и Косово поље. — За трећи одељак, преводе, вели да је успео. — Од општих особина Прерадовићеве поезије приказивач је тачно запазио мисаони елемент и живописност, затим доброзвучност

[1]) Svetozor 1874

[2]) Narodni Noviny 1849

[3]) „Ne muže byti cilem techto rádku pustito se v rozbor skvelych tech vybuchu nadšeného genia i veštce — mučedlnika“.

[4]) nejražneji charakteriznji krasny svet jihoslovansky.

и лепоту језика и мелодичност његове поезије, — преводећи пет Приморских пјесама; Четири врела; Мируј, мируј, срце моје; Пчеле словенске и Дјед и унук да би читала стекао бар неки појам о њиховој лепоти и да би га то потстакло да их прочитан „у недостижном оригиналу“.

Два су Чеха приказла живот и рад Вука Караџића, иако на два различна начина: Др. Сигфрид Капер „један од небројених поштовалаца покојникових“, љубитељ и преводилац наших народних песама[1]), и Јан Гебауер[2]). Првог потстиче на писање потреба на своју клонуло генерацију обоори великим примером; други пише поводом смрти Вукове. Али је име Вуково често помињано у вези с нашом народном књижевношћу, увек с највећим признањем и похвалом, како његовим заслугама, тако и врсности његових дела.

Капер даје опширан животопис Вуков, писан с топлином и諾 песнички, где је Вукова личност помало идеалисована; паралелно је изнесен и рад тог „најчаснијег“ међу словенским пропородитељима. Даао му је прво место међу проналазачима народног блага обнављачима литературе и уметности, будиоцима народне свести и учесницима у политичком животу.

Јан Гебауер износи укратко живот Вуков и важнија му је оцена рада „другог оца српске књижевности“. Зато најпре износи бедно стање српске литературе пре Вука, и то према Шафарику (јер иако су чињенице исте, зависност је очигледна), само збијеније, концизније, већ према композицији чланка. Указавши на реалне одлике Вукове: одлучност, енергију и вредноћу; приказује његов рад иа реформи језика и правописа, значај тога рада и запреке на које је наилазио; наводи појединa његова дела износећи укратко њихов предмет. Истиче утицај који су народне песме, драгоцене саме по себи, извршиле на уметничку поезију, у коју су унеле нови дух, народни. (Као пример наводи Мартића и Мажуранића, Бранка не помиње). Дела Вукова, и песме и речник и пословице, иако први покушај те врсте по времену (не узимајући у обзир неке сасвим безначајне појаве), толико су савршена, као на другоме месту после многих покушаја и припремних радова. Чланак је написан врло прегледно и лепо, рад Вуков и значај тога рада признан у потпуности, а оцена његова тачна.

(Наставак у идућем броју).

Јованка Хрваћанин.

[1]) Kvety 1867.

[2]) Krit. Priloha Nar. Listu.

ПРИЧА О ПОСЛЕДЊЕМ ЂАКОВИЋУ.

Вазда је, тако некако, у невреме стизао, откако се у невреме родио. Истом што је ушао у осми месец. родила га мати под старе дане, и умрла. Жртвовали је Ђаковићи да би сачували мушку главу — свећа да им се не угаси. Тада је Вучина и први и последњи пут учинио некоме на жао.

На ту је мајку он често мислио. Осетљив измалена, он се тако у школској клупи сети мајке, замишља како је мрла и умрла да би он могао да живи, па му навру сузе на очи, а разред се смеје:

— Ено га, молим, госпон професоре, опет слини, јави се Ђурица, звани Клемпо, који је још тада пуно обећавао.

Вучина се и не брани; само слегне раменима. Кад му досаде, ражљути се да му све пеге искоче по лицу. Тада су га сви поштивали јер је у таквим часовима бивао опасан. Бог зна чија се крв у њему тада прене: удари чим стигне и кога дохвати. Иначе му се могло попети за врат; он носи.

На часове је често закашњавао и учио је све само не оно ради чега је послан у школу: поп није хтео да буде. Другови га волели јер је делио с њима све што је имао и, нарочито, што је знао и лепо умео да говори стихове народне песме. Онако неугледан и згужван стане пред цео разред, затвори очи и говори, везе са таквим заносом да му се лице чисто промени, постане светлије и лепше.

Ипак је у шестом разреду дошао у сукоб са просветом и отишао у комите. Враћали га, а он плакао док га нису примили за патрчка. Из тога доба он зна и данас много да прича. (Он уопште прича као да су сви Ђаковићи пре њега само ћутали). Кад му отац, стари поп Стојан, пресвисну од неке туге, он се ражали и хтеде да се врати у школу, за попа да изучи и испуни жељу очеву, али га не примише што је престарао. Тако и ту закасни.

Породицу је волео само пред другим. Иначе јој није ишао.

Горд на њу, често би се сећао онога претка, за кога је знао из предања, оног младића модрих очију што са рађањем народне песме однекле долута у његов крај. Знао је само да је то било неко сироче које ни имена свога није знало. Долутало, и ту се уставило. Примио га поп да му помаже у цркви и назвао га ђаком. Умро поп без наследника и ђаку бистром и ваљаном дали попову јединицу и запопили га, а потомке му назвали Ђаковићима. Од тада су Ђаковићи давали селу за свако колено по једног богослужитеља, а иначе чувене трговце и хајдуке овчаре и кириџије.

И Вучини, јединку, би риза намењена, али роди се, ваљда, у невреме, па се све окрену како није намењено. Несталност му и доброта били из очију. Да се окрене, знао је, али да се и скраси, то никако. Мењао је занимања и лако се одушевљавао. Тек се преко ноћи изврrне од мирног грађанина у ватреног револуционарца. Гомила тада књиге само о томе и толико се уживи у ствар, да ни једна прича не прође без његове личности. Био он, стога, сумњив властима. Касније га упознали и гледали му кроз прсте. Кад га прође та ватра, он се обрете међу политичарима. Сналазио се и ту као да су Ђаковићи одувек прву реч водили.

Такав је био Вучина, ради чега се веровало да је несталан и превртљив и у љубави. А он без ње дана није могао да проживи. Као да се кроз пâсове гомилала крв свештених предака и жеља за световном љубављу, па у њему нашла одушка. Заљуби се очас, плане и одмах сагори. Или не наиђе на одзив у љубави па очајава док не наиђе на нове очи. Тада заборави на оне раније. Није се он једном заљубио и једном верио мислећи на женидбу! Остављале га веренице из непознатих разлога, или што су се удавале за друге, а све говориле: „Добар је Вучина, грешник, као добар дан, али . . .“

То се и сада поновило. Управо се био разочарао (пошто се, наравно, претходно очарао) када се срео негде у друштву с њом. Тако је он оставио све и дошао за њом у наше место. И снашао се.

Отвори некакву чудну и шарену радњу; свашта се у њој могло набавити. Па му пође посао лудо и одсвакле, а највише оданде одакле се најмање надао. И, као и увек, било је свакоме добро кад је Вучини добро. Давао је, што кажу, и капом и шаком. Пушио је најбољи дуван и носио најскупља одела. Пешке никуда не иде. Вино пије само из боца; она најскупља. Жене га туђе хвалиле да је кавалир, мушкарци га грдили да је расипник. А он даје стотину где треба дати динар. За духовиту шалу, или реч, даће кошуљу. Ма и на његов рачун, само нек је духовито. Кад му дошапну неку сплетку или оговарање, он слегне раменима:

— Праштај, душо, Бога ради!

Благо он просу, на очи целога света, да задобије њену наклоност. Виђали га сваки дан са букетима и поклонима и одмах

погађали куда иде. Измишљали златари ствари и улепшавали их — јер он добро плаћа. Ако је још старина — он отима чисто, па после плаћа колико се затражи. И све носио њој, госпођици Рези.

Резом је он и Резиком, па и Резицом звао, а крштено јој име било Терезиа фон Хелебронт - Тихањ. Где је нађе, и како је нађе — нико не сазнаде. Али оста као уречен. Она, па она. Покушавали пријатељи да га уразуме, али узалуд. Онако неспретан, спопадне велик букет цвећа, па сав засја само ако се она насмеши. А њу Бог дао хладну, празних очију и бледе. глатке коже; а васпитану да пази и кад очима трепће. Прима га хладно, достојанствено као што она вели, али га ипак прими и често га удостоји милости да и дар прими. А он сав блажен. Па онда седну у салон (мамица се дискретно повлачи и даје ћерки неке знаке) она сва прозрачна и удешена, а он незграпан и грмаљаст; она спремна на неки салонски и научен флирт, а он на неко врело и дивље миловање или барем на љубавничка варакања. Почне Вучина, како и треба, причу о времену, па о тркама и о тоалетама, док се не заборави и док га машта не понесе и док не позове у индат и народног песника. Грана он тако рукама и прича да му и пена већ прска на углове усана, а она седи усправно као статуа, и само по некад климне главом.

Па се наједном љутне на њега, поправи му оковратник и чисти га. А он, као ошинут, снисходљиво развуче усне, као за осмех. Јер, пре подне обуче ново модерно одело, по подне оно већ изгубило облик. Или утроши паре, а на њему све неједнако иако од најбољег материјала. Реза га тада кори.

— Селак, остане селак. Но! — и удари га зврчком кад се он мршти.

И на столици кад седи, он увек подавије ногу пода се па му вире подвезнице, и испод свилених чарапа назире се читав сплет набреклих жила, а кроз свилу вире дугачке и крупне маље. Подавије он ногу пода се тако да ђон те ципеле, ширином своје Ђаковићске стопале, као да прети ушиљеној Рези. О тај ђон гаси он цигарету пошто је душмански пригњечи уз кожу. Обично је тада, тако угашену, баци преко себе. Роза само шишне кроз нос.

— Р-ф! — Тако интелигент не прави!

Вучина црвени, развлачи усне и чини све да заглади незгоду.

— Умро бих кад би ме оставила, говорио би он у тим часовима.

Понекад обамре од неке сете. Ражали му се на самог себе и дуго у ноћ седи сам у неосветљеној соби. Излазио би му пред очи живот, сиромашан и празан, у коме га никад нека рука мајчински не помилова; око за њим никад ни једно не засузи; растанак с њим никоме не паде тешко. Све што је осетио, тражио је, и куповао је. Нигде срца, нигде душе. А тако мора да је лепо бити вољен! О, колико би он дао само за један

својски осмех. Не, имао је он око. Види он да ово све није оно право, и да то њему није дано. Њему, само њему, који би тако умео да буде захвалан.

И у таквој једној пустој ноћи, док тама у соби притиште душу и однекле се чује попац, Вучина као дете плаче, дуго и упорно, јецајући, док не пређе и у ридање.

Такве ноћи, којих се он увек бојао и после стидео, биле су му најгоре. Одлазио би у кавану и пио халапљиво, без мере. Окупи око себе оне који само чекају такве његове часове и, ма да зна да ће га и понижавати, он их части и нагони да пију, да пролевају.

Алкохол није могао да подноси. Опије се брзо и онда се изгуби. Говори пуно, и износи сво срце на длану. Спомиње имена без зазора и, као да ужива у томе, препричава како су га, и на које начине, одгониле.

— Оне су мислиле да ја то, друже и пријатељу, не видим, батргао би једва језиком. А Вучина види, друже, ево овако јасно, — и показује на светиљку. Паметнији сам ја од њих, и имам више срца од њих, али га имам и превише, прса хоће да ми пукну, па га морам да дајем — и што га више дајем мени све лакше.

— Причам ја њој, тако, и осећам сласт од властитих речи, причам јој дуго, не, не причам но тепам, гучем, а она, видим, смеши се и клима главом.

„— И ја тебе волим, срце моје“, одговора она мени, а држи се за десну страну и, видим, мучи се да не прсне у смех. Шта би ти, друже, рекао на то?

Прича он друштву а они се гуркају и нуде.

— Узми, бато, има Вучина доста срца, — и трљају палац о кажипрст десне руке.

Сиктер, од пса и не може бити човек, љути се Вучина. Лочи то, џабица је; и ћути кад те нико ништа не пита.

Па кад га, исцеђеног, изгурају из каване, он се, распојае, и сав раскопчан, дуго клати кроз тесне и криве сокаке наше вароши.

Сутрадан је бивао тешке сени и мучаљив. Посао би посве занемарио. Док, по обичају у нашој вароши, не никоше неколике радње по угледу на ону његову. Тада и Вучини пође све низбрдо.

— Отеше ми, пасковићи, калуп, јадао би се. Али, нека они проходају, није према глави. Измислиће Вучина опет нешта ново.

Те недеље, управо, десиће се и то. Као и обично, лежаше он под липама, на свом омиљеном месту. Опружен по трави и слободан више но у граду, беше потпуно заборавио своју пропаст и очима миловаше Резине безбојне витице. Она сеђаше ослоњена уз дрво и, с времена на време, погледаше, некако уморно, и са досадом, на Вучину, а највише на његову згужвану кошуљу која му једним крајичком вираше из чакшира.

Лежи Вучина тако налећке, гледа у облаке како се тромо гоне, и слуша оно тајанствено шапутање природе. Као ретко кад осећао се ванредно пријатно. Па му онда сину у памет једна лепа песма коју јој, чињаше му се, никад није рецитовао.

Говорио је. Глас његов беше чист и звонак. Речи су га опијале и он није ни приметио кад се дигао и гестовима почео да попраћа речи а онда му, наједном, паде поглед на њу... Равномерно дишући она је слатко спавала и сласт ведрог сна прелевала јој се преко трепавица и пребледелог лица.

Вучина оста у положају у коме се затекао, отворених уста и разгранатих рука, као скамењена срџба.

— Резице, па ти спаваш?

Она се трже и погледа га мргодно.

— Је, па држим да је то сто пут паметније. Те твоје бедасте песме већ су ми ту дошле, на!

Вучина само што трепну, и покуша да се насмеје. Па само искриви усне.

И кад она после неколико љутитих речи, које су звучале као удешавана свађа, сподби капут и без речи опроштаја оде, Вучина занеме. Потрча да је врати и кад она одлучноману руком, он се врати и опружи по земљи.

Дуго је нешто пиштало у његовим ушима, претварало се у материју, откидало се од њега па се опет враћало и било му се о главу. Било му је као да му се тло измакло испод ногу, па тако лебди у ваздуху, пун језивог страха и очекивања катастрофе која као да је, сигурна у своју жртву, намерно отезала да би што јаче уживала у његовим мукама.

„Да хоће, барем, све ово да се већ једном сврши, шаптао је. И што је све ово? Пропаст? Није. Смрт? Није. Жив сам. И Вучина се Ђаковић уштину и осети бол. „Значи жив сам; жив, жив! —“ понављао је он механички.

— А што сам жив? упита се он гласно, а липе као да зашушташе. За то, ваљда, да се из дана у дан рађам и да из дана у дан мрем. Зар није боље учинити, већ једном, свему крај, искрсну му мисао и свега га озари.

Ту се задржа. Стотину му је разлога сада оправдавало ту мисао која ће прекратити комедију, ради које је он и дошао на овај свет. Један метак или један скок — и готово.

И што је даље мислио бивао је све одлучнији. Па онда чисто осети сласт од неосећања. „Један пуцањ, и нема више Вучине, нема дакле ни живота, ни осећања, продужавао је он даље. Престаће онда ова вечита и досадна празнина; нестаће напрезања и узалудног трсења за нечим чега нема у мени, а чега не може бити. Да жалим некога или нешто — немам. Дакле свеједно је да ли сам ја жив или нисам. И онда нема више Вучине Ђаковића, понавља он гласно. Нема! Нема!

— И чему? — Као да га упита неко.

— Ничему, ничему! — одговара он сам себи.

„Давно је то могло да буде, сети се он. Био би од свега поштеђен. И од Резице. Па се онда напреже као да се сети ко је та Резица и као сети се да ју је познавао и волео давно, пре неколико векова. Као да је живео, па умро, па се опет родио, и сад се тога сетио. А добра је била, сети се одмах, и мила. Крив сам ја што нисам умео да волим. Био сам сељачина, Ђаковић, а она тако мила и васпитана...

Па се Вучина диже и пође, набадајући, као месечар. Заборави и капут, и шешир, и штап под липама, и пређе цело поље па, кад изби на пут он, као вођен нечијом руком, окрену према Дрини. Бројао је: још хиљаду корака, па крај; још девет стотина и педесет... Онда скок, мало борбе и крај... па ништа...

Ишао је погнут, и сав као обешен; као да је већ ходио по оном свету. Није примећивао ни пролазнике, ни куд је ишао, ни куд је стајао. Осећао се као да гази кроз сан, остављајући за собом суморан, тежак траг. Тргне се понекад али се брзо враћа у неку обамрлост. Осећа тада како се већ валови над њим склапају, водено, глатко некако; и онда мрак.

— Е — хеј! Вучина, куд си то ти забраздио и рашепурио се као паун, па никога и не гледаш? — учини му се као да чу неке гласове.

Он застаде и диже очи. Дуго је тако зурио у нека лица, као кратковид човек, или човек кога се кренуло из тешког сна. У неке се једва прену и досети да су то била позната лица, весела и срећна од живота.

— А-а, то сте ви! — проговори.

— Их, а он тобож не може да позна. Де, де, што си се и ти опет понео; знамо ми да си ти леп и добар, без шепурења.

Прво он познаде тај глас, па онда њу, Славку. И као да се поново пренуо из неког вековима дугог сна или смрти, шта ли је, он осети неку врелу радост и засја сав. Крочи, а радост му буја. Као да је био узет па први пут проходао. Приђе јој ближе, па се посве разбуди. И зачуди се силно Вучина Ђаковић како је живот некако леп и весео, и како је он сто пута промицао поред ове жене и толико је исто пута загледао а никад не приметио да она има чудно лепе и безмерно дубоке очи. Дубоке и спасоносне као река. Па се стресе и само изусти:

— А!

— Шта је, што си зинуо? — чу он њен глас и осети како се он сав упи у њега. Крећи с нама, ако хоћеш, има и за тебе места.

Вучина јој се примаче и унесе у очи.

И онда Вучину, чедо старог попа Станка Ђаковића, обузе нека слатка дрхтавица од дубине тих очију и осети слатку језу

те дубине која све прождире. Па као да стоји на обали Дрине, он се сети где је мало пре стао, и одлучно диже руке, па се смело опусти и као да бућну у воду, потону, а валови, водени некако и глатки, склопише се над њим . . .

— Хајдемо ! . .

Прикљештен између Славке дубоких очију и модре Дрине што излоканим и дубоким коритом послушно брза у неминовну Саву, Вучина Ђаковић покорно пође назад, познатим трагом . . .

Марко Марковић.

НА ПЛИТВИЧКИМ ЈЕЗЕРИМА.

Кристални вал се блиста и колеба,
У њему сенке облака и стена,
Одблесци Земље, живота и неба,
С нејасном песмом Сталности и Мена.

Онамо мир је. Кô спровод литија
Јутарње магле крећу се по гори.
А овде дивљи сукоби стихија:
Азурни свет се у вртлогу бори . . .

И кроз дим светле смарагдове пене,
Уз непојмљиви jêк песме скривене,
Безбројне дуге круже и трепере . . .

— У таквом часу пролетњега зрака,
Са хучном борбом Светлости и Мрака
Заблистале су зведе прве вере.

Т. Ђукић.

КАЈАЊЕ.

Једно мутно свемирско поподне.
Гнева пун и страшан ко гром,
Први пут на одмор
Помисли Бог.
И, тек хтеде да усни
Један тренут, једну грдну вечност,
А бескрајне молбе
Милиона светова сваког живог створа
И сав страшан свемир без краја
Нагрну ко свагда: „Помоћ! Помоћ!"
Он грмну, сав мрк од гнева ко мрка поноћ:
„Вај! Шта ми је требало оваплоћење
У свему себе
И све у мени.
Не би се сад церило у мојој свести
Божанско очајање.
Док је била илузија,
Па се могло лако заварат
И бацит свему у очи прах,
Лако је било тад.
А сад?
Буди се у њих свест...
Кајање! Кајање!
Док су били глупи јадници
И историја док беше слава, понос и част,
А вере челични бедеми,
Илузија је била у цвету".
И ко бујица пљуштала је крв
А орио се очајни јаук,
Свуда је ударо паклени стрв!
Вај! Они се буде, и обадва та символа
Постали су страшан срам
И вечно неизглађен стид.
„Не примам молбе, мени треба одмор".
И заспа једну страшну вечност
Савремени Бог.
Да!
И не требају нам богови
Овде ни тамо.
Нама треба само Рад.

Душан Васиљевић.

УТЕХА СЕСТРИ.

Не плачи сестро,
Немој у сузама сву жалост излити;
Задржи је ‚нек' ти по њој душа плива
Јер је узвишено жалостан до суза бити.

Да знаш како си дивна у милости
И како је испуњем неизмерном добротом
Пространи круг твоје жалости...

Ти ћеш у дубокој ноћи као Магдалена
— На месечини — братову крстачу грлити,
А душа ће твоја, жалошћу одевена,
Сјајна, побожна и велика бити.

На његовом гробу шумориће цвеће
Обузето дубоком жалошћу као и ти;
Цвеће немо, које ништа желети неће,
Али ће и без речи и жеље, теби мило бити.

Оно ће сваког пролећа цветати и мирисати.
Крај нежног цвећа ти ћеш мислити на брата,
А на повратку са гроба — кад се ноћ хвата —
Твоју ће душу блаженство преливати.

Кад заспеш у сну ћеш видети брата;
Видећеш његове сватове у руху белом,
А кад се у ноћи пробудиш видећеш га
Где спава под мртвачким свиленим велом.

Не плачи сестро,
Задржи топле сузе
Нека ти жалошћу срце купају,
Јер ћеш у сестринским жељама
И до неба летети на уздисају.

Радоје Мирковић.

— ПОКОЉ ЦРНОГОРАЦА У ПОДГОРИЦИ. —

У алманаху „Јужњак“ за 1926. год. изишла је једна биљешка о покољу Црногораца у Подгорици између 7. и 8. октобра 1874. године. Како је овај догађај врло важан и са политичког и социјалног гледишта, ми ћемо се у овом чланку постарати да цио догађај реконструишемо и прикажемо нашим читаоцима онако, како је ствар текла, служећи се документима, која су нам при руци.

Граница између Црне Горе и Турске уопште није никада била дефинитивно утврђена све до Берлинског Конгреса. Према томе погранични сукоби били су неизбјежни. Турска није никада хтјела признати независност Црне Горе, која је у ствари постојала, па, сљедствено, није хтјела ни повлачити сталне границе. Зетска долина од увијек је била ратно поприште између Црногораца и Турака, јер је њоме природан пролаз за Херцеговину, и у њој су се концентрисавале све силе обију противничких држава. Турци су држали усред Бјелопавлићске равнице тврди град Спуж, из њега испадали, убијали, плачкали па се — приморани силом црногорског оружја — натраг враћали и затварали у свој град. Од Спужа до Подгорице пружају се Велико и Мало Брдо, испасиште пиперско. На огранцима ових брда Турци су — да би осигурали пролаз — подигли били неколико караула, снабдјевених посадом. Као што се види, Спуж и ове карауле увлачиле су се у црногорско земљиште као клин и пресијецали природне границе. За Велико и Мало Брдо везани су небројни сукоби и велике жртве с једне и друге стране. Турци су држали да то њима припада, а Црногорци им то нијесу признавали, већ су своје право, као и увијек, бранили пушком у руци. Сама Империја није хтјела да то питање једном за увијек скине с дневнога реда,ваљда зато, што је знала да то може сваког часа изазвати сукоб. Ово је питање, напосљетку — кад се Турцима досадило тући с Пиперима — ријешио књаз Никола, продавши ово брдо за 40.000 дуката. Ова продаја је извршена, према нашем обавјештењу, по пристанку околних племена. Сељаци су отворено говорили: „Да узмемо паре, а оно ће опет брзо бити наше“. — И поред ове продаје погранични сукоби нијесу престајали по свим црногорским границама.

Када је европска комисија 1859 год. повлачила границу између Црне Горе и Турске на колашинској страни, повукла је границу с Јабланова Врха право на Рујев Крш, и тим пресјекла Липово тако, да је већи дио остао колашинским Турцима с правом да га могу цијелог искористити. Значи, да су Турци били власници земљишта у црногорској граници. Чим је комисија свршила с повлачењем границе, Турци се повуку из црногорске границе и оставе пуста своја имања. Послије неколико година на тим пустим имањима околни сељаци подигну своје чобанске стаје и населе се у њих. Сада се Турци сјете, да је то њихово земљиште, и без икаква повода с наше стране крену војску из Колашина и упуте се на Липово. Колашински Турци буду одмах примијећени од наших, који дјецу и жене пошљу у збјегове, а они се ријеше да дочекају Турке. Морачки управитељ Бајо Бошковић покуша да спријечи крвопролиће, али без успјеха. Турци нападну на Липово, гдје их Црногорци дочекају. На глас о нападу Турака на Липово скоче околни сељаци и свом жестином нападну на Турке, па пријеђу на јуриш и потјерају их ка Колашину. У овом сукобу погинуло је седам Морачана и око 100 Турака. Поред овога догађаја било је још много и других у околини Подгорице, тако да је књаз морао чешће пута затварати границу. То затварање границе доносило је много штете самим Црногорцима, јер су сва околна племена као: Пипери, Братаножићи, Бјелопавлићи, Кучи, Комани, Загарчани, Љешкопољци и други, били једино упућени на подгорички пазар по самом географском положају. Због тих пограничних сукоба састајале су се чешће разне комисије, које никад ништа дефинитивно нијесу уредиле, благодарећи турском јавашлуку и бесправном поретку, који је међу њима владао. Но сви ови сукоби остали су као мјесни и локални. Европа их није озбиљно узимала, не хтјевши никада ставити руку на срце стати у одбрану правде и узети у заштиту мучну борбу Црногораца за одбрану и слободу.

7. октобра 1874 године учине Турци такво дивљаштво, какво се скоро не памти, и какво се не може догодити ни у једној правној земљи у Европи. У Подгорици је живио неки Јусо Мучин Крнић, најсилнији и најбогатији Турчин у тим крајевима силеџија и зулумћар. Тога дана, око шест сати послије подне, шетао се Јусо испред своје куће још са неким Турцима поред Рибнице. Младић, Перо Иванов, из Куча, нанђе од некуд поред самих Турака и поздрави их па им се придружи. Сви су га познавали. Кад га је Јусо видио, запита га: „А, шта ћеш ти овде, калашу?“ — „Да те поздравим, Јусуф-ага“ — одговори Перо, па тргне испод струке неку малу острагушу, и убије га. Пратиоци Јусофови потегну ножевима и пиштољима те га свега искасапе. На пуцњаву пушака скупи се одмах много Турака, па видјевши Јуса мртва, а знајући да на пазару има Црногораца, ријеше се одмах на освету. Хришћани, знајући што их чека, позатварају се у својим кућама. Сад тек настаје страховити покољ. — Избезумљени људи

крену по пазару и почну убијати сваког хришћанина, без обзира на то да они нијесу апсолутно ништа знали о убиству Јусову. Покољ је трајао цијеле ноћи, па се из Подгорице пренио на оближња села и Зету. Сви ови побијени Црногорци погинули су без замјене, јер нијесу имали оружја код себе. Са оружјем у Подгорицу није могао ући ни један Црногорац, него су га морали оставити при улазу — на Везиров мост. Ни мјесна полиција, ни војска — које је било ту на логоровању око 6000 — није се ни макла смјеста да обуставе и спријече крвопролиће.

Према постојећим документима ови су Црногорци били убијени на дан 7. октобра 1874. године. 1.) Митар Дулетић, 2.) Лабуд Ражнатовић, 3.) Томаш Загарчанин, 4.) Раде Бошковић, 5.) Ђукан Милов Васојевић, 6.) Спасоје Верушин Васојевић, 7.) Стојан Горов Васојевић, 8.) Вучета Улић, 9.) Васо Живковић, Команин, 10.) Благоје Братоножић, 11.) Милан Церовић, 12.) Божо Јанков из Речина, 13.) Радован Загарчанин, 14.) Мурат Загарчанин и 15.) Новица Јанковић.

Тај грозни догађај пронио се муњевитом брзином по Црној Гори и изазвао огромно огорчење код народа, тим више, што су Црногорци били без оружја, и што су их Турци побили у својој рођеној кући. Опасност која је одмах наступила била је велика. О догађају су биле одмах обавијештене све силе и Србија. — Врење код народа у Црној Гори било је огромно. — Сви су тражили освету и није много требало, па да пукне наново пушка. Али интервенцијом великих сила пролијевање крви је за моменат заустављено. Европске силе су узеле ствар у своје руке и одредиле комисију, која има да испита узрок и да кривце казни. О узроку зашто је Перо убио Јуса Мучина Крнића постоје двије верзије. По једној Јусо је двије године раније наредио својим момцима да избију Пера, те су га ови избили насред Подгорице. Брат Јусов био је забит на Медуну, у Кучима, и чувши пријетње Перове, узме му кућу и земљу. То је још више ражљутило Пера и утврдило га у намјери да убије Јуса. По другој верзији прича се, да је Перо као дијете служио у гласовитог јунака и војводе кучког Марка Миљанова, и ту слушао разне приче о црногорским јунацима и њиховим јуначким дјелима, па се под утицајем тих прича код њега развила идеја и замисао да и он учини неко јуначко дјело. — По турској верзији и тврђењу њиховом излази, као да га је на ово дјело наговорио Марко Миљанов. Све једно из каквих је разлога убијен Јусо Мучин, овдје је једно јасно, да стање овакво какво је није било могуће подносити Црногорцима.

У мјешовиту комисију, која је била састављена од Црногораца и Турака, под личним надзором европских консула, били су војводе Станко Радонић и Машо Врбица, а као секретар комисије био је Гавро Вуковић. Прва комисија засиједала је у Подгорици, али, како турске власти нијесу могле гарантовати животе црногорских делегата, то се комисија премјести у Скадар. Интересантни су искази очевидаца тога грозног догађаје, а нарочито исказ крчмарице Виде, у чијој су кафани убијени три Црногорца. Она је на испиту пред комисијом казала, да јој је Перо рекао на неколико дана пред догађајем, да му је Јусо дужан неке паре и да му их је тражио неколико пута, а овај га је увијек с презрењем одбијао. Њен исказ о убијству у кафани је доиста грозан и приличи једино Турцима. — Она је наиме комисији рекла, пошто су побијени Црногорци из пушака, да су их Туици искасапили ножевима и т. д. Док је комисија испитивала кривце за покољ, дотле су све турске власти радиле све могуће, да се кривци не пронађу и не казне. Напошљетку осуда је пала, и неколико њих осуђено је на смрт а неколико на вјечиту робију. Ипак, прави кривци — полицијске и војне власти, које су омогућиле покољ — нијесу кажњени. Због тога је књаз Никола протестовао, али без успјеха. Са извршењем осуде Турци су нарочито отезали. И док се чекало да се казна изврши, дотле се на другој страни црногорске границе — у Херцеговини — јаве нове буне због зулума, које су чинили обијесни Турци. Европске силе су се с правом бојале да се из подгоричког покоља не запали исток, јер Источна криза створена Кучук-кајнарџијским миром била је увијек отворена, и најмања варница могла ју је упалити.

Плашећи се превласти руске на Балкану, Енглеска и Аустрија под злогласним србофобом грофом Андрашијем, држале су увијек страну Турској. Аустрија је мислила да је Балкан њена интересна сфера, па јој се није никако допадала борба српског народа, нити јој је ишло у рачун да жилави и храбри српски народ види слободан, а још мање уједињен. — Па кад је букнуо Невесињски устанак, и Енглеска и Аустрија радиле су свом својом дипломатском вјештином, да устанак буде угушен без учешћа Црне Горе и Србије. Сада су двије слободне српске државице имале да издрже борбу са двије стране — са Аустријом с једне и са Турскои с друге стране. Из свих ових догађаја развили су се наскоро ослободилачки ратови од 1876—78. г. Како још има доста живих савременика тих догађаја, биће нам мило ако и они помогну да се цио догађај што боље расвијетли.

Особито ће нас интересовати, ако би ко имао тачних података о узроку који је натјерао Пера Иванова да убије Јуса Мучина Крњића.

Мих. Кнежевић.

ГЕРМАНИЈА И ЦРНА ГОРА.

(одломак из мемоара).

Краљевина Прусија, поред тога што је била једна од најважнијих држава у Германском Бунду и играла прву улогу

међу њима, имала је гласа у великим међународним питањима, па шљедствено и у онима, која су се Црне Горе тицала.

Послије славне побједе на Граховцу, освојења града Колашина и других успјеха у борби с Турцима, књаз Данило, који се, из извјесних разлога, ослањао на западни утицај, а не на руски као сви његови предшасственици, покренуо је, пред Наполеоном III., питање о делимитацији политичке границе између Црне Горе и Турске. Наполеон, имајући прву ријеч у ареопагу европских сила, уважио је молбу књаза Данила и позвао Велике Силе, да свака одреди по једног комесара за трасирање границе. Оне су се одазвале његову позиву, јер им није друкчије могло ни бити. Међу овима учествовала је и Краљевина Прусија.

Године 1859. изашла је међународна комисија, која је трасирала граничну линију између Црне Горе и Турске, која до тога времена није постојала. Међутим Црна Гора није се ни обраћала на ту демаркациону линију, већ ширила своју власт далеко мимо ње.

Трасирање политичких граница између Црне Горе и Турске био је један од најсјајнијих дипломатских успјеха књаза Данила, јер се може сматрати, да је тим међународним актом призната независност Црне Горе. Важност тога успјеха може се цијенити и из ријечи Петра II., које је с чежњом често пута понављао: „Да ми је очима вљђети признање границе од других сила између Црне Горе и Турске, па ма она била на врху брда Границе (које се над Цетињем диже), сматрао бих се за најсрећнијега".

Прусија, као од давнина позната херојска држава, без својих интереса, нити икаквих аспирација на Балканском Полуострву, цијенећи високо храброст и мучеништво Црне Горе. указивала јој је при разграничењу јаку потпору, да јој границе буду што шире, што боље и што природније, ма да су јој у томе још силнији сметали.

Руска дипломација онога времена била је ијетка на Књаза Данила због његова наслањања на западну политику, ради чега је играла индиферентну улогу у међународној комисији. Али је њу Прусија замјењивала. Њен енергични делегат у комисији, Барон Лихтенберг, конзул пруски у Дубровнику, највише се истицао у комисији у корист Црне Горе.

Пријатељство Краљевине Пруске трајало је према Црној Гори и послије великих ратова с Аустријом 1866 г. и са Француском од 1870-71 године. Од проглашења Германске империје 1871 год. и од доба савеза с Аустријом окренула је стопама аустријске политике у источном питању. Одмах се осјетио студени дах од Германског сјевера према маленој Црној Гори и цијелом српском народу. Тај хладни повјетарац од Берлина осјећао се живље још у вријеме Херцеговачког Устанка 1875. године, а специјилно тројецарског састанка у Берлину, о угушењу буне у Босни и Херцеговини, неким палијативним олакшицама за побуњени народ. Тај повјетарац постепено је јачао за вријеме ратова

од 1876-7 год., док се није развио у страховиту олују непријатељства 1878. год., на Берлинском Конгресу.

Немогуће ми је овдје износити све грозоте, што је европски ареопаг, на Берлинском Конгресу, за Црну Гору учинио, већ се морам ограничити, да изнесем неке податке из односаја моћне Германске империје и Црне Горе, који код нас нијесу никоме били познати, јер се није нико занимао подобним питањима. Међутим, та је ствар била позната извјесним дипломитима.

По закључку Берлинског Уговора, учињени су нарочити протоколи за сваку интересирану државу по један екземплар. Из Берлина послат је по нарочитом изасланику — Барону Тести — на Цетиње један примјерак уговора, с ручним потписима делегата свих сила, да га званично књазу уручи.

Кад је надочити изасланик Књаза Бизмарка дошао на Цетиње, неким кобним случајем, нити га је ко сусрио, нити ико на њега пажње обратио. Књаз се находио негдје у унутрашњости земље. Војвода Станко Радоњић, који се занимао нашом спољном политиком, јер онда није било министарстава у Црној Гори, био је у пратњи Књажевој. Барон Теста остао је три дана на Цетињу, па кад је видио да на њега нико ни главе не окреће, вратио се у Котор. Из Котора послао је телеграфично крваву жалбу противу књаза Кнезу Бизмарку. Кнез Бизмарк није хтио захтијевати сатисфакцију већ, пошто је обавијештен о томе нечувеном поступку према нарочитом званичном његовом мисијонеру, у највишем огорчењу издао је један ужасан циркулар на сву германску дипломацију у накрст свијета, као и на све своје консулате, да морају у свакој прилици игнорирати Црну Гору тако, као и да не постоји. На тај чудновати начин пријатељство Краљевине Прусије преокренуло се не само у непријатељство, него и коначни прекид дипломатских односаја између силне нове империје Германске и малене Црне Горе.

Овај фатални догађај прикрили су они, који су се ондашњом спољном политиком, ма и споредно, занимали; они можда нијесу могли пронаћи начина, којим би ту грозну погрешку исправили. Домаћих опсерватора онда није било, који би опазили тај неопростиви дипломатски гријех и фијаско. Страних заступника још није било, који би по дужности ствар изнијели, бар да се о њој зна онако, како је било. Да ли су пак мјеродавни онога времена били свјесни тешких посљедица таквог прекида односаја међу моћном Германијом и нашом земљом? Изгледа или да нијесу, или да су се притајили били, па да ишчекују што ће их снаћи. Онда се није никоме за своја дјела рачуна давало, тим мање, што је онда неопходно потребни Војвода Станко Радоњић био по сриједи.

Но да видимо чему би се имао приписати овај ружни поступак, према изванредном Бизмарковом изасланику на Цетињу. Може ли се замислити, да је тако поступљено намјерно из огорчења према злосрећном Берлинском Трактату, да се тијем манифестује

нека врста протеста противу његових диспозиција? То се при здравој свијести не може претпоставити. Да је то било из наивне немарности, ни то се не да замислити. По моме мишљењу, то је једна од посљедица рђаве организације наше државе онога времена. Стога мислим, да није згорега вратити се у прошлост до тога времена и у кратким потезима забиљежити коју о организацији наше државе до 1879. године.

У Црној Гори до поменуте године, како је све било примитивно, патријархално, тако су и појмови и о држави били настрани. Владе није било, нити појма о њој. Законодавство, администрација и јурисдикција било је све оличено у појму и ријечи „судити". „Владати" и „судити" били су синоними код Црногораца онога времена. Кад се хтјело знати ко влада том или том државом, питало се: ко суди у тој земљи. Према томе цио државни склоп оснивао се на суђењу, истина у најпримитивнијој форми. Ко није имао власти да суди, па ма какви положај заузимао у земљи, није имао у очима народа, па и главара, никакве цијене, нити уважења па према томе није улијевао ником страха. Учитељи, секретари, професори, писари, ађутанти и многи важни државни чинови презирати су за то што нијесу имали никаквог уплива у изрицању правде. То је, по њиховом схватању значило, да нијесу имали важности у државним пословима.

Виши војени старешине били су у мирно вријеме истодобно и судије. Они су били махом сенатори. Мањим војеним чиновима, ради угледа у народу и задавања страха и вишег маха, дата је била такође извјесна судска функција. Командирима, подкомандирима, и официрима уз надгледање оружја и суђења о њему, дато је било да суде у питању злоупотребе у пољима и шумама.

Појам о суђењу и страст бити судијом, био је обузео народу свијест тако, да се на скуповима, на фронтовима, код цркава, у крчмама и свуд и на сваком мјесту говорило и расправљало, чак и свађало, о парницама — давијама. О њима се дебатирало, бистрило, вазда са узбуђењем и без свог сопственог интереса, јер је то био најважнији предмет разговора. Тако је изрицање правде обузимало све државне функције и функционере, да је цио живот државни био парализан до крајности. Сљедствено и наши односаји са иностранством, под оваквим појмовима, били су забачени, као каква ситна ствар.

Оволико сам нашао за нужно овдје прибиљежити, да кажем, да је манија о суђењу, онога времена, фатална за развитак наше земље у опште, као и то, да је штетна била и за наше спољне односаје. Књаз и сви његови доглавници занимали су се и сувише дијељењем правде све до 1879. године.

До поменуте године у Црној Гори није било страних дипломатских агената, нити консулата. Стога се могло тако вегетирати искључиво патријархалним животом. Црна Гора била је опасана челичним ланцем, осим са западне стране, од силне Отоманске империје, с којом ни у мирно вријеме није било никаквих правилних односаја. Ако је било по које питање од стране Високе Порте, Велики Везир обраћао се је директно на књаза, или књаз на њега. На исти начин Босански, Косовски и Скадарски Валије. Формулар кореспонденције било писмено, било телеграфом, био је овакви: *„Son altesse le grand Vezir, à son altesse le Prince de Montènègro"*, и обратно. Текућих послова било је и сувише мало, осим пограничних сукоба. На велика питања одговарао је лично књаз, а на ситна погранична питања Сенат.

Наши односаји с Аустријом били су многобројнији и многостручнији. Важнија политичка кореспонденција вођена је између књаза и Канцелара Бечког исто тако и између књаза и Далматинског гувернера. О мањим питањима са Которским *„Војводством"* и са будванским политичким комесаром водио је Сенат преписку. Друге државе ријетко су имале каквих важнијих питања, да третирају с Црном Гором, осим извјесне куртоазије.

Енглеска, Француска и Италија кад су имале ма што да с Црном Гором послују, делегирале су своје консуле, из Скадра, а Русија и Прусија из Дубровника. Канцеларије за спољне односаје није било, нити икога, ко се тијем специјално занимао. У околини књажевој било је неколико људи, који су знали говорити француски, али за дипломатску преписку само је Станко Радоњић важио. Кад је год какво важније питање долазило на дневни ред, руски консул дозиват је из Дубровника ради редакције дипломатских нота. Двор је одвазда имао по једног љекара француске народности, који су често помагали у међународној преписци.

Са Херцеговачким устанком и у доба ратова, дипломатска преписка постала је озбиљнија и скоро посведневна. Стога су набављени странци знаоци француског језика, ма и са тијема секретарима није се успјело, да се установи један правилни ред у пословима спољних односаја Узалуд се Војвода Станко трудио, да оснује једну Дворску канцеларију, искључиво за политичку спољу кореспонденцију. „Наше горе не трпе регуле" био је одговор свакојег ондашњег главара, што је била камен спотицања сваком новачењу.

Према свему наведеноме, није никакво чудо било што се онако поступило са изванредним изаслаником књаза Бизмарка на Цетињу, јер је свак одреда могао рећи: „Нијесам томе крив", а о посљедицама није се нико ни бринуо.

Послије дуге серије ратова наступиле су друге околности у нашим односима са свима државама, које су једва сломиле мото наших главара: „Наше горе не трпе регуле!". Наша отаџбина територијално је удвојена, ма да је остала малена. Добила је приступа на море. Добила је формално признање независности од свих држава. Сљедствено спољни њени односаји са страним државама морали су бити вођени по начелима општег међународног права.

Велике силе акредитирале су, једна за другом, своје дипломатске заступнике при нашем Двору. Стога смо морали и ми

изићи на сусрет томе преокрету нашег положаја међу јевропским државама. Први корак у том правцу био је тај, што је Сенат срушен, што је дјелокруг државне радње у неколико подијељен и што је административна власт, у некој форми, одвојена од судске.

У марту 1879. год. постављени су на чело разних грана државни *министри*. Првог министра није било. За војног министра именован је Војв. Пламенац, који је од 1874. године управљао војеним материјалом Војв. Станко Радоњић за спољне послове, Вој. Врбица за унутрашње послове, за министра финансија Војв. Ђуро Церовић. Министарство Просвјете доцније је установљено, а Министарство Правде још касније. Велики Суд под предсједништвом Војв. Божа Петровића, заступао је правду и у административним пословима. Ни у Великом Суду, нити у цијелој земљи, није било ниједног дипломираног правника, осим мене.

У исто вријеме установљен је *Државни Савјет*, састављен од свију министара, митрополита и још неколико лица из других надлештава, под предсједништвом Војв. Божа Петровића. Но, и овај нови Државни Савјет није одговарао правоме своме позиву. Он у мјесто да се занимао дужностима, које су му по положају припадале, није био друго, него једна нова судска установа, која је примала и рјешавала оне парнице Великог Суда, на које парничари нијесу пристајали. По томе и министри судили су, само што се нијесу судијама називали, и то можда на штету правде и правице, тек наша земља није се за дуго могла излијечити од „судоманије". И послије ове прве значајне реформе, Књаз се није могао отрести од изрицања правде из страха, да народ не би патио од пристрасности судија и то све до 1896. године. Тада су међународни одношаји устостручени, а унутрашњи развитак захтијевао је по све другу организацију. Реформом судском од 1902. године, судство у Црној Гори је модернизирано и Књаз је оставио судове да раде по закону без његовог мијешања, осим случајева, које је сам закон одређивао, да спадају у његову компетенцију.

Већ кад сам био принуђен тражити у рђавој организацији наше земље узрок прекиду одношаја између Германије и Црне Горе, нашао сам за нужно, укратко забиљежити цио аномални строј наше земље, како се не бих нити повраћао на ту тему, нити специјалне одељке правио. У осталом, онај, који буде читао све моје биљешке, увиђеће да је моја главна тема била политичка страна сваког питања, па тек онда сви они услови, који су посредно или непосредно утицали на нашу политику. О нашем правосуђу имали би се читави томови написати, од старих времена, па до краја 1905. године, кад је наступила уставна ера у нашој земљи. Стога се повраћам на питање одношаја Германије према нама.

У Цариграду се нијесу могли водити преговори ни о једном полицијском иступу, што би на улици Црногорац учинио, нити о најпростијој судској рекламацији, а камо ли о једном тако

важном питању, као што је било гусињско питање, а да се није морало прибјегавати за потпору амбасадора Великих Сила. За цијело вријеме од године дана моје мисије у Цариграду обијао сам прагове не само на Високој Порти и Јилдизу, него и код сваког амбасадора сљедствено и код германског. У оно вријеме био је познати дипломат гроф Хацфелд, амбасадор у Цариграду. Он ме је примао, јер је био Doyen du corps diplomatique, али је пријем био необично хладан. Замијенио га је Radovitz, који ме није хтио пословно примити. Једино кад су били скупови и забаве није ме изостављао. При забавама у другим амбасадама и приликама, као и при сретању на В. Порти, показивао се прилично љубазан према мени. Зашто ме није примао на састанке од посла, што је за мене најважније било, нијесам знавао, чему да припишем. Да ли гордељивости његовој као амбасадора једне Велике Државе према једном сићушном отправнику послова једне малене државице? Да ли што друго? — Нагађао сам, али нијесам погађао. Ипак сам ћутао. Нијесам се смио никоме за дуго времена жалити.

То је тако остало до другог мога повратка у Цариград 1882. године. Тада сам отпочео водити преговоре с В. Портом о делимитацији граница, и опет обијати од амбасаде до амбасаде великих сила. Сваки ме амбасадор примао и помагао на свој начин. Њемачки, међутим, остао је при своме првоме начину, није хтио никако да ме прими.

Најпослије ријешио сам се, да ту ствар рашчистим, па ма на који начин било. Пошто сам учинио неколико узалудних покушаја, пошао сам кад Руског амбасадора, Нелидова. Њему сам повјерио тајну, с којом сам се борио за толико времена. Нелидов се чудио томе поступку германског посланика, јер у дипломацији такви поступак није могао бити ничим оправдан. Обећао ми је, да ће ствар извиђети и о резултату ме обавијестити.

На тражење руског посланика Radovitz је изнио ствар Барона Тесте, која је већ раније, по његовом казивању, забиљежена, изнио је пред њим циркулар Бизмарка, чим је оправдао његово понашање према мени.

Нелидов, пошто је разумио у чему се састоји поступак њемачког посланика према мени и кад је увидио, да у томе нема никаквих кривица с моје стране, савјетовао ме је, да прекинем даље покушаје ићи код Radovitza.

Првом приликом нашег сретања, у енглеској амбасади, њемачки посланик врло љубазно изјавио ми је чуђење, да ја сам нијесам знао какви су одношаји постојали између Германије и Црне Горе. Ја му се нијесам умио правдати другијем до простим незнањем. Он ме позвао да дођем код њега, да ми покаже тај кобни циркулар књаза Бизмарка. Одиста сам га очима видио и саслушао његову садржину. Замолио сам га, не би ли ми дао копију његову. Он ми је одговорио, да му није могуће испунити моју жељу, јер се тај акт једнако имао држати као канцеларијска тајна. Иза тога

повјерљивог састанка сљедовао сам савјету Нелидова: ишао сам у њемачку амбасаду само на позив.

По повратку на Цетиње, дао сам се на посао, да извидим како се збиља ствар догодила са Бароном Тестом. Најприје сам питао Војв. Станка, изложивши му све што сам у Цариграду дознао, да ми каже што је он о томе знао. Он би морао сносити одговорност за тај зли поступак, као и за посљедице, које су наступиле, на велику штету Црне Горе.

Војвода Станко, прилично неповјерљив, околишио је, да ми истину каже, већ је о догађају причао као кроз неку маглу, тек да заметне трагове овој великој погрешци. Међутим, примијетио сам, да у дубини душе осјећаше сву тежину злих посљедица, бацајући кривицу на другога. Затим сам се обратио књазу, јер сам увјерен био, да ће ми Он отвореније све казати, него Војв. Станко, зашто је онако поступљено са германским изаслаником. Господар се добро сјећаше тог догађаја, али не знаваше за циркулар књаза Бизмарка. Њега јако забрину хладноћа Германске политике према Црној Гори, па ми обећа, да ће се путем руске дипломације заузети, да доведе своје одношаје с Њемачком до правилног реда.

Но, како се онда претресаху питања о ратној слави и диоби ратних награда, и то на сваком мјесту и у свакој прилици, кад се није губило драгоцјено вријеме у дебатама разних парница, није се више нико ни осврнуо, да се занима са исправком ове наше нетактичности у спољној политици, већ је питање остало на истом мјесту, на коме сам га потргао.

Пошто ме књаз наименовао Министром Иностраних Дјела 1890. г. тражио сам, да видим је ли што чињено за толики низ година, да се одношаји с Германијом исправе. Али, на жалост, нашао сам, да није. Занемарност, у којој је Германија забацила Црну Гору на мене је тешко падала. Лично искуство у Цариграду од држања њене дипломације, према свему што се односило на Црну Гору било је веома штетно. Њено рђаво расположење могло се раширити и на друге државе, са којима је она стајала у блиским везама. Дакле, требало се упети из петних жила, да се благовољење силне Германије пошто зашто задобије. Али како и на који начин да се до тога дође, било је веома тешко питање.

Често сам настојавао код књаза, да се прихватимо неких мјера, да се до зближења с Њемачком дође. Он ми је више пута говорио, да ће се лично окушати преко руске дипломације, па ако она не успије, да ће цара руског замолити, да он ту ствар код њемачког цара изглади. Руска је дипломација чинила извјесне кораке, али тако млитаво, да се нијесмо могли надата успјеху.

Кад је год Господар ишао у Русију, у промеморијама за његову радњу код цара, вазда је постојала једна тачка о поправци одношаја са Германијом. Књаз можда из деликатности није хтио узнемиривати цара, да он његове погрешке исправља. Због тога је уређење овог питања одлагано до у бесконачност.

Бојећи се, да може на Балкану искрснути какво важно питање, које би имале велесиле да решавају, па да Германија не поступи, као у улцињском питању, једнако сам тражио начин, да се до исправке дође.

Германија, као творитељка Берлинског трактата, кад је била позвата од Енглеске, да учествује у навалној демострацији сила 1880. године према Турској, намјеравала је задржати се да она не учествује у тој демострацији, која могаше до озбиљности доћи. Али јој је Гледстон, који је демострацију предложио, предочио, као да она тијем излази из јевропског концерта сила, што би важност тога концерта међу народима ослабила. Најпослије пристала је и послала једну фрегату у Груж, међу силном флотом других држава, то је учинила само акт присутности, па је из Боке отпловила. Што се догађало раније, могло се поновити и доцније, па како би то могло бити за нас фатално требало је ићи напријед и уредити односе пошто по то.

Књаз насљедник Данило, пошто се оженио принцезом Јутом од Мекленбург-Стрелиц, мислили смо да његово кретање нарочито по Њемачкој нити ће падати у очи, нити ће се интерпретирати, да може имати политичког карактера, па сам се ријешио користити се тијем његовим положајем. Направили смо једно аутографско писмо од стране књажеве на цара Вилхелма, да га књаз насљедник понесе у Берлин и заједно с орденом нашим преда цару. Ово је био један Coup hardi, који смо са зебњом смислили учинити. Но да не бисмо изложили књаза Данила једном јавном бламажу, као што је врло лако могло бити у случају да га цар не хтједне примити, удесили смо, опрезности ради, да се најприје пријави руској амбасади, па да она сондира терен хоће ли га цар примити, и како. Ако пак она увиди, да су рђави изгледи за пријем, да се одустане од даљег тражења аудијенције код цара. Је ли амбасада чинила каква корака и је ли наишла у томе на ма какви неповољни отказ, нама није довољно познато било. Али нам је познато било само то, да смо добили од руске амбасаде, да нашем кораку није било згодно вријеме, већ га треба одложити до боље прилике. Књаз Данило пошао је био у јануару 1900. године, прошетао је по Германији, био је у Берлину и вратио се, без да је ико могао дознати, да је имао неку мисију.

Кад ко не зна какве су извјесне појаве у суштини, већ површно, има право тумачити их према приликама на свој начин. Стога мислим, да су ријечи руске амбасаде, о одлагању нашег корака код цара Вилхелма један прости изговор, а у ствари да је наишла на тешкоће у посредовању, па да се задржала да нас о њима обавијести.

Колико је год поступак у Берлину према мисији књаза Данила, био за нас до крајности decourageant, ипак се није могло

на томе зауставити, већ се морало по нешто вазда чинити, да се циљ постигне.

Из многих трговачких градова њемачких појављивали су се многи сујетни појединци, који су жељели, да им се на кућама вије црногорска конзуларна застава и да грбовима украшавају зидове својих кућа, а себе титулама почасних конзула. Да бих опет дотакао пулс расположења према Црној Гори, обратио сам се 1902. године једном нотом Министарству Иностраних Дјела, како бих с њим регулисао те свакодневне рекламације. Исте године упутио сам циркуларну ноту у Берлин, којом сам свима државама нотифицирао, да је Црна Гора Књазу Николи за четрдесет година владања подигла титулу са Височанства, на *Краљевско Височанство*. На жалост Берлин ме није удостојио ни одговором ни на једну од поменутих нота. Међутим, као знак признања нове титуле била је царева честитка на дан проглашења. Како је ова телеграфска честитка израђена забиљежено је на другом мјесту.

Тек ради више прецизности приводим овдје један противслучај моје ријетке кореспонденције с Берлином. Године 1905. дошла је била на Цетиње једна млада Њемица из Баварске, именом Фани Хирштетер, која је како се констатовало из њене кореспонденције била напуштена љубавница једног дипломатског чиновника једне стране мисије на Цетињу. Она се разбољела и умрла у болници „Данило I". Аустријска легација послала је у хотел свога вице-консула Коломан-Кању, те је прихватио ствари умрле Њемице и понио у легацију. Чим сам о тој ствари дознао, послао сам мога секретара у аустријску легацију, да каже да је поступак вице консула једна узурпација и повреда општег међународног права, јер консуларно заступање Аустријске легације, њемачких поданика мени није познато. За такве званичне послове потребито је било имати један званични акт од њемачке владе и пристанак наш, па да се могне признати обављање консуларних послова њемачких у нашој земљи. Аустријска легација увидјевши некоректност поступка њеног вице консула повратила је одмах ствари покојнице министарству. Овај случај дао ми је повода, те сам директно обавијестио министарство у Берлину, о болијести, њези, смрти и укопнице ове Њемице. Кратко вријеме иза тога добио сам једно писмо, у којему се изриче захвалност на мом поступку и моли да упутим ствари на њемачку амбасаду у Бечу. То је био почетак односа са Министарством Спољних Послова у Берлину.

У марту ове године новине донесоше вијест, да ће цар Вилхелм прокрстарити на свом јахту по Средоземном и Јадранском мору; да ће доћи да прегледа Дубровник и друге далматинске градове; и да ће се више дана задржати у Дубровнику. Одмах сам дао себи у задаћу, да се користимо том приликом, како би дошао књаз с њим у додир. Међународна куртоазија изискује, кад се један владар заустави негдје у близини границе извјесне државе, да владар те државе, било лично пође, да га поздрави, било да пошље једно лице од своје фамилије, или државе, да му изиђе у сусрет.

Чим сам дознао правац царевог путовања, у коме је и Дубровник био означен, сишао сам на Ријеку, гдје је књаз с фамилијом обично зиму проводио. Поднио сам му предлог, да се користи згодном приликом и да понуди цару своју посјету. Књаз је врло радо примио мој предлог. Сад је настало питање којим путем да му се наша понуда достави. Нијесмо нигдје имали званичног представника, који би ту деликатну мисију неосјетно извршио. Тако размишљајући дошло се до најбоље комбинације, да се преко краљице Јелене замоли краљ Виктор, да он у име књажево поднесе цару Вилхелму тај предлог. У случају да се не би краљ примио те деликатне мисије, да се пошље једно лице у Дубровник прије доласка царева, па чим би дошао, да му поднесе жељу Господареву о посјети, а ми пак да овамо све приуготовимо, да је наредно за полазак чим би добивен био повољан одговор. Пошто све тако буде установљено, упутили смо исте ноћи краљици у Риму шифровану депешу.

У страху да се неће краљ примити посредовања код цара, очекивали смо више дана с нестрпљењем његов одговор. Пошто је цар прегледао Сиракузу и друга мјеста јужне Сицилије, и пошто је дошао у Катанију, Краљ Виктор поднио је телеграфично цару књажеву жељу, да би га примио, кад би дошао у Дубровник. Цар је одговорио краљу, да, поред најбоље воље, што би имао учинити по далматинским портовима један круг, одустао је од те намјере, како би избјегао сваку новинарску или дипломатску интерпретацију о његовом крстарењу по Далмацији. Међутим, примио је књажеву понуду, да се с њим састане, али нигдје друго, већ у Берлину, и то кад прими позив, да му у госте дође. Овакви је одговор био више него смо могли пожељети; само смо очекивали царев позив.

У другој половини априла стигао је књазу позив од цара Вилхелма да му дође у Берлин 17. маја по старом календару у госте. Књаз се кренуо 7. маја на тај важан пут, који ће учинити епоху у односајима између силне Германске Империје и наше отаџбине.

При овако важној мисији да успостави давно нашом несмотреношћу поремећене односаје са Њемачком, књаз је узео у своју свиту ова лица: бригадира Јанка Вукотића, ађутанта Мила Церовића, Милутина Томановића поручника и Јова Поповића, управитеља поште; све саму млађарију. Међутим књаз је у свакој прилици путовања на страни све наводио на своју руку и вршио сваки посао сам, бојећи се ваљда да му који умни радник не окрњи што-год од важности личне у послима и слави у успјесима.

Књаз је стигао у Берлин 17. маја. На жељезничкој станици није га цар дочекао, већ га је чекао у своме двору, а послао је свога другог сина принца Ејтела Фридриха, да књаза у име

цара поздрави и у царски двор допрати. Књаз је био ложиран у царском двору.

Неки зли језици од мојих завидљивих колега, не обзирући се на то, да се овом књажевом посјетом Берлину, имала да исправи једна грозна погрешка из његовог старог времена, која је растављала књаза од цара, а Германију од Црне Горе скоро за тридесет година. Нападали су ме шапћући по дворским коридорима, како сам могао изложити свога књаза таквом јавном бламажу, да га цар на станици не дочека и зашто нијесам унапријед утврдио церемонијал о његовом дочеку у Берлин. Стога по њиховом злобном мишљењу и њиховој мелагоманији требало је, да министар иностраних дјела буде збачен, а односи с Германијом прије успостављена да буде прекинути.

Тима нерасуднима супарницима више је стало било до баналних формалности, него ли до озбиљне стварности. Они нијесу могли схватити колика је тешкоћа била доћи до тога, да цар прими књаза, а књаз да изглади ствар погрешке, и да баш у томе начину примања виде, у каквој смо даљини стајали од цара Вилхелма и Германије. Да није краљ Виктор као пријатељ посредовао, колико би се, можда морало времена чекати, да се успоставе правилни односи, управо између двије потпуно завађене државе, скоро од једне трећине столећа, и то искључиво на нашу штету. Њихова пакост није дала увиђети, да ја нијесам могао преко краља италијанског преговарати о церемонијама, јер је он доста за нас учинио, а других посредника нијесам имао, нити сам се неким другим могао послужити у томе послу. Међутим, мени је до тога било, па ма и са жртвама, да наша држава дође са Њемачком из изузетног, у један правилни положај, што сам једва и постигао.

У осталом, цар Вилхелм лијепо је примио нашег Господара, ложирао га је у царском двору. У његову част дао је велики гала објед. Почаствовао га је једном смотром њемачке војске. Дао му је велики орден Црнога Орла и учинио је част нашем ордену те га је примио.

Међу најглавнијим успјесима књажеве посјете Берлину био је тај, што је у знак његовога благовољења према књазу и Црној Гори, цар основао на Цетињу своје стално дипломатско представништво, којег није никад у Црној Гори било ни у којој форми.

Овим путем нашег господара у Берлин, Црна Гора много је добила у спољној политици. Једна од најмоћнијих сила јевропских, која за нашу малу земљу није хтјела да зна, ушла је у коло других сила, да се о нама брине у даном моменту, као и оне; јер су наши односи били са свима државама, онакви какви су се само могли пожељети.

(1905) Војвода **Гавро Вуковић.**

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

ПЕТАР I. И КАРАЂОРЂЕ.

Овдје се штампа 9 писама Карађорђева и 2 Петра I. (Светога). Писама је било много више, но до данас су изгубљена. Из писама Карађорђевих види се, да је изгубљено 6 писама Петра I. (15. II. и 7. V. 1806., два из 1807., једно из јула и једно од 21. августа 1809). Везу имају само два потоња писма: Карађорђево од 24. фебруара и Владичино од 1. априла 1813. Штета је, да је ова интересантна преписка пропала. И ако је још далеко од тога, да буде прегледан сав архив црногорски, ја сам га, ипак, прегледао свега, гдје сам се надао, да бих могао наћи писама из епохе Петра I., и из преписке с Карађорђем нијесам нашао више од 11 писама. Међу осталим документима и ова су писма били закопана пуних пет година, и као што се види, доста су пропала. Но, ипак, наши историчари, надам се, да ће у њима наћи по који интересантан и непознат детаљ.

Д. Вуксан.

I.

Карађорђе Петру I.

4. априла 1806.

.... Светлејши Књаз!

Много пожеланоје писмо Вашеја Свјетлости под 7-им Маја на нас управљено, вчера .... сего љета с велијеју радостију воспријемити частије имјехом, в котор ... отвјет ... упуствованија Архипастирскаго Вашеју милостију нам данаја, на .... ностију исполченим срдцем .... и синовље Вашеј Свјетлости ... и духовному и свјет .... државному Књазу за .... Ваша, која пр ... свјех односјатсја, всегда ... тјејше хранити и мужествено потштим сја.

Ми всегда благополучија ради Нашего ... нашему вјерностију додањејши били ... будем, не само тога ради, что свевис ... Двор Всеросијски у крепкому миру и сојузу са Турским Двором

находитсја и ми должност нашу спроћу милостивејшаго нам царја добит знајем ... ради серцем и .... мир к град ... нашим ... нас крепким и многочисленим ... с нами от свјех стран. Что ... Архипастирју творити .. чиње, јако же и прежде в А ... еј Свјетлости по наро ... писанији, котороје Ваша ... неоцјенилнују посланицу ... аште воспријали не бјесте и ... у вас као у Свјетл ... у братијах наших Церногор ... јединовјерних и јединоплемених ... у сојуз взиш ... дружби и споможенију .... и от Вас нам дол ... неотложимаго просим у в пр .. ниње прикључевшемеја на дјејствитељно помагатељство крепкија мишици Вашеја твердо по всјакому праву уповајем, вси бо ми једини ти — же Славо — Серби јесми. кто расдјељајет ни тој нас всјех и чада наша мечу турскому подвергнути желајет ... сам ... мисље и предпомјанутоје писмја наше писано јест, котороје аште би Ваша Свјетлост ... воспријали били, воистину ... ријечма утјешавали ... смерт безбол ... но дјејствитељно .... оружје ... православних Сербов враги, котор ... бодро ополчившесја от својеја ... би ... приде бо час иже не бје ... вонже нејак Сербин јавним дјелом .... Марсовје племја Сербско благоугодно .... братији својих ... дост за свидјетељствовати ... слава Сербскаја и ми ... во вјечнучу темност паки небрежен ... сих обстојатељствах несл .... вољa нарешти сја может ....

Исвјестно нам јест, да .... от всјакаго Сербина Черногорца ... отечеству горјашчаја кров ... ми избавившесја от тирјан ... нодушни всјех Сербов, најпаче же храбру братију нашу от Цернија Гори и Херцеговини, да позгоривше бунтовштине под ноге цара ... тeља слави вјечнија увјенчатсја.

Ми убо полно уповајем, јако да предводи ... и благословом Вашеја Свјетлости Церногор ... Серби, братија наша скорејши отвјет, жела .. му соотвјетству јушчи отрешти нам не будут ... отвјета спомошчествително ... сја.

Иже в том ....

Вашего Високопреосвјаштенства Свјетљејшаго Књаза
покорњејши слуга
Георгиј Петрович
главни вожд сербски с согласијем
Правитељствујушчаго Совјета Народног.

Чест имејем здје и препис прежнаго писма нашего, котороје 29-го Маја послали јесмо, аште којим случајем оноје гдје заостанет.

II.

Карађорђе Петру I.

29. маја 1806.

От верховнаго Сербскаго Вожда Георгија Петровича и от сербскаго Совета Народнога Светлејшему и Високопреосвја-

штењејшему Књазу и Митрополиту Церногорскому, Росијскому Кавалеру Господину Петру Петровичу Његошу љубезнејши поздрав и смиреноје поклоненије!

На Ваше прељубезноје от. 15- фердарија с. л. писмо послали смо ми по Вашему нарочитому 4-о априлија с. л. одговор у којему смо подробно сва намеренија и желанија наша јавили и пред Вами са свим душу и срдце наше излили, с прошенијем на душмане наше војене помошти от Вас. На које смо от Вас сваки дан и час нетерпељиво ответа чекали, и јешче получили нисмо. Или писмо наше добили нисте, или су друга дела вниманије Ваше зањала, не знамо. Чекати даље у незвестности состојаније наше нама не допушта. За то и шаљемо Вама по сему нарочитому нашему ово, да разумете на кратко положеније и от Вас требованије наше.

Наш честити цар Султан Селим от свега нам је милостив: и ми сваки дан очекивамо от њега ферман, да живимо законо, као шчастљиви и верни блистателне порте поданици, и да управљајући се сами собом у нашој земљи отдајемо Царју Царево и да крајеве наше, то јест Султанова Царства против свјакаго иностранога покушенија и нападенија чувамо. Милост ову Цареву ми бисмо у миру дочекати могли, да возгњедившему сја у Београду, јавнаму Цареву ребелу Крчалијскому водатељу Гушанц-алији много веровали нисмо, који погазивши с нами учињене мирне уговоре страшно иепријатељство на нас је подигнуо, сву скоро нам злобно-завидљиву Босну и видинскога пашу Пазванцића и некоје немирне Арнауте противу нас возбунивши и двигнувши. Кад смо Арнауте возбуњене на Куршумлији шчастљиво разбили, с Пазванцијем од њи отсеченим на прошеније јего мир смо учинили. А и Гушанц-Алију хоћемо у име Божије скорим временом из Београда истерати. С непримиримом Босном, која се на внушеније Гушанц-алијино против Цареве воље и заповести на нас јаростно подигла и која је већ до сада многа села и нахије наше попалила, попленила и поробила и превелику нам штету учинила и чини с безпреравним усиленијем — данас се находимо у највећој ватри и у најнемилостивијој кавги. Она (понајвише Сарајевци) учињена од нас представленија мира не прима и препјатствујет толико шчастију нашему, да је већ јавно, да ми праведно намерени наш конац пређе получити не можемо, док њу не поразимо. Она разслабљава нас тако, да ћемо ми с њом доста муке имати, ако ју Ви не обуздате. Против ове, дакле, неверне и душманске Босне, која је от старине свагда главне и заклете непријатеље Србскога имена и вере у њедрама својима ранила и која Ехидново исчедије — нечестивог Бранковића семе проклето — данас о томе ради, да угаси са света јадом својим и да избрише са свим име и благочестије Србско! Против овога, велим, заклетога, вечнога, домаћега непријатеља нашега, просимо ми от Вас скорују и не отложимују вооружену помошч: на њу смо ми у самоме почетку основанија

нашего велику надежду имали!!! Заклињајући Вас светим оним вере, племена и крви свезом, по којему се једна браћа називамо, и јесмо — призивљемо с пламеним сердцем и с раширенима рукама Вас! и чрез Вас сву нашу Црногорску, Далматинску и Ерцеговачку храбру премилу и предрагу браћу — у онај положителни сојуз, који је между старима и праоцима нашима, док су славни били, био! Сиреч: удружество оружија и у междоусобни отбранителни и нападателни свез!

У овај свез ступити имате Ви пред Богом и пред људма и пред целом Европом свјатјејшеје званије, право и должност и по Божијему јестественому и по гражданскому и по политическому закону. Ступајући у овај свез удовлетворићете Ви првој должности Србина, человека и књазја и привезаћете к себи крепко у најважнијем времену род и племе своје, којего благодарност Вами всегда од важне ползе бити може. И помагајући нам у нужди и невољи нашој противу непослушника Царевих и Гушанц-алиних сојузника, који су сву Босну ребелским духом отровали и против верне Цареве раје, следователно и против Цара подигну, добићете Ви несумњено и право на признателност блистателне порте, а преко свега тога давајући нам вооружену помошт учинићете Ви то, што свет јавно говори, да сте већ отдавно учинили! Оно даље опомињати нећемо, што ћете целому потомству Србскому чрез незакасњену помошт сију сотворити!

Ово ми уму и срдцу Вашему представљајући, другаја к самому дејствију относитељнаја расположенија Вами остављамо, само молимо да их и нами благовремено сообштите. Разгласите је Вашим у Далмацији и Ерцеговини љубезнејшим. И пређе свега подајте довољну силу храбро-чувеному витезу Шибалији, да, у сојединенију с нами теглећи, учини скоро једну јаку и силну диверзију. Всја предпријатија наша своје средоточије имати мораду, определите се и нам скори, немедлени и определени ответ, којего с највећом нестерпеливостију чекамо, на всја сија пошлите, нека разумемо добро како данашње биће и состајаније, тако и решеније и мислије Ваше. Ово просимо од Ваше стране, а ми от наше стране в залог непоколебиме верности, јуношеске неутрудимости и всјаке која се само изискавала буде, жертве, прилажемо Вам оно шчастије, које смо от предивнаго, божијим мановенијем сотворенаго из ничего начала преко тригодишњаго содержанија нашего до сего часа имали. Ово счастије и надежда у Вас јесу нам два најдрагоценија сокровишта. Содружите сија и народа брабраго надежду исполните!

Писано у Сербији у Смедереву 29-и Маја 1806.
Ваше Високопреосвјашченејше Светлости.

вернејши син
Георгиј Петрович
(Мухур правит. совјета). верховни Сербов вожд
са Сербским Советом Народним.

III.

Карађорђе Петру I.

13. јуна 1807.

Високопреосвјашченејши и Свјетлејши Митрополите и Књаже Черногорски, Милостиви Господине!

Љубезнејшаја и много уважајемаја Ваша писанија, колико утјешенија, толико и обнадеждованија дају ми. Поздњејше всјех, чрез господина Саву Пламенца из Земуна примио сам и после много времена по откритој комуникацији више Видина код Праова на Острову на Дунаву с Росијском војском прешао је Ваш посланец Г. Пламенац и са мном разговарао се; о нашим обстојатељствам и состојанију извјестиће Вас подробно. Ништа мене с браћом мојом толико утјешити не може и от бошњачког нападенија силнога колико толико одбранити, кромје крепкога оружија храбрих Сербов Черногорцев и содејствије комуникацији с нама.

Себе препоручаја и вес род сербски у љубав и воспоминаније скорејшаго извјестија ожидаја, с отменим високопочитанијем пребивам.

Високопреосвјаштењејшаго и свјетљејшаго Митрополита и књаза Черногорскаго Милостиваго Господина.

вјерњејши
У логору у Штубину — Черни Георгиј Петрович
13. Јунија 1807. — верховни вожд Сербски.

P. S. Господину Степану Андрејевичу Сансковскому мој љубезнејши поздрав и поклон изручите и препоручите да ме његовога љубезнејшега и мени пожелаемога писанија у време Ваше са мном кореспонденције удостоји покорњејше просим.

IV.

Карађорђе Петру I.

7. августа 1807.

Ваше Сијатељство!

У садашње време овдашње новине Вашем Сијатељству обзнанити желају, да је росијске војске мало число одпредјељено и к нама у помоћ дошли јесу, такођер Господин Генерал Радовиник овде . . . к нами дошли јесу, који ће овде пребивати . . у нужним дјелима поучавати, које смо . . . обрадовали његовом пришествију и овдашњ . . . нас врло слободи и показује како је росијски двор с Французи цели мир закључио и тако и с Турци штилштант имају, ш њима се не бију, али Турци с нами се једнако бију и све више и више наваљују и свуд по граници сасма умножавају, особито велики везир из Травника сад је кренуо и с великом

к нам се приближује, а ми се особито овог љета доста распространили јесмо, а помоћи ни од куд немамо.... после сад за две хиљаде Москова тако се сад од свега устрашили јесмо, да не би нас Турци при концу мира погазили и сиротињу поробили. Овдашњи Господин Генерал нас храбри и гласи да ће врло скоро росинска војска нам у помоћ стићи, али бојати се, да не бисмо пре пострадали. за које и Вашој милости препоручујемо се, да би се и Ви сада храбро отуд појавили и на Турке ударили, то јест, ако би они на нас ударили са свом босанском силом, за које желим да бисте и Ви нам обзнанили, какве се новине у вашем пределу находе. С којим совршујем и остајем Вашој милости љубезно Вас поздрављајући, љубећи Вашу светлују десницу остајем покорни

К. Ђор. Петровић
врхов. срб. коменд.

У Београду 7. авгус 1907.
Споља:

Јего Сијатељству
Милостивејшему Господину Петру Петровићу
Митрополити Черногорскоме, нам же
всемилостивнејшему вручити сја
У Црну Гору.

V.

Карађорђе Петру I.
30. марта 1809.

....

(Вама је) добро познато, да ми веће неколико година с Турском (се биј)емо и Турке из наши неколико предела с помоћу (Божи)јом изтребили јесмо, и ово већ година дана испуни се, како ми примирије с Турском имадосмо и то по заповести (ца)ра росискаго, што до сад у примирију бисмо, и то с великом (му)ком (до)саде претрписмо, и сада, слава Богу, војну с Турцима (на)ново почесмо са Москови заједно. И Москови веће ево три .... на оспрову преко Дунава амо к нами са великом ..... лазе. Такођер и ми смо нашу војску из Ду.... свуд на границе расположили и врло добро с топови и са џебаном за довољно усигурани јесмо и прваго Априла текуштаго года хоћемо на непријатеља ударити на све стране за ослободити нашу браћу, која под Турском находи се у великој муци. Са свим околним народом договор добро утврдили јесмо и са џебаном у садашње.... нашем цримирију доста подпунили јесмо и како... непријатеља ударимо и преко наше досадашње границе... имо, тако да ће и они сви на Турке са великом силом сложно подићи се и са нами у слогу бити хоћеју.

Тога ради и Вами препоручујемо, да бисте и Ви љубов милосердно к роду христијанскому показали и на непријатеља

ударили и у напредак амо к нами поступили и сву браћу христијанску возбунили и на непријатеља некрштеног сви сложни да ударимо са сви страна..... у име Бога радимо да.... тар стигнемо и ту какогод добијемо.

Тога ради похитате и Ви колико год могнете и Ваше храбре витезове подигнити ко.... тиву непријатеља храбро показивали ... честно бранили јесу.

Које Вас особито молим по примљењу овога писанија по истом посланику да бисте одговор писмено послали за свашто ..... остајем добра желатељ.

Кара Ђорђиј
врх. срб. (вожд).

У Београду 30-ог марта 1809.

(Мухур Карађорђев).

VI.

Карађорђе Петру I.
30. јула 1809.

Много сам из.... Господства на оно писмо, што сам Ви писао заједно с Господином Архимандритом Спиридоном и тако не получисмо ни ми ни он, не знамо што може бити. И ево сада разумесмо од Ваши неки Брђана и Морачана да сте примили писма, а оне људе ми јоште нисмо видели, а ми смо одма почели, како сам Ви писао, и слава Богу, освојили.... до Васојевића, који граничу са Брђанима, и чули сте како смо пашу пећскога разбили и сојединили се са Васојевићима.... и Ваши неки Морачани и Брђани, који ишту помоћи, а сад ја без Вашега писма не знам што чинити, него ја ћу са Божјом помоћи трудити се и јоште.... све напред. А сада Ви ето шаљемо ... нзула ... и пишемо ви, тако исто и Господин Архимандрит Спиридон, који се находи заједно с нама при свакоме догађају. Толико чекамо Ваше одговоре... писмо и на последње, то јесте садање, а све сте разумели, колико желимо добро народу нашему Сербскому и колико би рад, да се сојединимо. Ево ја ћу с помоћу Божјом доћи до Таре, а Ви, ако желите, удрите од озгора. Толико молићу Вас што прије, да не губимо време срећно. Ако што мислите, сада је срећа, да не пропуштамо за Бога, а писаће Ви и Господин Архимандрит. И остајем с великом радостију чекајући Ваш одговор с високопочитанијем и преданостију слуга покорњејши.

(У Сјен)ици
..... 30-га 1809.

Кара Георгије Петрович
Верховни Предводитељ Народа Сербскога.

VII.

Карађорђе Петру I.

16. септембра 1809.

(Високо) преосвашчењејши ..... Черној Гори, Скендеријски и Милостивејши Господине Митрополите Петре Петровичу!

Ја велику срећу и возрадованије јучер имао јесам 14-га овога числа Ваше к мени оделатоје писмо од 21-га августа примио јесам од мојега војеводе Раке Левајца и од Антонија Симоновића и храброга војеводе Гаврила Шибалије . . . у великој бриги и смушенију и вашега .... радовало, када сам разумео, да сте са неколико војске дошли противу крепости Никшића и да сте га у такову слабост с помоћу божијом привели у какови јоште никада није био, на које Вама благодарим на Вашој трудби, којом сте Ви обуставили Турке од Скендериске Државе, Герцеговске и Албанаске на себе, да не би дејствовали на нашу војску, куде су послати били и нисте могли даље у напредак ступати, што од нас никакова писма получили нијесте; за то молим да нам опростите, али то наша погрешка није, веће јавићемо Вама све, који су душмани Сербији и народу сербском, које од почетка јављамо Вама како смо примили заповест од Господина Генерала Родофиника, да расположимо наше војске на све стране супротиву Турака; тако јесам ја писао свуда на границе војеводам, да таки сваки своју војску употребе и да поступе на Турке дејствовати, које смо у исто време и Вам писали, да и Ви Ваше војске употребите и народ сав возбудите, а нама је казао .... војском .... ступити, а мени је заповидио . . . с војском у Ерцеговину тако ја јесам . . . тио у Сеницу . . . шао Турке и растерао и пашу пећскога . . . у зовому месту Суводолу и пос . . . на Пазар обратили и . . . јесмо до града попалили. Само у град .... кућица што је остало и за 7 дана .... предали, али од друге стране .... које све сил .... Урумелије чет .... ошла . . . логор сва сила турска . . . јесте они наш логор, у коме . . ., момака било и све из .... рака је погинуло више од 1000. Наша војска од Ниша морала је уступити на стару границу . . . и то како смо ми били на Сеницу и на Пазару на . . . били јесу нас Турком . . . с Вама не сојединимо . . . финик и наш влад . . . машере (!) прозоровски (!) . . . узели су од Турака 75 . . . за ову земљу и они нису хо . . . војскама на Турке ударити . . . сва сила Турска на нас . . . град обколише и 7 недеља . . бише топовима и кумбарама . . . писало ватру од к . . . бара .... баци . . . досадити . . . кроза земљу дођоше до шанца, које из руке камењем јесу се били, и наша војска онде пренуждена морала из града изићи и сав .... и топове оставити. У томе несрећа се случи, како онај шанац Турци освојише, таки се народ побуни и устраши, а Турци ударише широм низ Мораву и неколико нахија на . . . узеше Ресаву и Пожаревачку и Пара . . . и ражанску,

крушевачку . . . иначку, банску и црноречку .... Турци наше одузели, али робља нису заватили много, него све, које у цесарију, које у планину побегло, али стоку су многу отерали, сено, жито, домове попалили и наши непријатељи, које смо Вама иментовали, како се овамо овако случило, а они по вилајету и по Београду узели палити без ватре, које сам Генерал лађе покуповао из Цесарије и народу говорио: „Бежите, што чекате, ето турска сила иде, што чувате, Београд ваш град није ни био, него царски“, и било је за 100.000 душа прешло у Цесарију, а ми овамо ватамо позицију Моравом, не дамо Турком Мораву прећи, а не знамо шта се по вилајету ради. Када сам разумио, да они тако пале по вилаету, од како сам то разумио, да они .... а они наши душ . . . дише, таки побегоше . . . нас издадоше, али . . . Богу од сви страна .... шевца планином . . . испод двора на пони . . . граде до Дрине низ Дрину . . . воде, туде су наше војске . . . и све крепко стоје, а и од . . . краја, фала Богу добро смо . . . Моравом . . . довољно . . . треби . . . страну . . . го грабе манци . . . септемврије ја сам . . . 2000 коњаника прешло . . . и код Манасие Турке . . . мо се и фала Богу наша . . . мо за 200 глава . . . уфатисмо и 40 . . . отели и сваки дан . . . ови Турци побећи . . . још један пут . . . ударити, али ми . . . ли, да и дочекамо .... нисам могао Вами . . . зашто ми је писао Родоф . . . нам дан два дава .... Будући да је он курира . . . машер, пак очекива . . . нине стране, пак како .... одпишемо . . . само је нас варао, да .... од наши депутата, који јесу код Господина фелтмашара у Галацу и пишу да је фелтмашер Прогоровски умро 9-га августа, а није умро од .... смрти, него се отровао. Будући, да је веће и Русија разумела шта су од Сербије радили и како су нас продали за 7 милијуна дуката, и те новце јесу на 4 ортака подигли и на место Прозоровскога јесте .... покровитељ цара Александра . . . за главно командајушчаго .... армије Господина Књаза Петра Ивановича Багратиона и како је он дошао сва се војска русијска обрадовала и сви проклињу Књаза Прозоровскаго и како је ови нови Књаз дошао, таки је са свом војском преко Дунава у Бугарију прешао и 40 сати у напредак ступио и 7 крепости од Турака, што су одузели и 18-га августа јесте један град предао и у њему 500 Турака, зовами Начон Исмаил и Ибраим стоји у ту а Серби, који јесу готови и њи предати и пишу да је весма ови Господин фелтмашер нови добар и љубитељ народа сербскаго и обећавао се у свачем нама помагати и војске помоћи дати и нама послати и каже, да ће сву зиму војну непрестано водити да неће суста ...... буде срећа . . . оћу Вам послати . . . Левајца и писмо наше .... ћемо добро, када пођемо да . . . Сад што је али проклети . . . мали, који . . . овако уред . . . јесмо све нашем покровит . . . ратору цару Александру у пис . . . жили и послали, које се надамо . . . ответ и помоћ од Русији . . . и сада полази . . . дон Филип . . . бити да ће . . . усмено . . . показати за ове .... од Сербије, нама виде . . . сарим, у противно када би се соединили,

а Грци највише ... воре сада Срби да се соjед ... они ће таки влад ... краљем поставити ... и другима царств ... него да учини ... и тако сада учин ... да наш покровитељ ... кому смушенију остави ... су нас изневерили они су ... верни били, како су нама ... тако су и Русији, али фала Го .. Богу и његовоме ... у, они ... помошчник и заштититељ ... до куће, да које какве после друге совршим и џебане да одправим. У тому мислио сам одма таки натраг у логор полазити ... са собом печат понео, него сам само са једним писаром до куће дошао, е за стајање није, него одправљам Гаврила војеводу ... да стану зла времена ... не може проћи од воде ... да се ми једанпут ... у нас џебане доста има и за свашто друго служићемо.

С којим остају с високим почитанијем и преданостију

... ја 16. Вашего Високо Преосвјашченства
1809. Превосходитељства Милостивејшаго
Государја слуга покорни
Черни Георгије Петровић
верховни предводитељ народа сербскаго.

VIII.

Петар I. Карађорђу.

? новембар 1811.

Милостиви Государ Георгиј Петрович.

Соболезнујућ о бједственом состојанији Герцеговинскаго Народа не само по тому, што он јест нам јеидновјерни и јединоплемени, него и сувише, што сам ја в битност росијске војске у Боку Которску онај народ против Турак подвигнуо, којему при садашњим обстојатељствам не могуће толике помоћи дат, колико би потребно било за његову безопасност. Ја сам имао чест Вашеј свјетлости минувшаго августа писати, препоручујући Вам да би сте Ви изнашли које средство, по кому би Сулејман Паша Скопјак принужден био оставит своји предпријатија, по којима се упутио на утјесненије и разореније помјанутога Народа, будући Ви, по милости Божијеј имјејући откритују с росијскими војсками комуникацију свободин разговор и преписку с главнокомандујушчим, који ваши сили подкрепи и умножит свагда может. Но не имајући от Вас никаквога отвјета, чудим се каква је то прилика воспосљедоват могла. Али по свему тому ја нијесам пропустио, колико је било могуће, посилат Церногорце на помоћ у сва герцеговинска селенија в близости границ наших состојашчија, от коих се вишеречени паша уклонио, говорећи, да он нема повеленија ратоват с Црногорцима и тако остави ону страну, коју најприје мишљаше разорит и главаре повјешат, као што је и зубачке повјеша, који су от нас далеко били. Пак иза тога на Гацко пође, намјеравајући Жупу и Дробњаке на пријевару али и на силу освојит. Познајући његово намјереније

ја отправим синовца мојег с неколико Церногорацах за одобреније и покрепленије жупскога и дробњачкога до ријеке Таре простирајушчаго се християнства, а на сверху потребно је било и мене самому ступит к Вашим границам, за не допустит непријатељу она мјесте, чрез која би ми полезнејшују вама при удобном случају најлакше могли комуникацију открит. Но не пришавши до забиљеженога мјеста примих од мојега синовца извјестије, да је поменути непријатељ кренуо пут Дрине, да се с везиром босанским сојединии и да хоће обојица на нека мјеста наше стране ударит. Али ево, благодарећи Бога у брзо разумјесмо радостне и веселе гласе, да су они совершено разбјени и принуждени били с величајшим својим стидом разбјежат се без обзира назад, оставивши славодобиће под крилима великога Александра сербским витезовом. Такођер чрез наших сусједов и непријатељеј разумијемо, да је росијска армија имјела страшни бој под Ниш с Турцима, но како они говоре, то нас у сердца боде; може бит да и нарочно таки глас износе, знајући да смо ми сердцем и душом привезани к својим једновјерним и једноплеменим и да наша и свега словено илирическога Народа радост и срећа зависим од добића и славе високославних Русов, којих владеније да распространит Бог в концн селенија.

Покорњејше Вас мољу не оставите увједомит мене како о том и всјех успјехах росијскаго и сербскаго оружја, тако и о главнокомандајушчем роисјској армијеју с изјасненијем његова намјеренија, зашто ја Вам хоћу бит обвезан чувствитељнејшују благодарностију, јербо ми на овом отјелитом крају по учињеному между Росијеју и Франциеју мира, не имајући ни с ким из наших доброхотов и јединовјерцов никакве кореспонденције, не можемо ни о чем истинито знат, што не бисмо од Ваше стране могли разумјет, но и Ви нас, како видим, заборављате не дајући нам ни о свом здравији никаквога извјестија, о чем ја сердечно желају знат, којим имам чест именовати се

Вашеј Свјетлости
У манастир Острог покорњејши слуга
Нојем ... 1811. и свакога добра желатељ
Митрополит Церногорски
Петр Петрович.

IX.

Карађорђе Петру I.

30. јулија 1812.

Ваше Високопреосвјашченство Милостиви Господине!

Одавно је Вашему Преосвјешченству познато усердрдије, које к народу сербскоме и жеља роду и имао сам .... са божијом вољом и с покровитељем нашим Великим Александром сојединити народ славјански ... једноплемени народ, и оно вре ... кад се

могаше ово учинити ... судбина Божија. Јошт је време ... кад ће се Сербија подићи и Слав ... народ прославити. У плани (!) које био више срећан и ... зан за Вас и за нас, но садања обстојатељства не дозволише, које ће Вим и војвода Гаврило Шибалија казати, којем јесте све познато, како и ми остајемо данас без надежде и без никак ... сами остаје ... до данас, овако и нас данас и јоште о мањој надежди остали смо сами да с Турским Двором о миру радимо и депутате сад у Стамбол отпраћамо и ако нам Порта мира не уздаде, а ми ћемо се бити до последње капље крови. А зашто се овако случи? За то, што се Француз са седам Краљева сојединио и пође на Руса, за то пренуждени бише Руси оставити Сербију, Влашку и Молдавију, иза тога Бог да буде њима и нама у помоћ, да удрже и Француза победе, у ... план први и ми ћемо Вама јавити, а Вама ако нужда буде до тога времена, а Ви припадните Енглезу, зашто Енглези јесу с Русима сојузни на Француза. Ако ли зар буде судња божија да сви жертвујемо, а ако буде воља Божија. А што у напредак буде оћемо Вашему Високо-Преосвјаштенству јавити, а наши који у Стамбол .... говорити неће, ни ... оставити .....[1])

X.

Карађорђе Петру I.

24. фебруара 1813.

Ваше Високопреосвјашченство Милостиви Ѓосудар!

Чест имам Вашему Високопреосвјашченству јавити, како је Ваш синовац војвода Станко код мене свратио, када је у Русију по Вашему разположенију пошао за разсмотрити обстојатељства росијска и за Ваша дјела, и када се из Русије натраг повратио он је код мене опет сада свратио и к Вама полази, и ја сам наредбу учинио, да се до Вас допрати и желим да Ви здраво дође. Он ће Вам показати за обстојатељства цара росијскога и прочи царева. За то, ако сте ради за наша обстојатељства чути и разумети, јављам Вашему Високо Преосвјашченству, да се ми јоште с Турцима у миру находимо, али по свој прилици и известно видим, да ћемо на лето војну с Турцима имати , и то не од силе, но само за одбранити и сачувати себе нападанија Турскога, јер ћеду они сами на нас ударити и бити се, али ми се ... упустити нећемо и бранићемо се док један трајемо, а друге надежде не имамо, но у свемогућега Бога и помазаника јего цара Александра; не знајући оћу ли прилику улучити моћи Вашему Високопреосвјашченству јавити, ако се војна отвори, и ви дознате, а ми не будемо Вам могли објавити, а Ви гледајте каковим годе начином те мало заплашите Арнауте,

[1]) Завршетак писма изгубљен.

и против њих војску укажите, да не би могла цела Арнаутија на нас поћи, да би ми дело наше лакше окончати могли, и ако даде Бог, те срећно и здраво окончамо, бићете и ви и ми задовољни, с којим желећи Вам свако добро од всевишњега и поздрављајући сву мојy браћу Црногорце и препоручујући себе вашим високопреосвјашченим молитвама, јесам

Вашего Високо Преосвјашченства
покорни слуга
Врхов. народа сербскога
вожд и кавалер
Георгије Петровић.

У Тополи, 24-га
фебруарија 1813-го года.

XI.

Петар I. Карађорђу.

1. априла 1813.

Милостиви Государ (Георгиј Петрович).

Ја поспјешавам увједомит Вас, да је ... Станко доша и донио ова писма, која Ви шаљем ... увјерити о совершеном истребленији Фран ... побједоносним оружјем високославних Русов. Станко је имао срећу видјет самога Императора и ... с њим у Вилну 20-га числа декабрја, био је от Чичаго ... фелтмаршала Кутузова лијепо дочекан ... от огња и грознице три мјесеца ... приступио к нашему цару прије него ... овамо, а послијед да су писма у београд ... узели и у Саксонију уљегли, вицеадми ... у почетак декебра партио је из Петр Бург ... својим флотам у Балтик, тако каже ... ски флот кренуо, Чичагов биће ми ... ној колегији учислен, а Кутузов јест ... дујушчи целом армијом, којега су једва умолили да ... службу и да брани отечество, зашто је био огорчен ... поради мира, што је с Турцима учинио. По писму ... види се како да Росија мисли починут от војин ... али он покријева росијскија намјеренија, но ка ... у име Божије и дигне на пут, на који смо ... обратили, и о свему што требује зборит, всемо ... вам будет руководитељ, којему Вам препоруч ... и јесам

Ваш доброжелатељ вваздашњи
Владика Петар ....

Цетиње
априла 1813.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Уредник Павле Павловић. Књига VI. свеска II. 1926. С овом свеском завршена је шеста година Прилога, строго научног годишњег часописа. Уових шест година изишла је маса научних радова, већином кратких, а стално нових прилога науци. Писани прецизно, лаким стилом и добрим језиком често имају интереса и за људе, који се не баве по професији науком. Осим већих чланака сталне су рубрике: Ситни прилози и књиге и часописи. Реферати о књигама и часописима су многобројни и може се слободно рећи, да се не пушта неспоменута ниједна књига, ма на ком језику штампана, ако има интереса за нас. Прилози имају везу са свим сличним часописима, имају чак везу и с петроградском академијом наука, од које у замјену добивају њена Извјестија.

У овој свесци су чланци: Ђ. Шурмина Личности и прилике из новије прошлости Срба и Хрвата; А. С. Соловјева Бци у Душановој повељи; дра М. Костића Историја фрањевачког манастира у Београду; дра П. Колендића Мачуш и Чавалица; дра Л. Мирковића Богојављенске народне пјесме; Б. Деснице Глаголске матице, Д. Вуксана Двије непознате пјесме Владике Рада; В. Р. Петковића Ликови Стефана и Лазара Мусића у Павлици; дра В. Поповића Вукова „Грађа" за српску историју; дра М. Васића Архиепископ Данило II., дра Л. Мирковића Једна фреска из пиклуса чуда св. Арханђела Михаила у Леснову. Ситни прилози. Књиге и расправе.

За нас су специјално од интереса ове двије владичине пјесме, које су нађене у Цетињском Архиву. До појаве ових пјесама, мислило се, да нема више непознатих Владичиних пјесама.

Обје пјесме писане су руком владичином, прва је спјевана у јануару 1833., а друга истога мјесеца 1844. године. Како се Прилози мало код нас читају донијећемо овдје ове пјесме у цјелини. Од оригинала разликују се само тим, што се овдје штампају данашњом ортографијом.

I.

Ко је оно на високом брду
попео се на крутој литици
смјело сио на висину страшну
и весели са ње поглед бача
пут пучине мора кипјућега
гледа море ка се узљуљало

ка валови за валовима трче
стењу исти са ужасном хуком
по простору немирне равнине,
устрашени Еоловим бичем
ломе своју силу непрестано
о окружне скале и брегове.

—

Тај ти исти бистро око бача
пут престола свемогућег творца
погледима таму просијеца
те прекрила поља подуранска
како муња дебеле облаке,
он свуд очи веселе окреће
тражи с њима никад не престаје
веља дјела творца великога,
да у пјесме славу њему поју
са тим пита и весели душу.

—

Оно ти је син природе поет
творац мали најближи божеству
од другије свије умни твари
он најближе са могућим творцом
има својство те га са њим сближа
јер он може саздати свјетове
у идејам високолетећим
како што их отац премогући
дјелом сазда и ево их каза.

II.

Штирмер лети ка колима
ка комета по Урану
кад сиједе пушти косе
трчи тамо и овамо
куд га креће моћна рука:
тако нама горди Штирмер
смјело плови и весело
равном владом Невтуновом,
пред њим море разљућено
страшно стење и ломи се,
а он с вала на вал скаче
кад га Еол зајми хитри
с крилатијем вјетровима
ка с једнога те на други
кад с предмета миса иде
кад је ума вјетар ћера;
не зна чојек ком предмету
у Штирмера сад се може
начудити гледајући,
ал му ходу велчественом
пред којијем устрашена
пучина се разбјежаје
сребрени му пут правећи,
ал' његовој дугој чалми,
коју му је мрачни Вулкан
из свег двора поклонио
кад се крене путовати
да је носи око главе.

Д. В.

Љуб. Стојановић: Стари српски записи и натписи. Књига VI. Београд 1926. У познатој едицији Српске Краљ. Академије, у „Зборнику за историју, језик и књижевност српскога народа" као књига XIV. изашли су крајем прошле године горњи Записи и натписи под уредништвом г. Љуб. Стојановића. На раду око старих записа и натписа одавно је већ забављен г. Стојановић. Прва књига[1]) записа изашла је још год. 1902. и са овим шестом књигом, послије двадесет и пет година, овај рад је у главном завршен. Нема сумње, сви записи нијесу још прикупљени, а и кад се покупе једва ће изнијети и шестину овога досад учињенога посла. Од укупнога броја записа 10.522, кад се одбију записи, који су по двапут штампани, остаје, да је г. Стојановић прикупио и издао у свих шест књига 10.127 записа и натписа.

Највише је нађено записа по рукописним и старим штампаним књигама, затим као предговори и поговори, па записи на црквами, манастирима и другим зградама, затим гробни натписи, записи на иконама, крстовима, ћивотима, антиминсима, оковима јеванђеља, звонима, нафорицама, путирима, дискосима, свијећњацима, кандилима, рипидама и т. д. и т. д.

Покупљени записи обухватају вријеме готово од десет вијекова; најстарији је запис с надгробне плоче охридскога архиепископа Прохора из год. 916., а најмлађи надгробни натпис јеромонаха дечанскога Илариона Ђорђевића из године 1899.

Записи и натписи интересантни су у првом реду за историке и филологе. Но историк не смије њима да се насумце служи, потребно је, да их провјерава, и ако је то често пута немогуће, јер поједине догађаје из старе наше историје описују једино ови записи.

На завршетку књиге написао је г. Стојановић два чланка: Датирање старих српских записа и натписа а) начин датирања, б) провјеравање датирања, и: Израчунавање датума празновања Ускрса. Обје ове расправице важне су и корисне за скупљаче и преписиваче записа и натписа, јер хронолошке биљешке помоћу ових чланака могу кориговати.

На крају књиге изведен је регистар личних и географских имена за књигу IV—VI, док је за I—III регистар на крају књиге III.

Добро пада у очи, што је у овом великом броју записа, њих мали број с територије Црне Горе. У старије вријеме нешто се и радило на овом (највише пок Филип Радичевић и Марко Драговић), но у новије вријеме ријетко је ко објавио који запис, а тога без сумње има код нас још доста. Ми можемо само топло препоручити у првом реду нашим свештеницима и учитељима, да обрате пажњу на записе и натписе, да их преписују, гдје год их нађу, па да их шаљу или уредништву нашега часописа, гдје

[1]) Друга књига изашла је 1903; трећа 1905; четврта 1923, и пета 1925. године.

ће се одмах и штампати, или да их шаљу директно Академији Наука. Код нас је и књига, а с њима и ових записа доста пропало, па не би требало пустити, да пропане барем оно, што се сачувало до наших дана.

Д. В.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

195. коло Српске Књижевне Задруге. Београд 1926. Есхил и Софокле: *Одабране трагедије* у преводу Милоша Ђурића; Виктор Цар Емин: *Нове Борбе*, роман из Истре; Имбро Ткалац: *Успомене,* друга књига; Мих. Гавриловић: *Из нове српске историје,* студије; Григорије Божовић: *Приповетке;* Ловренц Штерн: *Сентиментална путовања по Европи* у преводу А. Видаковића; Анђелија Л. Лазаревић: *Паланка у планини* и *Лутања.*

Српска Књижевна Задруга, најпопуларнија српска књижевна установа, имала је после рата тешких материјалних криза. Требало је све из пепела васкрснути, обновити старе и стећи нове везе, наћи додира с новим временима и новим потреба. Али „теђ' ће вода где је текла", што каже наш народ. Предратни замах Задругин био је толико јак, њен организам толико израђен, да јој ни велики светски рат ни све послератне тешкоће нису могли доскочити. Данас је та наша лепа установа потпуно на својим ногама, и ако не онако популарна као некад пре рата. Наравно да за ту деломичну непопуларност највише треба кривити све разлике послератног и предратног доба, фамозну „кризу књиге", а тек у другом реду саму Задругу. Остављајући за другу прилику детаљнији приказ послератног рада Задругиног, који није без својих недостатака, бележимо са задовољством да је избор дела за последње коло Задругиних књига углавном добар. Превод Есхилових и Софоклових трагедија добро је дошао. Познато је колико се данас мало учи стари грчки језик, а познато је и с колико се права може човек сматрати књижевно образованим без познавања грчке трагедије. Г. Ђурићев превод изазвао је једну мању полемику. Не улазећи у питање превода, ми само констатујемо да се он доста тешко и напорно чита, па било да то долази услед духа грчког језика и версификације, било услед невештине превода. То ће допринети да ови преводи неће наћи читалаца у ширим читалачким слојевима и да ће остати везани за образоване читаоце. Роман *Нове Борбе* Виктора Цар Емина

има за поприште Истру, и то у садашњем, послератном превирању. Остављајући за другу прилику детаљнију анализу романа, бележимо га у сваком случају као добит за нашу књижевност. Другом књигом *Успомена* Имбра Ткâлца завршује се овај значајни спис, који баца много светлости на бурна и лепа времена која су у њему изложена. *Приповетке* Григорија Божовића, кад се све узме у обзир, с правом су ушле у издања Српске Књижевне Задруге. Г. Божовић је ваљда једини приповедач ових наших лепих, патриархалних крајева. А како се с напретком културе патриархалност губи све више, потребно је грабити оно што је још ту. Поред своје чисто уметничке вредности, књижевност је још важна и као врста музеја у коме су сачувана прошла времена, страсти, навике, нарави, крајеви. Ми знамо колико Г. Борислава Станковића волимо не због саме *Коштане,* него и због Врања и свега онога што везујемо за те крајеве. Не мора Г. Божовић бити раван Г. Станковићу; доста је што се у његовим приповеткама доста лепо и јасно огледа његов Санџак из доба робовања под Турцима. Кад не бисмо то доба и тај крај ниоткуда познавали сем из приповедака Г. Божовића, из њих бисмо их доста сигурно могли реконструисати. А то је ипак нешто. Књига историјских студија Г. Мих. Гавриловића биће можда једна од најпопуларнијих књига овога кола. Својим јасним и простим стилом биће приступачна и просечном читаоцу, а својом строгом и хладном научношћу биће од не малог интереса за раднике на науци. Преводом Стерновог дела *Сентиментална путовања* пружила је Задруга својим читаоцима једно од најомиљенијих дела своје врсте. За две приповетке пок. Анђелије Л. Лазаревић може се рећи да су писане књижевно, да имају и других књижевних особина, али не никако да ма по чему отскачу изнад просечних књижевних производа. Ма колико била симпатична књижевна појава већ покојне Анђелије Лазаревић, кћерке Лазе Лазаревића, ипак се могло наћи доста других начина да се афирмира њено књижевно име и да се она постави на своје место. Из издања Српске Књижевне Задруге њене су приповетке, чини нам се, могле изостати.

W.

Богдан Поповић: Огледи из књижевности и уметности, Књига I и II. Издање књижарнице Геца Кона, 1927. Читав низ дефинитивних решења најразличитијих питања из књижевности и уметности чине садржину ове две еленгантне и укусне свеске огледа Г. Поповића. Прва свеска је у ствари друго издање раније свеске с једним новим прилогом: *Једна Моретова комедија,* „први пишчев покушај у јавности“. Друга свеска је састављана „први пишчев покушај у јавности". Друга свеска је састављана као и прва. Њу чине десет чланака, објављених, махом, раније

у Срп. Књ. Гласнику (Шекспир или Бекон?, *С. К. Г.,* 1907; Преводи у стиху, *С. К. Г.,* 1907; Валт Хвитман и Свинбер, *С. К. Г.,* 1925; О Молиеру, *С. К. Г.,* 1922; Француска жена XVIII века, *С. К. Г.,* 1923; Ермете Новели, *С. К. Г.,* 1906; „Collegium Musicum“, *С. К. Г.,* 1926; Савремени роман и Шпилхаген, *Отаџбина,* 1887; Тер Борх, *Политика,* 1925 г. и Мештровићево место у уметности (Из: Ivan Meštrović. A Monograph, 1917,). Овај последни је, дакле, једини чланак који није био приступачан нашој, српској, публици. Па ипак појава ових огледа, овако заједно, чине несумњиво добит за нашу књижевност. Судови и оцене Г. Поповића спадају, свакако, у најлепше ствари које наша модерна књижевност има да покаже. Његова прва свеска *Огледа* одавно је постала требник свих који се код нас интересују питањими из књижевности и уметности; појава друге свеске тај требник чини још неопходнијим и само га употпуњује.

Згодно је што је Г. Поповић у прву свеску унео свој почетнички рад, оцену комедије *Дона Диана* од А. Морета. То је нарочито пријатно за књижевног историчара који хоће да „прати“ књижевника или књижевног критичара о коме пише кроз све фазе његова развића. Само би га у нашем случају чекало једно пријатно изненађење. Нашао би одмах, ту, на тих десетак страница, зачетке свега блеска, сјаја, чистоте, ведрине, дубине, непоколебљивости, непосредности и сугестивности с којом се сретамо у каснијим критичким и естетичким оценама Г. Поповића. Он је већ ту на господској висини са које ретко силази у низине. И, најзад, у вези с овим последњим дâ се, чини ми се, нешто и замерити. Г. Поповић оставља своје чланке махом онако какви су се први пут јавили. То је, свакако, само по себи разумљиво кад се зна да је сваки редак Г. Поповића дефиинитивно изваjан пре него се саопшти. Нама се чини да би се у једном случају могло од тога принципа одустати. Општи утисак књиге (мислим на другу свеску) био би, изгледа, хармоничнији кад би се изменило неколико полемичких страница у чланку *Преводи у стиху.* Оштар, резак, готово прек, суд о Лази Костићу одудара од уобичајеног господскога достојанственога начина излагања којим Г. Поповић изриче свој суд о људима и делима. То, разуме се, ни мало не утиче на тачност суда, али код Г. Поповића нисмо на то навикли, па се зато и бунимо.

Р. М.

Српске Народне Пјесме из збирке Новице Шаулића. Св. II. Београд 1926 (страна 100, 12°, цена 10 дин.); св. III. Београд 1927 (страна 152, 12°, цена 10 дин.): Поред две свеске српских народних прича (Подгорица, 1922; Београд, 1925) г. Шаулић је дао до сада и три свеске народних песама. У првој свеци

(Никшић, 1923) објављене су епске народне песме из Црне Горе, махом новијег постања. За ту црногорску новију народну епику, чије стварање уосталом још није престало, давно је речено да нема много уметничке вредности, да је то често само удесетерчена кроника, сува, без полета, убого-проста. У двема потоњим свескама г. Шаулић је објавио лирске народне песме.

Своје збирке народних умотворина г. Шаулић пушта у свет без икаквог предговора, што је свакако велики недостатак његових издања. Док за песме прве свеске можемо по мотивима и обради закључити где су постале, а приближно и када су постале, дотле за лирске песме из друге и треће свеске то увек не можемо учинити, а скупљач нам то и не наговештава. Има ту песама из Црне Горе, а има их из Херцеговине и Приморја, има варијаната и босанских „севдалинки". — Ми, даље, не знамо шта је управо сврха ових издања. Је ли хтео да прикупи и објави науци непознате песме, или да да̂ збирку народних песама са ширу публику, то нам скупљач нигде не каже.

По свој прилици г. Шаулић је хтео прво. Али, ако се његова издања као таква узму, онда морају претрпети неке не мале замерке. Прву смо већ рекли: нема никаквог предговора, а оваква издања не могу се замислити без тога. Затим, овај посао није више тако лак, као што га, можда, г. Шаулић замишља. Ми данас имамо леп број објављених и познатих збирака народних песама, и епских и лирских; било је, опет, књижевних и научних листова који су поред осталог објављивали и народну поезију, и данашњи скупљач мора савесно проучити све што је до данас урађено на том пољу, ако неће да нам пружа као нове пјесме већ давно науци познате. Г. Шаулић очевидно није имао у рукама све досадашње збирке, чак ни све најпознатије, иначе се не би десило да познате песме, или незнатне варијанте, поново објављује. Примера ради навешћемо да се песма *Омерово Злато* налази већ у антилогијама — (*Народне песме*, издање Народне Просвете, књ. X. ст. 46, Београд 1926). — Песма, управо почетак дивне песме *Омер и Мерима*, св. III. ст. 49, толико је позната, да ваљда нема ни једне антилогије нар. песама где није ушла, налази се код Вука у три варијанте (књ. I. број 343—345). Има затим у обема свескама, нарочито у трећој, приличан број песама које су безначајне варијанте већ познатих. Тако је *Дика до вијека* св. II. ст. 2., варијанта пјесме у Вуковој збирци књ. V. бр. 428; *Богданова Љуба*, св. III. ст. 28, варијанта је песме у Вуковој збирци књ. V. број 696; *Божићни дар*, св. III. ст. 32, код Вука књ. V. бр. 184 и 185; *Божићеве сестре* св. III. ст. 33, Вук књига V. број 181; *Божић на коњицу* св. III. ст. 38, налази се код Вука, књ. V. бр. 210; и тако даље. Разлика између ових песама и њихових варијаната код Вука у већини случајева тако је незнатна да због тих ситних језичних или стилских разлика није вредно песму по други, или трећи пут штампавати. А ако би се ипак то хтело, онда би свакако

требало уз односне песме напоменути и њихове варијанте код других скупљача. Г. Шаулић то не чини, он чак у своју збирку уноси две варијанте исте песме, *У планини црква* (св. III. ст. 34) и *Брат заклао сестру* (св. III. ст. 34); а не објављује једну иза друге, као што се у сличним случајевима чини, и не напомиње да су варијанте.

Посао г. Шаулића није ни мален, ни лак, ни безначајан. У својим досадашњим збиркама он је дао приличан број песама и нових и добрих; он је те песме, сва је прилика, брижљиво и мучно сакупљао, трагао за њима и нашавши их верно бележио. Али, кад их је прикупио већи број, он их није поредио са већ објављенима, није чак систематски ни средио, него их објављује изгледа како му која по руку падне. Његове збирке су свакако прилог науци, али сређене и пречишћене оне би знатно биле боље и од веће вредности. **Вил.**

БЕЛЕШКЕ.

Данило Вушовић: Дијалект Источне Херцеговине. (Из III књиге **Дијалектолошког Зборника,** С. К. Академије, Београд, 1926. страна 70, 8°, цена ?)

Госп. Вушовић је „обишао како место, ближе околине Никшића, тако и племена: Грахова, Бањана, Рудине и Голије" и брижљиво забилежио језичне особине ових говора. При том је за фонетику увек имао пред очима систематски и синтетично израђену историју нашег језика коју је г. Ал. Белић дао у својим предавањима на Београдском Универзитету, а за акцентуацију студије Ђуре Даничића из те области. Та два одељка Вушовићеве књиге, онај о фонетичким и онај о акценатским особинама, израђени су, сва је прилика, исцрпно, док је трећи одељак, „непромењиве речи и нешто из синтаксе" доста оскудан. А ми би рекли да се у говорима које писац обрађује налази обиље реченичних обрта, који би, кад би били унесени у књижевни, такозвани „београдски стил", дали овоме један јаснији калорит и свежину, што „београдски стил" све више губи.

Било би похвално, и за књижевни језик корисно, да господин Вушовић, кад већ познаје те говоре, прикупи и објави живе народне речи које Вук није забележио, а таквих има свакако. Само, ако се још једном поврати на студију тих говора, ми би г. Вушовићу препоручили да обухвати шири простор и на север и на исток, јер су границе које је поставио, по признању самог писца „вештачке", а ми би додали: и неоправдане. **Вил.**

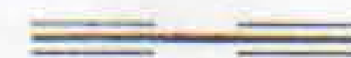

Пет. М. Божовић, професор: Глиго Вулев Перовић, штампарија „Уједињење", Подгорица 1927; 8⁰, 14.

Лако, готово, новинарски, без дублег проверавања чињеница и, мислимо, без икаквих научних претензија, овде нам је скициран укратко живот и рад једног нашег интересантног политичког агента и политичара. Па и ако пригодан спис има опет знатних недостатака. Г. Божовић је црпео податке из писама самога Глига и није могао проверавати извесне чињенице. Тако је Глиго испао и сувише идеалан патриота. Он је био наизменично у служби Енглеске, Пруске и Црне Горе, понекад истодобно у служби две државе, и чинио услуге свима. Његове услуге Црној Гори су свакако знатне, али не мислимо онако идеалистичке како то изгледа из ове књижице. Цетињски архив можда ће и тај однос моћи да јасно расветли.

Р. М.

Др. Иван Јовићевић: Црногорски шенат у Биограду, Биоград 1927. Нека врста политичке сатире на данашњи положај Црногораца, на њихову зависност од Београда, на обијање министарских врата и тражења пензијâ. Напокон на модерни великоварошки живот, специјално онај београдски — све гледано очима старих црногорских сердара и војвода, одгајених уз гусле и јуначку народну традицију. Све би то имало занимљивости да је третирано озбиљно и у озбиљној форми. Г. Јовићевић је узео махом стил „Горскога Вијенца" и једну множину стихова из њега да се често добија утисак да је књига Г. Јовићевића пародије тога дела, и све казао у тако површној, памфлетској, плиткој некњижевној фрази да се његова књига не може озбиљно третирати.

Р. М.

Чеси о југословенској литератури од год. 1877. Увиђајући да неће бити у могућности да ову студију обради као што је жељела, госпођица проф. Хрваћанин решила се да нам уступи овај свој, делом због недоступности, делом због неподесности материјала недовршени, али по нашем мишљењу ипак интересантан и користан рад. У свом писму уредништву писац наглашава жељу да овај рад неко настави и употпуни, нарочитио да се обради период од 1877 на овамо, јер период који је она обрађивала, по њеном мишљењу, пружа оскудан материјал, бар за тему коју је она поставила.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Свеска 3 Септембар 1927 Година I

ВЛАДИКА РАДЕ И АЛИ-ПАША РИЗВАНБЕГОВИЋ.

Преписка између Владике Рада и Али-паше — у колико се сачувала у цетињском архиву — трајала је нешто преко десет година, управо од 10. јуна 1838. до 20. септембра 1847. Сачуваних писама има 59 (28 Али-пашиних и 31 Владичино), али их је било много више. Др. Томановић тврди[1]) да је преписка почела 1833., кад је Владика између осталих пограничних турских главара позвао и Али-пашу, да закључе мир. Мир је закључен 13. фебруара 1834., али није дуго трајао — погазили су га Турци. Двије године доцније, у августу 1836. дошло је на Грахову до отворене борбе с Али-пашом, у којој гине девет Владичиних рођака, које ће он да свети главом Смајил-агином. Послије овог догађаја везе се не обнављају с Али-пашом до 1838., кад почиње стална преписка, у главном ради питања Грахова и Ускока. У јуну 1838. изгледало је, да ће опет доћи до боја, Турци су већ били на окупу, спремни да ударе на Грахово, али из непознатих разлога, они су се, како пише Гагић у писму од 6. јуна „разишли и одступили од намјеренија нападати на Грахово и Црну Гору; но ваља бити осторожан, да не би они оно изненада учинили, што су с пријетњом и виком били почели". Одмах послије тога, 10. јуна, шаље Владика Гагићу једно писмо Али-пашино на турском језику, с молбом, да му га преведе. Ово писмо нијесам могао наћи у архиву. 9. августа јавља Владика Гагићу, да је послао своје емисаре на Сливље, да учине мир с Али-пашиним људима, но већ 12. јавља, да од преговора није било ништа и да Али-паша намјерава ударити на погранична мјеста црногорска, и ако су Граховљани спремни, да дају харач онолико, колико су и дотад давали. До боја није дошло, и већ 19. септембра долази на

[1]) Петар II. Петровић-Његош као владалац. Цетиње 1896. стр. 57.

Цетиње изасланик Али-пашин, да преговара о миру. Мјесец дана послије, 20. октобра уговор је потписан. Колико ми је познато, овај уговор није нигдје штампан, Лавров га доноси у руском преводу[1]), а како је оригинал готов да пропане, мислим, да неће бити на одмет, да га овдје донесемо (у колико је то још могуће):

„Да се зна како турски чиновници од стране Везира босанскога Бега Мехмед Паше господин Аџи Мехмед, намјесник силиктарев, а од стране Везира Херцеговачкога Али Паше господин Убејдулах ага Шеховић, дођоше на Цетиње као пуномоћници својијех везирах к владици црногорскоме, с којијем разговараше се око Грахова и пограничнога мира и уговорише ово:

1-о Да се Граховљани слободно врате сваки на своју кућу и земљу који се макао с ње и да држе слободно и вјечно све оно, што су и прије држали, а од сада да им суди војвода Јаков Даковић, којему остаје војводство насљедствено и који ће бити на то потврђен од предречена два везира и од Владике Црногорскога.

2-о Да Граховљани дају Турцима све оно, што су им Турци ..... били посљедни пут са земље турске, коју држе и царско, а другога да ништа више немају давати, (осим ако х)оће од своје воље ..... војводи Јакову Даковићу ..... да траже, који је стављен ..... ствари ...[2])

3-е Да посад у напријед не (смију?) ни Турци ни Црногорци ништа градити у Грахову.

4-о Везир босански Веги Мехмед паша јемчи се да од сад у напријед никаква злоковарнога намјеренија од турске стране против Граховљана бити неће.

5-о У исто вријеме чини се вјечни мир међу независимом области Црногорском с једне стране и међу Пашалуцима босанскијем и херцеговачкијем с друге стране, то јест почињући од врх Кома Кучкога до Драгаља. Свеколике земље, што је ко ужива на рат, да их ужива и на мир, а оне, што нијесу од рати могле бити кошене, оли пашене половина Турцима, а половина Црногорцима.

6-о За тврђав овога уговора и вјечнога мира јемчи се од Црногорске стране Владика Црногорски босанском Везиру Веги Мехмед паши, а од Турске стране опет јемчи се босански везир Веги Мехмед паша Владици Црногорском.

Ови трактат, начињен у два једнака ексемплара, подписују од стране Турске вишепоменути два везирска пуномоћника, господин Аџи Мехмед, намјестник силиктарев и Убејдулах ага, а од Црногорске стране Владика Црногорски.

---

[1]) П. А. Лавров: Петр II. Петрович Његош. Москва 1887. стр. 113—114.

[2]) Смисао ове тачке по Лаврову: ... осим ако ко хоће од своје воље дати какав дар. Све, вишеозначено, они су дужни давати вој. Ј. Д. као началнику, а он коме што принадлежи.

Цетиње, 20. октомбрија 1838. (по турски ... мјесеца шабана 1254. године).

С овим трактатом био је Гагић особито задовољан, изгледа, да је и он мислио, као и Владика, да је признање двојице везира о „независимој области Црногорској“, исто, као признање саме Порте: Гагић честита Владици на том добитку и жели му „крепост, да сачувате строги и дуговјечни мир с Турцима на основанију росијске жеље и њене политичне системе у отношенију к Црногорцима“. (Писмо од 25. X. 1838.)

Крајем ове године дошло је до једног инцидента. Али-Паша, наиме, зауставио је Граховљане, који су ишли у Сарајево Мехмед-Паши, везиру босанском. Владика се жали на овај поступак Али-Пашин Мехмед-Паши у писму од 28. децембра: „Ово ђело, како Вашему високодушноме цару, тако и свакому чоеку, који пита своју душу чоекољубијем, биће признато. Ви сте ји дочекали и научили како добри и паметан отац своју дјецу. Ви знате лијепо, да су Граховљани на ријеч Вашу пошли и Граховљани су од Вас с Вашијем и мојим чоеком вратили се весело; него ево, што се ш њима догодило у Мостару: Како дођу у Мостар буду заустављени од Али Паше, Везира Херцеговачкога. Ви знате лијепо, да је то са свијем ствар, која је дала ружну мисао у све ове крајеве. Ми се томе нијесмо никад надали, да би он то учинио, кад су они на Вашу ријеч пошли тамо. Ви знате лијепо, да је то противно онијема уредбама и сенетима, које сте учинили око Грахова. За то ја молим Вашу доброту, да речете Али Паши, да те људе пушти, а Ви знате лијепо, да Граховљани мимо оне заповиједи, коју су примили писмено, неће смјети чинити ништа, но ће бити свеколико, како сте Ви уговорили“.

Још се јасније види жалба на Али-пашу у писму, од истога дана, Хасан-бегу Ресулбеговићу: „Што се тиче Граховљана, ти знаш лијепо, да је у том срамотно учинио Али Паша и да такове ствари зле послове рађају; ти знаш, да сам ја у једном човјеку могао послати сву Црну Гору, ја би слободно послао на ријеч честитога Везира босанскога, и ја се не би ни најмање бојао, али сада виђу, да су ови људи уставлени, као што и ти сам знаш, њему за инад“.

Међутим, Али-паша задржао је све Граховљане као таоце за тачније извршење Трактата! Он је тек у мају пустио војводу Јакова с овим Граховљанима, пошто их је дошло на смјену других десет. Гагић је мислио да је Али-паша задржао Граховљане с других разлога: „Ја се надам, да неће смјети Али-паша више учинити Граховљанима, него је учинио до данас; његово ће се зло ограничити само једнијем задржањем Граховљана за кратко време, док штогод од њих узме[1])“.

---

[1]) Из писма Владици 14. I. 1839.

Други уговор с Али-пашом правио је Владика у Дубровнику 16. јуна 1840. Од стране Али-пашине био је ту Селим-бег, и уговор је требао да потпише Али-паша. Какав је био тај уговор, ја не знам, јер се није сачувао у Архиву, али се (донекле) сачувао одговор Али-пашин на тај уговор, који он није хтио потписати. У овом писму су пропозиције Али-пашине за мир, које су се без сумње много разликовале од текста уговора Владичина са Селим бегом. (Ово писмо Али-пашино много је оштећено, пропала су прва четири „пункта“ и завршетак осмога. Три године доцније учињена је концесија овом пројекту Али-пашину, и готово од ријечи до ријечи узет је само његов члан 5., који одговара чл. 4. уговора од 28. октобра 1843[1]).

Преписка од 1840. до 1843. мања је и безначајнија, али догађаји нијесу особити, осим ако нећемо споменути грађење куле на Грахову, на што се Али-паша толико љутио. Приближавала се год. 1842., кад ће доћи до правога мира с Али-пашом. О том се почело рано говорити. 25. маја Гагић извјештава Владику, да је Али-паша позвао Хасан-бега у Мостар „вјеројатно, да се с њим свјетује, како ће султанову заповијед испунити относитељно Грахова“. Баш негдје у ово доба искрсло је и питање Ускока, за које је Али-паша хтио, да се врате на своја огњишта, вјероватно, да им он суди, док Владика није хтио за то ни чути. Осјећало се, да ће доћи до боја. Спремају се обје стране. Гагић (9. јуна 1842). пише Владици: „Јучер дошао је Хасан-бег из Мостара у Требиње су 300 Тоски и данас походи у Корјениће; до три дана доћи ће му још 500 Турака коњаника и по том — вјеројатно — прокушаће срећу на Грахову. Ако им срећа не би послужила — зарекао се Везир, да ће подигнути мало и велико што оружје носити може, да Грахово покори и у њему 300 Турака гарнизона остави. У Црногорце неће нипошто тицати. Ово нека Вам служи за Ваше владање“. Ипак, до рата није дошло; 12. јуна учињено је примирје с роком до 23. септембра, докад ће Али-паша и Владика Раде направити прави уговор о миру. Као што је познато уговор је и утврђен 12. септембра 1842. у Дубровнику[2]).

По повратку Владичину на Цетиње пише му Гагић 18. септембра, што се мисли у Дубровнику о овом Трактату: „Везир је исти дан обједовао код барона Рознера и послије обједа са својом свитом дошао у Груж и гледао егзерцицију аустријске војске и сутра дан одправио се су неколико својих старешина на пароходу до Слана, а остала његова тевабија пошла по суху до Слана, одакле ће с Везирем заједно по суху продужити пут до Метковића и у Мостар. Везир је поклонио барону Роснеру својега хата ђогата, на којем је дојахао у Дубровник. Овди су дакле праздници прошли, које сте Ви с Везиром овоме народу проузроковали и сада се у великој тишини људи разговарају и преживљу, разсуждавајући о Трактату, којега сте Ви успјели с Везиром закључити. Паметни људи обште је мњеније, да сте Ви с отоманском Портом један дипломатски акт закључили, с којим је Порта признала независимост Црногоре и да се нико није надао, да ћете Ви у томе успјети. Лукави људи говоре, да Везир није разумио силу значенија ријечи „независимост“ и за то да се може с временом покајати. Било како му драго, ја сам исти дан, кад сте се Ваше Високопреосвјашченство одавде отправили, рапортирао мојему началству и при оном отправио копију Трактата, из којега ће се тамо јасније видити способност и благоусијешност Ваша у Дипломацији“.

[1]) в. писмо од јула 1840.

[2]) Штампао сам га по оригиналу у Владичиној Споменици. Цетиње 1925. стр. 170—173.

Неколико мјесеци доцније и сам Владика посумњао је у стварност овога уговора. У писму Гагићу од 29. априла 1843. каже: „Овом приликом не пропусћам довести до Вашега знања, да су овдје пре 15 дана долазили посланици Везира Херцеговачкога и, судећи по свему њиховоме разговору, рекао би да ће се брзо нарушити мир, који сам с Али-пашом у Дубровнику закључио. По видимом, ради би херцеговачки Турци, па и сам Али-паша, да се мир одржи, но цариградска политика не да им га одржати“.

Долази јули 1843. и нечувена погибија делегата Али-пашиних. Ко год је досад писао о овом догађају прелазио је преко њега. Ни ми не можемо унијети у овај догађај много свјетлости, па је најбоље, да пустимо Владици, да он о томе догађају прича. Ја сам нашао писмо Владичино Гагићу о овом догађају. од 29. јула, и које у цјелости гласи[1]): „Одавна би Вам писао о стварима нашијема и Али-пашинима, али нијесам имао шта, докле виђу, што ће се из тога родити. Ви знате каква је погодба лани међу нама у Дубровник била; ја сам и онда готово зна, а сад виђу, да оно није ништа било, осим једна лажа с његове стране. Послијед, пошто је примио одговор из Цариграда, писао ми је једно писмо, у којему ништа друго казао није, него што ме опоменуо, да сам на царској земљи[2]), поданик отомански. Наравна ствар, да сам се ја том његовом будалаштином, и ако ме је увриједила, насмијао, па видећи и он сам, да сам се ја тијем подругао, почело се опет зборити о нашему састанку негђе на наше границе[3]). По кратком времену, како је у народ изишла ријеч о састанку, почела су се одкривати злоумишљенија Турска: да намјеравају мене на састанку убити, па што их стало, да стало. У томе дође и вријеме од састанка и ја пођем у Острог, а они некизи дођу у Никшиће. Цијелих 5 дана варали су ме и чекао сам их, када ће изисти на састанку к мене, док ево ти их шести дан ђе иду. Но та исти дан, мало прије него

[1]) Мислим, да ово писмо није досад објављено.

[2]) „и ја и ти шедимо на царској земљи“. (Недатирано писмо Али-пашино из априла(?) 1843.)

[3]) О овом састанку говори Али-пашино писмо од 1 марта.

што ће они доћи, мени се да чрез једнога пријатеља одкрити све њихове злонамјереније, за то их и не пуштим к себи, нити кћенем с њима станка чинити, јер знам да ни о чему другоме варалице не раде, него да плету мрежу, да у њу мене ухвате. Црногорци, који су чули, шта Турци раде, и они су се о злу Турскоме договарали па кад виде, да ја Турке к себе не примам, онда они, те су око мене били и другијех неколико људи од оближњега села скоче на оружје, да оне Турке изсијеку. Ја сам се свакојако старао, да те ствари било не би и половину Турака учинио сам спасти, а 9 или 10 од њих близу саме границе Турске изсијеку Црногорци.

Три пута смо ми до сада мир чинили с пријеварнијем Везиром Херцеговачкијем и сва три пута је нас на миру преварио. Једном нам је посјекао три чобана и узео око хиљаду оваца; другом посјекао је тројицу; трећом, знате, колика зла учини, када Граховљане на мир поробн, посијече и поплијени, па ни за једну од ове три није нам удовлетворенија дао, и ова му четврта за руком не изиде. Ви, који сте близу нашијех граница и као конзул нашега Покровитеља и сами све готово ове ствари знате као и ја. Ја оволико постављам себе у дужност Вама објавити, молећи Вас, да доведете ово до знања Вашега Началства и да га увјерите од моје стране, да са злијема и пријеварнима Турцима од Босне и Арбаније никако није могуће имати мира, ни доброга споразумјенија, нити ће се моћи мир у ове крајине међу нама и Турцима никако установити прије, него би посланици од Двора Руског и Турскога међу нама мир утврдили".

Послије овога догађаја, доиста, престаје преписка међу Владиком и Али-пашом све до 3. новембра, или тачније: за ово вријеме нема сачуваних писама, јер је невјероватно, да се Али-паша није пожалио на овај немили догађај. Или је природније, да је Владику сматрао вјероломником и прекинуо с њиме све везе, скупио око 20.000 војске и у септембру освануо у Корјенићима. Али до боја није дошло, настали су преговори, који су се 28. октобра свршили у Котору с два Трактата, која су потписали Милаковић и Осман-ага Зворничанин, од којих се једним ликвидира граховско питање, а другим уређује погранична полиција[1]).

Послије ових уговора завладао је мир. Преписка се наставља и даље и садржај јој је већином, да се одржи мир. У априлу 1844. пише Владика: „Објављам ти, како је од моје стране јаки мир и пријатељство, како смо уговорили, непоколебимо; но гледај и ти с твоје стране, немој да ко учини преко нашега уговора, но ради нека је све лијепијем и тихијем начином по граници, а и ја ћу исто тако". У овом смислу водила се преписка

[1]) Трактат о пограничној полицији штампао сам ја у Споменици стр. 172—173, а Трактат о Граховљанима штампао је г. Томловић у свом поменутом дјелу стр. 127.

и даље. Сачуваних писама има све до год. 1847. Потоње писмо Али-пашино је од 20. септембра. У њему се говори о Ускоцима: „Ја сам ти доста пута писо, да не море никако бити, нити га има иђе у свијету, да живи самовољно, не познајући старијега и не давати царску дацију, а сувише палити и робити и све што му драго буде чинити не бива, и ако иђе могу тога мјеста наћи, нека оде и тражи, али у цареву земљу стајати и у моју државу, а владати се самовољно, не познајући старијега, то бити никако не море. Мој драги пријатељу, да имаш некаквије Турака у твојој држави, који ти неће доћ преда те никад, а раде свако зло, што би ти радио, реци право!"

Дугогодишње побратиме раставила је смрт, која их је стигла исте године. Владика није био дома, кад је погинуо Али-паша. Перо Томов, знајући интересовање Владичино за Али-пашу, извјештава га стално. У писму од 23. фебруара 1851. јавља му: „Ви тамо читате за Босну и Херцеговину, што се ради од њих с низамом. Турци у Херцеговину, што су били против низама, низам их је разбио и они су се разбјегли куђ који, и уљега је низам у Мостар и у Столац и ухватили Али-пашу и сина му и вас његов харем и ставили их под затвор, док их одправе пут Стамбола".

У писму од 5. априла Перо извјештава Владику опет о овом догађају: „По жељи Вашој све ћемо јавити Вам обширно и шта се ради у Ерцеговину. Низам, пошто је сподобио Босну, уљега је у Мостар и Столац, а то је лако мога учињет, јер осим Каваз-паше и с њим неколико стотина Тураках, нико му се није противио, па и сам Али-паша и његови синови показивали су се од стране цареве. Но ово дволичење Али-пашино довело га је до тога, да је он са синовима послан у сургун и то на врло срамотни за њега начин, јер су њега узјахали на осамарено коњче, а син његов, Афис-паша, босоног да га води".

Као што је познато, од сургуна није било ништа. Једне ноћи у Омер-пашину логору у Добрину, близу Бање Луке, задављен је Али-паша.

Владика — први бан од Косова — како га је називао Али-паша, пошао је убрзо с овога свијета за својим побратимом.

По погибији Али-пашиној, на смрт болестан Владика није могао ни чути поклик брата Пера: „Ево, Господару, згоде, што је није јошт од Косова било! Како је устала сад раја, а слабо је у Босну и Ерцеговину низама, да сте којом срећом Ви овђе сад у ове згоде, све бисте урадили, што би Ви срце жељело. А ми сад не знамо, што ћемо радит: једно, може бити и да не бисмо умјели, а друго, и што бисмо умјели, не смијемо од Вас. Кликује, Господару, раја и ришћанин сваки из гласа и шиље нам сваки дан посланике на Цетиње, те куме и богораде, да би им се дала помоћ, е су Турци са свијем пали, и ми тако

међу нама контамо и уговарамо Сенатори, како видимо е је затворила раја и Ускоци Никшиће, те немају изласка никуђ, ако ни Ви одобрите, е ћемо скупити ове околине около њих и Црногорце, да се с њима поћерамо[1])“ ....

Душ. Д. Вуксан.

ИЗ ОМЛАДИНСКОГ ДОБА.[2])

После Четрдесетосме, активност српског духовног живота потпуно је осекнула у Нови Сад. У Пешти се тешко могла окопирити наново, јер је било све затпивено стегом бечке окрутности. Наша интелигенција, она активнија, била се сва згрнула у „доње крајеве“; остало је само нешто баховски измуштраних старијих чиновника, који су се бојажљиво скупљали око Матице Српске. И Мађарима и Србима „Бахов германизаторски бич подједнако је звиждао око ушију“ (Х. Вендел); — то их је терало приближавању. Педесетих година надувеност Мађара стала се већ сабрецати, и њихова осећања мржње према Србима била су знатно одвугнула. Увиђала се погрешка крвавог непријатељства у време Буне, и осећала потреба заједничког фронтирања према Бечу. Наши националнији и напреднији елементи почели су се приближавати Пешти. *Србски Дневник*, најизразитији гласник српског јавног мњења, популарише идеју зближавања са Мађарима, чији је један пештански лист био већ донео уводни чланак на српском језику, писан ћирилицом. Тих година Пешта поново привлачи нашу омладину на школовање.

Након аустриског војничког пораза на талијанском бојишту (1859), што је донело слом озлоглашеној тиранији Баховог режима, дошла је „Октобарска диплома“ (1860) са ширим грађанским и политичким слободама. Тада ће слободоумније идеје узети маха и отпочети нов духовни живот, пун крви и младићке срчаности. Настаје најактивније доба духовне Пеште Кошута и Петефија, оличено данас у бронзаним споменицама Андрашија, Деака, Етвешија, Арање, Јокаја и других, начичканим по венцима пештанских улица. Св. Милетић пише чувени „Туциндански чланак“, у којему објављује кидање с Бечом, — и Пешта се загрцава одушевљењем и клицањем Србима. Између српске и мађарске интелигенције долази до пријатељства; настају одушевљене манифестације омладине, која је једна другој подгрејавала национална осећања, осуђивала недавну прошлост, и поздрављала слогу и пријатељство у будућности. Мађари преводе српске народне песме, а Срби Петефија, Арању, Јокаја. У пештанском позоришту дају се мађарски комади: *Ђорђе Бранковић* и *Црни Ђорђе,* са певањем на српском језику; мађарске глумце обасипа српска омладина венцима са српским и мађарским тробојкама и стиховима Лазе Костића. Калаја, познатог писца једне историје нашег народа, крштавају српски свештеници, на Старој Води у Сент-Андрији, — и он у знак братимства узима име *Србољуб,* да доцније постане србофоб, и јетко стегне круте биочуге нашој Босни око гуше.

С тим обновљеним пријатељством — захвалити активности омладине — оживљава у Пешти духовни живот, који је ту пре нека два деценија био најинтензивнији, а за време Буне сасвим пресушио. У Пешти је још Матица Српска; ту излази *Летопис;* ту је Текелин завод, за који се отимају наши најбољи ђаци. Ту ће, мало доцније, J. Јовановић покренути свога *Змаја*, Милетић *Заставу*. Ту се, са освитком новог деценија, распламсао снажни полет наше омладине, који је био започет Милетићевом генерацијом и притуљен Буном и Баховом реакцијом. Наши пештански омладинци постају најодушевљенији национални радници, будиоци духовног живота, наговештачи новијег доба. Њима се поклања највећа пажња, на њих се гледа са свих страна.

Међу млађима омладинцима, издвајали су се и били одмах запажени: Лаза Костић и Коста Руварац. Први, због свога чудњачког понашања и песничког дара; други, због своје вредноће и успеха да скоро у свему буде први. Њих двојица су били добри другови, присни пријатељи; — као да су их привлачиле супротности нарави и карактера. Лаза као суманут, вртоглав и вижљаст, разбарушен и раскалашан; нека врста црворогог филозофа и талентираног песника; увек немиран као лист на јасици, гурбетаст, али оригиналан. Руварац прибран, одмерен, темељит, у свему; увек озбиљан, као да се није никада ограшио у детинству или зарадовао младости; повијен под неким тешким бременом тежње за делањем, као да је обавезан сам понети сав терет своје полетне генерације. Чврстог карактера, искрен, лепе уређене интелигенције, три године старији — он је импоновао Лази Костићу, и ако мањег талента од њега. Док је Руварац био умерен у свему, само не у раду, Лаза је, гоњен вечитим немирима, био често распустан; зато је, као многи, плаћао доцније. (Под старост је јурио као згранут, кроз сомборске улице и изван вароши, да би истерао воду на зној, чему се није знао узрок, већ се приписивао чудњачким наступима Лазине „генијалности“).

[1]) Овај чланак писан је као предговор писмима Владичиним и Али-пашиним, која ће изаћи у „Прилозима“ у наредним бројевима.

[2]) Из овећег рада о Кости Руварцу.

Ова два млада човека, с којим ће се поносити цела наша омладина, нарочито пештанска, унеће велику активност у делатност *Преоднице* — Руварац као организатор и књижевни судија, Костић својим певовима и преводима. Доцније ће им, маја 1863, доћи и Змај да студира медицину, после већ свршеног права и неколико година службе. Он се већ био прочуо као песник и уредник *Јавора* и *Комарца*. Новосадски „Киш Јанош", одлични преводилац Петефија и Арања, био је и од стране Мађара вољен и цењем. Омладина га је већ била признала за најбољег свог песника, — и његов долазак у Пешту поздравила је са највећим одушевљењем.

Сва наша активност тих година у Пешти, била је у замаху омладине; цео рад омладине био је усредоточен у *Преодници*, која ће имати врлу видну улогу у Омладинском покрету. Ту су се развијале амбиције, такмичило се, и потстицало на рад. Ту се однеговао леп број наших књижевних, научних, и других радника. Наши књижевни листови киптели су радовима њених чланова. *Преодница* је вршила у току неколико година јак утицај на млађи нараштај, и предњачила примером у свему што је могла дати омладина једном добу. У њој се први пут код нас развио култ Шекспира. Ту се још нарочито ронило у народну поезију, славио се Вукаловић, величала Црна Гора. По угледу на њу, основаће се, после две године, бечка *Зора* и друге ђачке дружине, „које су биле центри омладинског покрета; жиже и извори њени". (П. Поповић). У *Преодници* и у бечкој *Зори* најпре се испољио онај снажни полет, који ће се расталасати кроз све омладинске кругове нашега народа, да с њим оживи књижевна радња и јаче интересовање за књижевност, и распали се национално осећање до заноса. Те две дружине постаће у једно време духовни вођ целе српске омладине. Из њих ће излетети снажни покрет *Уједињене омладине српске*, који ће за извесно време бити од великог утицаја на наш јавни живот. Прву идеју за уједињење целе српске омладине, дала је *Преодница; Зора* је тек доцније ту идеју прихватила, и била главни покретач.

Оснивач *Преоднице* био је Коста Руварац. Он је осећао неодољиву потребу за широким радом; у њему је расла духовна снага, — и њему се чинило да уједно расту и његове физичке силе. Болест му је била нешто одуминула, и то га је озарило новим надама; посегнуће свом снагом, непомишљајући на свој зао удес. О Телекиној прослави у Н. Саду, упознао се и дошао у додир са многим виђеним људима и првим књижевницима нашим: у првом реду са Ј. Ђорђевићем и Св. Милетићем, оснивачима прве наше ђачке дружине и првог омладинског алманаха (*Славјанке.*) С повратком у Пешту, с јесени 1861, он ради на оснивању ђачке дружине, што је брзо прихваћено од стране осталих омладинаца. Чим се остварила та идеја, која се родила, можда, прво у његовој глави, Руварац покреће мисао о издавању једног алманаха, од чега се за извесно време одустаје, из обзира на тадање „стање наше периодичне књижевности".

Циљ дружине био је књижевно образовање и вежбање у језику. Сав се рад кретао у књижевном смеру, просветном и културном напретку, имајући у свему национални карактер и обележје омладинског духа. У свом чланку о *Преодници*, Руварац износи како ће дружина бити од велике користи за младе чланове у погледу узајамне везе, националног учвршћавања међу туђином, и вежбања да се опробају и развију сопствене силе пре но се ступи у јавни живот.

Преодница је отпочела свој рад у зиму шесетпрве; али њена јача делатност осећа се почетком шесетдруге године, када је показала велику активност и леп успех. Поред лирске поезије, њени чланови се највише баве књижевном критиком. Прве саставе са којима дружина отпочиње свој рад критикује Руварац, — и са успехом. Од његових писаних критика које је читао у дружини, имали су највише успеха прикази на песме Ђорђа Бугарског и Мите Поповића, нарочито онај на *Певанију* Стојана Новаковића, који је, без сумње, доста допринео Новаковићеву скретању ка науци. Од његових радова друге врсте, истиче се успело предавање *О лирици*, које је остало нештампано. Од радова осталих чланова вредни су помена: предавање Лазе Костића *О Шекспиру и његовим драмама*, Гиге Гершића *О појму и законима епске поезије*, Јована Туромана *Превод прве олинтске беседе Демостенове*, и Јована Грујића превод Шилерове *Марије Стуарт*.

Шеситрећа била је од најактивнијих година *Преоднице*, и уједно једна од најплоднијих у историји ђачких дружина. *Зора* је била основана, — и *Преодница* је предњачила у свему. У пролеће долази Змај за управника Текелиног завода, и постаје њен председник, на место А. Хаџића, секретара Матице. Те године, на поновно заузимање Руварчево, дружина је издала свој алманах *Преодницу*, збирку одабраних радова својих чланова, с намером: да прикаже јавности своје делање и да приходом помогне Народно позориште у Н. Саду. Уређивање и цео остали главни посао водио је Руварац. Алманах је био добро опремљен, и својом садржином заслужио пуну пажњу. Ту су изашли, поред осталог, Руварчев *Карловачки ђак* и чланак *О Дубровачкој књижевности*, и неколико радова Л. Костића. Сви наши књижевни и дневни листвови поздравили су појаву алманаха са пуно похвале за дружину и за младе писце тих „врсних чланака". То је опет, у првом реду, успех Косте Руварца.

Те године, поред сентименталних песама Исе Ђирића и Мите Поповића, читано је у дружини — сем осталих сличних ранијим — и неколико радова карактеристичних за оно време. — Јован Петровић, преводилац Шекспира, држи предавање *О постанку човека и биља по Дарвину*; Љ. Ненадовић *О дувану*, Јеша Радојковић *О војсци*, С. Савковић *О границама између живописања и поезије*, Ђ. Бугарски, песник, *О животу са психо-*

логијско-физиолошке стране. Поред осталих чисто књижевних радова, Милан Костић даје превод једног чина Шекспирове *Укроћене горопади,* Л. Костић свога *Максима Црнојевића,* Руварац превод Хајзеове приповетке *Двоје слепи*, коју је био започео преводити Змај.

Дружина је држала своје седнице у Текелијануму, сваког четвртка, са слободним приступом публике. То су били свечани дани радости за омладину, — нарочито за Руварца. Није било, ваљда, ниједне седнице на којој он није водио прву реч или узео живљег учешћа.

Како је могла изгледати једна од тих седница *Преоднице?*

За председничким столом Змај; мали, подуже стрњикасте браде, питом, духовит, увек готов за шалу; у другој години тада још му срећнога брака, када је својим дивним „ђулићима" обасипао своју лепу жену. До њега секретар Матице, скрушени и вредни Антоније Хаџић, који се умео брзо увући код конзервативних матичара и опет играти улогу истакнутог омладинца; будући вечити председник скупштина Уједињене Омладине, и доживотни секретар и председник Матице, као да Војводина за читаво пола века није имала способнијег човека. С друге стране друштвени тајник, — једно време Гига Гершић, кум *Преоднице*, „сјајан" беседник, мало доцнији преводилац Шекспировог *Отела* у заједници са А. Хаџићем, и помоћник Милетићев у уредништву *Српског Дневника*; можда, још тада са својом навиком да закасни као доцније на министарске седнице или предавања на Великој Школи. Ту су активни чланови дружине. — Лаза Костић, већ тада преводилац Шекспира и писац *Максима Црнојевића*, голобрад, — тек навршио двадесетпрву, — Преодничин „српски Шекспир, фантаста, склон да уобрази како ће тај надимак и заслужити. — Јован Туроман, будући академик класичар, педантан, вредан и озбиљан; велики пријатељ и поштовалац Руварчев. — Затим, већ још тада популарни песници: Мита Поповић, Иса Ћирић, Ђорђе Бугарски („Милољуб"), Милан Андрић („Мил.-Ан."), и други. — Даље, будући врло истакнути јавни радници, од којих су скоро сви и доцније радили на књижевности: Светозар Савковић, Стева В. Поповић, Илија Вучетић, Тоша Недељковић, Миша Димитријевић, Никола Максимовић, Василије Ђурђевић, Јован Грујић, Јован Гавриловић, Милан Костић, Љубомир Ненадовић (Војвођанин), и други. — Ту је и неколико њих који ће врло рано помрети а ипак оставити видног трага у раду омладине, као: Коста (Станоје) Бошковић, Стеван Малешевић, Ђорђе Звекић, Јован Петровић, Никола Лугумерски. Са М. Костићем, који преводи *Укроћену горопад*, последњи двојица спадају у друге младе Шекспирове поклонике: Петровић је преводилац *Млетачког трговца;* Лугумерски, изучавалац енглеске књижевности, нарочито Шекспира, и критичар српских превода Шекспирових дела.

Ту је, увек на време, и Коста Руварац. Његово име спомиње се најчешће — и увек са поштовањем. Он је оснивач дружине, њен организатор, један од главних твораца њеног „устава", и њен благајник. Он даје правац раду у дружини, њен је идеолог, „најумнија глава" — душа *Преоднице.* Он је заснивалац књижевне критике, њен творац и најмеродавнији судија; по његовом мишљењу радови се примају, одбијају, враћају на поправак одобравају да се могу објавити. И кад се на сједницама (које су отваране и окончаване песмом дружинског хора) упадало, после саслушаних радова, у жучно расправљање: бранио се или нападао овај или онај рад, идеја, посао или предлог; када се очекивао и тражио најмеродавнији суд — онда се са свих страна погледивало на увек озбиљног Руварца, увек на исто место, које су другови поштеђивали, и које ће после његове смрти за читаву годину дана остати да зјапи на седницама дружине, у знак велике омладинске и дружинске жалости. Устајао је увек озбиљан, и давао своју одмерену, непристрасну реч.

Био је омален, жољав и коштиљав; загасите, кмасте боје и лакосене нарави; густе кестењасте косе, и бадемастих, зажареноживих очију, „с нечим ситним и подсмешљивим у изразу"; нагарен наустицом — скромно занемареном као у Бранка — био је пустио малу француску брадицу, која му је згодно надопуњавала осетну суженост коштуњаве доње вилице, и потаман, смишљено одговарала његовој окретности као и његовој озбиљности; с болешћу је придошла потмула бледуњавост лица, и измоћалост масти.

Његова реч продирала је најдубље. У његово се мишљење веровало, у његову савест није се никад посумњало. Он је као и брат му Иларион, исповедао оно „вјерују" научено од мајке: „Не лажи и не полагуј!" — и тако поред популарности стекао и ауторитет. Он није знао за духовно клонуће; увек се момачки заигравао, и с њиме се ниједан није хватао у коштац. „Људи од активности су у друштву људи од много већег утицаја, но људи од духа — — — — прву улогу играју људи од рада" — каже г. Богдан Поповић. Руварац је био најсавеснија и најактивнија снага у *Преодници* и изван ње, у њеном омладинском кругу, — зато је водио прву реч.

Углед омладине био је велики, утицај не мањи. Матица је била духовни центар пештанско-будимских Срба, али сву њихову пажњу привлачила је *Преодница* својим седницама, прославама, беседама, селима. На њу се гледало и из Новог Сада, а камо ли из Пеште. Отуда је на њеним седницама било скоро увек гости. Они су били различити и по добу, и по положају, и по интелигенцији. Није било, ваљда, ниједног који није чуо и реч К. Руварца. Њега су волели да виде и чују као иког тамо. Он се већ прочуо био као критичар (а ти се људи брзо прочују, нарочито ако коме узнемире „муве по кожуху"); — његов је суд о Ст. Новаковићу, Љ. П. Ненадовићу и Суботићу, био

већ познат. Без сумње, сви су посетиоци носили један исти утисак: да ће се из тог нечемурног младића, с којим се дружина поноси, ишчаурити велики јавни радник, прави научник, неприкосновени књижевни судија. Такав је утисак имао, сигурно, и Милетић, и Ј. Суботић, и Ђ. Натошевић, и председник Матице, и многи други који су посећивали њихове седнице.

За рад *Преоднице* и њене истакнуте чланове, владало је извесно шире интересовање. И Кнежевић Петар, њихов једногодишњак, тада питомац војне академије у Паризу, мало доцније преводилац књиге *О слободи,* а потом четник усташ — посећивао је њихове седнице, кад је долазио родитељима у Пешту. Сам се одушевљавао као и они Мацинијевим идејама и Вукаловићевим устанцима; волео књижевност, и усхићавао се радом омладине. И после такве једне посете, читао се у *Србском Дневнику* допис из Пеште: да је седници *Преоднице* присуствовао „светли кнез Петар са једним француским маркизом". да се показује „свуда као достојан унук свога славног деде Карађорђа, и Срб.љи се могу надати да ће нашем народу једном од користи бити велике".

Преодница је имала неку драж младости, — и њено је име неодољиво привлачило. Многи од оних који би из „доњих крајева" долазили у Пешту, имали су нарочито задовољство да присуствују њеним седницама, и изађу усхићени. Шеснаестогодишњу Милену Стефановић — по чијем се имену њен завичајац Јован Грчић прозвао *Миленком*, и чију су лепоту и болну судбину, тако сличну својој, опевали Дамјан Павловић и сами Грчић — вуче жеља да посети неку седницу *Преоднице*. Полази из Черевића са својим оцем у Пешту, да после једне седнице, у својој наивној простоти, остане задивљена снагом и лепотом омладинскога полета. И ако је пре тога толико пута дочекивала у кући свога оца омладинске песнике: Змаја, Ј. Грчића, Дам. Павловића, М. Кујунџића-Абердара, који су прижељковали лепоту ове мале Фрушкогорке — она није могла разумети, како то: да њу, сеоску шипарицу, салетају својим удварањем ти „генијални" млади људи „с високом школом".

У тој младој гошћи *Преоднице* — код које је том приликом имао највише успеха Г. Гершић — оличава се онај не мали део читалачке публике код којег су небројни омладински „песници" и „приповедачи" имали највише успеха. Такве питоме „секе", које су биле неке мале, сеоске Цвијете Зузорићеве, многи су од њих обасипали својим сентименталним стиховима, и узимали их за моделе јунакиња својих приповедака. Колико је само таквих нежних, загрејаних девојачких душа засузило, над *Даницом* и *Јавором*, читајући песме и приповетке са потписом „Из *Преоднице*"? А колико, опет, њих који су писали за такве читаоце оплакало — заједно са Дам. Павловићем и Грчећем-Миленком — рану смрт те исте Милене, која умире наскоро по повратку из Пеште, можда, са последњом жељом сличном оне младе Српкиње из Итебеја, што тражи на самрти „да пољуби *Даницу*, где је толико уживања налазила"?

То је било оно чудно доба „вертеризма", када се — како каже Скерлић — „плакало при месечини и летело на горама одушевљења", али и када се неузмично стремило напред, служило лепшим идеалима, и духовно расло на замерке[1].)

Ристо Ковијанић.

ЧЕСИ О ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ЛИТЕРАТУРИ ДО Г. 1877.

(по библиографији Едварда Јелинека објављеној у . . . . .)

(Наставак I.)

С нарочитим признањем, а могло би се рећи и познавањем, писано је о раду наших научника, Копитара, Даничића, Рачког, Јагића и других.

Поводом смрти Копитарове донеле су Квјети (1844). кратак извјештај о његову животу, раду и заслугама; с похвалом је поменута његова Граматика и Клочев Глагољаш, чланци литерарно-историјски и филолошки. Иако свестрано образован — каже се овде — бавио се само проучавањем словенских језика, проникнуо у филолошке науке и стекао знатан ауторитет и у Европи.

О *Рачком* је писано у два маха, и признат је као један од првих научника словенских[2]), „историчар дубоког и широког знања, строг и савестан испитивач словенске старине — глава младих писаца који су се трудили да у хрватску књижевност уведу научно испитивиње место ранијег дилетантизма, душа

[1]) Главнија литература за ову главу: — Др. Игњат Павлас, *Историја Преоднице, С. К. Гласник* за 1907; *Србски Дневник,* 1861, бр. 8; 1863, бр. 16 и 19; Јован Ђорђевић, *Српско-мађарско пријатељство,* Београд, 1895; М. Савић, *Исидор Ћирић, Бранково Коло*, 1906; Н. Мирковић, *Милена Стефановић, Стражилово*, 1886; *Даница* за 1861; *Летопис,* књ. 151, св. III; др. Ј. Туроман, *К. Руварац*, предговор *Скупљеним списима К. Руварца,* књ. I. (Архиви *Преоднице* — која би дала највише података за ову главу — нисмо могли ући у траг, ни у Текелијаму, ни у Српској Црквеној општини у Пешти, премда је ту имао на расположење г. Павлас 1907. год).

[1]) Svètozor 1873. и Kvèty 1868.

нових књижевних предузећа, саветник другова на књижевном пољу". Поменут је и његов политички и публицистички рад.

„У ученом свету домаћем и далеко за границом — пише „Лумир" 1854. год. — изговара се име Д-ра *Миклошића* са оним поштовањем које приличи научном ауторитету". Изнесен је кратак животопис овог нашег научника и побројана главна дела његова, а споменуте многе расправе по часописима.

Лепо и прегледно изнесен је живот и рад *Ђура Даничића*[1]), с уводом о карактеру књижевног језика пре Доситеја. Поменути су знатнији његови радови с похвалом која им припада. „За тридесет година своје активности учинио је више него на другом месту каква многоглава академија".

Такођер је приказан живот и рад *Ватрослава Јагића*[2]), поменути његови знатнији чланци по часописима, иницијатива и план за издавање старих писаца дубровачких (од којих је и сам спремио неколико издања), рад на издавању споменика српско-хрватских и старобугарских и његов „Архив", чији је значај нарочито истакнут. „Словенац Миклошић, Срби: Даничић и Новаковић и Хрват Јагић одликују се — каже се овде — дивовском вредноћом, критичном оштроумношћу и духом заиста научним".

* * *

Од књижевника у ужем или ширем смислу речи поменути су било белешком, било већ познатим начином: Život a podobizna (животопис и портре) јок неки, тако.

Иван Кукуљевић[3]). „Књижевник, политичар и најпосле специјално историчар — пишу Квјети — Кукуљевић се огледао у песмама, новелама и драми, протеклим пре из великог интересовања за историјске студије, него из естетских побуда и циљева. — Не може бити задатак Квјети — каже се у овом чланку — да даду опширну и детаљну слику рада тога човека, тако разноликог и многостраног. Верни досадањем свом начину, даћемо и овде само општу карактеристику, да би наши читаоци имали какву — такву слику о истакнутим људима". —

Та је изјава уједно и најбоља карактеристика већине ових чланака.

Поводом смрти Ивана Перковца[4]) дани су подаци о животу и раду његовом, у главном политичком и националном. Одличан публициста и говорник, он је имао и великих заслуга за „Виенац", где је ујединио литерарне снаге, здруживши Старе и Младе. Потпуно је прихватио реалистички правац, психолошко причање, што се види у његовим новелама; све су с предметом из домаћег живота, где црта мане и врлине хрватског друштва. Помиње

[1]) Svètozor 1876.
[2]) Svètozor 1877.
[3]) Kvèty 1869.
[4]) Kvèty 1871.

се и његов критички рад, где му је призната духовитост и објективност.

Под насловом Кнез Никола I. Песник,[1]) с пуно полета и помало идеализујући, пише велики пријатељ нашега народа, традиција и особина наших, аутор многих списа с предметом из наше средине, Јосиф Холечек, о Кнезу Николи и његову књижевном раду; али не само о њему, него такођер о осталим Његошима, јер „на кнежевском престолу Црне Горе седи породица песничка".

И тако се овом приликом узгред срећемо с једним од ретких помена о нашем највећем песнику. Помињу га само у свом Прегледу Шафарик и Кржижек, и Виљем Душан Ламбл у свом путопису Zpráva o Černé Hore a o Černohorcich,[2]) где се говорећи о владици „који речју и делом свој силни народ тако славно претставља" помињу с признањем и дивљењем и главна дела „југословенског генија", али без дужег задржавања на том. Највећим српским песником, песником заиста гениалним и потпуно самониклим назива га Холечек 1877. год.; он је то још и данас, па ипак остаје за време свег овог периода непознат у књижевности једног од најнапреднијих народа словенских, оног народа који је највише проповедао и највише учинио за узајамност словенску. — У овом чланку прича се анегдота о постанку прве песме кнеза Николе, коју је испевао уз гусле после битке на Грахову, о разговору са Сундечићем и његовом савету и мишљењу о песмама кнежевим. Из речи Сундечићевих, које наводи, као и из целога чланка избија позитиван суд о Кнежевој поезији; директно је изнесен само једном напоменом о драми Вукашин, „која обилује дубоким рефлексијама".

У Квјетима, год. 1867., има једна вест о *Ј. Сундечићу*, али ту се не говори о његову књижевном раду, него о његову боравку на Цетињу, куд се склонио на позив кнеза Николе, гоњен од Шмерлинговог система због свог родољубља и слободоумности. — Овде се срећемо с реалнијим и не много ласкавим судом о кнезу Николи. Изнесено је његово не лепо поступање са Сундечићем, његов егоизам ненационално држање у односу према Шмерлингову систему. У чланку *Иван Мажуранић, бан хрватски*[3]), изнесен је живот и дана карактеристика Мажуранића. Књижевни рад његов само је поменут, и једино назив гениалног песника (који му се овде даје) упућује донекле на значај и вредност тога рада. (Мажуранића помиње још и Гебауер у чланку „Народне песме о Ченгићу").

Затим је писано о М. Мразовићу,[4]) родољубу, једном од првих вођа хрватске опозиције, сараднику многих листова, покретачу „Правника", с нарочитим истицањем његових чланака у

[1]) Lumir 1877.
[2]) Časopis Českého Muzea 1850.
[3]) Svetozor 1873.
[4]) Svetozor 1870.

„Позору", који се одликују снагом мисли, дубоким познавањем ствари и драгоценом темељношћу.

Поменут је, поводом смрти, и Ант. Томшић,[1]) уредник „Словенског Народа", као и публицистички рад *М. Клаића*[2]). — J. В. Ф. пише о Матији *Месићу,* првом ректору загребачког универзитета, једном од првих испитивача хрватске старине. Износи његов живот, рад и заслуге[3]).

Уз ове белешке и чланке налази се и један чији је предмет *Орсаш* Пуцић[4]), „славни песник далматински". Изнесена је историја песникове породице, затим живот његов с набрајањем његових књижевних дела, хронолошким редом. Истакнут је његов преводилачки рад, потекао из тежње да упозна Италију „с одличним творевинама словенског духа". — „1824. год. изашла је у Бечу лирско-епска песма „Цвијета", али она нема те песничке вредности, коју имају ранија његова дела". (Она су, међутим, само набројена).

Јос. Коларж (Obrazy Života 1862.) даје личне импресије о *Мирку Боговићу:* састанак са њиме и гостовање код њега, политички рад његов и идеје, биографске податке; књижевна дела само помиње. „Боговић је чиста песничка душа, богата фантазијом и културом, као и многим горким животним искуством", каже Коларж. „Мени су се врло свиђали његови песнички погледи на природу, и поређење и везивање појединих појава природних с деловањем и поступцима љутским. То је тако природно, забавно, поучно и уверљиво, и рекао бих тако словенско, песничко". (Ове се похвале вероватно односе на Боговићеве „Слике и Прилике").

У Лумиру од 1853. год. налази се један чланак о *Владиславу Минчешићу.* То је у ствари Кукуљевићев предговор другом издању Трубље Словинске (издање Фр. Жупана 1844. г.), преведен нешто слободније, с извесним изменама у реду излагања.

Уз портре *Јована Суботића.* У Квјетима 1868. год. налази се информативан и опширан чланак о животу и раду овог песника, научника, политичара и говорника. — Поменут је његов рад на лирској поезији, која му иако се одликује високим полетом и дубоким мислима није донела ону популарност и славу коју су му донели његови епски и драмски радови. Анонимни писац примећује сасвим исправно да је вредност песама много умањена и због језика којим су написане. Поменут је и његов еп „Краљ Дечански", литерарна узбуна поводом њега и подељеност критике у његовој оцени, а на драмском пољу подељена му је „победна палма", као првом међу српским драматичарима чије су драме „најбоље у читавој југословенској литератури". —

[1]) Svetozor 1870.
[2]) Svètozor 1876.
[3]) Svètozor 1875.
[4]) Svétozor 1875.

С обзиром на стање наше драме у то доба, његов обилан рад, извесну лакоћу и вештину, сасвим оправдано.

У Часопису Чешког Музеја, у рубрици Књижевне вести, забележена је појава, донесен приказ или дана оцена извесног броја наших књига и повремених издања. Главни је референт за нашу књижевност П. J. Шафарик; поред њега јављају се, и то само једном Др. Јан Шафарик и Ф. Л. Челаковски. Те Шафарикове вести о савременој књижевности „илирских Словена" претстављају као неку врсту наставка његовом Прегледу најновије литературе илирске (Ч. Ч. М. 1833)., који је, опет, продужење његове Историје Југословенске Књижевности.

1834. године у истом часопису и рубрици бележи књиге издане 1833. и 1834. год., затим појаву Новина Српских, првих словенских новина у турским земљама. „Код Срба у јужној Угарској, Славонији и Војној Граници објављено је за последњих шест месеци доста дела, али мало их се успелошћу и важношћу уздиже над свакидашњост, а многе ни помена не заслужују". Само о трима даје суд, иако сумаран.

Известан оштар и саркастичан тон карактерише ове његове повремене вести, супротно његовим опсежнијим радовима, нарочито када је у питању српски део наше књижевности. Биће да је то последица доброг познавања наших књижевних прилика и потреба, и искрене жеље да се наша књижевност подигне и пође правим путем: ови судови нису изрицани над делима из прошлости где нема помоћи и где остаје само помирење, него над делима савременика, који још стварају и којима паметан савет пометно схваћен може још увек користити. Иако научник и овде, он није могао да се задовољи мирним изрицањем суда, није могао да жали оно што није за жаљење, он је морао да осуди желећи да поправи; требало је имати незаинтересовано срце туђинца, па без горчине осудити оно што је могло да се поправи и што није морало да буде, али то није могао да учини јасни дух и топла словенска душа Шафарикова. — Тако се овде помиње пети годишњак „Маломедне Српске Пчеле" Павла Стаматовића; Милован Видаковић, познато седмоперо шкрабало, (пискарало) који је умножио број својих неукусних (јалових) романа новим „Љубавнаја Сцена"; Јоаким Вујић историјска луталица, српски Сусарион, издао је како сам каже „кратку садржину и као извод из свога животописа". и т. д. — „Из овога се види завршава Шафарик, у којим се границама креће и чиме се бави српска литература", стојећи на свом старом становишту и износећи га као и увек.

Поменули смо већ Шафарикову оцену Милутиновићеве збирке „Пјеванија Црногорска и Херцеговачка". Том су приликом у поменутој рубрици приказане још неке збирке народних песама међу њима и Вукове Народне Српске Пјесме (део IV.) и збирка словеначких народник песама Матије Ахацеља.

Шафарик најпре доказује вредност и значај скупљања народне поезије словенске, не само због њене књижевне вредности, због које су је — нарочито српску — и у туђини примали с пуним признањем; за Словене има народна поезија још нарочити значај, као извор за познавање народа, језика и прошлости словенске. Означивши по обичају, своје становиште, прелази на оцену појединих збирки у првом реду Вукове, која ни у чем не заостаје за ранијим његовим збиркама „ни по врсности самих песама ни по тачном и одговарајућем распореду". С нарочитом похвалом задржава се на предговору, у ком се говори о песмама и њиховом песнику, о обазривости при скупљању и издавању, с објашњењем неразумљивих речи. „Тим је начином високо-заслужни писац, учинивши све што је могуће за савршеност своје збирке и не пропустивши ништа што би се од њег с правом могло тражити, поставио и другима савршен узор како би требало наше народне песме обазриво скупљати и исправно издавати". Изражава жељу да из следећих збирака Вук не искључи женске народне песме, које би својом љупкошћу и чаром ублажиле монотонију и сувоћу епских. — О Милутиновићевој збирци већ је говорено.

Трећа збирка, Ахацељова с обзиром на саме песме („Нове јалове и неукусне дрљотине некаквог полуученог ткалца и других ђака господина Ахацеља") и на начин којим издавач праве народне песме назива „бестидним, прљавим, мангупским, које је сам паклени ђаво преко својих помоћника у свет избацио и међу људе, као кукољ међу пшеницу, разасуо", споменута је само због тога, да читаоци не буду заведени привлачним њеним насловом.

Помиње неколико дела хрватске литературе, додајући да из хрватске стижу повољне вести о књижевности „која полако, али сигурним кораком напредује". О „Србима латинског обреда у Далмацији" није ништа дознао, само му стижу вести о запуштању народног језика и ширењу талијанског по варошима. 1835. год. извештава с великом радошћу и признањем о Новинама Хорвацким и Даници, првим повременим издањима те врсте у Хрватској, и хвали њихову садржину, а нарочито уредника, који се свестан озбиљности свога позива уздиже високо над уобичајену словенску нетрпељивост и сепаратизам, објављујући у Даници радове на оба наречја, хрватском и „илирском". Хвали такођер намеру о увођењу новог правописа, напомињући још да су „штампа и папир прекрасни, цена јефтина".

1837. год. приказује Бабукићеву „Основу Словнице Славјанске Наречја Илирскога", одличну по садржини, по правцу и циљу веома важну („то је нацрт опште граматике илирске, с циљем да уједини све илирске Словене, како у правопису, тако и у књижевном стилу". Признаје му здрав суд и похвалну вредноћу.

1838. год. наводи најновије књиге илирске, задржавајући се на Кристијановићевој кајкавској граматици (писаној немачким језиком) коју осуђује због противљења Гајевој реформи. Намера му је само обавештење читалачке публике, а никако критика. — Ипак најчешће даје бар сумаран суд.

У другим вестима 1838. год. приказао је *Вукотиновићеве* Пјесме и Приповијетке, назвавши ситне песме најуспелијим. „Те се песме одликују топлином и нежношћу осећања, простом неизвештаченом лепотом стила и неупоредивом љупкошћу или благогласношћу језика у толикој мери да многе од њих могу бити цењене као драгоцени бисери новије илирске поезије". Песмице Вукотиновићеве доиста имају све те врлине у већој или мањој мери, и доиста је штета што недовољно осећање за штокавски акценат тог „најтврђег кајкавца међу Илирима" квари врло често ритам његове нежне, љупке и лаке поезије. Те се песмице могу и данас прочитати с извезном пријатношћу; за оно доба, с обзиром на стање наше поезије, па и језик који је владао у њој, сматране су с правом за илирско бисерје. — Повољно суди и о неким баладама и приповеткама његовим.

Исто тако помиње с признањем и делце грофа *Јанка Драшковића* (Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter).

Помиње и успелије песме штампане у Народној Штампарији.

Код Срба „почиње неко име да стиче Јован Суботић, чије ситне песме, Лира, Срби међу боље стављају". Поменуте су Сербске Народне Новине и Сербскиј Народни Лист Теодора Павловића.

1838. год. јавља се овде с вестима о нашој књижевности Др. Јан Шафарик, синовац Павла Шафарика, „један од главних посредника међу Чесима и јужним Словенима", човек који је заузимао високе положаје у нашој државној служби и просветним установама, па и положај српског државног саветника и претседника Српског Ученог Друштва. — Он не мисли давати детаљну анализу ни критику *Деметрових* Драмских Покушења, хоће само да скрене пажњу словенског света на њих; може тврдити само толико, да ће читалац бити задовољан словенским духом тих дела, родољубивом фабулом, лепотом и истинитошћу песничког приказивања и узорном углађеношћу стила. Последња особина диже их над све остале новије књиге илирске. — Помиње „Угодне Приповиjести", превод А. Руси-а с талијанког. „То су доста срећно изабране моралне и занимиве приповетке, чистим илирским језиком испричани".

Кукуљевићеву драму „Јурај и Софија" није имао целу у рукама; унутрашњу њену вредност зато не може просудити, али „као први покушај младога писца заслужује заиста више похвале, него строго суђење", пошто је дело резултат истрајног вежбања у материнском (књижевном) језику, а издано после дуго оклевања на потстицај пријатеља.

О крањској литератури, управ о „*Крањској пчелици*" (1830. г. — 1832. г.) реферише већ 1832. године Ф. Л. Челаковски,

песник, „који је како уметничку тако и народну поезију свих словенских народа познавао као ни један други песник[1]". То је, изузев онај већ поменути животопис Милутиновићев, уопће прва вест о нашој литератури код Чеха. — Челаковски говори најпре о језику словеначком за који је, у жељи да га научи, по неким књигама судећи мислио да никад неће моћи да се подигне, али је доцније увидио да то није језик самог народа, него „дело неких непознатих однарођених шкрабала, којима би не перо и упијач, него виле и мотика боље пристајале". — За појаву тим пријатнију што је била неочекивана, сматра покретање Крањске Пчелице, која садржи песничка дела разне врсте, већим делом оригиналне радове, доста успеле и по предмету и по језику. — Одавши признање раду књижевника око пчелице, који је тим значајнији што претходника тако рећи ни имали нису, прелази на рад њихов појединачно. Зауставља се на Прешерну, о ком ће говорити више.

Ни о Прешерну, најбољем песнику словеначком, као ни о Његошу није ни једном засебно писано за време читавог овог периода; помињан је, па и то не с довољно признања, само онда где је у вези с предметом морао бити поменут. То се наравно није дешавало с намером, али из тога јасно произлази да су све вести о нашој књижевности код Чеха, осим целокупног рада Шафарикова и можда још по нечег, резултат добре воље и случаја, а не смишљеног и систематског рада на упознавању Чеха с нашом литературом уопће, или с највећим њеним вредностима.

Говорећи о Прешерну чији одлични прилози дају Пчелици нарочиту вредност и украс, и који заслужује да буде достојно поздрављен у реду песника словенских, Челаковски је истакао не само унутрашњу вредност, него и формалну савршеност његових песама, ону особину која ће га учинити највећим виртуозом наше новије поезије. Огледао је своју снагу у песмама разне врсте, наставља Челаковски, и показао свуда исту вештину, исту живост и јединство мисли. Као знак доброг укуса Прешернова сматра и то, што се чувао уобичајеног, за све врсте песама код Словенаца употребљаваног, шестерца (◡ — ◡◡ — ◡). „Поред тога — у колико о том судити можемо — језик је његов чист, једар и прави словенски, стих гладак и звучан". — Тим завршава свој суд о Прешерну обазриви критичар, чије се знање словеначког језика може најбоље просудити по дивним преводима неколико Прешернових песама.

Суду томе, изреченом 1832. године, једва бисмо и данас могли што додати, и доиста је за жаљење што Челаковски у својој великој љубави за све Словене није стигао да се више бави нашом књижевношћу. — Исто су тако добри његови судови о осталим сарадницима Пчелице; врлине и мане њихове поезије

[1]) M. Murko „Deutche Einflüsse auf Anfänge der böhm. Romantik".

добро су уочене. — Међу песмама овде преведеним налази се и познати сонет Прешернов, сатира на абецедну војну, па и Челаковски том приликом говори истим тоном о томе питању, изневши једну занимљиву мисао: да увођење новог правописа, кад буде време за то не треба оставити каквом сухопарном граматичару — „нека буде његовим зачетником какав оштроуман и обљубљен писац, какав Прешерн".

Срдачним речима храбри Челаковски сараднике Пчелице да истрају на свом путу, да их не уплаши никакав сурови Аристарх, ни одрод; публика ће им бити захвална срца земљака, којих ће с дизањем образованости бити све више, и поред њих шездесет и више милиона Словена, који с љубављу на њихов рад гледају.

Познавање предмета, средине и прилике, сигуран суд, јасност у излагању, — живост и лепота стила карактеришу ову оцену песника — критичара.

Јан Гебауер даје исцрпан приказ књиге *Матије Мајара*[1]): „Sveta brata Ciril in Metod" (штампано у Прагу 1864. год.) и Uzajemni pravopis slavjanski, to je uzajamna slovnica ali mluvnica slavjanska (v Zlatnom Pragu 1863—65[2]).

Гебауер износи опширно и прегледно садржину обају дела и пишчеве идеје. Оба дела сматра за стварно обогаћење словенске литературе — прво као историјску монографију, друго као практичну упоредну граматику — иако не верује у остварење његових идеја: увођење грађанске ћирилице код свих Словена; писање књига од општег значаја „узајамним језиком".

У старим Квјетима (1834). под насловом Књижевне вести љубитељима словенске литературе, Вацлав Св. Штулц приказује Качићев Разговор Угодни, заправо доноси само вест о тој књизи с напоменама о јужним Словенима, језику и особинама њиховим, Дубровнику и његовој књижевности. Са жаљењем што се тако мало, па и то посредно, зна о тим одличним делима, говори о знатном броју песника наших упућујући на Шафарика; истиче корисност Качићеве књиге за народ, а нарочито јој се радује због тога што се о Словенима на Драви и Сави и Јадранском Мору тако мало зна, а „срамота је учити се познавању братског народа од туђинаца, који ни језик народа о ком пишу не знају". — Још је за ту тежњу за зближавањем карактеристична напомена да се на књиге може претплатити и у Прагу код двојице књижара и у надбискупској штампарији. — Најлепше суди о Качићеву делу и Шафарик, и устаје одлучно против Фортисовог неповољног суда.

Народне Песме, онај део наше књижевности о коме се најраније, највише и најбоље знало изван нашег народа — и који су с највећим одушевљењем примали и о њему најлепше

[1]) Krit. Příloha Nár. Listům 1864.
[2]) Не налази се у Јелинековој библиографији.

судили туђинци, морале су бити и код Чеха, народа сродног, свесног те сродности и културног, познате, вољене и цењене. Није било од малог значаја у оно време кад се о Словенима знало толико мало, и кад су сматрани за народ варварски, неспособан за културу, појава једне позитивне културне вредности као што су наше народне песме. Али можда баш зато што су свуда због своје чисто књижевне вредности наилазиле на признање, што су, како оне саме, тако и то мишљење најзнаменитијих људи о њима биле опште познате, тој њиховој вредности није код Чеха обраћано много пажње, иако узгред увек помињана и признавана. Више је пажње обраћано на њихову фолклорну вредност, и чланака те врсте има неколико.

Оцену збирке Караџићеве и Милутиновићеве, где се с највећим похвалама говори о књижевној и културно-историјској вредности народних песама, већ смо поменули. Налази се и једна књижевна расправа о епским народним песмама од Гб. (Гебауера?) о којој ће бити говора доцније.

Дра Сигфрида Капера[1]) интересују у српској народној поезији сећање на претхришћанско доба, где су се до данас сачували „стари погледи на однос човека према божанству, земаљског према неземаљском, људи према природи, човека према човеку", сматрајући их као богат материјал за испитивање у том правцу.

J. Шафранек[2]) даје Прилоге за познавање назора југословенског народа на основу српских народних песама. Употребио је, како сам каже, списе J. Радетића (Прилози за познавање југословенских народних песама с етичког становишта), Калинчака и Ситњанског.

Јан Дуновски[3]), у свом чланку Жена у народној песми словенској, даје поред осталих и добру, иако једнострану карактеристину српске жене.

Сви они истичу „одлични леснички дар — — те и најпесничкије гране словенске".

У својој књизи „O písnich a povestech plemen slovanskych", посвећеној кнезу Михаилу Обреновићу, Људевит Штур говори о народној књижевности свих Словена, боље рећи на основу ње и примерима из ње глорификује Словенство. Наше народне песме нису посматране засебно, него с песмама осталих словенских народа служе за потврду особина словенских, које писац у својој књизи износи; из тих особина потекло је словенско песништво, а оно само је опет доказом тих особина. Пишчева је тежња да на основу народног песништва да свестрану слику духовног живота Словена и да докаже да словенска поезија претставља поезију

1) Květy 1867 (не налази се код Јелинека).
2) Svétozor 1873.
3) Květy 1872.

најсавршенију, највише човечанску, врхунац свег ранијег песничког стварања.

Помињући наше народне песме, он налази увек похвалних речи за њихову етичку и естетичку вредност, а поредећи народно песништво појединих словенских народа, прво место и по чистоти словенског духа који у њима влада и по песничкој вредности даје старочешкој, а по том српској, малоруској и руској народној поезији, што — с обзиром на фалсификовање старочешких рукописа — значи српској у првом реду.

У својој расправи „Српске народне песме о Ченгићу"[1]) анализује Гб. (Гебауер!) две народне песме о погибији Ченгићевој[2]) (из Вукове збирке IV) с циљем да укаже на две врсте наших епских народних песама — којима анализоване песме служе као репрезентанти — и да износећи паралелно догађај који опевају прокаже њихову историску тачност. Успева и у једном и у другом, јер доиста постоји врста наших епских народних песама „која црта догађај непосредно, наиме живим описивањем ствари, како се припрема и испуњује, док друга црта исти догађај само у његовом главном делу, самој катастрофи, наиме симболичким и мистичким гласницима објављује нам се на позорници нарочито изабраној оно што се десило на другој позорници одатле удаљеној; постоје такођер и народне песме у којима је догађај испричан с много историског смисла и тачности.

Али ма да су наше народне епске песме по овом предмету претежно историске, што значи да опевају историске догађаје или личности, ипак је сразмерно мален део оних које их износе историски тачне, а још мање је оних у којима реални смисао не дозвољава хиперболисање. Песмама које наводи, Гб. доиста потпуно документује своја запажања о историски тачном излагању и реалистичком приказивању догађаја, само што су то песме из најскорије прошлости забележене, стичући на тај начин дефинитиван облик, из уста савременика и учесника, а не наслеђе векова и што припадају циклусу црногорских песама које се од осталих и разикују баш тиме што у њима нема фантазије...... само извесан трезвен реализам у опису"[3]).

Као нарочиту предност Гб. сматра историску истину у нашим народним песмама; суди их по њој, а не по песничкој истини. — Прву од наведених песама не можемо сматрати „једном од најлепших епских песама српских," нити за једнаку по вредности са спевом Мажуранићевим. На примедбе о том епу напомињемо само толико, да Мажуранићу није био циљ имитација народне

1) Literarni Listy 1865.
2) Песма 58 „Књигу пише Ђоко Маловићу,
Силан Ђоко с каменијех Дужи . . .;"
Песма 59 „Још су двије тице полећеле,
Обје тице, два злосретња врана . . ."
3) Павле Поповић „Преглед Српске Књижевности".

песме, него самостално песничко дело, за које су народна песма и друге вести о догађају послужиле као грађа.

Писац има тачна запажања, али се не слажемо са закључцима и судовима које на основу њих даје.

Осим поменутих вести о појединим писцима, приказа појединих књижевних дела и чланака у вези са нашом народном књижевношћу, има у чешкој књижевности још неколико чланака о нашој литератури, различних, али општијих по предмету. Ту су приказани извесни родови наше књижевности и поједини периоди наше књижевне историје, наша женска литература и делимично наша версификација. Све је то штампано по разним часописима у разно време, чак и један Преглед целокупне југословенске књижевности.

У своме чланку „Жена у европским књижевностима, нарочито словенским"[1]) Мирослав Крајњик помиње и нашу жену. Истакавши најпре с много признања и поноса да је хрватско-српска литература стајала високо као мало која, имајући још у Средњем веку (sic!) једнога Гундулића, Качића, Палмотића и т. д., прелази на савремене, а затим на старије наше књижевнице. Помиње Милицу Стојадиновићеву, која је издала песме (sic!) „У Фрушкој Гори", Драгојлу Јарновићеву, писца успелих приповедака; Ану Видовићеву, чије песме сведоче о жаркој љубави према Словенству; Јозефину Трноградску, талентовану песникињу; Цвијету Зузорићеву, Катарину Франкопанку и Аницу Бошковићеву.

Фердинанд Меншик помиње много већи број књижевница иако говори само о хрватским. У чланку „Хрватске књижевнице"[2]) он је поменуо не само жене које су написале какав предговор или поучну књигу о лечењу стоке, него и оне које су имале за књижевност заслуга или интересовања. За сваку од њих налазимо какву похвалу и више му је тенденција — као и његову претходнику — истаћи културни степен Словена, односно појединих словенских народа, доказати да смо и ми већ врло рано имали нешто, да не заостајемо за другима, ни способношћу, ни културном прошлошћу, и да су криве само несрећне прилике што и данас на пољу културе не корачамо упоредо са осталим срећнијим народима.

У расправи „Огледи метричке версификације илирских Словена",[3]) првој и јединој те врсте код Чеха, полазећи од свог познатог уверења о погодности словенских језика за најразличније метричке и ритмичке облике и од схватања да прозодија на основу квантитета потпуно одговара духу словенских језика, Шафарик износи што је на том пољу код нас урађено, с циљем да докаже да је и наш језик погодан за метричку прозодију, да смо и ми већ имали, па чак и добрих песама с метричком вер-

[1]) Kvety 1869.
[2]) Svetozor 1876.
[3]) Krok 1833 (Ohledy metrického veršovani illyrsckych Slovenuv).

сификацијом. Помиње поједине претставнике наше поезије који су градили своје стихове на основу квантитета и наводи њихове стихове за оглед, као и мане њихове у том послу, дајући прво место Хрватима с Катанчићем на челу.

Колико оваква версификација одговара духу словеначког језика и колико су словеначки стихови те врсте успели, незнајући га не може да суди; али пошто су сами Словенци, „учени зналци свога материнског језика", с том врстом стихова сасвим незадовољни, мисли да ће за неуспех бити криво незнан, невештина и неизвежбаност песника, а не природа самог језика.

О српским стиховима те врсте, уопће о уметничкој српској поезији тог доба, даје сасвим неповољни суд, али уједно и оправдање за тако бедне резултате. -- Мисли да је наведеним примерима доказао не само могућност метричке версификације на језику илирском него да је показао и савршених стихова те врсте.

„Литература тих племена није имање каквог моћног, независног, духовно и морално зрелог народа, него само дело појединих, народу још сасвим неотуђених дилетаната, који су се уздигли из блата свакидашњице, волели свој језик и писали више за себе, своје уживање и забаву, или можда за своју кесу, него за свој народ — али правда тражи да се и код малих народа, чак и код појединаца — мора штедети и поштовати оно што је достојно поштовања".

И тако и овде, као и увек, не само пламеним речима него и доказима, брани нас тај велики Словен и научник пред неразумевањем, незнањем или злонамерношћу туђинаца или оних који су нам најближи. Овај чланак написан је поводом једне неповољне рецензије у Wiener Jahrbücher.

О драми дубровачкој писано је код Чеха два пута; једном само о мистерији,[1]) други пут о драми уопће.[2]) Оба су чланка прегледи развоја драма, односно мистерије дубровачко-далматинске, а карактеристично је да се оба јављају после књиге Армина Павића;[3]) први је у оном делу где се говори о дубровачкој мистерији потпуно зависан од дела Павићева. Очигледно је да су оба прегледа писана не по непосредном познавању ствари, већ на основу туђих радова о истом предмету. Док писац првог чланка, Л. Ј. Прош, једном индиректном напоменом указује на свој главни извор и зависи, могли бисмо рећи, само од њега,[4]) дотле код другог чланка, чији је писац анониман, не можемо указати на дела, којима се писац служио, сем да је познавао дело Павићево. Али да је писао према туђим радовима јасно је већ

[1]) Svetozor 1874.
[2]) Slovanski Svět 1874.
[3]) Historija Drame Dubrovačke.
[4]) Тим се мисли само на део о нашој мистерији.

и по том што износи нека тврђења која би при непосредном, или уопће ближем, познавању ствари била немогућа (да се Палмотић што се тиче духа и мисли — у драмама — диже над Гундулића, да у пасторалама дубровачким учествује као личност и ђаво, да је Робиња кћи краља Угарскога, да Дубравка садржином *личи* на пасторалу и т. д.). -- Најпре даје неколико напомена о положају, оснивању и насељавању Дубровника и о његовој књижевности. Развој драме дубровачке дели на пет доба. Прво доба до XV. века, писци, предмет, обрада и језик непознати; а да је драмске радње било у то доба закључује на основу вести Филипа де Диверсис. Друго доба од краја XV. до краја XVI. века, о драмама црквене садржине, о писцима сплитским и хварским. Треће доба од 1520—1600., о оригиналним црквеним и националним драмама, преводима, пастирским драмама и комедијама, са ширењем и популаризовањем драме у Дубровнику. Четврто доба завршује се земљотресом 1667. године. Пето, доба опадања, завршује се падом Републике.

Наводи знатан број драматичара. Говори о родовима драмским и појединим делима износећи садржину понеких. Држић и Наљешковић стоје неједнако, Гундулићу даје уобичајене похвале, Палмотића слави нарочито. Интересује га у првом реду словенски елемент у његовим драмама; указује на извесну самосталност свих његових драма, на чистоту и лепоту језика. Задржава се и на стиху дубровачко-далматинских драма; такођер даје биографске податке о важнијим писцима, као и некокико напомена о позоришту и друштвеном животу дубровачком.

Пре но што ће прећи на нашу, дубровачко-далматинску, Мистерију, Л. Ј. Прокш, говори о мистерији уопће: због чега, где и каква се јавила, како се развијала, какав јој је циљ и какве мане. Ово је једини случај да је предмет из наше књижевности посматран на компаративној основи, изузимајући ону честу и сасвим опћу напомену о утицају талијанске књижевности на дубровачку. Иначе ова расправа преставља успелу и лепу компилацију. Павићева књига писана с тежњом да се при неприступности самих дела ствари илузија прочитаног и што више података изнесе, богата материјалом из ког многе чињенице иако неистакнуте саме произлазе, садржавајући такођер многа разасута добра запажања, послужила му је одлично. Он је синтетизовао Павићеве разасуте примедбе, судове и запажања, изнео ствари збијеније, прегледније и рељефније, стилски боље и пријатније. С изузетком оних делова који се не односе на нашу мистерију, па чак ни то не сасвим, Прокшова расправа претставља један леп и прегледан извод из Павићева дела, пријатнији за читање, а за познавање ствари можда довољан као и само дело, али потпуно зависан од њега. Нису само запажања и судови, него је иста и драма, исти стихови који се наводе као пример. И Прокш наводи исту драму коју и Павић, да бисмо добили појам о композицији дела те врсте. И колика је та зависност од дела

Павићева, довољно се јасно види кад се упореди оно што и један и други говоре о „Говорењу св. Бернарда од душе осујене“, да би показали композицију наших мистерија, или о хварској мистерији о Јосифу, да би показали првобитну зависност мистерија од библиског текста, иако је зависност још очигледнија кад се прочитају оба дела у целини.

(крај у идућем броју)

Јованка Хрваћанин.

ДЕЧАКОВА МОЛИТВА.

I.

Твом брижном погледу није се сакрила данас
Она мутна дуго скривена суза у очима мојим,
Пак су твоје руке нежне и наборане
Хтеле да гладе мој бол.

Можна су хтеле као у данима мога детињства
Да на молитву склопе
Моје немиром измучене зене.

Ал коме, мајко, да се молим!
Некоћ је радост била вера:
Радост чистих блиставих дана,
Радост процветалих широких поља
И будних сакритих гнезда сред зеленог лишћа.

Сунчане силне планине сад су далеко
Од модрог неба.

II.

Ко несташан дечак, што прстима крхким
Граби плаветило неба, ја сам тражио живот,
јер нисам божанство
Ко сунце што вечито мирно
Бдије над тргањем једара и људи.

Вани су заставе шарене
Лепршале скупа са галебима бучним
Врх лађа што су с пуним једрима
Одлазиле из луке,
А улице су одзвањале смехом.

Због својих нових играчака, мајко,
Заборавио сам молитву твоју
и пошао сам сам и поносит због своје самоће...

О, нисам знао, да је смех људи
исмевање јада
и веровао сам,
да нико на свету не плаче сем тебе.

III.

Гледао сам једном; на плавом је небу —
испивши богзна од куда срећу —
Прозирни јаблан мировао свечан.

Опет сам уснио срећу и клонећ се људи
Хтео сам да живим од боја и ведрине
Ко бели онај облак, који сваке зоре
Блиста пред мојим прозором над морем...

Дуга су била лутања моја!
А једном, кад је сутонска магла
Упијала све ствари (што су без обриса и лика)
Сневале ко душе,
Мајко, хтео сам умрети.

О, зашто нисам умро добар и свет
Ко тихи они сутони,
Окружен тицама и добрим сневањем маслина?

Зашто ми је душа разнежена
Дубоким миром позлаћених ствари
Дочарала нова надања,
Кад је у њима морала бити
Само ова горка суза?

IV.

Увек се сећам једног мучног сутона:
Од сунца је остала само огњена дуга река
Што је палила море и камени насип,
На ком сам у гримизној магли
Гледао жену једну.

А кад се просуше звона,
Ко расути сунчани зраци над уљаним широким морем,
ја сам, разбољен, с дивном слаткоћом,
Што ми је запловила душа,
Преда њу стао...

О, ја сам хтео да у њој оживим снове,
Да у очима њеним целивам вруће
Овај камени крај,
Што бијен ветром и натопљен морем
У ноћима стење,
и кроз њу да заволим људе
и сневам бога.

V.

О, нисам знао, да ћу опет сам,
Гоњен овим немиром тешким,
Што ме тера да живим и умирем,
Овим немиром, који ме распаљен сунцем
Силио да волим облаке и људе,
Који ме пратио из градова у град
Увек са новим надама,
О, нисам знао, да ћу опет сам и здвојан
јурит' кроз вреву и смех
Увек за истим жудњама...

Како је тешко знати, да од целог дана
Не ће бити друго но мало сунца, облака и ветра.

О, нисам знао, да ћу вечери једне
Развучене и тешке ко дуга тескобна цеста,
Пасти пред камени кип Мајке Божје,
Пред којом скроман жижак ко молитва дрхти
и да ћу пред њом побожно шаптати
једну добру заборављену молитву
свога детињства.

Иво Античевић.

ДВЕ ПЕСМЕ.

ЉУБАВ.

Ја више нисам смерни роб
Далеких сабласних Мадона.
У себи носим њену коб
И нешто шапће: она, она...
Она је јава мога сна,
Царица бола и открића.
Са тихом тугом лебдим ја
Над загонетком њеног бића.
Не желим њене ласке — не!
Не жудим њене бледе руке:
Ја само жудим њене сне
И њених болних речи звуке.
И сваки нови поглед њен
Бескрајну тајну ми открива,
И сваки њезин уздах снен
Љубављу болном плаћен бива.

СТРАСТ.

Ја не знам — дал' сам теби драг
Али сам сав у твојој власти,
Залутавши са чуном страсти
У плави твој архипелаг.
И пливам сад од сна до сна,
Осећам нежност, која боли.
О, то је онај бол што воли
Да душу испије до дна.
И сваки тренут, сваки кут
Опијају се телом твојим.
Пред твојом слатком тајном стојим,
Али фатални слутим пут:
У загрљају бити цар
Безумних, неречених сласти
И после, обеснажен, пасти
Пред оскрнављени олтар.
И постати, уз болни крик,
Џелатом своје нежне скаске,
Назревши, скривен испод маске,
Дивљачки, животињски лик.

Ев. Захаров.

ПЕСНИКОВА МАТИ.

Прекрсти руке уздрхтале често,
а неми поглед душе која пати
уздигне тамо где је божји престо,
старица тужна песникова мати.

И болно шапћу усне суве њене
скрушену молбу небесима сурим,
и ћутке језа рамена јој крене,
док ветар шапће хоризонтом штурим . . .

Њена је душа испоснички мека;
она је сама код сулуда сина,
и уздах њезин попут шумског јека
болно се дирне гора и даљина.

Нада јој свака расута је била,
к'о жуто лишће кроз суморне луге; —
мисли су њене облачине крила,
а суза свака стих по један туге!

. . . Ал' данас ништа нит жели ни снева,
ни тиху молбу небесима прати, —
само што каткад нечујно запева,
јадница бедна, — песникова мати.

Радован Лазаревић.

КАТАНСКА БУНА.[1])

Једна пресуда.

За кнезом Михаилом одоше, 1842. г., из Србије његови Министри, повећи број чиновника и доста оданих му грађана и сељака. Настанише се, *привремено,* у Земуну. Готово сви, а кнез Михаило највише, вероваху да ће се убрзо решити питање о повратку кнеза Михаила на Престо. Европске силе узеле су у своје руке питање о *праву* кнеза Михаила, које му је, тренутно, истргнуто из руку.

Али се ствар, која се емигрантима чинила и врло јасна и нимало тешка, замршивала из дана у дан. Европске силе и сувише споре, а и неједнако су гледале на заплете у Србији, те место повратка у Србију, кнез Михаило се мораде повући с границе, дубље у Угарску. Најпре оде у Нови Сад, а после у Иванку.

У Земуну остаде као главни повереник Кнежев, Милош Богићевић. Преко њега су ишли сви послови; одржавање веза с оданим људима у Србији, размештање емиграната и давање потпоре онима који су били без материјалних средстава. Преко њега је ишла преписка Кнежева с консулима држава које су наклоњене биле кнезу Михаилу, нарочито с руским консулом.

На захтев Београдске владе морао се уклонити из Земуна и Богићевић. Уклоњени су и остали емигранти. Као обично, избиле су и интриге међу емигрантима. Богићевић је био многима камен спотицања. Али је он остао увек искрено предан кнезу Михаилу, свакојако из уверења, а и због сродничких веза.[2]) Богићевић је раније био окр. начелник у Шапцу, па онда премештен у Београд, за управника вароши, а потом постављен за помоћника Министру Внутраних Дјела.

Кад је, 1842. год., избио јачи покрет против кнеза Михаила, Богићевић буде упућен у Шабац да прикупи што више оружаних људи и да их поведе Кнезу у помоћ. Још се он није био ни

[1]) По грађи у Држ. Архиви у Београду израђена је ова расправа, од које доносимо један одломак.

[2]) Сестра Богићевићева, Томанија, била је за Јевремом Обреновићем, стрицем кнез-Михаиловим.

кренуо из Шапца, а кнез Михаило, узмичући испред Вучића, стиже под Београд и пребегне преко Саве, у Аустрију. Богићевића затече глас о бегству Кнежеву у Шапцу. Видео је да ни он не може остати у Србији, те стога пређе преко Саве.

По датој амнестији политичким кривцима, врати се и Богићевић у Србију и настани се у Шапцу. Одржавао је и даље везе с Обреновићима. Поверљиви људи прелазили су често из Срема у Шабац и доносили Богићевићу поруке од кнеза Михаила. И он је одлазио у Срем.

Кнез Милош је тешко подносио — теже него кнез Михаило — нови режим у Србији. Да га ослаби, да га сруши, радио је на том стално. Врло тврд на пари, Милош није жалио новаца, кад се радило о поткопавању Престола у Србији. Многи су из Србије долазили староме Кнезу, извлачили знатне суме од њега, да припреме преврат у Србији. Кад се кнезу Милошу учинило да је то заовитан пут, да се на тај начин неће доћи до циља, смислио је да се послужи другим средствима. Управо, други су то смислили, и њему предложили: да се у Србији дигне буна, којој би циљ био збацивање Александра Карађорђевића и повратак Обреновића у Србију.

Млад, школован човек, под кнезом Михаилом чиновник у Србији, сада емигрант, Стојан Јовановић-Цукић подухвати се извођења буне у Србији. О трошку кнеза Милоша, с његовим знањем и одобрењем, Стојан прикупи неку десетину људи, припремајући их да с њим заједно упадну у Србију и побуне народ против Књаза и Правитељства. Њих Стојан смести у Руми, у Срему, а сам је често био у Земуну. Из тих места могао је лако одржавати везе са једномисленицима у Београду и у Шапцу.

Стојан је био жустар и нестрпљив: хтео је да се час пре приступи делу. Стојан је упро био поглед на Шабац: мислио је да одатле почне буна, па ће лако захватити целу Србију. У том уверењу, Стојан је држао да није ни потребно чинити нарочите и велике припреме у другим окрузима. Ни Београд није био довољно припремљен да прихвати покрет за промену династије.

Шабац беше најзгоднији за почетак буне: лако је било прећи из Срема, јер граница није много ни чувана; грађани шабачки одани су били Обреновићима; ту су и угледни Обреновићевци: Богићевић, Матија Симић,[1]) прота Јова Павловић,[2]) Јован Тркић, Панта Ковић. Несумњиво је да су присталице Обреновића биле обавештене о дану уласка катана у Шабац. Нису их, додуше, дочекали на Сави, као што су катане очекивале, али су у вароши наишли на пуне симпатије и потпору грађана.

[1]) Познат више под именом *Црвени Матија*, био је, за владе кнеза Михаила, окр. начелник у Шапцу. По повратку Обреновића, државник саветник, а у једно време био је Попечитељ Правосудија.
[2]) Отац Митрополита Инокентија.

Полазећи из Шапца, преко Мачве, к Лозници, Стојан предаде власт у Шапцу Богићевићу и Матији Симићу. Богићевић приволи Ђуку Стојићевића, окр. начелника, да сиђе с тавана у згради Начелства Окр., где се био склонио кад су катане упале у двориште Начелства. Одведу га Богићевић и Матија кући Богићевићевој, и ту га задрже до сутрадан.

Из Београда се очекивао глас: да је кнез Александар збачен, да је Вучић убијен, да су остали представници власти поубијани, или позатварани. Мајор Новаковић добио је на тај циљ од кнеза Милоша велику суму новаца. Место таквих гласова, у Шабац стиже вест да су начелници срески: Лука Стојићевић и Хаџи-Тривун кренули на Шабац с понеколико стотина људи и да прете да ће запалити варош, ако окр. начелник, Ђука Стојићевић, не буде одмах пуштен. Богићевић предложи својим људима да начелника пусте, ако да обавезу да неће ни према коме терати пизму; а уз то, да срески начелници даду педесет кметова у таоштво, па ако се начелник не би држао своје обавезе, да побију све ове кметове. Али се, због све неповољнијих гласова, који су стизали у Шабац, одустало од тих захтева: Ђука Стојићевић је пуштен, и он се одмах кренуо у округ.

* * *

Влада је предузела оштре мере за угушење буне:
а) дигнута је оружана сила против бунтовника;
б) наименован је Вучић за вођа те војне силе и дато му неограничено пуномоћство за угушење буне;
в) састављен је Преки Суд,[1]) који ће судити бунтовницима.

У ваљевској Подгорини катане су разбијене: неки поубијани, међу њима и вођ им Стојан Јовановић; други похватани, живи. Народ, који је пристао био уз њих, распрштао се.

Преки Суд радио је с највећом брзином. Осуде су биле врло оштре. Казне су извршиване брзо. Све похватане катане, њих двадесет, осуђене су на смрт: „да се убије из пушака, а потом да се тело његово метне на точак крај пута (ту и ту) гди да до истленија пре буде. Саучесници су осуђивани на робију по 1—20 година, с тим „да му се удари 50 штапа кад наступи издржавање казне и 50 штапа кад издржи робију". Неки су осуђени на шибу: „да иде кроз шибу шест (или колико буде у пресуди речено) пута шибу горе и доле између 300 момака с једне и с друге стране[2])". Било је и оних који су осуђени само на батине „по дебелу месу". То су махом слуге и беспосличари,

[1]) Председник Преког Суда био је Глигориј Филиповић, председатељ Суда Окр. Смедеревског; чланови: Јован Ресавац, начелник Окр. Београдског, Марко Дабић мајор Гарнизоног воинства, Живан Маринковић кмет из Палежа (Обреновца), Мијаило Лаловић трговац из Ваљева; деловођ: Никола Христић архивар Књажевске Канцеларије.
[2]) На мртву шибу осуђени морао је проћи дванаест пута горе и толико пута доле између 300 момака, који су га шибали, по голим леђима, свешчицом танких прутића.

(које Богићевић, у својој одбрани, зове: пангалози) а било је међу њима и грађана, који су пљачкали ствари из конака, кад су катане изишле. Један је суђен што је с убијеног председника суда Марка Лазаревића, „скинуо чакшире и једну ципелу“.

Осуђених и кажњених било је на стотине. Од смрада трулих телеса на точковима није се могло проћи путем од Шапца к Лозници. Дошао је на ред и Милош Богићевић. Оптужен је „због тога што је у догодившој се у Шабцу буни, коју је Стојан Јовановић и дружство његово, прешавши из Аустрије, подигли, учествовао и њу потпомагао“.

Саслушаван је Богићевић четири дана узастопце (16.—19. октобра 1844.), а пресуда му је изречена 20. октобра.

Зато што је примао и извршивао наредбе Стојана Јовановића;

што је покушавао да омете долазак среских начелника, који су пошли били у помоћ државним властима у Шапцу;

што није са скупљеним Шапчанима, који су му стајали на расположењу, бунтовнике похватао и поубијао

што је помагао бунтовницима да из касе државне покупе новац и однесу;

што је извесним грађанима заповедио да бунтовнике мирно и лепо испрате;

што је око Шапца наређивао страже, да би спречио долазак војске која би пошла да гони бунтовнике;

што је окр. начелника, Ђуку Стојићевића, у кући својој осамнаест сати под присмотром држао, а није га хтео пустити да прикупи оружане људе и пође за бунтовницима;

што је Алексу Целатовића, из Земуна, који је сутрадан, по уласку катана у Шабац, к њему дошао, и за ког је већ дознао био да је с катанама прешао у Шабац, примио и потом пустио га да утече;

што је Општини Шабачкој предлагао да начелника окружног пусте међу народ, ако да писмену обвезу да неће никога по пизми гонити, а уз то да срески начелник пошље 50 кметова најодабранијих као јемце, које би поубијали, ако би Ђука опет хтео што чинити;

што начелника окружног није пуштао у народ све дотле док није начелник среза поцерског, по његовој поруци, са оружаним људима својим, ушао у Шабац;

што је, потпомажући бунтовнике, принудио владу да прикупља војску и саставља Преки Суд и тим знатне трошкове да чини — Богићевић је крив, и зато је Преки Суд решио:

„да се Милош Богићевић,[1]) почем му се сви дојакошњи декрети и дипломе јавно одузму и он се тако садањег чина лиши,

[1]) Милош је оставио три сина: Антонија, Милана и Михаила. Сва тројица су заузимали високе положаје у Србији, за владе Обреновића; сва тројица су били и министри. Михаило се, по смрти Блазнавчевој, оженио његовом удовицом, Катарином, кћерју Анке Константиновићке. Несуђена жена кнеза Михаила удаје се, као удовица, за свога рођака Михаила Богићевића.

као издаја, сходно смислу точ. 1. и 8. височајше изданог закона од 22. октоврија 1843. године КВ№ 1107/С№ 1162. у присуствију Обштине Шабачке и некога числа сељака *из пушака убије* и тјело његово у пољу Шабачком, к скели идући, ома у земљу укопа. Све пак имање његово, изузимајући само женске и дечје ствари, да се ома лицитандо разпрода и новци Каси Правителственој, у накнаду учињени овом приликом трошкова придодаду“.

Пресуда је донесена у логору код села Меспрана у срезу Посаво-Тамнавском, окр. Шабачком. Преки Суд није имао стално место где је судио, већ се кретао с војском, коју је водио Вучић.

Све пресуде своје Преки Суд је слао Попечитељству Правосудија, а Попечитељство Књазу „зарад увједомленија“. Никоме није ни на ум падало да се мења пресуда Преког Суда. Доношене са знањем и одобрењем Вучићевим, пресуде су одмах и извршиване.

Над Богићевићем пресуда је извршена сутрадан, 21. октобра 1844. године.

Л. Лазаревић.

ИНТЕРЕСОВАЊЕ НЕМАЦА ЗА ЊЕГОШЕВУ ЦРНУ ГОРУ.

Путописи странаца имају двојаку важност за земљу о којој говоре. Они чине за културног историчара махом леп, обилан и ако не увек најпоузданији материјал, и дају уопштену слику једне земље и прилика у њој у извесном добу. Они, даље, дају занимљиве појединости, хватане махом верно, личним доживљајима, и бележене пажњом странца који преко својих доживљаја и запажања хоће пошто-пото да ствара и изводи закључке о читавом народу, степену његове културе, о његовом карактеру, навикама, преимућствима или манама. Они су сем тога, занимљиви и као одраз, као реакција утисака, које једна земља и њена култура чине на странца и његове културне навике. Ако су утисци још бележени искрено и без утицаја површних и погрешних прединформација, онда је вредност таквих путописа несумњива. Али путописи нису увек писани преко утисака и црпени, тако рећи, на терену, па многи зато и чине утисак вештачких компилација. Често се једна заблуда или погрешна кон-

статација стотинама пута понавља из књиге у књигу, јер се само преписује и не проверава критички. Ово је најчешће случај код путописа који хоће да буду што „књижевнији“, и код путописаца који су дошли у земљу с готовим утисцима. Колики је утицај погрешне и површне лектире о једној земљи, може се тек уочити кад се прелиставају дела ове врсте. Ако сам путописац није довољно трезвен и нема способности да уђе сам у ствари, онда ће у једној земљи изгледати све као што је већ речено у књизи одакле су и црпене информације. Тако човек често мора прелиставати читаве књиге док дође до извора какве фантастичне приче или закључка, т. ј. до њеног творца, у овом случају главног кривца за извесну заблуду. У делима немачких путописаца, о којима је овде махом реч, постоји, о томе сам се лично уверио, много тога, да кажемо „опонирања“ изворима из којих су подаци црпени. Немачка честитост и поштење у суду чинили су и овде своје. Немац лако поверује, али се зато брзо и трезни, јер је темељит и хоће све да уочи и схвати у својој битности. Ми мислимо да немачки путописи о Црној Гори спадају у исто време у најбоље, ако не кажемо да су најбољи.

Немци су Црну Гору третирали озбиљно, и озбиљно се њоме бавили. Нису у њој тражили само егзотичност, „оријент“, занимљивост, сензацију, није их к Црногорцима гонила само радозналост, која културног човјека тера да посматра примитивног или одраслог да се занима с неискусним дететом. Иначе, велики део путописа о Црној Гори и нису никакви путописи. Доћи до Цетиња, преконачити у „локанди“, имати за ручак „кастрадину“, видети пар стаситих горштака у живописним хаљинама, нотирати то и надовезати стотине прича и легенда из литературе или маште не чине путопис. Немци се први и буне против таквих књига о Црној Гори. Они су први и притегли, како се то каже, „лагане опанке“ и пошли кроз гудуре Црне Горе да виде и схвате то „чудо“ невиђено, ту земљу где је глава јевтинија од бундеве. Наивност, примитивност и још недирнута чистота једног горштачког племена, где народна песма и народна традиција чине највише културне вредности, где је мачем срицана једна од најречитијих песама јунаштву и љубави према родној груди у романтичној, готово витерској, земљици крша и стења, Немцу, вечитом романтичару изгледало је све и ближе и присније него осталом западњаку. Црна Гора је у 19 веку, о коме овде и говоримо, представљала занимљиву базу духовног здравља, ведрине, неизвештаченог пријатељства, епске чистоте; она је у том стадијуму представљала занимљив анахронизам у веку великих културних импулса. Немци су сретали, или им је бар тако изгледало, да сретају у Црној Гори потомке неког давно изумрлог племена из каквог епа, Нибелуншке песме или Гудруне и да слушају неписану историју њихове вечите борбе. Они су разумели њихово „детињство“ и остали им махом одушевљени пријатељи, често и заштитници и бранитељи.

Али погрешно би било мислити да су немачки путописи о Црној Гори инспирисани само романтичношћу краја и занимљивошћу њеног становништва. Има и таквих, али они чине незнатнији део. Већи и претежнији део представља богат, занимљив, највећим делом тачно запажен и трезвено бележен, једном речју доста поуздан научни материјал за културног историчара Црне Горе.

Откада почиње то интересовање Немаца за Црну Гору за сада не можемо тачно утврдити, страну литературу о томе није код нас, у Црној Гори, нико прибирао и неговао, и многе послове треба почињати изнова. Несумњиво је, међутим, да је веће, можда и најраније, интересовање Немаца за Црну Гору дошло преко Наполеона и његових освајања. Политички значај Црне Горе у сфери Наполеонових планова био је, свакако, први моменат који је Црну Гору увео у шире, европске политичке комбинације. Интересовање западњака за њу и јесте првенствено политичко и из политичких разлога. Тек, касније и кроз политички интерес, јавља се и дубљи, научни; бар тако је било код Француза. Географски положај Црне Горе у плановима источне политике Наполеонове у почетку 19 века и даје Црној Гори одједанпут такав значај да њу хоће да имају као своју базу и Француска и Енглеска и Русија, нарочито Француска. Време од 1806—1813 нарочито је интересанто у колико се односи на интересовање Француза, и испуњено је извештајима, рапортима, мемоарима, разним описима Црне Горе и њених становника — све у културној традицији Наполеонове управе да се земље с којима се долази у додир или освајају, што боље и потпуније упознају. Као синтезу, и ако то у ствари није, ових разноврсних и по вредности неједнаких извештаја и мемоара, објављује 1820 г. француски пуковник и бивши командант Херцег Новог, Виала де Сомиер, своје опсежно дело: *Voyage politique et historique au Monténégro.*

Ма колико ово дело било пуно погрешака, његов значај је несумњив, и треба га подвући. То је први потпунији, и што је врло важно, први лако приступачни спис о Црној Гори на страном језику који важи колико и интернационалан. О вредности овога списа било је већ речи у овоме часопису и то не треба понављати.

То је био, ако смемо тако рећи, један рукав интересовања за Црну Гору у првој половини 19 века, о коме је овде и реч. Други, много јачи, сталан, непрекидан, диктован не само политичким моментима и интересима, него и осећањима љубави и словенске заједнице, долазио је, несумњиво, из Русије. Почетак 19 века је и онако толико пун догађаја и мешања народа с једне, и међународних књижевних упознавања, утицаја, интересовања прошлошћу народа и њиховом усменом књижевношћу с друге стране, да би и иначе, без посредника, интересовање за Црну Гору, и код Немаца, несумњиво морало напокон доћи. Русија

је уз то од почетка 18 века, нарочито од друге половине овога века, показивала велики интерес за Црну Гору и њену судбину. То интересовање било је тако велико и популарно у првој половини 19 века да је могло прећи границе земље и побудити извесни интерес и код других народа па и код Немаца. Сем тога су се наши владари и народне поглавице на својим честим путовањима у Русију задржавали по немачким варошима, нарочито Бечу, и самим тим стварали већ извесни интерес, и ако у врло ограниченом обиму. Владика Сава на пример по повратку из Русије 1744 свраћа у Берлин код пруског краља с намером да му изнесе тежак положај своје земље и добије нешто помоћи, и овај га лепо прима. С истим циљем свраћа и Петар I. у Берлин по повратку из Русије[1]). О живом интересовању које је Његош изазвао својим присуством у Бечу, Италији, Трсту и Петрограду не треба ни говорити.

И трећи, врло важан, можда најважнији и најнепосреднији извор интересовања Немаца о Црној Гори јесте спис Вука Караџића[2]) о Црној Гори и Црногорцима због кога је, изгледа, било помућено пријатељство између Његоша и Вука и који је изашао 1837 г., у доба кад се у Немачкој још држе последњи барди романтизма. Тај спис са оним пуковника Виале чине, свакако, главни основ томе интересовању. Овде не смемо заборавити и један од врло раних, можда најранијих списа о нашем предмету. Мислимо на опширни и брижљиво састављани извјештај о Црној Гори од Маријана Болице, „nobila di Cattaro", који је учинио у својству млетачког чиновника 1614 године, али овај спис није могао имати већег утицаја, јер није био познат.

Да је спис Вуков чинио за дуго главну лектиру Немцима о Црној Гори може се лако утврдити из великог дела немачких путописа о Црној Гори. Да поменемо само два које растављају више од тридесет година. Онај од Хајнриха Штиглица,[3]) рани, по свој прилици најранији, издан четири године после Вукова списа 1839 године, од правог правцатог, и ако закаснелог романтичара, чија се лепа жена, исто тако романтичарска природа, ножем пробола да би својом смрћу инспирисала свога разбарушенога мужа за какво велико дело. Штиглиц, очевидно, пише под Вуковим утицајем и назива себе „захвалним учеником" који своме учитељу само у „ситницама противуречи". Штиглиц је иначе послу приступао с озбиљношћу и жељом да буде што тачније обавештен. Он је, да поменемо само то, искористио до тада мало познати извештај Маријана Болице. Његов је путопис и изашао у истој збирци „Путовања и описи земаља старијега и најновијега доба", где је изашло Вуково дело о Црној Гори. И друго, путопис Густава Раша[4]), из 1875 године који понавља,

---

[1]) Ж. Драговић: Путовање Петра I светог у Русију, „Књиж. Лист" II 69.
[2]) Montenegro und die Montenegriner.
[3]) Ein Besuch auf Montenegro, 1841.
[4]) Gustav Rasch: Vom schwarzen Berge, 1875.

између осталог, да само то поменем, познати опис сенаторске вијећнице и стана, у чијој се једној прегради одмарао — и по неки дугоухиле.

Није без интереса поменути да је годину дана пре Штиглицова пута у Црну Гору, маја месеца 1838, посетио Цетиње и Његоша Фридрих II. Август, саксонски краљ, на своме путовању по Истри и Далмацији. Краљ је имао, изгледа у виду и ботаничка истраживања. Могло би се онда рећи да та посета значи и прво испитивање Црногорске флоре[1]). Овај пут саксонског краља, не знамо у колико случајан, и чиме изазван учинио је врло много да се Немци заинтересују Црном Гором. Сигурно је подстрек више да се и Штиглиц упути у Црну Гору. Потпором пруског министарства просвете кренуо је на ботаничка испитивања по Далмацији и Црној Гори у пролеће 1841 и приватни доцент университета у Кенигсбергу (Königsberg) Др. Вилхем Ебел. У Трсту се нашао са Др. Биазолетом који је путовао у Црну Гору у пратњи саксонскога краља Фридриха 1838 и то путовање описао и издао 1841 године[2]). Ебелу је био главни циљ испитивање по Далмацији, али је он, вероватно и под утицајем Др. Биазолете дошао и у Црну Гору. Са Цетиња је пошао преко Црмнице за Бар. На Цетињу су му причали, саопштава Ебел, да је већ израђена једна карта Црне Горе и да је послата у Праг да се штампа. Ако би се могло веровати овоме наводу, онда би било занимљиво утврдити шта је садржавала ова карта и ко ју је састављао. Ебел је своја научна истраживања и опажања на путу по Црној Гори и Далмацији и саопштио у две свеске[3]).

Овде да поменемо и један не немачки путопис о Црној Гори. Мислимо на онај од Вилкинсона (Wilkinson). Вилкинсон је знаменити путописац и истраживалац старих културних центара Тебе, Мисира и т. д. Путовао је и по Далмацији. У Црној Гори је био 1844, месеца септембра. Вилкинсоново дело о Црној Гори[4]) имало је утицаја и на немачке читаоце, па га зато овде и помињемо. Оно је годину дана, пошто се појавило, преведено на немачки, у Лајпцигу 1849 године. Преводилац, Виљем Линдау, тврди да га је на ово дело упозорио и помагао му при превођењу неки Пољак, Валеријан Красински, који је и сам писао нешто о Црној Гори. Вилкинсон је узимао и интимнијег учешћа у животу Црне Горе. Он се, на пример, много залагао код Његоша да се престане са сечењем глава, те се у том циљу састајао и са Али-пашом Ризванбеговићем у Мостару.[5])

---

[1]) Ровински: Владика Петар II по одзивима страних писаца, „Књижевни Лист", II.
[2]) Relazione del viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838 dalla Maesta del Re Federico Augusto di Sassonia etc. Trieste 1841.
[3]) Zwölf Tage auf Montenegro, Königsberg 1842, 1844.
[4]) Dalmatien and Montenegro, London 1848.
[5]) Ровински: Петар II по одзивима страних писаца, „Књиж. Лист" II.

Још један немачки путопис имамо из прве половине 19 века, то је онај од J. Кола (Kohl)[1]) страсног путника који је обишао многе крајеве Европе. У Црну Гору је дошао у лето 1850 године, кад је Владика већ био болестан. И Кол, као и сви немачки путописци о којима је овде било речи, истичу необичну предусретљивост и љубазност владичину.

Поред немачких, из Његошева доба, нарочито четрдесетих година, имамо и неколико француских, енглеских и руских путописа, бележака или описа Црне Горе и њенога владара, али то нас у овај мах и не интересује више.

Ми смо видели да се нижу спонтано: Вуков спис, 1837, посета саксонског краља 1838, путовање Штиглицово 1839, Ебелово 1841, Вилкинсоново 1844, Колово 1850 године и не узимајући у обзир француске, руске и енглеске путописе и белешке, који у главном немају утицаја на просечног немачког читаоца. Црна Гора на тај начин улази одједанпут и у књижевност немачку поред француске, енглеске и руске. Врло је значајна и, мислимо, не сасвим случајна чињеница, да се о Црној Гори баш у доба Његошево буди на Западу све јаче интересовање. Његош је не само велики песник, него, несумњиво, и први црногорски владалац широких видика и планова за далеку будућност. Његова честа путовања и везе свакако су допринели врло много да се за његову малу, кршевиту и запуштену земљицу побуди интересовање. Његош је, уз то, као личност, био неодољив. Странци напуштају његову собу као очарани и немају речи да то своје дивљење довољно истакну. Ако се по једној личности даду извлачити закључци о једном народу, што је врло често, чак и данас случај, кад је у питању странац, онда је разумљиво и одушевљење и интересовање Немаца за Његошеву Црну Гору.

Ми узимамо Штиглицово дело као почетак јачег интересовања Немаца за Црну Гору и стављамо као основу томе интересовању углавном Вукову књигу, и ако и пре тога имамо на немачком чланака о Црној Гори, нарочито по дневним листовима.

Нисмо у могућности, за сада, да те чланке детаљно пратимо, напомињемо само два-три примера. Из 1808 г. имамо један мали спис, низ бележака о Боки Которској и Црној Гори, од једног аустријског официра, рађен у главном, изгледа, по Боличином рукопису. Годину дана раније (октобра 1807) донеле су Халске Књижевне Новине (Hallische Allgemeine Literaturzeitung) неколико бележака о Црној Гори и Петру I. Године 1832 изашло је у Прагу у журналу „Приручник за ширење географских знања“ (Taschenbuch zur Verbreitung Geographischer Kenntnisse) делце „Скице о Црној Гори“ (Skizze von Montenegro) од Петера аустриског Немца, који, изгледа, није био у Црну Гору него писао по причању другога.

[1]) Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro, Dresden 1851.

Али право, научно, интересовање долази, видели смо, тек у доба Његошево. Тада пада и прво проучавање руда у Црној Гори. У писму од 26 маја 1838 захваљује Његош цару рускоме преко грофа Неселроду што се толико интересује напретком Црне Горе, нарочито што су послали ради испитивања рудног блага инжињера, капетана Ковалевскаго. У септембру месецу исте године јавља Његош Кеселроду да је Ковалевски завршио свој рад испитивања. Овај Ковалевски је необично ценио владику и писао о њему са много љубави и оданости. Посетио је Црну Гору и други пут, у доба књаза Данила.

Кад помислимо још на Његошев рад на законодавству, организацији школа и унутрашњем уређењу земље онда са овим што је речено имамо постављене све темеље који условљавају напредак једне земље.

Рад. Меденица.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

ТРИ НЕПОЗНАТЕ ПРИБИЉЕШКЕ ВЛАДИКЕ РАДА.

На трећој страни (чистој) копије писма Петра I. од 13. фебруара 1828. „Главарима и старешинама и свијема Бјелопавлићима и Пјешивцима" нашао сам једну граматичку лекцију (о интерпункцији) Владике Рада. Владици Раду било је тада једва петнаест година и према томе, колико сам могао досад констатовати, ово је његова прва забиљешка.

Забиљешку штампам онако, како сам је нашао, без икаквих поправака, само што сам „јат" претворио у—је— (—ије—) и што су одбачени полугласи. којих штампарија, гдје се штампају „Записи", нема.

Ова забиљешка гласи:

Точка полажесе на концу периода и когда циела мисл наша без доданија Других реченији разумјети се може. на примјер јавас молим. да би сте сутра к мени дошли. овоје цијели смисл, затосе послие дошли полаже точка.

Двоеточие употребљавасе, когди кто или чужде риечи наводи, напримјер он мие отвјествовао: мение весма жао, да ви к мени дошли нисте, оносе полаже иусриеди великих периодов.

Точка со запјатоју полажесе между различне менше членове, који вси један период састављају, на примјер његова добродјетељ јест само вњешна; он се сам хвали; он је вет многе преварио. Знак овај постављасе такожде имежду два члена, от коих втори изјасњава перваго. Он је достојан похвале; ибоје он нам доста добра створио.

писа раде петрович Његош. На Цетињу 1828.

* * *

На писму Мехмеда Спахије Лекића, забита подгоричкога од 6. октобра (нема године, али је писмо без сумње писано 1842. Владици имају Владичини ови стихови:

Кад је дјело ума син
Тад је послу конац фин
Кад је стариј син од оца
Не гледај му добра конца

* * *

На потоњем листу Исходјашчег Журнала (књиге копија писама) за год. 1839. до 1847. има овај Владичин запис:

„Висина Грађанске ђевојке $1^1/_2$ лакта и $8^1/_2$ цола, или унче, чини $44^1/_2$ унче висина. За писах 13-и Декемвр. 1839".

* * *

У години 1828. на писмима Петра I. има доста записа, управо вјежба пера, Владичиних, титуле разним лицима и т. д., но то је све без значаја. Већ у год 1839. пише Владика Раде копије писама Петра I.

Д. Вуксан.

Преписка Петровића-Његоша с нашим књижевницима.

Петар I. и Симо Милутиновић.

За вријеме Петра I. проборавио је Симо Милутиновић пуне три године у Црној Гори, и за то вријеме нашао сам у Држ. Архиву веома мало докумената, који говоре о њему. У главном, из ових докумената утврдио се дан доласка Симина у Црну Гору, што досад није било познато[1]). Симо је, као што се види из писма Петра I. окр. кап. которском Пајтони-ју од 11. октобра, дошао на Цетиње 5. октобра 1827. Као и сав живот и овај пут Симин није прошао без нарочитих перипетија. Симо је кренуо из Котора за Цетиње 28. септембра, дакле му је за пут, од по прилици 25 км. требало осам дана! Не познавајући пута, а без вође (он је, како се види из писма окр. капетана управо утекао из Котора) залутао је негдје у ловћенским планинама и да га случајно ту није нашло једно чобанче, био би ту сигурно и остао. Отишавши из Котора, а да се ником и не јави, природно је, што је ту оставио и пасапорт и неке књиге и још понеке ствари. Све је то добавио Петар I!, а тако му откупљује преко Гагића пушку и књиге и плаћа дуг у Хали од 60 талијера....

Што је радио Симо код Петра I. не зна се тачно. Каже се, да је био секретар. Истина, његових концепата има, али тако мали број, да се може утврдити, да му је то секретарство било најузгреднији посао. (И кад је написао који акт, није се никад потписивао с титулом „народни секретар", како је то било уобичајено). Да ли је и како је поучавао младога Рада, о томе нијесам нашао никаквих трагова. Баш у овом броју „Записа" штампам једну лекцију Владичину из граматике; можда је она рађена под упуством Симиним!

[1]) Ђ. С. Ђорђевић доказивао је у Просветном Гласнику (за 1892. стр. 504), да је Симо дошао у Црну Гору у другој половини 1827., а др. С. Павловић у својој књизи „Сима Милутиновић Сарајлија" Н. Сад 1893. стр. 19. да је Симо стигао на Цетиње у прољеће 1827. год.

Ипак сам, у главном, ухватио занимање Симино у Црној Гори; он је био неке врсти мировни судија и Петар I. га је слао међу побуњена племена, да их мири и разваћа. О овоме сам нашао два документа из год. 1829. Један је од 5. јуна (писан руком Владике Рада!) којим је послан у Чево, да извиди спор између Чевљана и Бјелица, а други је од 2. јула, кад је послан у Црмницу, да разваћа Сотониће и Бољевиће. Племенски главар Сава Пламенац жали се Петру I. на Сима, јер није дао за право његовим племеницима (Бољевићима): „Да ни кће Симо помоћи у ову, чини ми се ћасмо свршити, но Симо држаше руку све пут Сотонићах...“

Овдје се штампа само једно писмо Симино Петру I., ја их више нијесам нашао, а нијесам нашао ни писама Петра I. Сими, а тих је сигурно било. У осталих шест писама (два окр. кап. которског Петру I., једно Петра I. окр. кап. которском; два Петра I. Гагићу и једно Гагићево Сими) говори се искључиво о Симу, па се овдје заједно и штампају.

Преписка Симина с Владиком Радом изаћи ће у ком од наредних бројева „Записа“.

Д. Вуксан.

I.

Окр. капетан которски Петру I.

2. октобра 1827.

Число 438.

Ваше Превосходителство!

Симеон Милутинович от Биограда, који је пришао прошле недјеље у Црну Гору ко Вашему Превосходителству, има овден један паспорт, који незнам ткому предат, немајући никога који би чинио за њега. Он такођер има разнијех вештих при странопријемници от овога мјеста, које имају бити њему возвратјене. Ваше Превосходителство здјелало милост изчерпати верху ова два пункта његова мишљенија и да би ми била иста објављена от вас; то би ми било удовлетворително, да могу ја благопристојно расположити, колико би било от прилике за то.

Назначујем сувише В. П., да има овдје неколико његовијех књижках, ради којијех требовало би, да он каже име свога Прокаратора за имат их с његовим средством к себе, хотећи он (може бит) возвратит се у Биоград другим путом.

Имам чест возобновит Вам моје усердноје високопочитаније и глубочајшеје благоговјеније назиавајући се

Котор октоврија 2-го года 1827-го
При дну:
Его Превосход-ву Гдну Митрополиту и Кавалеру Петру Петровичу, на Цетиње.

В. В. П. П.
завјештањејши слуга
војевода окружни
Пајтони.

II.

Петар I. окр. капетану которском Пајтони.

29. септембра / 11. октобра 1827.

Пресвијетли Господине!

Симеон Милутиновић, родом из Београда, ради којега сам примио почитајемоје писмо Ваше 2-га числа сего теченија по новому броју писано, није до мене доша него у прошлу недељу на ур у ноћи, то јест 5-и ден истога численија, у маломy животу и находи се данас у постељи, будући осам данах без икаква јела стајао у пустој планини покривеној маглом, не знајући на коју би страну имао окренути за доћи овамо. Ја сам мислио, да је негђе пропао, видећи из Вашега писма, у поменуту недељу ујутро мнoју полученога, да је из Котора перве седмице кренуо, а до мене не доша.

Он Вас моли, што бисте имали доброту наредит, да те његове књижице с паспортом и друго, што му је тамо остало, буде предато управитељу дома мојега Ивану Поповићу, који ће за све, што прими, учинит рецевуду кад тамо дође.

Драго ми је и ову згоду прихватит за потвердит Вам свагдашње почтеније моје с којим чест имам бит

Цетиње
сектебра 29. / октобра 11.
1827.

Вашега П. Г.
покорњејши слуга
М. Петрович.

III.

Окружни капетан которски Пајтони Петру I.

13. октобра 1828.

Число 462 / п.

Ваше Превосходителство!

У пут како овден дође управитељ дома Вашега Иван Поповић, ја ћу се с њим поразумјет за књижке, паспорт и мало вештих овден остављенијех от Симеона Милутиновића, који својим бјежањем из Котора, без ниједнога јавнога узрока, не могаше, но оставит сумњеније, да је он набиљежен, може бит, от какве кривине, и то потверђује његово намјереније от његовога клисања остављенога другђе от самога себе.

Желио бих узнат пут куда ће исти Милутиновић напутит своју ходницу, кад буде за удаљит се он Вашега Превосход-ва.

Ја имам чест отзвати се на препочитајеми Ваш лист, писани 11-га течнога и потверђујем се високим почтенијем и должним уваженијем.

Котор, октоврија 13-го, года 1827-го
При дну:
Его Превосход-ву В. П. Гдну Митрополиту и Кавалеру Петру Петровичу на Цетиње.

В. В. П. П,
завјештањејши слуга
војевода окружни
Пајтони.

IV.

Петар I. Гагићу.

Октобар 1827.

Господин Симеон Милутиновић, за којега сте ми писали, да је намјерен овамо доћи, јест минувшега септебра 25-и ден доша, а како и на који је мучни и ризични начин, то из његова овде приложенога писма усмотрет можете. Срећа је била што га је једно церногорско момче, чувајући овце видјело, и казало једному старцу, који се такођер трефио идући путем, те су га они на уру поћи к мени довели, а иначе би у пустој планини, покривеној (снијегом?) пропао, да га ја нигда не видим. Он је с первога мојега погледа уљега у моје сердце. Писаће Вам да продате његову пушку и да платите, што је остао дужан за напечатаније књижица његових сочиненија, а ја вас молим, да је не продате, него да то платите от мојега пенсиона, а пушку ћете предати ађенту мојему Поповићу, кад тамо дође, којега бих и досад послао, али по неким причинам нијесам мога, јербо ће пушка требовати. Камо среће, да сам оваквога Серба человјека код себе имао, докле ме не бјеше болест и старост оборила. Ја не знам били се икакав други Сербин согласио живјети у Церној Гори како што је наш љубезни Милутиновић сагласан.

V.

Гагић Сими Милутиновићу.

18. новембра 1827.

Предраги ми Пријатељу, Господине Симо!

Мени је веома добродошло Ваше посланије чрез Г. Ивана Спадијера, и сотим више, што сам извјештен, да сте у совершеном задовољству находећи се код обштега нашега Владике: колико сам задовољан, што он Вас има, толико ми је драго, што сте Ви код њега! Ја се надам, да ће се, у свему, моје ожиданије с временом оправдати и да ћу ја моћи с великим увјеренијем рећи: мој предраги Пријатељ Симо оправдао је моје и обште о њему мњеније, јербо је удовлетворио отечественому от њега ожиданију.

Писмо Госпожи Талфи и новце јоште нисам отправио, јербо нисте ми ни Ви нити Господин Митрополит писали, коликоваља послати; дакле по первој прилици пишите ми и Ви и Г. Митрополит опредјељено, колико ваља послати у прајзким новцима, пак ћу ја знати колико ће то учинити у овдашњим фиоринима; овди нејма банкнота и ваљаће у вексељу послати.

Ваше прошеније и писмо Г. Статскому Совјетнику Стојковичу отправиће се ово дана преко Тријеста у Вијену к нашему Посланству и оданде к својему опредјеленију; чека се само прилика одавде по мору до Тријеста. Писмо Г-ну Отцу Вашему, преко Јевте Христича у Кишинев отправио сам, како ћете из овди приложенога рециписа видити. Писмо Ваше, на пријатеље у Тријест, чека само прилику по мору и биће отправљено. Данас получио сам на Ваше име два писма; 1-о чрез Г. Димитрија Владисављевича из Тријеста *распечаћено*, које је от Вашега Г. отца; а 2-о из Глина, по дебелој пошти (јербо је скупо плаћено) от непознатога ми некаквог Петра Поповича; и ево при овом обадва шиљем Вам.

Друге наредбе Ваше приготовио сам, него нејма прилике живе, по којој би Вам послао.

Что се малога Вашега секрета тиче — одговорићу Вам по другој прилици.

О! зашто је распечаћено мени у руке дошло, писмо от Вашега отца, на име Ваше? Зар да ме уплаши, да ћете Ви оставити Црну Гору и оставити Владику! Не! Не! писао сам ја владики, како ваља везати Вас, да би Ви на вјеки у Црној Гори остали.

Ја Вам желим да будете стоиком и постојаним пак онда желим Вам здравствовати и благоденствовати у Црној Гори.

Отговорите ми брже, да могу ја писати и динаре послати Госпожи Талфи, и одма по Божићу жените се Црногорком, која ће Вас совершено срећним учинити и кад се ожените, пишите ми, да се радовати могу Вашој срећи.

Ово су совјети и желанија искренога Вашега пријатеља

Рагуза $\frac{18.}{30.}$ Ноемвра 1827. года.

Јеремије Михаилова Гагича

При дну:
Благородному Г-ну Симеону
Милутиновичу етц. етц.
в Цетиње.

VI.

Петар I. Гагићу.

10. децембра 1827.

Милостиви Государ мој Јеремиј Михајловић!

Писмо Ваше от 16 (28) минувшега Нојемвра писано чест јесам имао исправно получит; такођер и друге два на име Г-на

Милутиновића, које сам њему предао, и он Вам пише, да је остао у Халу Прајзку дужан 60 таљеров, за које Вас молим, да их подмирите от мојега пенсиона, како сам Вам прежде писао, а остали ми и наредни пенсион можете предати ађенту мојему Ивану Поповићу с његовом росписком, којега нарочно шиљем тамо и љубезнејше Вас и честнују супругу Вашу поздрављајући чест имам остат

Цетиње
декембра 10.
1827.

Вашега благородија
Покорни слуга

VII.

Симо Милутиновић Петру I.
18. марта 1828.

‚Владико свети, високопочитајеми обшти благодјеју!

Приближенијем вјековјечно-славна торжества человјеческе смертности, сваки се Христјанин, Сербин, преисполњава духа благодати и славопјенија својега обштега от тми возведитеља Спаса, пак и ја, Вашу свету отеческу десницу цјелујући честитам Вам исти праздник, и на многа Вам љета у здравју још доходио! Равно Вас тијем поздравља и Г-н брат Ваш Сава Марков и Г-н Архимандрит, многа Вам и сретна љета желећи здравствовати. Друштва ради овијех двојице остајем и ја овди о празнику и чини ми се да смијем увјеравати свакога и Вама чисто и право, да могу рећи, да оде Саво Марков одавле, неби за дуго Јосиф обастати могао и сав ови крај, и да се Јосиф макне са мјеста истога куд', нит' би овог' мјеста потрајало, нит' би се народње началство имало ђе на друго мјесто окупљати овако и од ползе овлике бити околини свој, а самим напомињањем добра, правде и поштења частног' и обштега свакоме, когод има уши и чути мари.

Међу тим опет ми се нешто возродило у души мојој и хоћу Вами га предложити на благорасужденје, то јест: како се могбудне прео планинах од снијега, да се ја полахко и тајно дигнем и пођем с којим Ускоком до у Сербију к Милошу сам, да видим очима шта он ради и да ш њиме разговорим мјесто Вас о взаимноме свему, споразумију, содјејствију и јединомислију; пак да Вам ончас објавим, или к Вами се повратив, или Вам написав све обстојатељно, које ако Вам се свиди могли би Ви и подписати и вратит' му, а тако и он друго подписано собом к Вама по мени послати, и све друго што устреба — по обстојатељствам, и нашему народожеланију. — Све нам остало може од мање помоћи бити, нег' ово; а с овијем све на вишу ползу и дику Србства: пак је ово условије и преко и осим сваке пострaнске помоћи, о којој се вазда сумњати даје, већ једна те једра помоћ,

у Милоша милиони новца и фишека и војске регуларне, а у Вас непобједима крепост (град) и народ, чијено је и на саму ријеч све околно; говорим што јест и видим и паштим се набавит' што к томе треба. — Дође ли што с мора, добродошло, дође ли што одовуд' равно и боље дошло!... Не буде ли ни од куда ништа, тад' ми Богу на жертвеник надежду и жељу нашу за обштину Србинства цијелу што учинити — крш нам не гине никако! Славољубије Милоша у ово ће принудити, како год што Вас радо и прерадо народољубије и његова Србинства полза на то саглашава још прије, и вазда Вас готова за се има и вјерна. А што сам Вам рекао за себе, да пођем сам, немојте ништа друго ту подразумјети, кроме ово: да је лакше собразити и предложити мисли и желанија, нужде и поступке устмено једноме уму а једним умом, него двама и трима; више умовах могу само разложити, попросудити, одобрити или одбацити што је произведено једним с једним: ја мним, да је ово барем за наша обстојатељства сходније и приличније Србинству; к томе би ја на овако дјело само с Вама и за Вама пошао!... из Црне Горе. Ваше полномошчно наставленије писмом руке Ваше и Ваш паспорт туда и обратно, придаће ми мојој чистој и племенитој ревности, за коју свим силама и дарима бога добар стојим и важност и вид какав се изискује к' окончању такога народња дјела; Ви ћете мном и у мени дјејствовати, а о ползи обостранској равно, а обште — србске народности ради! Дјело ће Вам доказати, које ако Вам непоћудно буде можете и одбацити, поправити, или допунити чим бољим. Што и како Вам се за нужно свиди написати, молим напиш'те ми само собом за то, да нитко не зна и тражите ми што прије, за то, да сам готов прије и вазда, па како се узможе, да ме ништа не устављa, вријеме лети, а најскупље је од свега; само ми брзо на ово одговор'те, ако ће бит' и сасвим противно, теке да знам што-то решителнога у своје вријеме. Вјерујте ми, да је мени стало за поштеним именом и дугим у народу споменом, и то желим о народу радећи заслужити, које зависи и од мога доба и од мога безпредјелна к народу усердија, којега нигда бити не може сувише, ако је право и чисто и које се свакако показати може мање или више, док је чоек жив и здрав; али особито њег' обстојатељства као на мејдан или на жетве мобу изазивају, пак да што ћу и ја? Сада!..? кад' Србин ако што уради, његова је полза и дика! Ако ли сад кад нам нитко не смета, ни може и смије смести, ако нас и страши собом, ако сад велим пропустисмо прилику и другога молити и свим својим силама себи, та народу содјејствовати! А да кад бисмо већ' боље вријеме и згоду могли себи обећати? Ја вјерујем, пак и законом светим себи полажем, да барем ја морам пратити прилику и посао, којим би се народу своме што боље полезним јавио, јер не могу помислит' и знати да сам му велико што, али особито чим услужио, пак да се тијем довољан утјешавам! Едва сам дужан, што сам био, чинио.

Овјечите владико свети двојним услугама у Србинству своје име! То Вас моли сад и вазда

Ваш Високодостојни Господине

У М-ру Острогу — слуга нижајши и вјечни
18-а Марта 1828-а года. — непремјени почитатељ
Симша Милутинов.

N. B. И правило би Светог Василија понио са собом и Милошу би самоме препоручио, да га о свом трошку пошље штампати у Будим. Ако што имате ново, но и вјерно, молим јавите нам!

ПОСТАНАК НЕЦЕИЈЕ[1]).

(Народна легенда).

Кад је Свети Сава по земљи ходио, где се данас налази Нецеија, дође једну вече у село и ту заноћи. Седели су тако и разговарали до касно у ноћ. У то запеваше и први петли. Свети Сава чувши петла рећи ће: „О благословена тицо, много ли вредиш!“ „А колико вреди?“ почеше га запиткивати укућани и на њихово велико наваљивање Свети Сава означи неку већу суму новаца, рекавши да петао толико вреди. У толико легоше и заспаше. Кад би у јутро укућани почеше да траже петла, јер као да се некуд изгубио. Они су у ствари били заклали петла и стрпали га у бисаге коњу Светога Саве. Кад ко бајаги нигде не нађоше петла, почеше сумњичити светога Саву, да га је он украо и наваљивати да му претресу бисаге. Свети Сава се не противљаше, али на његово изненађење нађе се петао баш у његовим бисагама. Светоме Сави не остаде, дакле, ништа друго, него да плати суму, коју је сам означио. Кад изиђе из села Свети Сава прокле да се то село пропадне, али, и ако се већ био поудаљио из села, опази да се клетва још не испуњава и да село још стоји здраво. Свети Сава сети се, да је у селу заборавио штап и да се због тога не испуњава клетва. Он посла свога ђака да му штап донесе. Ђак пође и нађе штап. Чим је ђак из села изишао, село се онај час пропаде.

За дуго се, кажу, после тога чуо из провалије петао, који је живео све док му је нестало хране, која се затекла у кућама које су се пропале.

(Прибиљежио W.)

[1]) Провалија у Селу Церову, у Пјешивцима, три сата јужно од Никшића. Дужина провалије је неколике стотине метара, а и ширина преко стотину метара.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Издања Срп. Краљ. Академије за г. 1926. — Глас. За год. 1926. издала је Академија пет књига „Гласа“, три првога, а двије другога разреда. У књигама првог разреда већином су расправе из математике, физике, геологије, географије и т. д. Све су ово строго стручне ствари и имају интереса једино за људе, који се баве овим вишим дисциплинама. Другога разреда изашле су три књиге: 65. 66. и 67. (ова за год. 1927.). Књига 65. посвећена је праву и у њој су двије расправе д-ра Томе Живановића и његова приступна академска бесједа (Дуалитет кривичних санкција, казне и мере безбедности.). У књизи 66. три су расправе: а) д-ра Н. Вулића: Неколико питања из античке прошлости наше земље, у којој се говори о Пеонцима, некадањим становницима данашње јужне Србије, затим о ратовању Филипа V. македонског код Битоља, Прилепа и уопште по нашим јужним крајевима. Даље се говори о Октавијановом илирском рату, далматинско-панонском устанку и о Келтима у нашој земљи. б) Др. Илије Барбулеску: О значају румунске филологије за проучавање српског језика и књижевности. Главна теза овог чланка, на који се враћа по други пут г. Барбулеско, је да докаже да је за темељито проучавање славенске славистике потребна румунска славистика. Од особитог интереса је овдје споменути, да се дјело нашег Константина Филозофа о правопису налази и у румунско-славенским зборницима, и да су се његова правописна правила примјењивала све до XVII. вијека у румунско-славенским, а и у чисто румунским текстовима. в) др. Августа Мусића: Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику. С употребом времена код нас се мало ко бавио. Прву расправу из овог подручја написао је А. Вебер у Radu књ. 2, затим Миклошић у својој Vergl. Grammatik d. slav. Sprachen IV. и др. Т. Маретић у својој Граматици и стилистици. Нарочите радове о употреби времена дали су Љ. Стојановић: О значењу и употреби глаголских облика у реченицама и Д. Богдановић: Пораба времена за прошлост. У главном с употребом времена бавио се г. др. Мусић (Rad 112, 127, 134, 138, 140, 142, 172, 184 и 203). У овој радњи у Гласу говори г. Мусић само о употреби времена за прошлост и то

посебно по стилу народне пјесме, св. писма и народне приповијетке. У овој свесци свршена су само времена у народним пјесмама. У књизи 67. наставак је ове радње г. Мусића, управо други дио њен: Времена у Вукову и Даничићевом преводу св. Писма. Друга је расправа Милка Коса: Дубровачко-српски уговори до средине XIII-ог века. У овој дипломатичкој студији говори се о уговорима дубровачке општине са српским државама Рашком, Босном, Хумом и Крајином од 1186. до 1243. год.

Зборник за историју, језик и књижевност. Прво одјељење књ. XIV.—XVI. Књиге XIV. (Стари српски записи и натписи) и књ. XVI. (Стари српски родослови и љетописи) приказане су већ у овом часопису (бр. 1. стр. 52.). У књ. XV. у редакцији д-ра М. Решетара штампан је један дубровачки ћирилски зборник из г. 1520: Либро од мнозијех разлога. Широј јавности био је досад познат мали дио овога Либра, јер је нешто из њега издао пок. Јагић у IX. књизи Кукуљевићева Arkiva (1868). У књизи су у главном чланци из моралне филозофије (о крепости, о истини, о мудрости, о охолости и т. д.), за тим прераде из св. писма и житијара, разне молитве, гатања и врачања. Интересантно је да има и нешто стихова: „Ну мислимо, браћо, што смо — разумимо земља да смо — нут мислимо, браћо, ча смо — размислимо земља да смо" .... и т. д.

У Зборнику II. одјељење књ. 2. је архивска грађа о српским књижевним и културним радницима 1740.—1880. од д-ра Алексе Ивића. Ова грађа покупљена је у главном из државних и градских архива у Пешти и Бечу. Нешто материјала нађено је у архивима српских црквених општина у Пешти, Будиму, Бечу, Вуковару и у Новом Саду. Грађа ради о 45 наших књижевних и културних радника, а највише је о Вуку (с. 178—325), Јовану Мушкатировићу (с. 3—43), Јоакиму Вујићу (с. 131—154), Јоксиму Новићу (с. 364—380) и т. д. У Додатку је грађа о српским писцима и Карађорђеву устанку, о новосадској гимназији, о Матици Српској и о литографском снимку Карађорђева лика. Нас нарочито интересују два документа о Владици Раду (с. 362—363). У првом, 12. фебруара 1837. извјештава полицијска обердирекција министарство да су стигли у Беч Владика Раде и нећак му Ђорђе, и саопштава, да траже визу пасапорта за Париз; затим се говори о повјерљивом друговању с Вуком. Полиција је нашла за потребно да извијести Министарство и о начину живота Владичина и каже: „Nach der bisher über diese Fremden eingeleiteten Beobachtung leben sie auf einem ziemlich grossen Fusse, machten bisher viele Einkäufe an Möbeln, Stöffen, besuchten die öffentlichen Unterhaltungsorte und gaben bisher zu keiner bedenklichen Wahrnehmung Anlass". У другом извјештају од 13. фебруара исте године говори се о Владици и Вуку. Ту је детаљан опис што Владика ради, с ким се дружи, ко га посјећује и т. д. Но из свега тога не може се извући никакав сумњив закључак. Sein Benehmen — каже се ту — und seine Lebensweise sind keineswegs Aufsehen erregend!

Насеља и порекло становништва. I. Одјељење књ. 21.—24. У 21. књ. су д-ра Алексе Ивића: Миграције Срба у Славонију током 16. 17. и 18. стољећа. Материјал је у главном из Ратног Архива у Бечу (Windica), затим из државног и надбискупског архива у Загребу, кабинетског архива у Бечу и т. д. У главном приказана је миграција и живот српских славонских граничара од стварања до укидања вараждинске славонске војне границе и формирања нове осјечке славонске војне границе. Најприје се говори о досељењу Срба из турске Славоније, о односајима славонских Срба и Турака, о статутима, о комисијама, побунама и њеним пошљедицама и о учествовању славонских Срба у аустријско-турском рату 1683.—1699. године.

У 22. књизи је труд д-ра Тих. Р. Ђорђевића: Архивска грађа за Насеља у Србији у време владе кнеза Милоша (1815.—1839.). Навалом Турака у Србију 1813. маса народа је избјегла преко Саве и Дунава. Један дио није излазио из земље, већ се крио по шумама и збјеговима. У октобру исте године Куршид паша објави амнестију и много се свијета врати на своје домове. У прољеће 1815., кад је плануо устанак под Милошем, врати се и остатак емиграната у Србију. Одмах послије тога почео је притицати у Србију народ и из других сусједних земаља српских, у главном из Турске, Аустрије, Румуније, Босне, Херцеговине и Црне Горе. Црногорци су се досељавали у главном у пет округа: крагуjевачки, моравски, подрински, ужички и чачански. У крагујевачки округ, у Белосавце, насељено је 1820. седам црногорских породица, а у Лепеници 1823. Радојица, Милован и Петар (којима се не спомиње презиме. У моравски округ Павле и Мијо Радојевић са својим породицама 1837. год. Овдје је већ било насељених Црногораца, како се то види из акта Исправничества Окружија Рудничког Совјету, гдје се каже да су они ради да се населе „к Дрини у Балевче и Дрљаче, гди им је и остало дружство њихово смештено". У ужички округ населило се 1836. године девет породица Црногораца са 59 душа у срез рачански. У чачански округ доселило се 1823. год. до 120 душа из Бјелопавлића и Братоножића, а 1828. у Карановац до 15 породица дробњачких. Архивске грађе о пресељењу Црногораца у Србију има и у цетињском држ. архиву. Један дио те грађе биће штампан ускоро у преписци Владике Рада.

У 23. књ. су три рада: д-ра Илије Синдића: Дубровник и околина; Луцијана Марчића: Антропогеографска испитивања по сјевеердалматинским острвима; и Андрије Јовићевића: Зета и Љешко Поље. О раду г. Јовићевића изићи ће у којем од наредних бројева овога часописа опширан приказ.

Од нарочитог интереса за нас је књига 24., у којој је рад д-ра Јована Ердељановића: Стара Црна Гора. Етничка прошлост и формирање црногорских племена. Замољен је г. проф. Вешовић, да прикаже ову књигу. Ја ћу само напоменути да ми је жао што г. Ердељановић није имао у рукама моју Владичину Спо-

меницу, кад говори о племену Његуша. Из Споменице (Генеалогија дома Петровић-Његош) види се да је родоначелник Петровића био војвода Његош. Ја нијесам имао доказа па нијесам о томе ни говорио, али сам вјеровао да је овај Његош дошао на Његуше у доба Ивана Црнојевића, можда и с њим заједно. Полазећи с ове тачке, није било тешко рећи да је досељење Његуша испод херцеговачке планине Његош обична легенда. У једној рукописној књизи ктитора и приложника манастиру цетињском, која је писана између 1596. и 1623. године, налази се мало људи с титулом „војвода" (у свем два: војевода Јано Радов и војевода Иван), док су све остало, њих 32, кнезови. Ово значи да је титула војводска била ријетка и да је војвода Његош могао лако натурити своје име и селу и племену. Разумије се, нико не треба да се буни облицима Његуш и Његош, јер је то једно те исто.

Из другог одјељења Зборника изашла је књ. 16., у којој је, по утврђеним већ принципима, учитељ Стеван Тановић описао народне обичаје у ђевђелијској кази.

Ови радови у главном су посао народне интелигенције, учитеља. Да немамо госп. Јовићевића, за Црну се Гору по овом предмету не би ни знало. Кад се сјетимо да су осим неколико крајева, које је описао г. Јовићевић, сви остали неописани, да је ово један захвалан и похвалан рад, и да ми готово у сваком селу имамо по једног или два учитеља, онда је, збиља, за пријекор да ова грађа свакога дана све више пропада и заборавља се. Ми од срца препоручујемо господи учитељима да се прихвате овога посла. Детаљна упуства добиће ко се год обрати Академији Наука у Београду.

Од посебних издања изишле су двије књиге природњачких списа: Котленик, петрографско-геолошка студија Јована С. Томића (књ. 13.) и Прилог изучавању енергетике хетеротерама од Бранимира Малеша.

У збирци филозофских и филолошких списа изашао је Carmen Arvale од Милана Будимира (књ. 17.) и Дубровачка нумизматика (II. дио) од проф. Милана Решетара.

Споменик LXVI. Други разред књ. 52. У Споменику су ови чланци: др. Р. М. Грујић: Конавли под разним господарима од XII. до XV. века; Коста Н. Костић: Грађа за историју српске трговине и индустрије; Мирослав Премроу: Јерменска колонија у Београду; Љуба Стојановић: Неколико старих српских летописа; и Влад. Ћоровић: Један родослов с уплетеним изводом из житија Немањина од Св. Саве.

Српски дијалектолошки зборник књ. III. Расправе и грађа с чланцима Данила Вушовића: Дијалект источне Херцеговине; д-ра Ф. Илешића: „Безјак" и „безјаци"; д-ра Мил. Павловића: О становништву и говору Јајца и околине; Гојка Ружичића: Акценатски систем пљеваљског говора; и Маринка Станојевића: Прилози речнику тимочког говора.

Годишњак књ. XXXIV. Осим особља и прегледа рада Академијина, у Годишњаку је описана прослава стогодишњице Даничићеве с говорима пок. Ј. Цвијића, д-ра Белића и д-ра Маретића. Поред тога су овдје биографије изабраних чланова Мих. Петровића и д-ра А. Мусића, па извјештаји о стању народнога музеја, музеја српске земље и етнографског музеја. На крају су прилози записницима Академијиних скупова и извјештаји са свечаног годишњег скупа.

Д. В.

Мирко Брејер: **Мирослав конте Зановић** (1761.—1834.). (Из књиге: **Антун конте Зановић и његови синови**). Загреб, 1927.

На тридесетак страница испричао нам је Г. Брејер „роман живота Мирослава Зановића", човека несумњиво интересантног и прилично сложеног. „Није лако себи створити суд о Мирославу Зановићу на основи онога, што сам овдје могао изнијети" примећује бојажљиво писац на крају књиге. Мислимо да је ова бојазан у основи сасвим неоправдана и да је она само знак пишчеве скромности. Пошто прочита књигу читалац ће имати пред собом са доста сигурности рађен портре Мирослава Зановића, кнеза, мислиоца, песника, револуционарца, пријатеља светога Петра цетињског и Наполеона, домољубивог Будљанина и отменог космополите. Може бити да је тај портре више цртеж него дефинитивна слика, али све контуре, све карактеристичне црте извучене су сигурно и вешто. Поред познавања предмета књига одаје и несумњиву пишчеву љубав за предмет који обрађује, те се из књиге издваја један симпатичан тон отменог дилетантизма. Цео лук развоја личности кнеза Зановића извучен је у овој књизи, с мањим или већим прекидима и непотпуностима, али до краја и са сигурношћу. Карактер Зановићев, реконструисан по овој књижици, доста је сложен. Образован, углађен, европљанин, одан син свога краја, пријатељ револуционарне Француске, али и пријатељ Црне Горе која брани своју слободу, човек књижевно образован и с књижевним амбицијама, човек поред тога с доста истакнутим кариеристичким и авантуристичким цртама — ето такав је отприлике карактер кнеза Мирослава Зановића, човека који тако потсећа на развијене и разноструке индивидуалности из доба ренесансе. „Према данашњем схватању национализма" које писац узима као мерило, оцена Зановићевог карактера не би испала неповољна. Ако се његова тамновања узму као мерило, видеће се да је он био у том погледу жртва Млетака и Аустрије, што никако не може бацити неповољну светлост на његов национализам.

У књизи Г. Брејера јасно се разликују три одељка у животу Зановићеву: младост, зрело доба и старост. Због недостатка докумената први део је доста непотпуно обрађен. Зановић је своју младост провео у „великом свету“, по Европи, па су и писмени трагови о том животу били недоступни писцу. Добу младости припада, по свој прилици, и Зановићев књижевни рад, коме је писац посветио свега две странице. Можда је требало мало више пажње поклонити саставима Зановићевим, потражити њихове узоре, измерити њихову оригиналност и оценити дефинитивно њихову вредност. Из оно неколико стихова што их је писац навео опажа се несумњив утицај народне поезије, што је карактеристично и за доба у ком је Зановић живео и за самог Зановића који је, иначе, био толико одвојен од народа и по свом животу и по образовању.

Зрело доба Зановићевог живота, доба његових највећих успеха и највеће упливности, лепо је и живо оцртано, као и доба његовог пада, замењивања француског одликовања аустријским редом жељезне круне, доба примања аустријске пенсије и животарења од помоћи својих другова и пријатеља.

У цетињском архиву има релативно знатан број докумената који се, посредно или непосредно односе на Зановића. Из тих докумената могу се учинити извесне допуне Г. Брејеровој књизи. Ево неколико таквих случајева.

1. Зановићев рад „за познатог инцидента због наумљеног намјештења француског консула у Црној Гори“ ставља писац у год. 1807. (стр. 15). Може бити да је питање настало у овој години, али се оно протеже и кроз 1808. У цет. архиву налази се Зановићев акт од 19. јула 1808., којим Зановић у име француске владе предлаже услове под којима би се имао примити француски консул. У црногорском акту, који писац наводи, а којим се одбија примање француског консула, као један од узрока за непримање консула наводи се и врло неповољан избор кандидата, официра Томића, којега црногорски акт назива смутљивцем. У Зановићевом акту од 19. јула 1808. нуде се у пет тачака услови за пријем консула, а један од понуђених услова је и тај да се одустаје од кандидације Томића као консула, „а именован други биће, ма не Дубровчанин никада“. Излазило би, дакле, да је тек после овог акта питање консула могло бити дефинитивно окончано, а не у години 1807.

2. Говорећи о прокламацији митрополита Петра I. Бокељима (стр. 19) писац јој даје датум „12.—24. септембра 1813.“; на цетињском оригиналу ове прокламације забележен је као датум „11. (23.) септембар 1813“.

3. Почетак прокламације, по Г. Брејеру гласи: „Slaveni, — Slavno stanovništvo Boke Kotorske, Dubrovnika i Dalmacije“, па се даље, опет по Г. Брејеру, вели: „Dođe vreme da podignete svoje oružje protivu razrušitelja Evrope i opštega neprijatelja — evo dođe trenutak, da se setite svoje stare slave, slavnih predanja, koja su Vam ocevi ostavili u amanet, a koje je Tiranin bacio pod noge! Kucnuo je čas osvete“. Цетињски оригинал који је доста добро очуван почиње овако: „Obgliavglienje. Evo szgoda Slovinski y waszda Slavni, i pohfalni Narode od Provincia Cotorske, Dubrovacske, Dalmatinshe, (da) szđogovorno ustanemo i prifatimo Oruxje protivu Razoriteglia Sve Europpe, protivu Obstega Nep(riteglia) koji vasse Slavodobitno Junastvo i Poštenje vasse i vasieh Stari pod Noge postavijo, vassu . . . . . . vasse szerkve razorijo, koji je vašha Imuchia lupeskim Nachinom useo, koji je vnogo Famıg(lia) (obes)csastijo, koji je vashu Tergovinu, Navigation y svaku korist zatvorijo — Evo zgoda da vasse Juna(stvo) ponovite — Evo zgoda da vasse Postenje kojeste pridje imali, i kojesuje vaši Stari od 300 god(ina) . . . . li, i kojevije Tiran evo 7-ma godina uzejo i pogasijo — Szadaje Szgoda daga powratite y dobijete“ . . . које Г. Брејер наводи као текст.

Реченице *Kucnuo je čas osvete* уопште нема у тексту прокламације.

Очигледно је да писац у свом наводу у основи није искварио смисао прокламације, али је исто тако очигледно да оно што нам писац нуди као *текст* прокламације више личи на парафразу прокламације или извод из ње.

Исти је случај са завршетком прокламације: није измењен смисао, али оно што писац наводи као текст одступа од оригинала. Према Г. Брејеру у завршетку прокламације каже се: „*Mi smo vojnici*[1]) Vaseg velikog zaštitnika Aleksandra I., Cesara Franca i njihovih saveznika“, док у оригиналу одговарајуће место гласи: . . . „za cherati Svama ujedno Comunskoga Ne(prijate)glia, *a na Slusbu*[1]) nasega velikoga Protectora Allexandra pervago i Imperatora Franc . . .“ Очигледно је да између израза *ми смо војници* и онога *на службу* није, у смислу, никаква разлика, али је исто тако очигледно да је Г. Брејер и сувише лежеран у навођењу, или да је и сам имао пред собом неко рђаво издање ових докумената.

5. Писац је лепо нацртао Зановића на заходу, његове последње ни мало славне године старости, али није упознао још једну епизоду из Зановићевог живота, која лепо допуњује и онако невеселу слику његових последњих година. У цет. архиву налазе се документа из којих се види да је Зановић, не види се због каквих разлога, у једном моменту напустио Боку и нашао се на Цетињу. Својим писмом 11. августа 1820. „число 319 протокола особливога“ которски окружни војвода Пајтони пише митрополиту Петру I. да је дознао да је Зановић прешао у Црну Гору „без повелениех . . полицаискиех“, па моли да му се не дозволи боравак у Црној Гори. Нисам наишао на одговор митрополита Петра I., али да је Зановић збиља прешао у Црну Гору и да је митрополит одговарао на ова писма которског окружног војводе и предузимао мере да се Зановић врати у

[1]) Курзив је наш.

Боку види се из писма Пајтониевог митрополиту од 11. септембра 1820. у коме се каже: „Када су без успјеха попеченија В. П. за нагнат Зановића да се позврати у ову околину, ја објасњуем се В. П. и П. гдству преблагодаран за повеление њему издано да изљезе из Цернегоре, и неостаеми но желание да будем увједомљен кадаће он испунит ово учињеноми извјешчение и да возпознам кудаће он упутит свое стопе". Митрополит је, дакле, узалудно покушавао да на леп начин напусти Црну Гору и морао је прибећи последњим мерама. Кад није помогло „попечение", морало је доћи „повеление".

* * *

Нека је дозвољено поводом ове књижице учинити неколико напомена pro domo sua.

Познато је да Црна Гора, као ни суседни јој крајеви, нема свог историчара. Али исто је тако познато да се дефинитивна, синтетична историја не може јавити пре него се јави материал за историју. Тај материал дају људи који проучавају поједине одсеке из народног живота, поједине важније догођаје, поједине личности, поједине епизоде и т. д. Сав материал, дакле, из кога треба да се појави историја треба да се јави прво у облику монографија, расправа, чланака, прилога или пак у објављивању самих извора историјских. За нашу историју ми већ имамо много посвршаваних послова и број људи који су на њој радили није тако незнатан. Али нико није из тога створио целину, синтезу. Можда је за такав посао још рано, јер су читава доба још сасвим необрађена, али требало би те празнине попуњавати. А попуњавати се најлепше може баш оваквим посебним књижицама, које расправљају о поједином питању, о појединој личности, о поједином догађају. Јер ако се много обухвати, не може се довољно стегнути. Ми у својој средини имамо радника на историји који целог живота раде монографију каквог знатног старијег владаоца, али је још не издају, још не могу да је доврше. То је сасвим разумљиво кад ни они, нити ко пре њих, нису свршили вазда претходних послова, без којих се не да замислити рад на историји. Једна дужа и бурна историјска периода не може се савладати без ових ситнијих претходних послова. И књижица Г. Брејера, као и књига коју спрема и из које је ово само извадак, послужиће историчару као драгоцена грађа. Наравно у колико се писац више ослања на нове, неупотребљаване изворе у толико расте вредност његовом послу.

Може се, дакле, пожелети да се рад Г. Брејера настави и да његов пример не остане усамљен.

W.

БЕЛЕШКЕ.

Prof. Dr. Josef v. Bajza: **Beiträge zur ungarischen Bibliographie über Montenegro**, Budapest, 1927; 8⁰, 37 стр. „Писац је држао, каже се у уводу ове библиографије, у I семестру школ. године 1925/6 на Пештанском Университету предавања о Црногорском питању", па истодобно и скупљао и бележио списе о Цр. Гори. Књижица садржи 308 бројера, од којих 103 посебне публикације, а остало чланци по часописима и дневним листовима. Да би ствар учинио колико-толико приступачном и онима, који не знаду мађарски Бајза је чинио и кратке напомене на немачком. Наведени радови су „различити по вредности", каже он; има међутим ту и тако лаких, новинарских чланака, који и не могу ући у библиографију Цр. Горе кад се она буде радила. Бајза је ипак увим „прилозима" учинио лепу услугу, нарочито што се тиче списа на мађарском. Остали списи, особито они на српском, њих 144 на броју, узимани су по случају, без нарочите системе, често непотпуно и некритично. Они би могли комотно изостати, а да вредност књиге само порасте. Бајза познаје, то се види из предговора, и Валентинелиа и Драговића и Шоћа, па утврђује да њихове библиографије садрже и сувише мало мађарских дела о Црној Гори, и хоће да ту празнину попуни. То је Бајза, видели смо, лепо и учинио, али је књигу увећао за половину српским делима која су, махом, поменутим библиографијама већ била обухваћена. Да је Бајца од њих учинио извесни избор дела, која би у неку руку репрезентовала нашу књижевност и науку о Цр. Гори, и помагала мађарском читаоцу да се што боље и лакше информише, онда би се такав избор могао само похвалити, јер би имао свој нарочити циљ. Овако, књига овим није ништа добила.

И, напослетку, Бајза су, изгледа, гониле на овај посао и личне симпатије према Црној Гори.

Р. М.

Др. Тихомир Р. Ђорђевић: **Коса у јужних Словена.** Загреб 1926. (Посебни отисак из „Народне Старине". У кратком, јасном чланку изнио је у овој књижици г. проф. Ђорђевић историју перчина код нашег народа. Познат добро са свом литературом о овом питању г. Ђорђевић доказује, да су још стари Индоевропљани носили дугу косу. Дугу косу носили су и стари Грци и Римљани; ови потоњи до средине V. вијека, кад су почели, да је подкресавају. И Славени су носили дугу косу; код њих је кратка коса била знак ропства и Чеси су још у XI. вијеку стригли косу својим

слугама. Исто је било и код јужних Славена; има једна биљешка из год. 1443., по којој је на двору деспота Ђурђа Бранковића било много господе „с дугом косом и великом брадом". Из наших крајева спомиње један путописац из год. 1559. да је племе Марковића (које је живјело негдје око Улциња) било „висока стаса и дуге косе". Начин ношења дуге косе био је различан; коса је или спуштана низ леђа (по варошима у Србији); или је везивана у сноп и спуштана низ леђа (јужна Србија); или је плетена у плетеницу (сељаци у Србији); или је сприједа ниско шишана или бријана, а остатак се слободно спуштао (Босна, Стара Србија); или је сприједа ниско шишана или бријана, а остатак плетен у плетеницу (Црна Гора). Перчин и плетеница дуго су се задржали у нашем народу. У вријеме Карађорђево перчин је био обична ствар, носио га је дуго и сам Карађорђе. У Србији се перчин носио готово до половине XIX. вијека. Сељаци, који су о Сретењској Скупштини 1835. долазили у Крагујевац, били су „сви по већој части с перчинима". У доба књаза Данила било је још перчина у Црној Гори. Један члан његова Законика из 1855. забрањује, да људи шишају перчине за мртвима. До данас се дуга коса мало гдје одржала. Крајем XIX вијека било је још у Србији (у смедеревском округу), у Далмацији и у Сријему. Само по гдјекоји човјек с перчином може се данас још видјети у Јужној Србији и у Буковици (Далмација). У књизи су 22 слике, које приказују људе с дугом косом из разних епоха и из разних наших крајева.

Д. В.

НАПОМЕНА. У чланку *Чеси о југословенској књижевности до год. 1877.* покрале су се две грубе грешке, молимо читаоце да их исправе.

I Свеска 2., на страни 75, ред 21 и 22 одозго, место: „у свету неће бити више мрских ратова, он ће дати човечанству владу човечности и мира" треба да стоје оригинални стихови Ст. Враза:

„Последњи ћеш скршит
свету мач крвави,
владат човјечанством
у миру и слави".

II Свеска 3., страна 143, поднаслов чланака није потпун и треба да гласи: По библиографији Едварда Јелинека објављеној у 52 св. Гласника Српског Ученог Друштва.

Уредништво.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Свеска 4 Октобар 1927 Година I

САРАЈЕВСКА „ПРОСВЕТА"

(поводом двадесетпетогодишњице њена рада.[1])

Поникла у једном од најтежих тренутака у нашој културној и политичкој историји, када већи део народа стењаше у ропству османлиског и германског завојевача, а слободне српске државе Србија и Црна Гора, уместо старања о извршењу своје узвишене мисије ослобођења и уједињења своје подјармљене браће, саме преживљаваху једну тешку унутрашњу политичко-културну кризу и једна према другој бејаху у неискреним, готово небратским односима, Просвета је успела не само да се одржи као просветно и културно друштво српско у доба свог постанка, него да касније, у не мање тешким приликама, постане центар политичко-националне борбе, око кога су се окупљали сви национални борци Срби из Босне и Херцеговине. Да би се боље разумео значај улоге Просветине у важним догађајима народног живота у Босни и Херцеговини за задњих тридесет година, потребно је, ма и у најовлашнијим цртама, истаћи ток тих догађаја, јер је удео Просветин у њима необично велик.

Прва борба коју су у Б. и Херцеговини, у недостатку школованих људи, повели напреднији грађански елементи против својих угњетача, била је борба за цркву и школу. Вођена поданички, у строгим границама дозвољеног и са много обазривости, ова борба, поред тога што је допринела црквено-школској самоуправи, привикла је народ на извесну отпорност и припремила га за одлучнију, тежу и далеко замашнију борбу која је одмах затим настала. Академски образовани људи пристижу, и ако у малом броју, стављају се на чело народног покрета, коме дају

[1]) Подаци за овај чланак узети су из јубиларне књиге Просветине издате о прослави 1927.

и шире размере и друкчије облике. Тада се оснива и Просвета. Рад се проширује на народне масе, а борба, организована и истрајна, води се у разним правцима: националном, привредном и просветном. Резултати ове борбе били су сјајни: извојевана су извесна политичка права, национална свест пробуђена је у најтамнијем крају нашем, просветне прилике су знатно поправљене и народ је економски ојачан. На овај начин припремљени су били путеви и указани циљеви рада млађим нараштајима којима је било суђено да, у најновијим данима, енергичније и ефикаснијим средствима, занесено жртвујући и своје животе, извојују свом народу слободу и створе му изгледе за још светлију будућност у заједничком братском животу.

Жариште ових нових идеја и новог покрета, центар свих ових очајних борби за очување народног имена и народне свести од ванредно вешто смишљаних и извођених напада туђина господара, била је Просвета, чије оснивање пада у тешке дане народног живота у Б. и Херцеговини почетком овог века. Мали број академски спремних људи, њих 29 свега, дошли су на мисао да је за постигнуће високих националних идеала потребно основати једно просветно друштво са седиштем у Сарајеву и одборима у унутрашњости Б. и Херцеговине, које је требало наставити започету борбу, разгранати је у свим културно-националним правцима и распрострти је на најшире народне слојеве. После приличног отезања, због прилика које су тада владале, и разумљиве опрезности будућих оснивача друштва, успело се да се прва скупштина друштва одржи у Сарајеву 18 августа 1902 и на њој, поред апела у ком се позива цео народ у Б. и Х. на организацију у одборе Просвете у свим местима, утврди у главним линијама и програм друштвеног рада. Кратко казано, тај програм се састојао у раду на културном јачању народа, које ће се постићи ако се просвете и образују сви друштвени слојеви и, још уз то економски ојачани и национално освештени, оспособе за заједничку борбу у очувању свих интереса читавог народа. Дозвољена од власти као обично просветно друштво, с надом још да ће вероватно повести друкчију, практичнију и лојалнију политику, Просвета је одмах, због настављања и појачавања традиционалне народне борбе, изазвала гнев тих власти који је пратио кроз све време њеног трајања и рада. Просвети су чињене разне сметње од стране власти још од самог почетка њена рада, а када су се, приликом прославе десетогодишњице Просвете 1912, у Сарајеву окупили највиђенији културни и многи политички радници из свих српских крајева (Стојан Новаковић, Јован Скерлић, Г. Љуб. Давидовић — поред осталих), те тако створили „културни конгрес Народа Српскога", аустриске су власти почеле правити још веће неприлике друштву. Напослетку, због свега поменутог и држања у време Балканског рата, Просвета је пред сам Светски рат била проглашена „огњиштем велеиздаје", распуштена и забрањена, а њени главни радници позатварани и суђени. После уједињења

нашег народа, Просвета је обновљена и свој културно-просветни рад наставила је са истом вољом и истрајношћу проширивши га и изван старих граница Босне и Херцеговине.

Да би постигла циљ и остварила свој задатак, наиме помогла културни и просветни напредак српског народа најпре у Босни и Херцеговини, а затим у целој нашој земљи, Просвета је своју делатност управљала у два правца који су прилично јасно обележени радом пре и после уједињења. Основана с циљем помагања Срба-ђака у школовању у средњим и вишим школама, Просвета у првим годинама свога рада највише и делује у том смислу. Али већ одмах она проширује свој делокруг у области помагања појединаца: поред помагања сиромашних ученика, она помаже и сиромашне шегрте у изучавању заната и трговине с циљем појачавања грађанског сталежа српског. Затим иде још даље у свом културном настојању, и поред помоћи коју пружа појединцима, Просвета се стара о културном унапређењу прилично мрачних и неписмених народних маса оснивајући прве течајеве за неписмене, организујући сељака у земљорадничке задруге, стварајући нарочите књижнице, објављујући путем штампе разне поучне саставе и организујући поучна предавања са сликама и без њих. Последњи рад Просветин на пољу просвећивања одраслих је школа за сеоске домаћице, чиме је знатно помогнуто културном подизању заостале жене са села. Овај свој национални, хумани и културно-просветни рад Просвета је наставила и после уједињења, али с том разликом што, због измењених прилика, с правом сматра да је пречи посао култивисање и просвећивање масе него појединаца, те, сада у својој слободној држави, томе послу и посвећује више труда, не делећи при том државље ни по вери, ни по племену, ни по ранијим границама. Циљ јој је сада просвећивање читавог народа и самим тим стварање и израђивање своје југословенске културе, те помагање опште човечанске цивилизације, пошто је борба за очување народне свести и стварање своје слободне државе успешно завршена.

Да би замашност Просветина рада у горњим правцима била још очигледнија, ми ћемо се послужити неким статистичким подацима. За 21 годину, колико је Просвета стварно деловала, њеном стипендијом свршили су разне велике школе 124 студенте, а разне средње школе 470 ученика. Да би помагање средњешколска омладине било правилније и да би одговарало боље и васпитним циљевима, Просвета је за ђаке средњих школа оснивала ђачке домове, у којима се они, богатији уз извесну таксу, а сиромашнији потпуно бесплатно, осећају као у свом родитељском дому. Таквих ђачких домова Просвета данас има 12: три у Сарајеву (један за мушку и два за женску децу), два у Мостару, и по један у Тузли, Бања-Луци, Гацку, Фочи, Бос. Градишки, Брчком и Бихаћу. Стипендије и друге помоћи школској омладини у циљу њеног духовног и физичког подизања стале су Просвету замашну суму од зл. круна 885.532·21 и дин. 9,023.504·75 за 21 годину рада. —

Просвета је прилично припомогла подизању заната и трговине и стварању српског грађанског сталежа у Босни и Херцеговини одашиљући шегрте Привреднику у Загребу, дајући им разне помоћи и помажући шегртски дом у Сарајеву. Овај рад Просветин није онога обима као ранији, али ипак помоћу њеном отправљено је на занате и трговину 1259 шегрта.

Помажући појединце у школовању и усавршавању у занатима, Просвета је знатно ојачала народну интелигенцију и српски грађански сталеж, и сад јој је тим лакше било отпочети са својим културним радом у народу. Просвета је одмах прегла да сељака најпре привредно ојача организујући га у земљорадничке задруге, да после лакше врши друге културне утицаје на њега. Од 1907, када је Просвета помогла оснивању прве земљорадничке задруге у Б. и Херцеговини, па до средине 1911, када је основан савез српских земљорадничких задруга, Просвета је имала тако рећи својих 135 задруга, што ју је стало лепе суме од близу педесет хиљада зл. круна. — Врло важан је рад Просвете на сузбијању неписмености у Б. и Херцеговини где је било до 90% неписмених. После дугих сметњи од стране аустриских власти, Просвета је с овим послом могла отпочети тек 1910, када је за одрасле неписмене израдила свој нарочити буквар који је најпре дељен бесплатно, а после имућнијима за врло ниску цену. Поред овога Просвета је за аналфабете оснивала и помагала течајеве који су прилично успевали, јер су сељаку били мили (на испите су долазили у великим масама са заставама), а тако исто није мали удео Просветин у подизању писмености код наших војника за време одслужења рока. Сама Просвета одржала је 578 таквих течајева, у којима је научило читати и писати 12.425 аналфабета; помогла је пак до близу 500 других течајева у којима се научило читању и писању око педесет хиљада неписмених; народу је разделила својих буквара 81 хиљаду примерака. — Овај рад на просвећивању одраслих, започет аналфабетским курсевима, постепено се, према приликама и могућностима, допуњавао публикацијама, потребним онима који већ знају читати, и другим издањима. На прво место долазе Просветини календари и алманаси са богатом садржином од наших најбољих писаца; затим Просветина Библиотека (13 свезака) — популарно разрађена питања из нар. живота, историје и др.; онда пет свезака књига за народ. Као своје органе Просвета је имала лист „Просвјету" и „Гласник Друштва Просвјете"; први је излазио до 1914, и сада свакога месеца излази само „Гласник" као званични друштвени лист. — Трећа грана рада на просвећивању одраслих су Просветине књижнице удешене по типу јавних књижница код других народа. Посећивање библиотека и послуга књигама у њима је за свакога бесплатно, а служе научном, моралном и националном циљу. Поред централне библиотеке у Сарајеву са 19.428 књига, Просвета има 11 филиала централне библиотеке опет у Сарајеву са 4.307 књига, 100 сталних књижница у толико исто места са 21.388 књ., 43

покретне књижнице (које према потреби иду села у село) са 4.072 књ., и једну дечију књижницу са 200 књ. Свега Просвета има 156 књижница у 144 места са 69.833 књиге са дупликатима (без дупликата 51.139). — Четврта врста Просветина рада на просвећивању народне масе и одраслих уопште су популарна предавања која Просвета приређује, заправо само после уједињења јер раније није било средстава, по мањим варошима и селима. У овим предавањима популарно се обрађују разни научни предмети и говори се о свакодневним потребама нар. живота, а држе се просто, с пројекциским апаратом и с кином; последња су најуспелија и народу најмилија. Таквих популарних предавања Просвета је до сада организовала 1055 у 381 месту (чувени руски проповедник Григорије Петров сам их је одржао 549 у 198 места), а слушало их је око 125 хиљада слушалаца. — Увиђајући тежак положај и заосталост наше жене на селу, Просвета је (ни у ранијим својим помоћима Просвета није правила разлику између жене и човека) почела радити на културном њеном подизању преко школа за сеоске домаћице (Просвета даје сав инвентар) уз помоћ државе (она даје учитељицу) и мештана (просторије, огрев). Таквих школа Просвета је одржала 15, у којима је свршило 196 ученица.

Као што се из овог кратког и површног излагања види, Просвета је извршила једно велико културно-просветно и национално дело подигавши на знатну висину степен образованости нарочито света у Б. и Херцеговини и припремивши га за велике догађаје који су га ускоро очекивали. Заслуге Просветине ту су неспорне и од огромног значаја. Цео овај велики посао Просвета је могла успешно вршити благодарећи у првом реду својој здравој идеји, а затим својој ванредно доброј организацији, дарежљивости племенитих људи и свести српског народа који ју је оберучке прихватио и свестрано помогао. И данас, када је потребно највише помоћи народу у његовом културном и моралном обнављању, отворити му нове видике и изгладити све неспоразуме, нужно је да Просвета настави свој досадашњи благотворни рад. Успех јој је несумњиво осигуран, јер за собом има своју сјајну прошлост и богато искуство, а народ који је свету показао толико стваралачке моћи и духовне снаге и у најтежим часовима, неспорно ће је обилато помоћи.

И. Зорић.

ЧЕСИ О ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ЛИТЕРАТУРИ ДО Г. 1877.

(по библиографији Едварда Јелинека објављеној у 52. св. Гласника Српског Ученог Друштва).

(Крај)

Многобројне су, разноврсне и неоцењиве заслуге П. Ј. Шафарика за нашу књижевност и наш народ. И да није написао ништа више осим своје „Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten" која претставља први покушај његов у том правцу, дело најмање оригинално од свих његових радова, њена би појава била и остала од епохалног значаја за нас и нашу књижевност. То дело, које је изашло 1826. год., први покушај да се изнесе историја језика и књижевности свих словенских народа, било је од значаја и за остале словенске далеко напредније народе од нашега, а једва да се може и оценити значај његове појаве за нас у доба кад су наше књиге и рукописи лежали забачени и непознати не само ширим слојевима него и најученијим људима тога доба, у опасности да заувек пропадну, неприступни и непознати; кад никоме код нас ни на ум падало није да изнесе, не свесловенску, него и књижевну историју свога народа, или бар једне провинције.

У доба кад ни сами нисмо знали што смо имали ни што имамо, кад познавање није прелазило не само племенске, него често пута ни провинцијалне границе, Шафарик је проналазио — тај израз није претеран — дела забачена и непозната, прикупио својственом марљивошћу све што се у оно доба знало о нашем језику и књижевности, дао прво систематско дело о ономе што смо имали и што имамо, и тако сачувао многе споменике наше књижевности и културе, пробудио у нама понос и свест о књижевној прошлости нашој, указао путеве за рад у том правцу, извео нас из мрака незнања и непознавања међу осталу словенску браћу, а с њима заједно пред културне народе Европе.

Вредност његова дела самог по себи нећемо просуђивати; није то историја књижевности у данашњем смислу те речи. Дело Шафариково — као што он сам каже, с више скромности но што одговара његовој савесности, вредноћи и научном духу — намењено је студентима и љубитељима свога језика и књижевнсти, да не буду као до сада у том раду остављени сами себи. Желео је да им буде вођа на мучном путу који је сам прешао у младости — Шафарик је био доиста „и сувише убеђен у ништавило творевина људскога знања", као што је умео и да оцени потребу рада и напора, који и поред лутања, грешака и заблуда указују циљеве, крче путеве и јединн стварају напредак.

У том свом делу, указавши у најкраћим цртама, њему својственом прегледношћу и савесношћу, на изворе о пореклу, седишту и делима старих Словена, приказавши (опет с указивањем на литературу о предмету) религију, обичаје, културу и језик њихов, показао је да су имали и у то време извесну културу и да су Индоевропљани, (чињеница у оно доба веома оспоравана). Долази, обележивши с неколико реченица судбину појединих словенских народа до треће десетине XIX. века. Дели Словене (по оном што је битно за класификацију народа у групе, по сродности језика и обичаја) са Добровским и Копитаром, на југоисточне и северозападне; прве дели на Русе (Руси и Русини) и Србе (Бугари, Срби, Босанци, Црногорци, Славонци, Далматинци), Хрвате и Словенце. Подела је ова сасвим разумљива кад се узме у обзир да је Шафарику при класификацији као главно мерило служио језик и кад се помисли што се у оно доба знало о Бугарима.

После тога општег дела долази историја језика и књижевности појединих словенских народа. Дело ово, које је и сам Шафарик сматрао као покушај, желећи да после њега дође дело потпуније и савршеније, претставља резултат великих напора кад се узме у обзир што му је стајало на расположењу. Године су протицале а дело боље и потпуније није се јављало, и несамо то: Шафариково је дело остајало и даље једино у својој врсти. У овом делу које претставља само нацрт где аутор није много пазио на оригиналност (у складу с његовом наменом) али — савестан као и увек — наводећи изворе или указујући на њих претставља клицу свега доцнијег рада Шафарикова. Све што ће доцније разрађивати и засебним исцрпним делима и чланцима, с умноженим знањем и искуством, навештено је овде. Цео Шафарик са свима својим идејама, тежњама, погледима и особинама обележен је овде.

Али ако се заметак идеје за сва будућа његова дела налази у овима, једно од њих „Историја Југословенске Књижевности" наслања се директно на њега, односно она претставља само део једног недовршеног дела, нове историје књижевности свих словенских народа: првобитни, иако по својој важности драгоцен, покушај Шафарик је хтео да замени дефинитивним делом. Пошао је одважно некрченим стазама, не презајући пред запрекама, с дивном и племенитом мишљу родољуба и научника: „у чему ми данас не успемо, успеће, ако Бог да, сутра или прекосутра наши потомци; а ипак, ако дело треба једном да буде свршено, мора бити започето[1]". Он је почео и започео је сјајно.

Ову нову историју књижевности свих словенских народа Шафарик није довршио, него само један део, па ни тај није издао за живота, и тако је Историја Југословенске Литературе била исте судбине с многим научним делима његовим, која су

[1]) Myšlénky o starobiti Slovanu v Evrope.

по многогодишњем напрезању и марљивом истраживању ипак остала недовршена, дêлом зато, што су га нови задаци звали на друго поље рада, дêлом зато што се никад није могао одлучити да дâ из руку оно на чем је још какав недостатак запажао[1]". Што је најпре израдио део о нашој литератури, произлази — како он сам каже[2]) — из његова географског положаја: живећи извесно време у нашој средини међу обиљем, иако непознатих и тешко прступних, књижевних споменика (при потпуном неинтересовању средине за њихов значај), он је сматрао тај рад за своју прву дужност.

Та историја наше књижевности, различна је у многоме од данашњих, иако је рађена по онда најмодернијем начину, библиографском. Ту није давана карактеристика саме књижевности и појединих њених периода, органски њен развитак, услови за развој, дизање и опадање, утицаји; књижевност уопће није посматрана као целина, већ као низ података о писцима и делима, набрајање и опис њихов, некад с оценом, некад и без ње. Побројени су најпре писци, па књиге хронолошким редом без обзира на покрајине и азбуку којом су дела писана. Главно је тежња: дати што потпунији број писаца, и штампаних и рукописних дела, без обзира на њихов значај и вредност, неки пут само име пишчево или наслов књиге ако ништа друго није познато. Књижевност се узима у најширем смислу речи, наводи се све што је штампано без обзира на садржину. Најпре су побројани писци хронолошким редом, дани биографски подаци, каткад истакнут значај или изражен суд о њима. Књиге су побројане истим начином, али су груписане по предмету. Ту је најпре опис самога дела (издање, формат и т. д.) и — ма да не увек — суд о њима. Ти се судови неки пут разликују од данашњих, у подацима има извесних нетачности и непотпуности, већ према резултатима испитивања и познавању дела у оно доба, али већина судова донесених на основу директног познавања ствари остаје дефинитивна. Поред тога је, у духу времена, велика пажња обраћана споменицима значајним за проучавање језика.

Иначе је само дело грађено на широкој основи: Изнесена је политичка и културна, па тек онда књижевна историја. али свако засебно, без нарочитог истицања по књижевност значајних момената и појава, без довођења у везу са развојем саме литературе. Главни је циљ био, дати што више материјала. А колико је било знања и познавања ствари код Шафарика у то доба, свједочи најбоље његово већ поменуто писмо у ком говори да је задовољан с множином дела на српско-хрватском језику написаних и штампаних, о којима ни најученији људи, Добровски и Копитар — и не слуте, иначе Копитар заиста не би написао

[1]) Писмо П.

[2]) Jos. Jireček: Предговор Шафариковој „Geschichte der südslavischen Literatur".

да се све илирске књиге налазе у Цојсовој библиотеци (а то није ни стоти део), а на другом месту дословно: „Die Slavonier, wie ihre leiblichen Sprachbrüder, die Dalmatiner, schreiben zwar seit 300 Jahren, dann und wann, etwa jede Generation einen Brief oder gar ein Buch".

По одласку из наше средине, Шафариков је рад упућен другим правцем, али интересовање за нашу књижевност ипак није престало; постао је првим референтом за наше књижевне ствари, и његов преглед југословенске књижевности наслања се на његову историју као органско продужење. Исти је метод, исте особине у раду, и само једна, али врло значајна разлика: преглед је пропраћен значајним уводом, а свака од наших племенских књижевности закључком, и баш ти делови претстављају у малом оно што чини једну данашњу историју књижевности. Не знамо колико је наше мишљење основано, али узевши у обзир да је тај преглед писан мало времена по завршетку Историје, убеђени смо да би Шафарик да је дело завршио и сам издао, и њега пропратио једним значајним, бар општим, ако не за сваку књижевност засебним, уводом.

Најобимнији рад Шафариков о нашој књижевности на чешком језику претставља његов „Преглед најновије литературе илирских Словена", штампан 1833. у часопису Чешког Музеја. Довољно је задржати се на њему, па упознати Шафарика, Словена, писца и научника.

Већ увод нам показује Шафарика чешког Словена, просвећеног и опрезног, али и некадашњег песника и Словака топлијег срца; јасно нам оцртава научника. — И овај преглед „који садржи само пуко набрајање имена писаца и наслова њихових књижевних дела, никако критичку анализу саме књижевности" и за којим треба да дође на ред анализа појединих одличнијих дела, претставља, као и сви његови радови, један од најбољих прилога о нашој књижевности код Чеха.

Писан с великом савесношћу и обазривошћу, с вођењем рачуна и о делима рукописним и онима која су тек у раду, с циљем да се изнесе што потпунији биографски и библиографски материјал, овај преглед има и других вредности но што му их даје скромни његов аутор: проткан је сигурним судовима о знатнијим писцима и делима, дан је правилан суд о стању, потребама и општој вредности наше литературе, изнесени исправни погледи у питању језика и правописа, истакнут значај правилног решења тог питања за литературу. Чешка публика, којој је преглед и намењен, добија из њег јасну слику и правилне погледе на књижевни рад и прилике код нас; скупљени материјал може да послужи историчару.

Књижевност дели на хрватску (кајкавску), на литературу католичких Срба или Илира — Далматинци, Босанци и Славонци, на литературу „Срба грчког обреда" и на словеначку. Сваку посматра засебно. — После неколико напомена о Хрватима,

њихову језику, најстаријим споменицима (где се одмах показује његова критичност) и књижевности хрватској до 1820. године, прелази на набрајање „њему познатих писаца“ (с том научничком обазривошћу срећемо се код њега увек); ипак готово све важније писце и књижевне појаве приказује одмах, јасно и изразито иако укратко. Из самог тог набрајања — како он сам каже — јасно је ко су писци, о чему пишу, где се и у колико броју њихова дела штампају (Шафарик наводи годину, место и број издања, формат, број страна и т. д.); али он се није задржавао само на томе, иако би већ и то било довољно да се добије слика у ком се правцу књижевност развија и креће, какав је укус и духовни ниво писаца и публике, што се највише тражи, што се одржало.

Учинивши с великом пажљивошћу замерку једностраности хрватске литературе, која се кретала скоро искључиво на религиозно-моралном подручју, истакавши недостатак поезије и забавних списа за народ као и критичког рада на језику, Шафарик није хвалио оно што није за похвалу, али је свакоме признао и најмању заслугу. Није остало незапажено ни оно још довољно неизражено, али осетно кретање у хрватској средини, из кога ће се убрзо развити она првенствено национална, али уједно и литерарна обнова коју називамо Илирским покретом.

Као пример језика, стила и правописа наводи Врховчеву „Pleszopiszen“ показавши и тиме велико разумевање ствари и тежњу за документовањем: читаоцима је дана прилика да се сами увере о оном што им се говори, а „виђено“ помаже опису, осветљује га, лакше се разумева и памти. — За Илире који пишу латиницом Шафарик предлаже чешки правопис као најподеснији, показавши на паралелним примерима његову рационалност, што је доскора Гај и усвојио с малим изменама.

И „литературу католичких Срба или Илира“ прати потребан увод и објашњење о језику, азбуци и правопису којим се служе, о разликама у том правцу међу њима и „Србима грчке вероисповести“, о међусобном њихову непознавању и мржњи, потеклој из религиозне и политичке подвојености, што је спречило књижевно јединство ових племена. — Литературу далматинску прелази од 1800. године, због малог броја књижевних дела, босанску и славонску од 1820. године, с најкраћим поменом претходне књижевне радње у тим провинцијама. Било због тога што је ову књижевност уз српску најбоље познавао, било због далеко већег значаја појединих писаца и дела, Шафарик овде још више надмашује свој програм: набрајање писаца и дела; износи биографска дата, дела штампана и рукописна, најчешће и карактеристику писца и оцену важнијих дела. Врло концизно дани су сви подаци и оцене: све је упрошћено, сведено на најбитније ради краткоће и прегледности, не губећи при том од садржајности и рељефности. И овде је огорчен недоследношћу и неспретношћу правописа, због чега ће и најбоља дела остати непопуларна код осталих Словена. Пример из Гундулићеве „Аријадне“ показује

јасно колико је разложан гнев и жаљење Шафариково. — С не мањом оштрином говори о незрелости књижевних дела „Илира грчког закона“ и о њихову ненародном језику, о неозбиљном схватању литерарног и научног рада код њих. Песмом „Леда“ из штампане збирке Ј. П. коју је превео на чешки заменив у чешком преводу све ненародне речи оригинала одговарајућим речима из разних словенских језика, дао је класичан пример не само нечистог, него и неукусног и несварљивог језика већине писаца оног доба. Радном и ученом Шафарику доиста се није могла свиђати лакомисленост и својевољност често пута сасвим неталентованих а претенциозних писаца. Он то и показује с довољно оштрине нарочито кад се тиче научних дела. Тај део наше књижевности прелази од 1825. (пошто је велик део списа побројен у његовој Историји 1826.), с оправданим, али неки пут релативно претераним оштрим замеркама. Разлог томе налазимо у бољем и дубљем познавању тог дела наше књижевности и прилика наших. Суд је његов о вредности писаца и дела и овде исправан, иако за бедно стање српске литературе оног доба има и других узрока сем младости и недоучености писаца. Свакако да су те чињенице погоршале ствари, али књижевност и без тога не би била боља: њена би вредност остала каква је, иако не би било толико дела без вредности, а по нека од слабих дела мање рђава. Видели смо већ да је Шафарик као трезвен дух увек устајао нарочито против зала која се могу отклонити, и то треба, нарочито у списима која се тичу савремених појава, имати на уму. Такво једно зло је и материјалистичка тежња за моменталним користима, чија се појава мора највише жалити у Матици, друштву с тако светлим циљевима. А главно и највеће зло, поред „запуштања главног циља сваке књижевности, т. ј. ширења корисних и садржајних поука а стога и помагање моралне и умне просвете народне[1])“ јесте незнање и запуштање народног језика, темеља сваког књижевног рада.

Словеначку литературу прелази од 1820. год. с неколико речи о ранијем књижевном раду. И овде је књижевност једнострана, готово сами побожни списи, без поезије народне и уметничке, забавних, поучних и научних дела. Истиче заслуге Равникара и других за подизање народног језика, а говорећи о сарадницима „Крањске Пчелице“, уочио је вредност и мисију Прешернову.

Нарочитом благошћу у просуђивању, изузев питање језика где је увек остајао без милосрђа, истиче се овај део прегледа. Шафарик је увек ценио рад и добру вољу и устајао против површности и несавесности, зато и признаје искрено напоре појединих словеначких радника на дизању народног језика и литературе. Морао је имати много обзира и сажаљења за бедне

[1]) Zanedbání hlavního účelu každé literatury, t. rozšírování nauk užitečnych a vecnatych a tudiž napomáhání mravne i umné osvety narodu ...“

Словенце (ubozi Vindové), који од 1797. године (кад је Водник престао да издаје своју „Велику Пратику") нису имали ни честитог календара. (Поред тога Шафарик је овај део наше књижевности најмање познавао).

Шафарик је први, за дуго времена и једини непристрастан и уједно стручан наш књижевни историчар, дуг низ година ревностан и меродаван референт за наш књижевни живот, извор и потстицај многима за рад у том правцу. Колико би се мање и с мање познавања и тачности писало код Чеха о нашој литератури да није било дела Шафарикових, лако приступних и компетентних.

Најобимнији рад о нашој књижевности на чешком језику претставља у овом периоду „Преглед целокупне југословенске литературе" (Prehled veškeré literatury jihoslovanské[1]) од Вацлава Кржижека, професора — историчара, који је своју активност развио у Табору, али чије интересовање и симпатије за наш народ потичу из оних дана које је провео у нашој средини, проборавивши кратко време као наставник у Вараждину.

Убеђен у важност и потребу познавања литературе сродних народа, свестан дужности да „сваки према својој снази треба да помогне ширење и остварању мисли узајамности словенске", пун добре воље и љубави према том раду, он је обратио своју пажњу на јужне Словене и поставио себи задатак да упозна Чехе с њиховом литературом. — Двојаки су мотиви који га упућују на јужне Словене: познавање њихова језика и симпатије за њих стечене за време боравка у њиховој средини, али у првом реду чињеница да је код Чеха „до сада најмање писано о литератури јужних Словена, па и то непотпуно и несистематски".

Ослањајући се на поделу Шафарикову, Кржижек је изнео развој наше књижевности од првих почетака до шестдесетих година прошлога века. Најпре долази увод о имену, седишту и језику јужних Словена. Као и Шафарик дели Кржижек наш народ на Србе католичке и православне (т. ј. штокавце католичке и православне), на Хрвате и Словенце. „Језик првог огранка т. ј. српски, не само бројно, него и благогласношћу далеко надмашује остала два", а како „се српски језик још дичи таквом народном поезијом какве нема ни један други словенски народ, то је у новије доба примљен за књижевни језик и код Хрвата настањених у краљевини Хрватској, а назван обема гранама заједничким географским именом илирским, али тај назив источни Срби, припадници грчке цркве, нису признали, и остали су при старом називу. Из тога се види да српски значи што и илирски у ужем смислу; разлика међу говором источних грчких Срба с једне стране и језика западних католичких јужних Словена и садашњим књижевним језиком Хрвата с друге стране, почива сем азбуке само у незнатим разликама у деклинацији. Словенци имају

[1]) Musejník 1859—60.

свој нарочити говор који се од илирског разликује тако као словеначки од чешког језика, али имају своју литературу".

Поделивши тако књижевни језик јужних Словена на српски изи илирски и словеначки, Кржижек прелази на излагање књижевности појединих наших племена.

Најпре је изложена „Литература Југословена грчке вероисповести који употребљавају ћирилицу", средњевековна наша литература у старој српској држави, па литература Срба у Угарској; затим се помиње буђење новог литерарног живота у ослобођеној Србији.

Излагање старе књижевности почиње св. Савом и Стеваном Првовенчаним, а завршује се последњим деспотом (sic!) српским Ђ. Бранковићем. Поменуте су само биографије (не све) и Душанов законик, с напоменом да се по манастирима налази много књига различите садржине а још неиспитаних.

Што се тиче литературе Срба у Угарској, наведен је знатан број писаца и побројена њихова дела без обзира на значај и вредност. Изгледа да се и у том повео за Шафариком, желећи да изнесе што више материјала.

Завршивши „преглед најважнијих појава на пољу српске литературе", дао је мишљење о том „какво је садашње њено стање с општега становишта". Изнео је две главне замерке и запреке њену развоју: сепаратизам и једностраност, изразивши жељу да се Срби одрекну својих сепаритистичких тежња и прихвате идеје западне културе обогаћујући њима своју књижевност.

Што се тиче литературе „католичких Југословена који пишу латиницом, и овде — изузев Словенце — треба разликовати двојак језик у литератури: старословенски с глаголицом, употребљаван у цркви, и народни с глаголицом, а доцније латиницом, ретко ћирилицом".

Пре но што ће прећи на излагање литературе овог дела нашег народа, Кржижек говори поново о нарјечима југословенским, и закључује да међу српским и хрватским језиком нема никакве разлике (мисли се, наравно, на штокавско наречје код Срба и Хрвата).

Поменувши неколико рукописних и штампаних глаголских дела, прелази на „народну књижевност" (књижевност на народном језику), у почетку на чакавском наречју са све више елемената штокавског, док у доба Гундулићево не превлада сасвим штокавски диалекат; и та књижевност писана је у почетку глаголицом, па латиницом, само нешто, нарочито босанска, ћирилицом.

Поменувши „Хронику попа Дукљанина", законодавне списе и приказања, прелази на Дубровник, на повољне услове за културни развитак у њему и на његову књижевност. Овде је још мање карактерисања и судова, готово све се своди на просто набрајање писаца и дела с напоменом где су штампана; још су дани и кратки подаци о животу већине књижевника.

Више пажње посвећено је Гундулићу, али не само због његова значаја и вредности његових књижевних дела, него и због тога што је имао при руци оцену Шафарикову и чланке Дим. Деметра и А. Вебера оба преведена на чешки. За општу оцену Гундулића као песника просто је преписан суд Деметров; сумарна оцена Османа узета је из Шафарика.

Таквих „позајмица" с мањим или већим удаљавањем од туђег текста има код њега више (често је измењен само ред речи, пропуштена или додана која реч, један израз замењен другим).

Задржао се нешто више и на Палмотићу.

Уз прозу дубровачку поменута је и далматинска, приморска и босанска с Дивковићем на челу. А кад је књижевност крајем XVIII. века почела у тим крајевима опадати, јавља се литерарни живот „далеко од мора", нарочито у Славонији. — Овде су такођер дане извесне напомене о језику, азбуци и карактеру књижевности.

По том прелази на „словеначко-хрватску литературу", на кајкавски дијалекат и протестантску књижевност писану тим наречјем.

Даљни одељак представља „Новија хрватска књижевност (илирска)", а последњи „Словеначка литература", оба израђена као и претходни одељци.

Овај рад Кржижеков има без сумње много недостатака и мана, али с обзиром на оно што се код Чеха до тог доба писало о нашој књижевности, и с обзиром на карактер свих тих списа, ово је један од најважнијих радова. Овде је први и једини пут обухваћена цела наша књижевност, од првих почетака њених па до времена кад је преглед писан; излагање је јасно, а сам рад и поред сувишног набрајања безначајних писаца и дела довољно прегледан (тако да читалац стиче у главном тачну иако не свестрану слику о нашој књижевности, али нажалост не и о њеним претставницима).

Готово све мане Кржижекова рада долазе делимично од саме концепције, делимично од посредног познавања предмета о ком пише, ма да је прво у извесној мери условљено другим: непознавајући ствари непосредно, а немајући друкчијег извора за своју компилацију, он се морао поводити за оним што је о том предмету већ било урађено и њему познато. Тако је место груписања писаца по књижевним родовима, песничкој школи, сродним идејама или правцу њихова рада дошло хронолошко ређање, а место рељефне слике и оцене најзначајнијих писаца и дела, просто набрајање књижевних радника и дела без обзира на њихову вредност (што је било само од штете за један синтетички рад какав треба да буде један овакав преглед).

Поменуте су већ „позајмице" Кржижекове, које би се у ком другом случају могле сматрати и као недостатак личног суда, али су овде очигледно последице већ поменутог посредног познавања предмета. Отуда потичу и разни недостаци и грешке у навођењу појединих чињеница, било да су извори нетачни или непотпуни, било да је због њихове концизности или нејаснијег излагања код недовољно упућеног прерађивача настала забуна.

Само тако се могло десити да при набрајању Доситејевих дела изостане „Живот и Прикљученија", да се уопће не спомене рад Константина философа, док су уношена дела као „Руководство к домоставителству" (прерада по немачком) од Ст. Новаковића, „Пчелар" Максимовићев и т. д.; само тако су Давидовићеве новине могле бити назване првим српским новинама (без обзира на покушај М. Пуље и Новаковићев), а Ст. Гучетић писцем „Дервиша". Тако је овде Бранко Радичевић постао преводиоцем „Виљема Тела", јер је Кржижек спојио у једну личност Бранка и оца му Божидара (и можда није случај шт. је ставио у Преглед само иницијал имена: Б. Радичевић). Зато овде Јован Илић као и Радичевић греши против доследности у употреби народног језика, и зато су песме Ивана Бунића „доста знатне", а међу талентованим писцима, следбеницима Милутиновићевим, један од првих капетан Јован Пачић са својом збирком песмама „Сочиненија пјеснославска". И т. д.

Поред овог Прегледа Кржижек је дао још једно дело, опет једино те врсте у ческој књижевности. То је „Anthologie Jihoslovanskà, s předeházejici krátkon srovnávaci naukon o tvarech a připojenym slovničkem. K usnadnení vzajemnosti Čechu a Jihoslovanu sestavil Václav Křížek, reditel realniho gymnazia v Tabore atd". (Praha, 1863). Књига је посвећена Матији Месићу. —

Ова Антологија, с граматиком и речником који су јој додани, има практичну намену ручне књиге, помоћу које би се Чеси упознали с југословенским језиком и књижевношћу. „Али то дело треба да буде од користи и Југословенима, јер до сада немају сличног дела за узајамно зближавање, а такво је дело тим потребније, што и сваки Југословен с болом признати мора да је књижевна веза међу појединим огранцима народним била, а и сада је, врло слаба; тако да се може слободно тврдити да оно што је досада важило за литерарну узајамност појединих словенских народа уопће, важи до најновијег времена и за огранке југословенског народа, т. ј. Срба и Хрвата, нарочито Словенаца".[1])

Сама антологија има три дела: словеначки, хрватски и српски, а сваки од њих прозни и песнички одељак. У погледу избора, састављача је руководила не само жеља да изнесе оно што је најкарактеристичније и од најбољих писаца, него и језик, пошто је књига намењена у првом реду онима који наш језик не знају довољно или га уопће не знају. С обзиром на тенденцију овог дела, ушла је у њег на пр. и сасвим непесничка песма Светолика Лазаревића „Опроштај с Прагом".

* * *

[1]) Предговор Антологији.

Као један од најпросвећенијих и у својој националној индивидуалности најугроженијих словенских народа, Чеси су тражећи моралног ослонца први почели да обраћају пажњу на остале Словене.

Резултат тог интересовања, тежње за узајамним упознавањем и зближењем, претстављају и прве вести о нашем народу и књижевности у чешкој литератури. Те вести сјајно почињу радом првих будитеља и препородитеља чешког народа, зачетника Словенске Обнове, у првом реду Шафарика; доцније се продужују нешто по традицији, а нешто као последица заједничких страдања и интереса.

Сав је тај рад информативног и пропагандистичког карактера, сем неколико усамљених случајева, где се јављају и научне претенсије и елементи.

Јованка Хрваћанин.

МЕСАРЕВО СРЦЕ, СРЦЕ ЈАГЊЕЋЕ.

Он је био обични, најобичнији месар сеоски, а они најимућнија породица у том селу. Имали су неколико својих кућа, а у заливима, крај мора, неколико подрума пуних вином. Њихово благостање давало им је повода да се сматрају бољим од других сељака, да гледају „с висока" на остале, и то је било једино што их је разликовало од других. Иначе, начином живота и схватањем, беху као и други сељаци, а и простији, због те гордости на своје благостање.

Месар је, сваког дана, убијао барем једног овна; јер, иако је село било малено, а у селу ретко ко јео меса радним даном (ако није био болестан), поп, учитељ и болесници потрошили би га целог. Њима се, најпосле, придружила и ова имућна породица, највише из таштине.

— Кад могу учитељ и поп, зашто не би могли и ми? — говорили би они, хтијући тиме нагласити, да су и они, као и она два: „господа".

Ипак су се с тешком муком одлучили на то, те, у својој шкртости, не узимаху никада онолико, колико би им било требало за све чланове породице; узимаху тек толико, колико је било потребно да се спаси „част". Стога, жалећи за утрошеним новцем, кушаху да на сваки начин исканце, сваког дана, понешто младом месару. Да га удобровоље, да би им дао што бољу меру, хвалише га, тапшаху по рамену, понашајућ се према њему пријатељски некако, сасвим друкчије него према другим сељацима.

А он им је давао обилато, толико да су се и они сами често чудили његовој дарежљивости. Понекад беше то толико преко мере, да су мислили да се он у мерењу преварио, али га ипак не упозораваху на то, понесени својом шкртошћу, док једног дана не дознаше узрок свему. Тада се цела породица насмеја тако гласно да су све куће њихове одјекнуле.

Они су живели недалеко месара, готово кућа уз кућу. Било их десетеро у кући: седмеро синова а само једна девојка.

— У нашу Јелену заљубљен? Би ли га узела, Јелено? Сваког дана би јела меса. Ха, ха, ха! — смејали се они.

Девојка је примила то као највећу увреду, али остали у кући, узевши то за шалу, помислише да се и то може да искористи у... месу. И од тог дана почеше да, некако, издалека, дирају младог месара.

— Дај за твоју љубав! Ти већ знаш за коју! — говорили би они, не помињући још Јелену, а месар, сав весео због тог дирања, одсецао би увек парче најлепшег меса и набацивао више мере. Више пута он није ни мерио оно што им је давао, већ, онако на око, одсецаше са брава како би му они заповедали, било то редом, према већ утрошеном, или не. А кад најпосле они пређоше и на тражење у име Јелене, верујући њиховим речима, он је био спреман да им да све заклано месо да га носе њој на дар.

Најпосле је и селом пошла прича о тој „великој" љубави: испричаше је укућани Јелене да би се наругали месару. Цело се село томе насмеја, али, иако се оно с краја на крај церекало, месар није хтео да схвати њихов руг, као руг: протумачио га је друкчије. Завист му се учинила прикладнијом за тумачење. Па кад би му, ма било ко, поменуо Јелену, он би се сав узрадовао, па, ако је било на месарници, није штедео својих брава да би наградио речи које су му доносиле толику радост.

Тако је он даривао свакога живећи у нади, у сигурности: да ће доћи један дан, дан који ће стоструко наплатити све његове жртве, наградити га љубављу и приврженошћу *његове* Јелене.

Тада, неочекивано, из једног далеког села, стиже, једног дана, у месарево село једна жена са сином за женидбу и, одједном, крену глас селом да ће се Јелена испросити за тог младића.

То дочу и месар и не поверова. Тек кад му дођоше многи са том вешћу, затвори он, од бола, дућан, па, иза затворених врата, седе на пањ на коме је секао месо, те одлучи одмах да га од тог дана више не продаје. Ту, седећи, ухвати он своју главу међу своје крваве руке, па се од бола љуљаше целим горњим телом, као нека чудна стабљика под ударом неког тајанственог ветра.

— Није истина! Не може бити истина!

Мало после спусти руке и исправи се, као да би хтео да надвлада сам себе; па, растворивши, до тада чврсто затворене, своје очи, огледну се по полумраку свог затвореног дућана. И учини му се све празно, пусто! Једино, о куки, иза банка са вагом, висио је један цео заклани, одрти ован. Месар га тужно погледа, па се онда дигну и притрчи к њему, као ка некоме најмилијем. Загим га загрли, наслони своје лице на њ и приви се уза њ.

— Ни ти ми ниси могао помоћи! Ни ти! Ни ништа! Ни нико.

У то, изненада, неко покуша да отвори врата месарнице. Кад не успе, шаком удари у њих, вичући:

— Месару, ех, месару!

У месарници месар затрепта; препозна муштерију по гласу. Беше један члан Јеленине породице. И он се брзо дигну, отвори врата, сигуран да ће га овај умирити.

— Што желиш? — запита месар кад се врата отворише.

— Мало меса; дођоше нам *гости*.

— Гости? — понови месар некако радосно.

— Да, пријатељи од давнине; готово рођаци.

Месарово се лице озари, управо засветли од радости. Како га беху растужили завидници; како га беху преварили! Сада је једном речју спасен. И он потрча са великим месарским ножем ка обешеном браву.

— Колико желиш? Одакле?

— За печење; од ребара!

Месарев нож зазуја кроз ваздух и удари тупо о месо међу ребра брављa, да други пут зазвечи гласније о кост, па одвали, из дела око бубрега, ван реда, неколико масних ребара.

— На̂, носи!

— Без мере? Колико?

— Колико даш! Ако хоћеш и ништа! — одговори месар, спреман да за ону реч „гости" дарује све месо у својој месарници.

Али ова месарева радост би ипак кратковечна. Већ сутра дан потврди се оно што су сељаци били наговестили, а за месец дана после тога би и венчање.

Тај дан освану мрачан, најмрачнији за њ упркос све светлости сунчане која се тог дана просула преко целог села, као за пакост. Узалуд је он тражио начина да се умири, да притисне нечим, чим било, своје узнемирено срце, да не скаче тако лудо у њему, да га тако свирепо не мучи! Би све узалуд! Оно је скакало све више, све очајније, узнемирено још више дирањем сељака, чија свирепа изругавања беху за месара као неки најоштрији месарски ножеви за клање.

Ипак то не би још најгоре, најгоре дође тек онда кад му ујутру тог дана дођоше из Јеленине куће људи и поручише за свадбу три товна брава овчија. Месар је најпре хтео да одбије те дрске муштерије, да их отера, али се, упркос своји боли, уздржа, сажаливши се на Јелену и расуђујући: да су, ваљда, њу њени натерали, највише због њихове познате шкртости, да се уда за овог имућног бедника, којему је његова мајка морала да испроси девојку, јер се он сам није у себе уфао. Стога обећа да ће све бити за најкраће време готово.

И би тако.

Али кад дођоше из Јеленине куће и однесоше заклана и одрта три товна јагањца, месар поново зађе у свој тор и ту потражи једно мало, безазлено јање и донесе га на месарницу.

Загледавши се, најпре, дуго у његове добре, невине, дубоке очи, у којим се видела нека смртна стрепња, приви га, нежно, к себи: као да би хтео да осети сав његов смртни трепет, који

упореди са трепетом свога срца. Затим, без самилости, без оклевања, зари у његов врат оштри свој месарски нож, уображавајући да то својом сопственом, сигурном руком, пробада и коље своје сопствено бедно срце!

После тога он отвори и одре то бело заклано јагње, па га узе у наручја онако голо, онако крваво, и крену ка кући Јелене.

На њеном двору затече много света који је спремао гозбу, али он прође, ћутке, по средини, између народа, са јагањцем на рукама, па се дигну по степеницама до кућних врата, са којих се загледа у кућу да види Јелену са венцем на глави. И види ју сву у белини, погледа је туробно и не рече ништа, само положи заклано јагње на праг кућни, као да то полаже ту, пред њу, своје сопствено прободено срце. Затим оде, поново ћутке, ван села, не осећајући у себи снаге да види и чује весеље и песму радости са свадбене гозбе *његове* Јелене.

Полако, полако, месар је изашао из села и кретао даље не мислећи на правац. Погружен у себи, он се осећао потпуно празан унутра, као да су му нечије несамилосне руке све изнутра извукле, све што је имао, све што је осећао, све што је волио. Ишао је некако очајнички, као да и није више намеравао да се врати, као да иде за увек, као да ће тако ићи до на крај света. Понесен својим мрачним очајем, он није више ништа мислио, ни хтео, ни желео; он је само ишао, ишао, да иде, да се креће. Срећом га нико није сретнуо да га збуни у његовом мрачном стању; изгледаше да је све село било заузето великом, радосном свадбом Јелениномo!

Он је тако ишао, увек, непрестано, док се изненада не нађе изнад једног залива, дубоког, дивног, великог. На заливском жалу, доле, беху две, три мале куће; белише се. А иза њих, са пучине, која се некако уздигла према обзорју, ваљало се неуморно море и кретало према жалу чији је шум допирао до висине. На почетку, месар није ни знао где је доспео, ни мислио где се налази, осећао је само да је пред њим нека дубока провалија, дубока и празна, као и његове груди. И ту стаде, заста, као да више не може даље, као да је ту последњи руб целог света, последња ивица докле је он могао доћи. Дуго је гледао у ту дубоку провалију под собом, дуго и без свести, као неко пијани, неко који више није могао да расуђује о стварима око себе. Ту се и спусти на један камен и прође дуго времена у том свом несавладивом бунилу.

Тако је он седео дуго гледајући пред собом и не видећи ништа, док полако не поче да мисли о стварима пред собом, да их прати свешћу. Далеко је један једрењак пловио и он га пратио са жељом да се изгуби са њим у далеком свету. Изнад њега је прелетео један соко, брз, као стрела, и он му завидио што може да се тако ослободи свега и сваког. На жалу, у заливу под собом, он је видео море које је непрекидно шумило и одбијало се од жала па се издизало у даљини, на обзорју, све

до висине његових очију. А до самог мора, на жалу, збиле се три беле куће...

Изненада скочи. Као да га је неко, одједном, разбудио из неког дубоког сна. Освести се одједном:

Пред њим, под њим, доле, у том заливу, те куће...

— То је њихово све, њихово! Њихове куће, њихови подруми, њихово богаство: оно баш што ми је и отело Јелену! — крикну он. У истом тренутку мину му главом, брзином оног сокола, мисао зла, мисао освете. Она га је тако изненада обузела, и тако потпуно, да се осетио као подигнут са земље нечијим несавладивим рукама. Нека огромна радост испунила га и он полете према дну залива, не путем, који је вијугао између стена и литица, већ стрампутицом, беспућем, као махнит вичући, лудећи управо од своје махните радости. Као усов летео је стрмином, прескакао све препоне, све запреке, као да га је доле, на дну залива, крај мора, чекала *његова* Јелена, побегла ка њему од оног другога. Јурио је, прескачући жбунове, стење, у трку; падао, поново се брзо дизао, не обазирућ се на ударце, управо летео према циљу своје зле намере. А кад је дотрчао до кућа Јеленине породице, ни тренутак није застао да се одмори, већ дохвати један велики камен па оде, од врата до врата, кућа и поразбија све катанце на́ бравама вратију подрумских; онда, као неке огромне чељусти, разјапи сва троја велика врата.

Тада махнито закликта. Као да се пред њим открише неке тајне пећине у којима је било наслагано неко огромно благо! Тада повика, јер се пред њим указаше, у дугом низу, с једне и друге стране подрума, велике, огромне бачве пуне најбољег вина!

— То ми је отело Јелену, то!

Викну тако и полети кроз прва врата, па оде, редом, по подрумима од бачве до бачве, извуче из свих чврсто забијене чепове, а вино, црвено, јако, крваво, шикну из њих, као млазеви крви из неких огромних волова, и потече, шумећи, поплоченим подрумима.

Месар, луд, махнит од радости, скакаше, викаше, трчећи кроз ту бујицу вина, која је све више испуњала подруме, док не стиже висину прагова и не сли се на земљу пред вратима, па не јурну, као нека крвава река, ка мору које је ударало о жало и шумило...

Он је био сав ван себе од величанства призора. Да је заклао хиљаду говеда, десет хиљада овнова, толика бујица крви не би била истекла из њих. Скачући, трчао је он кроз то шумно вино, спуштао се у њ на колена да га срче, да га пије, уображавајући, ваљда, да то пије крв оних који су му се тако крвнички наругали. Долазило му да се купа у свему том текућем богаству, осећајући да би у њему могао да опере сву своју срамоту, све оно што га је унизило.

Међутим се бачве празниле, са жубором радосних потока преливало се вино преко прагова и кроз широко, шумно жало

лило се у море које се, одједном, све зацрвени, као од много-проливене крви, као, понекад, од крвавих руменила сунчевих запада. А месар је још скакао, још викао, али се већ некако тетурао занет силним дахом проливеног вина. Такав је и изашао из подрума, па кад виде море крваво пред собом, стаде узнесен, као да је после велике неке, надчовечанске борбе, победио неког свог несавладивог непријатеља. Онда, раширивши ноге, раскриливши руке, као да би хтео да одржи равнотежу која га издаваше, оста усправно неко време, док, после, као свећа, не паде на жало све црно од вина, смрвљен пијанством, радошћу, болом, а, ваљда, и полудивши сасвим.

Сибе Миличић.

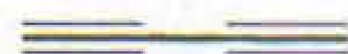

ИЗ БОСНЕ ПОНОСНЕ.

Било то за вријеме Аустрије, а какових двадесет година прије рата.

Шећем се, с Алибегом, покрај Саве, гледајући, како се (у Брчки) гради велики, жељезни мост. Па му кажем: „Ето, беже, како лијепи мост ти Фрањо Јосип гради!"

„Не гради га он мени!"

„Већ коме?"

„Теби и твојима, да вам га буде, кад се буде бјежало из Босне. Али ти ја већ данас кажем: „Ниједан од вас не изнесе живе главе!"

„Па зар ни ја?" питам га, у шали.

„Теби ћу првоме одрубити главу!"

„А зашто?"

„Јер смо *пријатељи!* — — Да те ја не посјечем, пао би другима у шаке, па би ти сјекли и руке и ноге. А ја само главу!"

Алибег се (тобоже) шали — — —

*

И ова је из аустријске добе:

Босанац се суди са комшијом, па га зову на суд, да заклетву положи.

Мађарски судац му каже: „Ти будеш правда добила, само се морала *заклати*".

А Босанац њему: „Јок, фала господине! — — Не коље се овај ни за стотину дуката, камо ли за десет форината!"

Па кући.

*

У Бањалуци имаде самостан мучаљиве браће (траписта) којима је свако разговарање забрањено. Само старцима — који превале шездесету — дозвољено је, да којугод ријечцу проговоре. Али се многи на мучање тако приучи, да — ни онда — не говоре.

Један такав фратар (од каковиx седамдесет година) умре, а да за пуних двадесет година, шта их је у манастиру пробавио, ни једне једине ријечи изустио није.

„Светац божји!" рекоше људи.

А кад га је било сахранити, то ти није светац, већ светица: *жена!*...

Престрашили се фратри, престрашио се народ: „Стара жена, двадесет година у манастиру, а ни ријечи проустила није. Не слути то на добро!" — —

Тек онда се умирише, кад се је извидило и прочуло, да је сирота жена била од дјетинства *нијема*...

Фран Мажуранић.

РАТНЕ АНЕКДОТЕ.

Стари зец бјежи, што га ноге носе.

„Камо, стрико?" пита га млади зечић, зачуђено. „Камо бјежиш?"

„У гору!" одговара му стари, поплашено.

„А зашто?"

„Доље, на друму, држе ратни суд, па режу *слону* уши!"

„Зар си ти слон?" насмија се зечић.

„Не знаш ти, синко мој, што је *ратни суд!* — — Најприје ће ти одрезати ушеса, па ће ти доказати, да си слон!"

Рече и утече.

*

Биле су три сестре — три кућне мухе — а под конац рата. Те три сестрице љубиле се међу собом.

Неког дана види једна од њих нешто разливевог вина, па се напије. Али је то вино било *кривотворено*, па је — сирота — цркла!

Друга сестра напила се млијека, па погине и она, јер ни млијеко није било здраво.

Кад то види трећа муха, растужи се и рече: „Кад су моје сестре мртве, неће се ни мени живота!“ И опази — на столу — отрова за мухе, и стане га похлепно сисати. Она све пије и пије, али њој ништа: *И отров је био кривотворен!*

*

Три стара пријатеља — коњ, вол и магарац — нашли се, по свршетку рата на ливади.

„Како је?“ пита коњ вола.

„Слабо!“ одговара вол. „Тебе и магарчића потјераше у рат, па сам морао цијели рад — сâм самцат — обављати! — — А како је било теби, у царевој служби?“

„Зло и наопако!“ жали се коњ. „Вукао сам топове, докад сам могао. Кад ослабих, морао сам другима возити храну, а сâм гладовати! — — Па још к томе, под батином!...“

„А ти — како је било теби?“ питају они магарчића.

„Одлично!“ одговара магаре. „Управо одлично! — — Мене су — одмах, првог дана — придијелили *генералноме штабу!*“

Фран Мажуранић.

ЧАРОБНИ ЛИСТ.

Човјеку је дано да врло мало спозна, још мање да другоме каже. Али има једно дрво, дрво најчудније, које расте изнад звијезда и прекрива цио небески свод, и на сваком његовом мјесту, са *оне* стране (која је тајнама окренута), стоји исписано: Постоји Бог.

Вјетрови то дрво љуљају и чудновато лишће у ковитлању пада: на земљу, на сунца, на звијезде. Оно се зауставља на разумним бићима и некоме падне на главу, некоме на срце, а некоме на очи.

Коме падне на срце тај га осјети, и ако не зна да прочита ни да позна *страну* коју је осјетио; коме падне на чело томе се све мисли развију и оприону уза *страну* која је долећела; а оном, коме сам *чаробни лист* запне за очи: само је томе дано да га спази, да га узме, окрене једну и другу страну и — да прочита оно што је на њему написано.

А. С. Рачета.

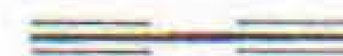

СЛАВУЈЕВА СМРТ.

Пева славуј са гране у цвету разблудну песму мајскога призорја.

Пева славуј и песма му трепери, као да се сваки листић претворио у птиче. Пева занесен својом песмом, јер је створен да опева лепоту зоре.

У тренутку када је изгледао себи узвишен, надземаљски, када је струјала поред њега и кроз њега сва примамљивост и

наивна лепота зоре, тад запева други славуј из дубраве, што је обукла у ситну церовину купаст брег.

Зора је већ прилазила видику, из косе јој је била дуга перјаница снажна и бела, а светла лепеза задрхтала, додирујући свиленим пером видик.

Други је славуј певао с новим жаром, а први је осетио бол од његове јачине, од снаге, од младости, од лепоте његове песме, па је поново запевао и певао лудо згарајући срце. Сунце је већ показивало ватрени шлем на хоризонту. Заиграли су несташни зраци у трави, младоме житу, заиграли су у камењу.

Други је славуј певао све лакше и падао у занос, ваљда весео, што такмац пева све слабије, па је, чак, почео да ликује и да му звони песма.

Сваки тон, сваки прелив ударао је старога славуја у срце.

Опет је запевао први славуј заносно, чудно, узвишено, да му се чинило, да и трава пева, да и шуме певају, да певају и брзе воде што с планина слазе у бело обучене, да му чују песму, и да певају небеса.

Сунце је било грануло с брда, обрасла четама смрча, па је крупним трубљама зракова укрштавало земљу изнад дубодолина, још у сенци.

Река је певала као они, поље се смејало, шума шапутала с ветром, а зраком засуто небо било је светло и бело. Све је било весело, само је први славуј малаксавао, падао, тонуо, губио се.

Кад сунце блесну пуним зраком и заплива небеским океаном, машући златним веслима, други је славуј причао земљи сву величину сунчева сјаја, мистику неба и прву радост млада срца.

Заћута први славуј за вечно: крила му се скаменише, ножице малаксаше, глас замре, срце свисну и паде у море бола.

Батрић Марјановић.

NATURE MORTE.

— Циклус „Orbis terrae". —

Лутајући далеким истоком по жарким земљама испод Хималаја, пловећи широким коритом Хоамхоа, на песку, на делти нашао сам малени цвет орхидеје . . . . .

Ходајући прашумама Африке, кроз које се једва провлачи хијена, идући у лов, нашао сам шареног лептира са златним прахом посутог . . . .

Бродећи далеким морима севера, крај горостасних ледених брегова, у чуну без весла и једрила, откинуо сам кристални комад леда, и сакрио га далеко од светлости, жеге, погледа . . . .

Данас гледам, седећи далеко од ледених брегова, Хималаја и прашума Конга, како се на земљи крај мојих ногу, топе кристали леда, како ветар носи и кида осушени цвет орхидеје, како опада златни прах са крила лептира . . . .

. . . . и како долазе лагано . . . . . успомене, сећања, пољупци, руже . . . .

Рад. Марковић.

ВЕЧЕРЊА ЕКСТАЗА.

Плаветнило спиље где висе сталагтити
прими их дубоко. Тишина ко у храму.
Чини се ко да овај хлад их штити,
спуштајућ тајанство у ту страствену осаму.

Нечујни као да ступају по цвећу
по меканом песку у лаком загрљају
ко у сну у прозирности неземаљској шећу,
док се сводови светлуцају у потмуломе сјају.

Крик галеба вечерњег далеко их занесе,
шум и мирис мора, и лепет светлих крила.
Хтели би рећи занос од ког се тресе
рука што глади руку, сетну као свила.

Чежња за нечим неизрецивим, бескрајним,
жива ко та крила, као лахор млада,
испуња човека неким болом тајним,
док залази у море сунце номада.

И сан о нечем великом, недохватном,
изнад сваке среће и као изван света.
Ко галеб што лети к том обзорју златном
хтела би душа поћ из својих сета.

Он осети одједном живот ко ту плаву
пучину и жену што му усне нуди
па док љуби до бесвести њену свежу главу
хтео би с њом у вечност да одблуди.

Франо Алфиревић.

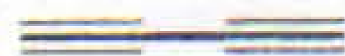

ПСАЛМ О САМОМ СЕБИ.

Ја сам део незнатнога
Где стоји вечно гнездо болова
И зидају се двори без кровова
Где сваки крик, отрове рађа.

Ја сам у мору срушена лађа
И утопљена душа свих векова.
Изгубљена слика без знакова;
У понору где вечност тугу свија.

Ја сам трнова грана
Око које се
Љута змија
Обавија
И
Која вечно цвили у зидинама
Пролазности.

Ја сам део незнатнога
И суза потиштених живота,
Сећање свију страхота
И луталица древна
без имена
и порекла.

Стеван Глиговић.

ПРОЗА КРАЉА НИКОЛЕ.

Ако би се пажљиво потрагало за прозним саставима краља Николе, није искључено да би се у њему открио читав један прозни писац који не би био без извесног књижевног интереса, а који би у сваком случају био од интереса за ближе познавање саме историјске личности краља Николе. Благодарећи љубазности управника цетињског музеја Г. Вуксана потписатоме су дошли до руку извесни одломци краљевих рукописа, из којих би се могло закључити да постоје и веће целине његових састава мемоарског и аутобиографског карактера. Тврди се да краљеви наследници поседују целокупну његову аутобиографију, без које се, ако постоји, не би могло научно говорити о најновијој историји нашег народа. Указујући на значај самог питања, потписати ће приказати оно неколико прозних састава краља Николе које је имао у рукама.

Један део прозе краља Николе сачињавале би његове многобројне беседе, престоне и друге, здравице, опширнија поздравна слова и др. Ако претпоставимо да је краљ Никола прави и једини аутор тих беседа, а то се из доста разлога може претпоставити, онда би се из тих његових састава могле извући готово све основне карактеристике његовог стила. Те беседе писане су познатим патриотским речником шездесетих година. Речитост њихова није без полета и извесне ширине и снаге у гесту. У извесним моментима тон се у њима пење до знатне висине, израз је срећно нађен и једар, мисао је често пута казана у облику добрих народних афоризама. У беседи коју је држао приликом поделе светођорђевских крстова које је Русија послала црногорским јунацима он каже: „Да ми има сва војска само једна прса, као што има један дух јуначки, онда би доста био само један крст за сву њу. И ја се не поносим само, ја се и одушевљавам с овим одличијима, јер ђе се јунаштво цијени, онђе *се* јунаци рађају". У беседи којом се уводи у живот познати *имовински законик* тон је врло патетичан, али и врло театралан: „Пред овијем законом да умукне свачија воља, а нека се чује само његова, воља закона. Из њега нека се разлијева правда на све оне, који право чине, а нек се под снагом његовом крше и ломе сви који му се опиру, који криво чине .... У то име предајући Вам овај закон, ја се обраћам Ономе од којега долази „свако давање, благо и сваки дар савршен", с топлом молитвом да Црну Гору узме под своје небеско окриље". У мање срећним моментима, који су доста чести, беседништво краља Николе силази до најобичније речитости, или говорљивости, једног просечног отреситог и амбициозног горштака. Тада су те беседе пуне конвенционалних патриотских фраза, које ништа не кажу ни уму ни срцу. У беседама везаним за давање устава избија најдрастичнији аутократски тон, самохвалисање и једна неподношљива охолост. О уставу се говори као о краљевом поклону, непрестано се наглашава околност да је устав дело краљеве слободне воље, да устав није нико тражио, да је он, краљ, само да је хтео, могао слободно и даље аутократски владати и да би му Црногорци увек били послушни као што су увек били послушни њихови дедови његовим.

Наравно све су те беседе штампане, те не постоји опасност да пропану, као што постоји за свешчице његових аутобиографских и путописних цртица, које су, како је цео краљев архив био закопан у земљу, иструнуле толико да су постале скоро неупотребљиве.

У целости је сачуван један велики спис краља Николе историјске садржине. То су неколике велике свеске министеријалног папира у износу од неколико стотина страница. Спис је писан на писаћој машини. Говори се опширно о херцеговачком устанку; о његовим посредним и непосредним узроцима, о самом устанку, о његовим последицама. На самом спису није означен аутор. О краљу Николи говори се непрестано у трећем лицу, те би по самој стилизацији излазило да га и није писао сам краљ Никола него неко други. О краљу Николи говори се непрестано у похвалном тону, са суперлативима, њему се приписује највећи део заслуга за устанак. Али поред свега тога спис нема бити чији него краља Николе. То тврде познаваоци краља Николе, то тврде и људи који су спис откуцавали у своје време на писаћој машини. Није, иначе, невероватно да су и друга лица имала удела на изради његовој. На то указују извесне примедбе поред текста, чињене руком Г. Dr. Л. Томановића. Спис је у сваком случају од интереса за историчаре Црне Горе. Тон излагања није хладан и објективан, већ се сваки час прелази у субјективне изливе патриотских осећања и у реторске тираде.

Има извесних индикација у овом спису које указују на могућност да се је краљ Никола бавио новинарством. У извесним моментима, разуме се, кад је сматрао да је то од потребе. У глави петој овог списа, која носи наслов „Црна Гора и кретање у народу српском за ослобођење и јединство" говори се о краљу Николи као о иницијатору новинарског живота у Црној Гори. „Да *своје мисли*[1]) баци јаче и у шире књаз Никола је 1871.

[1]) У тексту краља Николе курзив је свуда потписатог.

учинио, да се на Цетињу издају новине, прве у Црној Гори („Црногорац"). Новине су, дакле, покренуте зато да би краљ Никола *своје мисли* преко њих растурао. Истина, он је то могао чинити на други начин, преко других личности. Али како је краљ Никола био врло личан и волео да што непосредније лично утиче на све, а како је у ово време био и врло млад, није никако немогуће да је и сам писао у листу који је сам покренуо. На то указују још неке реченице из овог списа. На једном месту каже се: „И мисли *и саме ријечи*[1]) књаза Николе чуле су се у то вријеме у „Црногорцу", *због чега су чланци његови имали особиту важност*", а одмах иза тога: „ови покличи с Цетиња дјејствовали су силно, на све стране српске, *јер су с разлогом приписивани истом кназу Николи*". На месту, где се описује рођење престолонаследника Данила каже се како је „Црна Гора пливала у весељу каквога није запамтила", али како „у сред весеља не заборавља се на опште интересе *и цетињски лист довикује*... (долази навод из „Црногорца"). Одмах првих недеља устанка каже се да је „изашао у „Гласу Црногорца" један чланак, у цијељи, *да објави мисли и расположење књаза Николе и Црне Горе* према устанку". Оволика директа указивања на писање цетињских листова не могу се објаснити друкче него или да их је писао сам краљ Никола, или да су писани под директним његовим упуствима. Једно пажљивије трагање по ондашњим цетињским листовима и пажљивије проучавање ондашњег Цетиња и прилика у њему довело би можда до сигурнијег закључка о овом питању које није без извесне куриозности.

Од краља Николе остала је и једна комедија у прози. *Како се ко роди*, тако је наслов комедије, а у самом наслову лежи и основна мисао комада: школа је добра за онога ко ваља сам по себи, а онога ко не ваља школа не може направити; све зависи од тога *како ће ко роди*. Без обзира на тачност или нетачност саме тезе комад је слаб, психологија удешена скроз наивно и провидно у корист тезе комада. Сем тога комедија је пуна тупих али малициозних инвектива на оно што аутор зове „фалса просвјета". Личности које треба да представљају праве школоване и просвећене људе слажу се с утврђеним, патриархалним гледањем на живот и разликују се од своје околине само по томе што имају нешто знања, које не сматрају за потребно да показују. Републиканске, либералне, социјалистичке мисли стављене у уста пропалих гимназиста, „фалсе просвете", иако саме те идеје нису ни по чему за презирање. Да би компромитовао саме идеје, аутор их је ставио у уста људима који не уживају никаквог угледа у својој средини.

По многобројним преписима изгледа да је краљ Никола доста полагао на овај свој рад. Комад није никад игран, а на Цетињу се прича да је једанпут био спремљен за представљање, па га је краљ у последњем тренутку повукао.

У једној обичној свешчици која се услед иструлелости тешком муком може прелиставати налазе се аутобиографске белешке краљеве. Почиње се од самог дотињства, од школовања у Трсту. Испричана је ту и једна рана, детињска љубав његова с неком Српкињом, школском другарицом краљевом. Изгледа да је та невина љубав оставила доста јак утисак на њега. Пореде је с љубављу Павла и Виргиније. Каже да се је од ње тешко отресао, да је по повратку на Цетиње био дуго повучен и меланхоличан и да му је долазила на памет мисао да се покалуђери. Испричано је затим школовање у Паризу. Није неинтересантна слика краљева из овог доба која се може конструисати из ових бележака. Непрестано га мучи носталгија, при том и наука му задаје доста муке, јер „стриц жели да учим математику за коју нијесам имао никакву наклоност но се осјећах боље за књижевност". Имао је читаве нападе носталгије који су му, каже, пролазили „само послије јакога и дугога плакања". Забављао се сам и на доста необичан начин: узео би, каже, једног оргуљаша и спремио добар ручак, па би у пољу раширио велики оргуљашев сунцобран и с оргуљашем ручао. Затим би му оргуљаш свирао, а он би непрестано уздисао, плакао, и гледао у правцу куд је мислио да је Црна Гора.

По повратку из Париза био је, каже, доста удивљен посматрач живота око себе. Вечере које је давао стриц му Данило остављају на њега велики утисак и изгледа му „да ни Јупитерова вечера на Олимпу није била величанственија". У толико је дошло и убиство књаза Данила. Ти су моменти доста живо описани. Тек тада је, каже, видео колико је млад и неискусан. Проглашен је одмах господарем Црне Горе. Кад су га први путословили са „Господаре", „сјећам се, каже, да сам од ове ријечи протрнуо. Готото што се љутито не осјекнух на лице које ме најприје титулиса са именом господаре". Књаз се рањен налазио у Котору. На Цетињу се сву ноћ бди и чекају вести. „Међутим глас дође да је стриц умро. Један добри стари свештеник приступиће к столици у којој се ја бјех наслонио и заспао, па ће ме лако за руку доватити и пољубити је рекавши: „Срећан нам био господаре". Новопроглашени књаз се обазрео око себе, а плач главара јасно му показа о чему се ради.

Ове мемоарске белешке иду до књажеве женидбе.

У једној свешчици, која се као и прва једва може некако употребити, описан је књажев пут у Петроград. Има свега око четрдесет исписаних страница. Види се да то путовање пада одмах иза бомбашке афере, јер има доста алузија на ту афeру. На годину дана пре овог путовања умрла су унучад краља, онда књаза, Николе, па ће их се на путу сваки час сећати. Пролазећи кроз Верону наишао је поред магазина дјечије одеће, обуће и играчки, и он ће се том приликом сетити унучади: „Ђе су ми они коима се лани весељах и куповах. А куку мене јадноме ђе ћу већ и што се мучим?". Наишао је на двоје деце

која су личила на његову унучад, па није могао издржати него је побегао ван вароши, „ће нема мале ћеце, али ће је то ће нема мале ћеце, н' ако у моју кућу“.

Дуг пут, под старе дане, напрегнут живот у Петрограду, посете, конференције, вечере, борба противу интрига, нередован живот заморили су га необично и последње странице ове свешчице одају човека изнурена до растројства. Он постаје меланхоличан, сентименталан, пун тамних злокобних слутња. „Мислим и за тебе јадна моја Мише, (тако је звао жену) много и много. Ах, добра моја, хоћемо ли већ икад ја и ти бити сретњи? Боже мој, како ме старост све више и више пут тебе савија те данас највише за тебе мислим“, „преуморан сам и без сна сам, једва што се на зле ноге могу одржати. Кунем ти се Богом да мислим да ћу од часа до часа издахнути“. Изражава директно предосећање скоре смрти, али каже да је се ипак не боји. Изгледа да промишља и на смрт од атентата, јер каже да се смрти не боји „стога што вршим моју дужност и што ми је савјест мирна, знам да се једном мора умријети“.

Тим нервозним и туробним реченицама завршава се ова свешчица.

Милан Вукићевић.

СУЂЕЊЕ ВИЉЕМУ II КАО КРИВЦУ ЗА СВЕТСКИ РАТ.

Међу многобројним решењима, која је донела Конференција Мира у јуну 1919 у Версаљу, налази се и решење о томе да се бив. немачки цар као главни кривац за Светски Рат суди заједно са његовим помоћницима. Такву исту мисао је имао и Бисмарк 1871 пред закључак Версаљскога Мира и Франкфуртскога Уговора о Миру, желећи да суди Наполеону III. као кривцу за француско-пруски рат. И он је мислио да преда једном међународном суду Наполеона III. Његова мисао није дошла до изражаја; на њу нису пристали ни Французи, ни Руси, ни Енглези; па је тако она усахнула, и само се налази још у забелешкама његовога секретара. Мисао о суђењу цара Виљема II је дошла до изражаја, али није ни она остварена. Данас се ретко ко и сећа да је у Версаљски Уговор унесена одредба по којој се могло судити Виљему II. и његовим генералима. Нити је суђено њему нити су главни изазивачи светског рата повукли какву год

казну. — И генерал Лудендорф и Фалкенхајн и Бетман Холвег и Хинденбург и фон Тирпиц, и Макензен и принц баварски Рупрехт, и адмирал фон Капеле, и други, ако их није смрт однела, или мирно, као и њихов врховни командант, живе или неки од њих спремају други рат Европи, као освету за изгубљени рат на Марни и на другим местима.

Данас кад се траже кривци за светски рат у нашим редовима, а нарочито међу Србима у Србији, треба освежити успомену на рад оних који су правили Уговор о миру 1919 године у Версаљу.

* * *

Крајем јануара 1919 Париска Конференција за Мир је установила комисију од 15 чланова да иследи кривицу немачкога цара Виљема II. Иследна комисија, — у којој је било по два Енглеза, Француза, Италиана, Јапанца и Американца, и по један Србин, Грк, Румун, Пољак и Белгијанац, — је једнодушно утврдила да је рат проузроковала Аустро-Угарска уз помоћ и то на подстицање Немачке.

„Рат су изазвале, — писало је у извештају ове комисије, — и то са предумишљајем, Централне Силе, и њихови савезници Турска и Бугарска. Немачка је, договорно с Аустро-Угарском и хотимично одбила сва помирљива средства предложена од Сила Споразума . . .“

Као доказ за ову своју потврду могли су се употребити и употребљени су телеграми: први, бечкога изасланика фон Виснера, из Сарајева, којим јавља (14. VII. 1914.) бечкој влади да нема доказа да је српска влада умешана у Сарајевски атентат; да има чак и супротних доказа. Затим, други телеграм аустро-угарскога амбасадора у Берлину од 25. VII. 1914., којим шаље поруку берлинске владе да треба Европу ставити пред свршен чин, уласком у рат против Србије. Најзад, трећи телеграм од истога амбасадора којим саопштава бечкој влади поруку немачке владе да не прими предлог српске владе о изравнању спора између држава мирним преговорима. После овога извештаја Иследне Комисије унесен је у Увод у Версаљски Уговор овај одрешити, кратки и искрени израз: „светски рат је почела Аустро-Угарска објавом рата Србији (28. VII. 1914.), објавом рата Немачке најпре Русији (1. VIII. 1914.), па Француској (3. VIII 1914.), па онда упадом у Белгију.“ И како је Виљем II. био тај који је подржавао рат, то је ушла у Версаљски Уговор и одредба (чл. 227): „Савезне и Удружене Силе оптужују јавно Виљема II. Хоенцолерна, бив. цара Немачке, што је нанио највећу повреду међународноме моралу и неповредној снази међународних Уговора. — Нарочити суд ће се установити да суди туженога дајући му јемство да се може пред судом Савезника бранити . . . Савезне и Удружене Силе тражиће од холандске владе да се бив. немачки цар преда

суду на суђење". Овај суд је имао бити састављен од 25 судија (Енглеска, Француска, Италија, Америка, Јапан по пет судија).

* * *

Председник Сједињених Америчких Држава Вилсон није био никако за то да у Версаљски Уговор уђе каква било одредба о истрази и суђењу против Виљема II. Лојд Џорџ је, напротив, хтео да уђе његова осуда, али да ли је озбиљно мислио да се штогод предузима или да се може предузимати против цара Виљема, то није сасвим сигурно — Енглези и Французи, војници нарочито, то су врло енергично тражили одмах по примирју. Члан 227 Версаљскога Уговора више је имао смисао политичке осуде него смисао из области обичнога кривичнога права. У оно доба ради умирења англо-саксонскога јавнога мнења, које је било револтирано потапањем бродова „Лујизитаније" и „Санска", као и бродова „болнице", морала се унети и оваква одредба. Сами текст одредбе овога члана показује колико је ово што тврдимо тачно. — Суди се кривац који је у рукама, за одређено дело, по одређеној процедури, а осуђује се на одређену казну. У чл. 227. Версаљскога Уговора тога нема.

Виљем II се пре свега није предао у руке непријатељу; он је једне ноћи прешао у Холандију и настанио се као и сваки политички бегунац на неутрално земљиште. Холандска влада није могла, — као што не би ниједна друга влада ниједне државе која себе поштује, — да пристане без силе да изда бив. немачкога цара. Али, Виљем II. био је сигуран у Дорну и због нечега другога. Његову екстрадицију, — иако је тражена од хашке владе, — нису желели ни чланови Врховнога Савета (Велика четворица) у Версаљу. И није сасвим сигурно, како рекосмо горе, да су они који су највише тражили искрено желели да виде у својим рукама Виљема II. После примирја од 11. XI. 1918. бив. цар је био и мало занимљива личност у политици, а његово чување несигурно.

Виљема II. су оптужили за „највећу повреду међународнога морала" и „неповредну важност уговора". У међународноме праву такво кривично дело није познато, а за дело из општега кривичнога закона није се могао оптужити. Може се тужити владар у једној земљи за дела која други учине, може се судити и Министрима чији органи убијају људе (као у Горачићу 1892. у Србији, или убијство два Новаковића 1906 у Београду), али све је то домена политичке а не кривичне одговорности. Одговорност Виљема II. је, дакле, била политичка, па и већ ради тога, није га могла Холандска издавати. Сви међународни уговори о екстрадицији изузимају политичке кривице из својих текстова. Поред овога Версаљски Уговор није предвидео ни поступак ни казну за овога бив. владара, који је изазвао рат. Милијона људи, и милијарди штете је рат коштао, то је истина, али тешко је било, ако не и немогуће извршити истрагу, суђење

и пресуду. Јапанцима и Американцима је цела ствар изгледала неозбиљна, и ако је у основи била трагична. Да суд ове врсте суди и осуди, требало је најпре да чује и одбрану и сведоке. А сведоци и одбрана? То су тајне архиве свих савезничких и непријатељских кабинета и Главних Штабова. Осма је година како се истражује које крив за Светски Рат, објављена су документа, и то на хиљаде, али још није свету у Америци и у Европи јасно ко је прави кривац за Светски Рат. Неки Енглези предлажу једну међународну комисију да она утврди одговорност и кривицу за изазивање овог рата. Али, и таква комисија, чак и да је из Лиге Народа, тешко да би могла утврдити друго него оно што је до сада утврђено: да је рат последица прошлости; да је европска политика од 1815 године водила катастрофи од 1914 године; да вођи рата нису могли још за дуго држати, баш да су и хтели она супротна народна расположења, а нарочито код Централних Сила, да се не распале.

* * *

Савезне Државе преко свога Врховнога Већа тражиле су од холандске владе да изда на суђење бив. цара Немачке. На овај захтев, упућен у јануару 1920 у Хаг, дошао је први одговор, а после и други одговор којим је одбијан, захтев Савезних и Удружених Држава Холандија је одбила захтев, тврдећи: „да она није потписница Версаљскога Уговора, нити тај Уговор намеће какву било обвезу Холандској; да је Холандска била за све време рата неутрална, нити је везана обвезама каквим за Светски рат; да је Холандска од вајкада давала уточишта побеђенима у светским сукобима". После оваквих одговора Удружене и Савезне Силе, њих 26 на броју, оставиле су целу ову ствар, и данас ниједна од тих држава и не мисли на суђење бив. немачког цара. Једино што је Врховни Савет, као представник ових 26 држава, учинио у 1920 години јесте ово. Он је скренуо пажњу Холандској влади на то да удаљи што даље Виљема II од немачке границе, да предузме мере да он не побегне из Холандске и да Холандску учини одговорном за случај да он прекрши право азила и пређе у Немачку.

Холандска је дала обећање Врховном Савету у томе смислу, али и то није било потребно. Виљем II се помирио брзо са судбином, коју му је и народ немачки спремио, а то је да га је осудио што је оставио Немачку у најтежем часу, па у иностранству под старост се оженио и продужио живети као да се није ништа догодило са Немачком.

„Кајзер је кажњен. Он је изгубио оно што му је било најдраже, круну коју је носио онако охоло. Он је изгубио поштовање свога народа и целога света. Можда је изгубио и своје самољубље, променио се. Он више не парадира, нема војске коју може сваки час дизати на ноге и на параде; не

преоблачи се више десет пута на дан; не сликају га сваки дан; нико не чује више његове речи ни у политичком, ни у уметничком, ни у научноме свету", као што је добро рекао Американчанин Џемс Браун Скот.

Јов. М. Јовановић.

═══

КЊАЖЕВ ПУТ У ЦАРИГРАД

(из мемоара).

Жеља кнеза и књагиње била је, да се Насљедник Данило ожени. Међутим, ма да је навршио био двадесет и осам година, није много хитао да се ожени. Слободан живот и спорт лова заносио га је мимо свега другога. Стога тешко му је било ступити у брачну фазу живота, која је по самој природи морала у неколико ограничити и једно и друго. На учестано настојавање родитеља и његове околине, ријешио се те је пошао у Русију код својих сестара великих књагиња, да покуша наћи себи сапутницу живота. Он је пошао у Русију приватно, како би слободан од званичних церемонија могао дуже остати у Петрограду и кретати се по салонима руске престолнице.

У исто вријеме бављења кнеза Данила у Петрограду, находила се је, код своје тетке, кћер великог кнеза Адолфа, насљедника престола Мекленбург Стрелица, принцеза Јута. Стрелицка принцеза освојила је срце црногорском насљеднику престола.

Први њихов састанак био је код велике књагиње Марије Павловне, супруге великог кнеза Владимира Александровића, рођене принцесе од Мекленбург Шверина. По обичају руског царског двора, лично цар Никола II. објавио је вјеридбу престолонасљедника Данила са принцесом од Мекленбург Стрелица. Тај свечани акт збио се је у палати велике књагиње Марије Павловне у присуству руских великих кнежева, књагиња и мноштва чланова високог петроградског друштва.

Иза свечане вјеридбе у Петрограду, свршене су формалности уговора у Нан-Стрелицу, а свадба свршена је 14. јуна 1899. године на Цетињу. Свечаности су биле помпозне, али како овај догађај у кући нашег двора нема политичке важности, нећу се њим овдје дуже занимати. Важност пак међународне куртоазије према нашем двору састојала се је у томе, што су сви дворови били заступљени приликом свадбених свечаности. Енглеска и Француска специјалним акредитивама делегирале су своје овдашње министре да при свечаностима заступају своје владе, а исто тако и Аустрија. Италију заступао је Принц од Напоља и принцеса Јелена. Цара руског заступао је велики кнез Констатин Константиновић, као крштени и вјенчани кум. Грчког краља представљао је принц Никола. Бугарског кнеза заступао је генерал Николајев са више одабраних бугарских официра. Великим свечаностима присуствовале су велика књагиња Милица и херцегиња Стане Лајхтенбершка, као и принц Петар Карађорђевић и принц са принцезом од Батенберга. Султан Абдул Хамид изаслао је сјајну мисију, с богатим даровима, на челу које је био маршал Шакир паша, шеф војне Султанове куће. Србија није била заступљена, јер је Краљ Милан дошао био у Србију, узео главну команду над активном војском, те је заједно краљевао са својим сином и створио тако звано Милан-Владаново доба, за свакога у Србију и изван ње, а особито за Црногорце, одвратно.

Султан Хамид, обасипајући најљубазнијим фразама књажевске младенце, изјавио је жељу преко свога специјалног изасланика Шакир Паше, да би радо видио, да му кнез дође још једном у посјету, и то ако би могуће било заједно са књагињом Миленом. Кнез је са задовољством примио Султанов позив, стијем да би желио, да поведе собом и млађег сина кнеза Мирка. Све је за пут било установљено са Шакир пашом, само се је очекивао телеграм из Цариграда, о дану поласка.

Сви који су одређени били да сачињавају свиту кнеза и књагиње спремали су се за пут, али у тајности. У очекивању сишао сам био у Боку на морске бање. Само сам неколико дана провео био у чаробној Боки, а стиже ми позив са Цетиња да се одмах вратим, јер је 12. август био одређен за полазак у Цариград. Маркиз Кастел-Бјанко, посланик италијански при нашем двору, стојао је у близини на љетовиште. Кад сам му саопштио, да се враћам на Цетиње и зашто, био је гњеван противу мене, што му раније нијесам открио намјеру књажеву о путу у Цариград, како би прије других посланика обавијестио своју владу.

Прије поласка у Цариград стигла ми је једна повјерљива депеша од султана о запетом стању између Бугарске и Србије, у којој је тражио да га обавијестим, какво би држање Црне Горе било у случају сукоба између поменутих држава. На питање одговорено је султану, колико су год односи између Црне Горе и Србије од повратка краља Милана у Србији затегнути, ипак Црна Гора не би могла остати индиферентна према својој браћи, нарочито кад би случајно нужде допала.

Што је Црна Гора остала неутрална приликом Српско-Бугарског рата од 1885. године, узрок је што је тај рат сматран у Србији и ван ње непопуларним, вођен више из обијести него ли из каквих оправданих разлога. Султану дат је у реченом смислу одговор, јер се је и он бојао од Бугарске много више него од Србије, па је настојавао да Србију поснажи са Црном

Гором противу Бугарске. Ако би Србија била по други пут потучена од Бугарске, ова би осилила тако, да би постала опасна и за Турску.

Овај изненадни Султанов демарш дао нам је мислити, на који начин бисмо имали притећи у помоћ Србији против Бугарске, кад смо растављени турским земљиштем, те без султанова саизвољења не бисмо могли пријећи преко Санџака. Чега ради узели смо у задаћу, између више других питања, да се и о тој евентуалности султану говори.

Августа 12, књаз Никола, књагиња Милена, књаз Мирко, пођоше у Бар преко Сутормана. Ми, њихова, свита пошли смо преко Котора у Бар. У Котору увезли смо се на мали господарев јахт „Тимзах" („Змај"), којег му је Султан даровао, па да се сви у Бару увеземо у пароброд, којег је султан послао да прими књажевски пар.

Свиту књаза и књагине сачињавала су ова лица: писац ових редака; његова жена; госпођица Неиком, Швајцаркиња, одавно хоф-дама књагиње Милене; командир Милутин Вукотић, брат Књагињин; командир Митар Мартиновић; Dr. Перазић, Паштровић; Пигет Швајцарац, као лични секретар Књажев; Хамза бег Мушовић, ордонанс официр дворски; Февзи Паша, турски посланик при нашем двору. Свита истина многобројна, али као оријенталци полазили смо на оријент, те је остало без замјерке.

На уру по подне увезли смо се на јахту и одмах је дигнуто сидро и отпловили пут Бара. Ма да је свакоме, а нама путницима још више, залив Боке Которске доста добро познат био, ипак његова живописност толико је нас очаравала, да смо се сви ставили на кров јахта, те смо разгледали и уживали у љепоти тога чаробног предјела, којем ријетко се може наћи на ривала у љепоти. Прошав једном Оштру Понту пловили смо близу краја, у намјери да боље разгледамо обалу, наравно свима мање познату. Прошли смо поред Будве, која веома лијепи ефект чини кад се с мора гледа, са високом звонаром венецијанског стила, дивном околином града у наоколо и над манастиром Стањевићима до Браића и у висинама до наших граница. Прошли смо сасвим близу поред Кастел-ластве, одакле је Др. Перазић родом. Мало мјесто са дивном околином, покривеном густом маслиновом и другом питомом вегетацијом. Паштровићска густа села пењаху се једно више другога до највећих висина к мору окренутих. Прошли смо Чањ, стару границу између Турске и Аустрије, затим Сутоморе и Спич, што је Црна Гора у рату 1877 год. одузела била јуначком крвљу од Турске, па по сили Берлинског Уговора Аустрији уступише.

Овдје се треба зауставити на једну појаву, која остало Далматинско приморје и острва мање задешава. Грбљани, Маине, Паштровићи, Спичани и Барани, све што је млађе и крепче било, странствовало је по свијету. У Цариграду, Смирни, Солуну и Египту свуда их се је находио велики број. Неко због регрутације, неко због зараде, неко угледајући се на друге, остављали су своја огњишта, тако да је цио предјел сиротан мушком снагом. Што је још горе, у новије вријеме покрет исељивања окренуо се је пут Америке. Из раније поменутих мјеста долазили су својим кућама једном годишње или једном у двије године, помагали су тековином своје фамилије и сроднике, али они који су једном пребродили Океан и заузели радње у пространим Америкама, почели су се губити у неповрат. Стога су ови красни предјели много назаднији од остале Далмације, ма да је много удобније земљиште за обдјеловање.

У вече истог дана, око шест сати, приспјели смо под Бар и ту преноћили. Како је јахт био мали, а ми многобројни, морали смо извести се на Пристан Барски, да тражимо мјеста за преноћиште. Тридесет година протекло је од кад је Бар присједињен Црној Гори, а ми нијесмо у њем ништа учинили, осим што је везан колским путем са унутрашњошћу земље, ма да је то једина наша скела на мору за трговину и саобраћај са страним свијетом. Још у турско доба био је на пристану аустријски консулат, агенција компаније Лојда, магазин за стовариште соли; то се и данас находи, без да је игдје ичега додато или поправљено. Толика жеља за морем у старо доба, па, кад је добивено, занемарено је; колико да нам није ни од потребе било. Тај неопростиви гријех ми управљачи земље нећемо никад испостити, али ће нам се потомство осветити, те ће бацати дрвље и камење на наше гробове и жигосати наша имена. Надам се, да ће тражити до кога је била кривица.

На седам сати у јутро, 13. августа, дође у порат велики турски пароброд „Смирна", којег је султан послао да прихвати књаза и књагињу. Послије уобичајених поздрава топовским метцима, књаз је послао ађутанта, да поздрави дворска лица на пароброду, која је султан послао њему у сретање. На пароброду бијаше мноштво достојанственика царског двора, а међу њима Галиб бег шамбелан султанов; Тевфик бег, ађутант; Риза паша Адмирал ађутант и т. д., дворски оркестар и многобројна послуга.

Послије подне дошли су сви царски изасланици на Тополицу, да се поклоне књазу и књагињи, гдје се нахођаше насљедник Данило, са својом младом чаробном књагињом Милицом, које је име на прелазак у православље у мјесто имена Јуте добила. Турци су задржани на дежене, па су поведени у Стари Бар, да разгледају развалине срушеног Бара у рату 1876. и 1877. године.

Како је био датум тринаjести остали смо гдје се је који находио, а 14 августа на један сат послије поноћи увезли смо се и отпутовали незадржано к Цариграду.

Море мирно као јагње, али врућина бијаше несносна. Пароброд простран, раскошно снабдјевен сваковрсним турским и јевропским ђаконијама. Оријентално гостопримство изврсно. Свак без разлике утркиваше се, који ће од којег љубазнији и услужнији бити.

Путовало се више ширином мора, а при том обале ниске и морским испарењем омотане, те нијесмо могли ништа видјети. Поред понте од Драча пловило се ближе, тако да смо Драч могли добро посматрати. Драч је на једном језичку танком, 20—30 метара над морем високом, али далеко у мору унесеном. Иза њега шири се пространо, плодно, али нездраво поље, окружено у даљини високим брдима, у којима се находи један мајдан каменог угља.

Господар је једнако настојавао, да се плови што ближе крају. Дубина мора од Драча поред обале, далеко у ширини мора, веома је малена. Турски поморци о томе не знађаху ништа, већ се одазиваху Књажевој жељи, да се плови што ближе обали. Капетан на нашем „Тимзаху" пловио је далеко у ширину, али кад је примијетио да смо залутали, највишом брзином доплово је к нама дајући сигнале, да се удаљимо од пличине у ширину мора, јер смо били у опасности од насиједања на пијеску. На подне, кад је параброд био наспрам ушћа ријеке *Скумбре*, „Смирна" се усади у пијесак. Требао је читав сат маневрисања док се параброд скинуо с подморског пјешчаног насипа. Срећа што је море било мирно, иначе могло се ту остати, и Бог зна што би с нама било. Шта се догодило са дном параброда наравно ми нијесмо могли знати, но по прилици ни командант параброда нити амирал-паша нијесу ништа знали.

С увјерењем, да смо избјегли сваку опасност од насиједања на пијеску, параброд је окренуо далеко у ширину, а ми смо сјели за богату царску трпезу. Раскош у посуђу, раскош у многобројним јелима измијешаним из турске и француске кухиње; оркестар је интонирао разне турске арије, док смо се ми частили разним јелима и најбољим вином из царског подрума.

Параброд „Смирна", ма да је спољa изгледао окићен, обојен, унутра позлаћен и сјајан, припадао је *старим* бродовима турске марине; он је једва чинио десет миља на сат. Ми нити смо имали повјерења у солидност брода, нити у способност турских поморaца, јер на њем немаше ни једног странца, чак и макинисте бијаху Турци. У страху смо једнако били, тим више што је пут био дугачак.

Први акшам нашег путовања затекао нас је у ширини наспрам Валоне. Читана је молитва, свирана Султанова химна и пали узвици *чок јаша Падиша*. Ми смо учествовали у молитви стојећи гологлави. Овај призор понављао се сваког дана до нашег доласка у Цариград. У вече је био велики дине, а послије представа кинематографа.

Ноћ љетња, врела, мрачна, без мјесечине. Прошли смо Санти Каранта и ушли у Крфски канал. Многи из књажеве свите, из предострожности, стојали су на мосту код команданта брода, да пазе како се маневрира њим у ноћној тмини. На највећој тјескоби канала постоји један крш на самој средини. На њему вазда пламти лантерна, која даје знак да јој се бродови не примичу. Колико

су турски команданти, амирал и кормaноши, вјешти поморци у мало нијесу ударили бродом о крш. Наши који су били код команданта видјели су опасност, али нијесу могли помоћи већ је параброд прошао на десет до петнаест метара поред крша. Турци који су такође опазили опасност, дали су се у дреку и произвели читаву панику, која се утишала чим се видјело да смо изван опасности.

Дивно освијетљени Крф примамљиваше нас да му се по могућности приближимо. Књаз и Књагиња хоћаху се радо извести на сухо, да се поклоне моштима св. Спиридиона, али будући је била ноћ није им се могла та жеља испунити, већ је остављено, ако се могне, да се у повратку учини.

Острва Цефцефалонију и Зант мимоишли смо ноћу. Петнаестог параброд је пловио поред западних обала Мореје, које се слабо, без догледа, могаху видјети. Кроз тмину густог испарења једва се виђаху брда гола без вегетације и села с бијелим кућама, разасутим у чешћим и ређим гомилицама, као лабудови. Та монотонија пратила нас је до Матапана, крајње тачке Мореје на југу.

Испод Матапана прошли смо 16. августа око подне. Та крајња тачка Мореје злогласна је због силних морских валова, које с великом муком параброди и бродови у вријеме еквиноција прелазе. Често пута сам овуда пролазио, а ја нијесам знао гдје ми је глава, али овога пута море је било мирно као уље. Матапан има још једну гласовитост: на самој понти живи један испосник — anachorète — који се ни с ким не састаје, а мрнари, при пролазу бродовима, кад је мирно море, доносе му по нешто за храну.

Послије разговора с Турцима, међусобних шала и забава, требало је поновити у ноћној тишини размишљања о главном циљу овог путовања. Владари куда год путују морају имати неки циљ, који имају путовањем и састанцима с владарима других држава да постигну, стога се сваки корак њихов у иностранству прати с великом пажњом. И овај пут нашег Господара имао је свој циљ. Мноштво разноврсних питања имало се покренути пред Султаном и Високом Портом, а колики број од њих могуће је постићи није се могло предвидјети. Прије свега требало је подијелити своје улоге: што има Господар да третира са Султаном, а што ја с великим везиром и министром иностраних дјела.

Господар је примио на себе да говори са Султаном о овим важним питањима: У случају да Аустрија прогласи анексију Босне и Херцеговине би ли Турска изашла да с оружјем брани своја суверена права, и ако би, би ли примила Црну Гору за своју савезницу и под којим условима. Ако би Аустрија или Италија потпириле револуционарни покрет у Арбанији, било поради интервенције или привремене или трајне окупације, би ли Турска заратила ма с којом од њих и би ли примила Црну Гору за савезницу и помоћницу у одбрани Арбаније. У случају побједе над нападачем, би ли се Црна Гора могла надати територијалном

раширењу у награду за своје ратне услуге. Би ли Султан дао дио своје редовне војске и башибозука арнаутског под команду Господареву, да се заједно бране с Црногорцима од нападача. Хоће ли дати топова, пушака, муниције и тајина за војску која би под командом Господаревом била. У случају пак напада Бугарске на Србију, би ли Султан дозволио слободан пролаз црногорске војске преко Санџака у Србију.

Господар је још примио на себе, да говори Маршалу, амбасадору германском, о успостављању правилних дипломатских односа између Германије и Црне Горе, који су били прекинути још од посљедњег рата с Турском, погрешком ондашњих наших вођа политике, о чему сам говорио на другом мјесту.

Господар је требао да говори Султану и о потврди Фирмилијана за митрополита Скопљачког, о чему се Србија занимала. Ма да су наши односи са званичном Србијом били до крајности запети ипак је то питање било опште-народно, стога смо, и без дослуха са Србијом, хтјели јој припомоћи у томе питању.

Мени је пала у дио улога да говорим с великим везиром и министром иностраних дјела о свима неријешеним питањима на граници; да покренем питање о трговинском уговору, о конзуларној конвенцији, о конвенцији са екстрадицију, о поштанско-телеграфском уговору, о регулисању вода у Скадарској Области и исушењу Скадарског Језера. Најпослије, ако нађемо добро расположење за рјешење поменутих питања, требао сам да покренем питање о Јадранској жељезници са изласком у Бару.

Пошто смо сваку тачку поново расправили, пошли смо на одмор, па да размишљамо о својим улогама.

Зашто је књаз Мирко пратио оца у Цариград, а није малољетан? У томе је Господар имао више разних побуда. Он је имао у својој глави мноштво планова, у којима га је веома често срећа пратила, те је у многима, по изгледу немогућим, срећно успијевао. Међу јевропским силама расправљало се македонско питање, у смислу да јој се дадне извјесна аутономија, са једним хришћанским принцом за гувернера. Књаз је повео собом књаза Мирка да га Султан позна, па ако би му се допао, кад би га ма ко кандидовао за тај положај, да би га Султан признао пред другијема. У случају кандидовања којег принца бугарског или грчког, а Србија их није имала, кандидација књаза Мирка била би најцјелисходнија. Црна Гора није велика, да би могла скоро анектирати Македонију, тим више што су њене границе удаљене од Македоније. Међутим, то питање није стављено у програм да се о њему говори, јер је било сувише деликатно, већ нека говоре саме прилике из којих се могу извести разни закључци.

Августа 16. путовали смо између многобројних острва Архипелага. Пловили смо поред великог острва Митилене, цијелог дана нијесмо га могли изгубити из вида. Запитивали смо се, што ово значи те се тако споро крећемо. Погледивали смо на колице које

обртањем показује брзину кретања. По њему смо примијетили да параброд не чињаше више од четири до шест миља на сат. Међутим свирање музике; разговори, шале, шетње по пространом крову, приче о грчкој митологији, с којом је скопчано свако острво и сваки шкољ у Архипелагу, заносили су нас, да нијесмо ни помишљали о каквој опасности. Пигет и Неиком највише су се продуцирали у митологији, надмашујући се ко више зна. Они су нарочите књиге за то носили, које су на само читали, тек да покажу своју великоученост. Наслонио сам се у кабини по подне и чуо сам како море запљускује у параброд више него обично, али о каквом злу нијесам ни снивао, јер је море било мирно, а били смо близу Дарданелима, па и да се промијенило вријеме не бисмо патили. Књаза Мирка бјеше обузео неки нервозни смијех, да га није могао обуставити. Мени не бијаше тај његов смијех пријатан. Кад год сам имао тако конвузилни смијех, или га видио на другоме, морало ми се нешто непријатно догодити, стога сам му говорио да се уклони, да ако би га тај смијех оставио. Сви од свите секундирали су му као манити. Он ме није хтио послушати, већ је продужио смијати се, али сам се ја уклонио, само да га не слушам.

Пошто је Господар пошао да спава, и ми смо се размакли по својим кабинама. Ноћ врела као у Сахари, тим врелија што се параброд једва с мјеста помицаше. Февзи-паша са штабом није лијегао. Он је стојао на мосту команданта, викао, грдио команданта и цио штаб. Сва снага макине употребљена је биле на помпирање воде, којом су доњи бојеви параброда већ праиспуњени били, само је још макина била слободна од потопа, да не експлодира. Февзи једнако је настојавао да увезе Књаза и Књагињу и других што више може стати у баркама, а ко остане и нека гине. Тако је мислио учинити, па да се чека зора и тражи помоћ из Бешике, од које нијесмо били далеко. Турци су га молили да имадне стрпљења до Бешике, дотле да ће удвојити снагу помпа за избацивање воде. Он је у очајању викао, да не може допустити да погине један владар, а притом гост Султанов, већ га треба одмах извести из параброда, који може од минута на минут потонути или прснути.

Амирал-паша са цијелим штабом и турском свитом савјетовали су се како да поступе: или да послушају Февзи-пашине савјете, или да иду даље пут Бешике. Неки су мјерили висину воде у параброду, други су удешавали пумпе, трећи су мјерили количину придоласка воде са количином избацања, па су се ријешили да се до Бешике иде; иначе изложити владара на пучини морској да проведе ноћ бојали су се горега. Дотле су све барке биле у приправности, ако се не могне избацањем прилив воде одржати у равнотежи, да се баркама спасе Књаз, Књагиња и колико више може других. На параброду било је више од стотину лица, сљедствено већи дио би остао да дијели судбину с парабродом.

Сва снага макине употребљена је била на помпирање воде, да не би поплавила макину, стога се је паброд тек помицао с мјеста; притом велика водена маса удубила га је у море и тијем отежавала пловљење. Да је случајно мали вјетрић узбуркао море испод Матапана или гдје друго, заљулала би се водена маса у параброду, те би га била razврнула, било преврнула или утопила. Али промисао Божји чувао је Књаза, Књагињу и све нас, да не нађемо гроб у дубинама морским, већ да коју годину још проживимо. Море је једнако било мирно, а ми смо спавали, а да нијесмо ни знали у каквој грозној опасности се находимо.

Чим је параброд ушао с великом муком у залив, тако звани *Бешика Бег,* Февзи-паша пробудио је Књаза, открив му опасну ситуацију у којој је био и у којој се још находио. Књаз је хитно пробудио Књегињу, али јој најприје није казао о опасној ситуацији, ма да она није ни мало страшљива. Књаз Мирко и Февзи-паша будили су нас остале говорећи да је дошао други царски јахт, да нас прихвати, али брзо да се наредимо и да одмах излазимо. Књаз Мирко дође у моју кабину, каза ми у чему је ствар, те се спремих на врат и на нос за излазак. Погледав кроз прозор, угледао сам једну турску фрегату са освијетљеним катаркама од врха до мора, а мало даље варошицу Бешику.

Нашом срећом дошао бјеше из Пиреја наш мали „Тимзах“, те ми сви на њега, у мјесто на други царски јахт. Он је много скратио пут проласком кроз Коринтски канал. Књажева свита, сви Турци с музиком, слуге, баули, све се у тили час натрпа на „Тимзах“. Чим су Књаз и Књагиња изашли из „Смирне“, она је свом снагом макине насукана на пличину, која се је у близини находила, како би један дио параброда остао изван, док би други потонуо, јер му више ни макина ни помпе не могаху помоћи.

Ово пребацање трајало је од два до три сата по поноћи. У страху и пребацању једва дочекасмо зору, јер је свака опасност страшнија у мраку него при свјетлости. Пошто смо се једном трсили мрака, а и страха, и међусобом разабрали о свему што је и како је било, честитали смо Књазу и Књагињи и један другоме нови живот.

Стијешњени на малом „Тимзаху“ пошли смо пут Дарданела, али се нијесмо могли довољно раскрстити од помишљања на грозну опасност у којој смо за толико времена били. Послије два сата пловидбе дошли смо пред варош Дарданеле (Султанија), одакле су Февзи-паша и Амирал-паша обавијестили двор о свему и тражили други параброд, да прихвати књажевски пар.

Но да се повратим и да нађем узрок овоме тешком догађају. Напоменуо сам да се је параброд насукао био на пијеску према ушћу ријеке Скумбре, недалеко од Драча. На дну провалила се рупа, јер је дно било гњило, која је пловљењем и продирањем водене масе постајала све шира. Да су Турци одмах опазили

шта се са дном параброда десило, могли су рупу затиснути, али су они опазили пошто је вода напунила доње дјелове параброда; дакле морало се ослонити на помпирање воде, докле ни оно није било довољно. Богу и лијепом времену има се благодарити те катастрофа није наступила.

Августа седамнаести провео се цио дан у Дарданелима на „Тимзаху“. Пред вече Књаз и Књагиња, књаз Мирко и свита пошли смо на једном малом броду од турске марине на прегледање једног дијела турске флоте, која у Дарданелима једнако стационираше. Ту бијаше шест великих оклопница, више фрегата, авизо и корвета. Кад се је Књажевски пар примакао флоти, поздрављен је са амиралске оклопнице са 21 топовским метком и са свирањем *аустријске химне,* постројењем мрнара по катаркама. Турци као Турци нијесу имали црногорске химне, па су отсвирали која им је прва до руку дошла, а имали су је кад потражити код царског оркестра на „Тимзаху“. Февзи-паша да цркне од иједа, а ми смо се слатко смијали. Ноћ смо провели као срделе на малом „Тимзаху“. Отмјенија мјеста, којих је на истом мало било, уступили смо Турцима. Ја и Пигет добили смо такође почасно мјесто, спавали смо на уклупченом конопу на крми. Али кад би све у животу ходило по вољи, било би сувише монотоно, те не би било занимљиво.

Августа 18. провели смо цио дан у Дарданелима, очекујући други параброд, да нас прихвати. Неки из свите, који су имали цивилних хаљина, излазили су на крај; ми остали остали смо на јахти. Цијелог дана долазиле су визите. Власти војне и цивилне изређивале су се једна за другом, грчки владика са свештенством, као и консули великих сила учинили су подворење Књазу. Консули на Оријенту сматрају се за велике личности. И заиста они који су од каријере велику улогу играју, јер уз консуларни имају и дипломатски карактер. Међутим консули у Дарданелима бијаху све сами мјесни банабаци; међутим то им није сметало да се праве важнима и да арборирају заставе дотичних држава.

Приступ у велике фортице у Дарданелима сваком странцу, без разлике на положај, забрањен је. Међутим, Господар је изјавио жељу, да би рад био с Књагињом, књазом Мирком и с малим бројем из своје свите прегледати једну од великих фортица. Командант фортица то није смио на своју одговорност допустити, већ је телеграфично тражио дозвољење у Илдизу. Пред вече дође на малом броду главни командант фортица, прими књ. пар, књаза Мирка, мене и само једног ађутанта, и поведе на највишу фортицу звану Султанија. Ова велика фортица налази се на уласку у тјеснац. Тешко је и најповршније описати фортификациона чуда те фортице, сазидане пола у море, а пола изнад. Поред дебелих зидина, челичних кула и кроз подземне и подморске лавиринте брзим кроком смо пролазили, можда баш зато да нијадан нема времена упамтити у појединостима ништа од свега што је видио. Турци гледају свакога без разлике ко није

њихове вјере с неповјерењем и непријатељским оком, стога смо галопирали да час прије изађемо на други крај, како се не бисмо истим путем повратили. Велики силни опсадни топови, за чији број нијесмо смјели ни запитати, бијаху изукрштани у свим правцима, али највиши број бијаше управљен пут запада т. ј. на улазак у канал. На једној челичној таблљи виђаше се највиши топ на свијету новога система.

Сви висови дуж канала, од морске површине до испод ње, па на самим врховима, утврђени су видно и подземно и наоружани стотинама топова и то на обије стране канала, као и снабдјевени разним справама, ланцима, минама, што чини пролазак на силу немогућим. Канал је дугачак 68 километара, а широк како ђе, од 2 до 9 километара. Цио тај дугачки простор утврђен је каменим, земљаним и челичним фортицама.

На први поглед невјешта посматрача, као што сам ја, учинило ми се да је пажња обраћена на страну мора и сва сила одбране на њу усредсријеђена, а да страна са суха није равномјерно сачувана, већ да је приступачна непријатељу. Толико забиљежених само за то да се види какву је импресију учинио цијели положај ствари, које сам посматрао цијеле два дана.

(Наставак у наредном броју)

Војвода Гавро Вуковић.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

ПРЕПИСКА ПЕТРОВИЋА-ЊЕГОША СА НАШИМ КЊИЖЕВНИЦИМА.

Владика Раде и Сима Милутиновић.

Преписка Владичина и Симина, по сачуваним писмима, била је кратка. У свем сачувана су четири Владичина и два Симина писма од јула 1845 до јануара 1846. Да ли је било преписке пре и после тога времена, не види се. Из сачуваних писама види се, да је изгубљено Симино писмо од 19 јуна 1845, у ком је тражио неки велики зајам за — пивару. Владика му није могао створити пивару, али му је, као што се види из писма Симина од 22 септембра исте године, послао 200 фиорина.

У главном сва ова преписка водила се око штампања „Луче Микрокозма" и вињете за насловни лист. Из преписке види се, да је вињета Симино дело, да је „Луча" штампана у 500 екземплара, од којих је Симо добио 400. Види се и како су биле слабе саобраћајне прилике, јер је „Луча" изашла из штампе у току 1845. године, а Владика крајем маја 1846. није знао да је штампана.

Д. Вуксан.

I.

Владика Раде Сими.

Јули 1845.

Љубезни Симо, здравствуј са свијема твојијема!

Примио сам твоје драго писмо од 19. прошастога јунија. Међер си ти заборавио наше кршно стање и положеније, теке иштеш новаца на зајам онђе, ђе их никада било није, и ђе им се сухе и празне горе и кад их се штогод добије, не дају ни обратити. Ти иштеш новаца у зајам за твоју пивару, а ја би их сутра иска у зајам, да имам ђе, за хиљаду необходимости народнијех. Ја сам се до данас питао сладком мисљу, да си се ти на тај конат коликогођ успокојио, а колико је моју душу

данас узнемирило, када сам разумио критическо положеније твојих фамилијарних ствари. Ја бих ти нешто и помогао по слабом могућству моме у отношенију тога, али моја би помоћ малена била спрама твојега искања, и у напријед она зависи од тебе, ако би ти могао штогођ поправити твоје стање фамилијарно. Воспитаник је својему учитељу много дужан, него је доиста и признатељноме воспитнику веома тешко, кад не може сасвијем удовлетворити жељи својега учитеља.

В прочем драго те поздрављајући, остајем

(твој

Владика Црногорски
П. П. Његош).

II.

Сима Владици Раду.

22. септембра 1845.

Владико Свети

Помагај Вам Бог,

Да нас дуго благословјате!

Фала Вам усрдна на послате ми двјеста форинти банкноте, и не могу Вам исказати, како ми је то пристало, та каноти ни пљешиву капица, него би јошт боље само тад', када би ми барем за једну годину дана по толико мјесечно Бог и Срећа однекуд надавала.

Млади Црногорчићи амо су већ у школу недавно пошли, Перо у прву, а Стево у трећу Гимназије класу намјештени, и све би добро било, да и није грозница напала; него је Бог милостив, те је Пера наскоро и пустила, пак ће непремјено и Стева, и одсад увјерен сам добро ће и отлично учити се. Овога је љета у нас овде како и по свој Сербији особита грозница царовала, нити је у Београду куће, коју није она собом посјетила, пак и нас и нашега Драгишу, који Вам и љевицу како и десницу сверсрдно целива.

Сад ми баш стиже из Пеште и предрачун за вињет на *Лучи Микрокосма,* којега Вам овде и пристављам порад Ваше наредбе, а ово дана почиње се овде иста књига штампати, што је није могла типографија прије примити, због своји особити дјела. Вигњет Вам описати сад овде било би дуго, али се уздам да ће Вам бити по вољи.

Јесам и остајем скорога и на ово одговора чекајући.

Ваш Владико и Господаре Црногорства
озбиљски почитатељ
Симеон Милутиновић.

У Београду,
22. септембра 1845.

Споља:

An S-e Eminenz Herrn Herrn
Wladica und Metropolit zu Mont.
Peter Petrowich Negosch

per Croatien
„ Dalmatien
„ Cattaro

a Czettinje
in Montenegro

III.

Владика Раде Сими.

7. октобра 1845.

Љубезни ми Милутиновићу!

Између толиких разних вињета, који се у тамошњој К. С. Типографији находе, знам за цијело, да их има и такових, који би били удесни за Лучу Микрокосма, дакле излишно је било у Пешту наручивати други. Па ако се Перласки не може никако одказати та наручбина, а оно пре него што се почне радити вињет, рад сам, да ми га напријед опишеш, а најрадији био бих, да се не исписује из Пеште.

Овим начином најповољније одговарајући на твоје писмо од 22. прошастога септ. и поздрављајући тебе и све твоје и наше младе Црногорце остајем свагда

твој

Цетиње, 7. окт.

(Владика Црногорски
П. П. Његош).

IV.

Сима Владици Раду.

17. новембра 1845.

Владико Свети,

Бог Вас веселио,

вјечно и свеславно!

Вуле Пипер Ваш бивши момак, и овде у нашега књаза од лани боравивши, сад полази обратно к Вама, и ја Вас молим, да га примите у исту Вашу милост, јер је заслужује, ђетић је како ваља. Једну је ноћ за књазем идући дома позаостао сам путем, нешто се замисливши, док се осами, а удари на сгражу турскога низама, која је на Стамбол капији вароши београдске и која му не дадне проћи, не признајући да је књажевски момак, него се још сваколика с бајонетима около њега склепта, но и Вуле ончас пиштољ у једну, а нож у другу руку, пак у сред њи јуриш, те их тако разагна и прође кроз њи здраво и весело. Сутра дан одма политика то захте, да се Вуле из службе књажевске одпусти и Србију да остави. Ако ли Бог да и помогне, те Вуле к Вама на хату, како сад одовуд полази, здраво и мирно

кроз Босну и Херцеговину прође, то се уздам непремјено ја и сваки мој и Ваш као и Божији пријатељ, да ћете га Ви тамо примити у пређашњу Вашу отечевску милост и наклоност, и ово чути наскоро, биће ми особито мило и драго, каноти Србину код Србина и о Србину достојну. Сад ћу о себи штогођ: Наши — Ваши надежда и дика, Стево и Перо добили су нови квартир, пак и боље данашње надзиратељство и тако су одма и здравији и у наукама напреднији, опета до Божије воље. — Сад ћу о вињету:

За овако оригинално дјело, мора бити и вињет оригиналан, и тај према самом истоме дјелу, зато ја никакав овде од суштесвујући овде у типографији вињета на то ни одобрити нијесам могао, јербо не приличи никако ни један за оно, зашто није од постања свога одређен и омјерен; а будући пак, да ми овде још никаквога литографа нејмамо, зато сам ја вињет (не само измислити) и одобрити, како сте ми Ви наложили од прије, него и у Пешту на мојега пријатеља и вјештака Перласку опис послати и да ми га изради, препоручити морао. Предрачун истога пак вињета нимало није велик, а ево зашто:

У врху листа изрезано је велико зданије и то једноспратно — ebenirdig — на томе су деветоро вратах двокрилније, и сва отворена широм, а над свакије врата горњем прагу написан је символ по једне од девет музах.

Изнад отога зданија у зраку изображена је лира, из које самоизравне зуци на све стране као зраци видно разастиру се у простор; испод ове пак у полукружију изрезан је овај стих: „Ход'те и ви у храм свијета Срби!" Но на што је зданије? Ево на што: Доље испод истога зданија поље је, илити чистина, разними травами и дрвљем и шумирјем ђешто снабђевени, уз то поље широм иду и врве к зданију ономе дјеца различног узрасга с књигама и свејкама под пазухом свако и тамо у зданија онога врата свака улази по неко — хаљинице су на дјеци србске, како и опанчићи. — То ти је сад цијели вињет, и тиме је мени барем милије, што је најсходнији Вашој жељи, Вашој на ме и на мој избор таковога препоруци, а особито што је митичан за и на митично дјело, и то таково, које је мени посвећено. Он је израђен у петстотина ексемп. стоје у Пешти код Перласке чекајући за се откупе, пак да одма пошљу се амо у своју књигу, која ће најдаље до новога љета овди готова бити — Сад ми рец'те Ви сами по души, ваља ли а и могу ли ја тога да се отресем? Ја још више ништа нити могу нити сам дужан учинити, до Вас опета замолити, да не премјено и неотложно Ви отуда пишете и пошњете управ на Перласку новце и речени вињет, с тим, да га он одма кроза Земуна чрез В. Василијевића овамо испрати; к томе и мени молим да оставите једну барем стотину ексем. ове књиге „Луча Микрокозма" на моје расположење. На ово ми све изволите одма одговорити, ма решитељно и јуначки великодушно, како што се само Црногорцу може и

пристоји. — Ако ли изволите, да се иста књига скорије распача, и да свој сав трошак одма и што скорије заклопи и подмири, то изволте Ви преко Ваше стотине екзем. на остале четири стот. мени слободно руковање ш њима оставити, пак не имајте Ви ништа о њој више бриге ни муке ни трошка. — Све би се извадило на њу потрошено.

Сад и вазда јесам и остајем са својом мојом домовином цјелујући Вашу Архипастирску десницу и препоручујући се Светопочившега нашега Благодјеја и Богоугодника светим молитвама не премјењивајући се к Вам нигда ни мрве

Вашега Високопреосвјашченства
озбитељски почитатељ
и вјечно најпрви усрдник
Симеон Милутиновић Сар.

У Београду 17-а Нојемвра
1845-е.

V.

Владика Раде Сими.

23. децембра 1845.

(Љубезни ми Милутиновићу)

Виђу из твога описа, да је вињет, који си у Пешти наручио за Лучу Микрокосма, доста добар. Дакле, прибави га одма, а новце, што за то устребају, заишти од нашега обштега пријатеља Г-на Василија Василијевића, којему ћу ја скоријем временом то исплатити. Кад Луча буде напечатана, пошаљи ми од ње 100 ексемплара, и упути их у Тријест al Sign Michele Vucetich, Negoziante, објавивши јошт ту, да књиге иду за Црну Гору in transito, те ће ми тако доћи поуздано, а с осталијема екземпларима чини што хоћеш: на част ти их.

Поздрављајући тебе и сву твоју фамилију, а такођер и моје младе Црногорце Стефана и Пери(цу?) остајем

Цетиње, 23. дек. 1845. (твој
Владика Црногорски
П. П. Његош).

VI.

Владика Раде Сими.

30. јануара 1846.

Предраги мени Симо!

Пошто сам у твом писму од 17. Нојемвр. пр. год. прочитао опис вињета за Лучу Микрокосма, одговорио сам ти 23. Дек. исте године, да на мој рачун заиштеш од Г-на Василија Василијевића f. 55, па да с њима исплатиш у Пешти наручени вињет, и држим да ћеш бити тако учинио. Ја сам се надао, а по твоме обећању, да ће Луча из печатње изаћи јошт у почетку ове

године, но ево брзо и по године преко рока, а ње, барем овамо, јошт нема. В прочем може бити да је она и давно штампана, па ја јошт не знам; а може бити да ти послови твоје дужности не допуштају око ње у печатњи настојати, па да лежи и сад у рукопису. Но било једно, или друго, за чудо ми је, како ми у толико времена не јави што за њу. Дакле, ако је штампана, пошаљи ми 100 екземплара на Тријест преко Г-на Михаила Вучетића; ако ли јошт чама у рукопису, а оно предај је Г-ну Иншпектору тамошње типографије с молбом од моје стране, да је он даде штампати, а ти му за печатање и за вињет трошак плати.

Цетиње, 30. Маја 1846. год.

(Твој
Владика Црногорски
П. П. Његош).

ИСТИНА О УБИЈСТВУ ЈУСА МУЧИНА.

У Дољанима, у непосредној близини Подгорице, и данас живи *Вуле Иванов Поповић-Дрекаловић*, рођени брат Пера Иванова Поповића, који је убио Јуса Мучина.

Вуле је старац од својих 87 година, веома разборит, одлично и чује и види. Има ванредну меморију; природно интелигентан; од свога брата Пера старији је 6 година.

Поводом расправе, која је изашла у цетињском часопису „Записи", позвао сам Вула и замолио га да ми исприча, као живи сведок, све што зна о овом догађају.

— Стрико Вуле, тако ти оба свијета, и старога црногорскога образа, кажи ми праву истину, зашто је твој брат Перо убио Јуса Мучина и како се тај догађај одиграо? —

— Оћу, синко, душе ми.

Било је овако: Живио сам под Турцима, у село Врбицу под Медун. Марко Миљанов је тада живио у границу црногорску, прегнан од Турака. Био је сенат на Цетињу, и ако су тада Кучи били под Турцима. С Цетиња бјеше дошао на одмор. Ја сам тада послао свога брата Пера, да се нађе код Марка, да га не би Турци убили. Сазнао сам да је Јусо Мучин подмитио некојега Куча, да убије Марка Миљанова. Ово је мене казала Ноца Докина, католкиња, која је живјела у Подгорицу, и мени била пријатељ. Ноци Докиној ову намјеру Јуса Мучина казао је Амет Смајов Крнић, који је ту био када је Јусо дао паре овоме Кучу, да убије Марка. Тај Куч је већином живио у Подгорицу код Турака, и он је имао да подмити другога, да убије Марка.

Чим сам добио писмо од Ноце Докине, да ће Марко бити убијен, ја сам тога часа пошао са својим братанићем, Тодором Ђуровим, у Ком, — место звано Царине, где се Марко налазио на одмор: „Марко, тебе уби Јусо Мучин". —

— Неће мене Јусо убит. —

— Оће Марко богами. Ово је истина, и он те уби. — И мене криво што ме Марко не вјерује.

Нека те не убије, али пази оћели ти замит траг, кад се врнеш с Кома опет у Црну Гору.

Марко се врати с Кома, у пратњи мога брата Пера, и кад дођоше на Вјертник видјеше засједу, коју је Јусо послао да Марка убије. Марко се сачува да не буде убијен, продужи свој пут за Цетиње, и тамо добије хабер да ће га Јусо и на Цетиње убити. Кад се увјерио да му Јусо ради о глави, поће право у палац код Књаза Николе и рече му: — Господару, ја сам Твој хлеб појео, и оћу да Ти кажем право. Идем у Подгорицу.

— Зашто Марко? —

— Да питам Јуса Мучина што ме тражи по шума.

Књаз Никола му је бранио. Али Марко није послушао. Пошао је сам на коња преко Црне Горе, дошао на Везиров мост па продужио на коња до моста на Рибницу који дијели стару и нову варош. Јусов чардак био је одмах до Рибнице, у куће које су биле Сокол Баца, и он је са чардака видио Марка на коња, па рече своме слуги: „Ено Марко, тражиће ме, но му реци да сам у Зету" и онда се склони у кућу. Марко на коњу дође пред саму кућу Јусову и завиче:

— О Јусо Мучин! —

— Нема га дома, одговори слуга Јусов. —

— Ајде море кажи Јусу, нека испане да га питам нешто. —

— Јутрос је отишао у Зету. —

Када је овај разговор текао, ту се код Марка бјеше намјерио Тошо Јанков Лазовић, којему Марко рече:

— Ајде Тошо, пођи у кућу Јусову и реци му нека изађе да се видимо. Тошо је ушао у кућу и нашао Јуса где сједи. Рече му да га зове Марко, а овај му одговори: „Немој му Тошо казати да сам овде, него му реци да сам у Зету". Тошо тако и учини, јер му не бјеше мило да се гине.

Пошто му је Тошо казао да Јуса дома није, он је викнуо са коња: „Кажите Јусу Мучину, да ме не тражи више по шума, јер ћу ја доћи да њега тражим овде". После тога Марко се је на коња вратио у највећему трку кроз Подгоричку варош, и том приликом коњ му је поломио земљано посуђе, које се продавало испред догања. Један комад од тог посуђа расекао је на лицу Ома Акова из Диноше. Марко је за посуђе послао два наполеона, а Ому поручио да се вида, и да ће он платити његово лијечење.

После овога знао сам да мора погинути или Марко или Јусо. Ја сам као рођак Марков долазио неколико пута у Подгорицу да убијем Јуса, али ми није испало никако нако ашићаре

— очевидно. Позовем свога брата Пера, који је био код Марка да га чува, и кажем му да Јуса никако тајно не могу убити.

Једнога дана на сами Томин-дан — пуне се 53 године на овај Томин-дан: Мој брат Перо дошао је у Подгорицу и оставио оружје у Ђока Лаковића, јер се са оружјем у Подгорицу није смело долазити. Пазио је док је Јусо Мучин изашао са сједнице и пошао својој кући. Бјеше тада рамазан. Перо је, чим је Јуса видио, пушку узео, скрио је под талаган скадарски, док се је њему примакао. Кад се примакао рекао му је: „Чекај се Крњићу". Опалио пушку и убио га на само танко на десну страну. Ја сам ту пушку пунио. Она је била кратка — коњаничка. Јусо је одмах пао мртав. Кроз Јуса је једно зрно из пушке ранило једног Скадранина који је био до њега. Са Пером је била цијело време његова и моја сестра Миља, која је доцније удала за командира Ђока Лазовића. Чим је Перо убио Јуса, вратио се натраг. Пера је убио Селим Меов из двије кубуре, на десет корачаја далеко од места где је пао Јусо. Тада су навалили други Турци и почели да сијеку Пера. Наша сестра Миља пала је на мртвога Пера. Турци су покушали да и њу исијеку, али ју је одбранио Смајо Лекић. Пера су, пошто су га посјекли, бацили низ пећине рибничке. Ја сам цијело вријеме био са својим братанићен са ову страну Рибнице. Турци су онда навалили и почели да сијеку Србе који су били дошли на пазар. Том су приликом посјекли у кућу Виде Нешове Митра Дулетића и још двојицу. Осим Пера још је тога дана посјечено 17 Срба.

Заборавио сам казати, да су Јусо и Марко били у чегрст прије него је Јусо почео да пријети Марку да ће га убити. Та чегрст била је за то, што се Јусо био осилио и једнога дана пошао са тридесет заптија кроз Куче и обалио нумере царске и црногорске, постављене на граници Црне Горе и Турске. И ако су тада били Кучи под Турцима, опет нијесу смјели радити што су хтјели. Зато је Марко био и поручио Јусу да пази што ради и да ће му забранити долазак у Куче. Јусо је ту претњу озбиљно схватио и на основу тога је Марку о глави радио.

Ето тако је погинуо Јусо, и то је прави узрок његове погибије.

Мићун М. Павићевић.

КУЛТУРНИ ПРЕГЛЕД.

Друштво Светог Владимира. Још пре светског рата, негде одмах после Балканских ратова, основано је на Цетињу друштво с горњим именом. Програм друштва био је да помаже и школује децу ратних инвалида и у рату погинулих Црногораца. Друштво је убрзо ухватило лепог корена, али с настанкон светског рата престао је живот друштва. Друштвена имовина́, како кажу неколике десетине хиљада динара, сачувана је код месних банака, а друштвену архиву сачували су неки ранији функционери друштва. Прошле зиме дошло се на мисао да се друштво обнови и одмах се приступило послу. Данас имамо обновљено друштво, које треба да што пре и што интензивније отпочне делати. Пре него друштво отпочне своју акцију уредништво сматра за дужност да изразима своје радости придружи и неколико својих жеља и напомена у вези с радом друштва.

Пре рата, као што рекосмо, друштво је имало један ограничен циљ: помагање и школовање ратне сирочади и инвалидске деце. С обнављањем друштва измењена су и друштвена правила, па што је најважније и друштвени програм, који је сада много шири, разноврснији, многостранији. По новим правилима ово ће бити једно културно-просветно удружење са широким радним програмом. Наравно да је задржан и стари друштвени програм, као део новог програма. Такве измене потпуно су оправдане. Пре свега брига за ратну сирочад и инвалидску децу требало би да пане на државу. Сем тога ми на Цетињу имамо већ два доста јака женска хумана друштва, поред којих би оснивање једног новог хуманог друштва изгледало просто као бесмислено утркивање. Ако ова два добротворна друштва хоће да раде, они могу учинити много, а друге снаге треба упутити на друге циљеве.

Ти циљеви могу бити једино културно-просветни. У нашим крајевима ми немамо једног просветног жаришта, које би давало и помагало иницијативу, подизало и нивелисало културни ниво, каналисало духовни живот, прикупљало и организовало снаге. Отприлике оно што је за Босну и Херцеговину „Просвета" требало би за наше крајеве да буде ово друштво, чија су нова правила и израђена у духу „Просветиних". У томе циљу друштво би требало да што пре у материјалном погледу стане на сигурне ноге. Паметним, смишљеним и истрајним радом то би се, поред свих великих тешкоћа, могло постићи. Друштво би пре свега требало да ради на томе да своје жиле пусти што дубље и што

шире у народ. Оснивање месних пододбора важно је исто толико колико рад у самом Цетињу. Ако друштво буде везано једино за Цетиње његов рад нити ће бити дуга века, нити ће донети плода. То би требало да буде једна народна установа у правом смислу речи. Паметном пропагандом и јевтином чланарином требало би захватити све народне слојеве. Можда би оснивање народних университета било врло целисходно. Народни университети стварно не коштају ништа, њиховим радом остварује се један део друштвеног програма, а сама предавања доносе и известан приход који би се трошио за друге циљеве друштва. Наравно да би с народним университетима требало радити опрезно, јер су досадашњи покушаји улили прилично неповерења. Ако се већ једанпут почне треба пошто-пото издржати до краја, јер се једино на тај начин може освојити поверење. Сам избор предавања требало би да буде што бољи, предавања што садржајнија а у почетку потребна би била и нарочита пропаганда са посету публике, коју би првим предавањима требало придобити и освојити.

У програм друштва улази и издавање часописа. Потпуно оправдано. Сав духовни живот без израза је ако нема свог органа. Цео рад је тако рећи слеп, ако се и писмено не изражава. Часопис би представљао очи, или уста, или и једно и друго, целог тог рада. Он би био израз и регулатор свега духовног живота; без њега би цео рад био спотицање по мраку. Наравно да би питање часописа требало схватити онако како се оно за сад једино може схватити: да то није рентабилно предузеће, и нарочито не за први мах, да је на њ потребно утрошити доста средстава, али да се истрајним радом може постићи да се часопис сам собом издржава. А то је ипак доста.

Молећи људе из друштвене управе да овим речима поклоне своју пажњу, ми завршавамо жељом да друштво Светог Владимира, зетског мученика, остави за собом благородне трагове који ће преживети његове оснивааче и обнављаче.

W

Два гостовања. — *Г. Михајло Ковачевић* већ по други пут нам је причинио задовољство да прегледамо његову високо уметничку игру. Прошлог лета гледали смо га као Максима у Костићевом „Максиму Црнојевићу", као Шајлока у Шекспировом „Млетачком трговцу" и као Освалда у Шекспировим „Аветима". Тај његов прошлогодишњи долазак претворио се у читав један мали триумф. Гледаоци су се нашли побуђени да уметнику поклоне једну укусну кутију за цигарете. Усмена критика која се могла чути кроз позоришне ходнике била је интересантна. После језивих и потресних Ибзенових „Авети" људи тањих живаца говорили су: „Не бих му други пут дошао па да он мени плати".

Хтели су нагласити колико је предмет сам по себи као мора, тежак толико да слабији живци попуштају, тежак и колико га је Г. Ковачевић савршено интерпретирао.

Ове године, из необјашњивих разлога, вече Г. Ковачевића врло је слабо посећено. Г. Ковачевић је прво прочитао своје успело предавање о историјском развитку позоришта у Русији, од почетка па све до бољшевичког режима, чији је плодоносан рад на развитку позоришног живота срдачно поздравио. Затим је дошла једна позоришна композиција самог Г. Ковачевића, његова „Лабудова песма". Стари Глумац, главно лице у комаду који има свега два лица, нашао се дубоко у ноћи, пијан, на позорници на којој је побрао толико аплауза, а у животу остао непромењено бедан и несретан. Обухвата га уметничка ватра, дозива старог шаптача који спава ту, на позорници, и гоња га да му чита места с којима је толике празне аплаузе побрао. Хоће једанпут да глуми за себе, за своје задовољство, по неодољивој потреби свога духа, без публике, без аплауза.

Затим се, логично повезане, нижу сцене из „Краља Лира", „Млетачког трговца", „Хамлета" и „Авети". У свакој сцени Г. Ковачевић је дао *сву* уметничку једрину и пуноћу места. Кад се узме у обзир да улоге које је Г. Ковачевић наизменично, а све у року од свега једног сата, дао с толико снаге и тачности, спадају међу најтеже улоге на светском репертоару, да је велика вештина преносити се из једне тешке улоге у другу, још тежу, а све једном махнитом брзином, онда ће се моћи оценити сва снага уметничког замаха Г. Ковачевића. Нека се читалац само сети колико је Шајлокова улога сложена, колико се у њој мора за неколико минута прећи читава скала од самозадовољног смеха до очајничких суза, и то од *истинског* смеха до *истинских* суза, па ће моћи оценити колики успех представља извођење оригиналне замисли Г. Ковачевића.

Г. Ковачевић није самоук као глумац. Он је прошао кроз редовне школе те врсте, глумио је поред тога у великим европским центрима а могао пасти под разне утицаје. Изгледа да је Г. Ковачевић по свом уметничком темпераменту био толико снажан, да је кроз све утицаје испливао својом рођеном снагом, остајући увек веран самом себи. Зато се на Г. Ковачевићу, и поред све његове глумачке културе, не да приметити никакав правац, никаква школа, никаква струја. Он је успео да сачува и развије своју уметничку индивидуалност тако, да се на његовом таленту не дâ приметити никаква и ничија марка сем божије.

Ако бисмо ипак хтели да истражујемо „пеге" на таленту Г. Ковачевића могли бисмо рећи ово. Г. Ковачевић, већ по природи својих говорних органа, не артикулише савршено. Кад уз то дођу бурна места, места где се излива и преплиће једна бујица осећања, места која иначе Г. Ковачевић толико и која толико пристају његовом снажном уметничком темпераменту, сваки недостатак у артикулацији опажа се још јасније, а можда се и потен-

цира. Таква места код Г. Ковачевића изгледају, можда нешто више запенушена и грчевита, а мање узвишено трагична. Место да буде господар свог темперамента Г. Ковачевић постаје његов поданик, што не би требало да буде. Али, као што рекосмо, то су само „пеге".

W.

Концертом примадоне београдске опере г-ђе *Л. Волевач* (14. августа) Цетиње је имало још једно, у правом смислу речи уметничко вече.

Далеко од хуке уметничких доживљаја и сензација наших већих културних центара, Цетиње, мирно и тихо, у својим реминисценцијама успавано, жељно очекује ретке посете оних који за уметност живе. Жељно је дочекало и г-ђу Волевач.

Програм концерта био је у хармоничној стилизацији са лирским квалитетима њеног гласа, којим је од колоратурних пасофа Томе, Пучини-а и Верди-а до блиставе суптилности Рахмањинова и Римског-Корсакова указала на првом месту своју техничку виртуозност, затим префињеност и у известној мери музичку интуицију. У симпатичној скромности своје позе, са гласом доста њежним, способним за нијансирање, и ако без дубље осећајности и топлине, освојила је сву публику.

Филина из опере „Мињон" као прва тачка програма отпевана је са много разумевања и грациозности и публика је уметницу поздравила са френетичним пљеском. Остале партије Пучинна и Вердиа, познатије него руска музика, наишле су на веће признање од дивних романса Рахмањинова и „Источне Песме" Римског-Корсакова. Све тачке програма, особито талијанских композитора, дане су са много педантности израђене виртуозности, док у руској музици без техничких, декоративних ефеката, уметница је дала истинског осећаја неке нарочито чудне, врло импресивне сентименталности и лирике великих мајстора Рахмањинова и Римског-Корсакова.

Г-ђа Волевач као колоратурна певачица има неоспорно уметничке квалитете добре концертне певачице. Својим гласом достиже завидну ноталну висину, чисте боје и металног звука, док у нижим тоновима осећа се извесна нејасност. Савлађивала је са лакоћом сву тежину модулативних прелаза, истицала се чистином титраја свога тремола и освајала изумирањем свога гласа у фином пианисиму са посљедњим акордом клавирске пратње.

Њеним концетом указана је Цетињу лепа пажња и оно јој се са великим симпатијама одужило заслуженим признањем.

Dr.

БЕЛЕШКЕ.

Др. Борислав Лоренц: Преглед историје философије од најстаријег до најновијег доба. 8° ст. I—XII. и I—191. Београд 1927. У издању угледне књижаре Рајковића и Ћуковића изишла је недавно ова, тако потребна, књига. Др. Лоренц написао је ову књигу у првом реду за своје ученике, слушаче философије у Београду, али, како књизи није дат строго научни карактер, њоме ће се моћи користити уопште свако, ко се интересује философијом. Док су овакви прегледи у других народа давно већ израђени, код нас, до појаве ове књиге, може се слободно рећи, да нијесмо имали систематски израђену историју философије, осим у табацима професора ове дисциплине. О свим дјелима, која су писана на нашем језику о историји философије говори писац у предговору. Ту се спомиње чак и компилација Л. Поповића (Цетиње 1902), за коју писац кавањерски каже само да „није поуздана". Као најбољу књигу из овог подручја наводи писац Базалину „Povijest filozofije" (Zagreb 1906—1912).

Писац је раздијелио књигу у три главна одсјека: философија старога, средњега и новога доба, а овај потоњи на: прелазно доба, философију од Декарта до Канта, од Канта до друге половине XIX. вијека и философију садашњости.

У философији старога доба говори се о периоду козмолошком и антрополошком, о Сократу, Платону, Аристотелу и о философији послије Аристотела. У философији средњега вијека о патристици (философија црквених отаца) и схоластици (учење цркве у логичном облику научних, школских система). У новом добу обрађено је прелазно доба, ренесансе, философи XVII. вијека (Декарт, Паскал, Хобес, Спиноза и Лајбниц). доба просвијећности, Картова философија, спекулативна философија и философија XIX вијека. О философији у слав. земљама говори се на стр. 172—181. О слав. философији говори се овђе први пут, до појаве ове књиге о њој није готово ништа писано. На првом мјесту говори се о философији Руђера Бошковића, који је поставио нову теорију атома и на њој засновао своју философију природе. Од руских философа спомиње се у првом реду Саловјев, који је и најзнатнији руски философ, представник славенског, мистичког идеализма. Од пољских новијих философа спомињу се Ћешковски, Лутославски, Козловски и Абрановски; од Чеха Хануш, Крамарж Масарик и Крејчи.

О нашим новијим философима писац не говори, јер је „сувише прерано и готово немогућно давати коначан суд, јер су у питању скоро искључиво живи људи, чије философско стварање још није завршено". У осталом, каже писац „мора се признати философска активност уопште, на славенском југу, још је веома слаба и незнатна".

Д. В

– Хамза Хумо: **Грозданин Кикот.** (Издање С. Б. Цвијановића; Модерна библиотека св. 33.; Београд 1927; Страна 98, 8°; цена 15 динара).

Београдска књижара С. Б. Цвијановића била је увек широке руке у издавању младих и најмлађих писаца. У посљедње време он је то нарочито. За посљедње две године, само у едицији *Модерна Библиотека,* издала је по једно дело Ст. В. Живадиновића, М. Вукасовића, М. Настасијевића и два дела Бранимира Ћосића. У доба „кризе књиге" ова предусретљивост издавача само је похвална.

Као последњу, тридесет трећу, свеску *Модерне Библиотеке* добили смо *Грозданин Кикот*, „један поетски роман" како је негде речено, од Хамзе Хума. Хамза Хумо већ има лепу књижевну репутацију; поред неколико хуморесака по новинама и часописима он је дао једну збирку песама *(Град рима и ритмова)* и збирку новела *(Са плоча источних)*, појаву ове збирке критика је, у главном, са симпатијама попратила. Његово најновије дело је низ сочних и једрих, каткада сирових појединости, преливених и везаних у целину једном флуидном причом о љубави Гроздана и Гроздане. По томе, по тој прегршти реалних цртица, на изглед случајних, као узгред бачених, па повезаних нечим „надреалним" у целину, дело нас потсећа на *Бурлеску Господина Перуна бога грома* од Растка Петровића. И оно ће, рекли би, бити исте судбине: имаће узан круг бираних читалаца, међу овима и одушевљених, али неће бити популарно.

Вил.

ЧИТУЉА.

† Душан С. Ђукић. 15. о. м. умро је у Брежицама, у Чешкој, дугогодишњи наставник цетињске гимназије Душан С. Ђукић. Пок. Ђукић рођен је 1883. год. у Осијеку, у Славонији, гдје му је отац, Личанин, био са службом. Свршивши гимназију, апсолвирао је загребачки филозофски факултет 1906. године. Слиједеће године постављен је за наставника гимназије у Бјеловару, кад ускоро долази анексија Босне, велеиздајнички процес и кад је, како се он изражава требало „бјежати из Аустрије". Почетком 1909. био је већ на Цетињу, гдје је добио службу у гимназији и гдје је остао све до поткрај 1915., кад је постављен за помоћника предсједника општине скадарске. Аустријанци су већ били у Скадру, кад смо се 6. јануара 1916. укрцали у Сан Ђовани ди Медуа, а сутрадан били смо већ у Бриндизију. Кад су организоване у Француској наше гимназије, Ђукић је био наставник у Ници, откуда је послије дошао у Париз и радио у нашој Делегацији Мира и у црног. одбору за народно ујединьење. Изгубивши у Француској синчића, кога је необично волио, са болесном женом, а и сам слаба здравља, вратио се у отаџбину. Вазда идеалиста, али немоћан за тешки наставнички рад, одмарао се неколико година. Год. 1922. постављен је за управника сарајевског позоришта; за тим је прешао у Министарство Социјалне Политике и постављен за инспектора, у ком га је положају и смрт затекла.

Даровит, интелигентан, зналац неколико европских језика, у правом смислу идеалан националист, почео је рад у редакцији „Србобрана", на мјесту, гдје се ако не једино, а оно најбоље назирала перспектива наше садашње отаџбине и гдје се од свег срца жељело и радило на пропасти Аустрије. Он је покретач срп. акад. потпорног друштва „Његош", он је први предсједник карловачког конгреса Свесрпске Омладине, он је иницијатор прве Југословенске изложбе.

У двадесетој години (1903.) издао је у Загребу прву књигу својих пјесама „Кроз сутон", а год. 1909. у Бјеловару збирку „Под хладним сунцем". Пјесме Ђукићеве остале су прилично незапажене, критика је очекивала, да ће он дати још што, али то није дочекала, Ђукић је рано напустио поезију, да се већ њој не врати, осим са по гдјекојом пјесмом у великим размацима у нашим тадањим часописима. Почетком 1911. у друштву с др. Н. Шкеровић почео је издавати на Цетињу часопис „Дом". Програм часописа био је кратак „задовољити један просвјетни недостатак у нашој отаџбини". Уољед Балканског рата часопис је престао излазити, али је успио, да у двије године дана окупи око себе све најбоље снаге на перу у Црној Гори. И ако смо ми сви својски прихватили часопис, ипак душа његова био је пок. Ђукић; многобројне биљешке у часопису готово су све његове, а тако исто и маса превода с њемачкога и француског језика. Кад се буде говорило о књижевно-просвјетном раду у Црној Гори у потоњим годинама пред свјетски рат, име пок. Ђукића заузимаће видно мјесто.

Неће пред рат наредио му је пок. краљ Никола, да скупи и изда све његове говоре, прокламације и др. Пок. Ђукић био је тај рад завршио, био је готов и предговор томе послу, тај рад понио је он био са собом у Скадар и ја сам га гледао у јануару 1916., послије већ не знам, што је с њим било.

Пок. краљ Никола волио је особито Ђукића, он је био често позиван у Двор и расправљао са старим краљем о његовим пјесмама. Највише га муке убила краљева пјесма „Светом Сави", безбројне ноћи прошле су у „поправљању" те пјесме. Краљ је, причао ми је Ђукић, „тврдоглав", оно што је написао, није дао да се мијења. „У осталом, рекао му је краљ, што те брига, ја ћу се под ту пјесму потписати!" — „Можете, господару, ма ја

не бих!" — „Добро, добро, још ћемо је ми који пут прочитати". — Међутим, сутра дан осванула је штампана пјесма .... Пријатељство се напуштило нешто пред Балкански Рат; повод томе био је Ђукићев чланак у „Дому": О нашем монополу дувана. Овај чланак — више но рат — прекратио је живот „Дому".

И као друг и као наставник пок. Ђукић био је вољен од свакога, ко га је познавао. Многобројни његови ученици сјећају га се је с пијететом, без сумње, нема ни једног, коме није засузило око на глас његове preране смрти.

Још као момче написао је свој скромни, пјеснички тестаменат („Кроз сутон": Decidit sol:)

Кад умрем нек ме не походе људи,
Што да се муче, кад ме нема већ?
Нек нико суза нада мном не лије
„Без њих је умро" — свијет мора рећ'...
Не требам ништа, ни самог оп'јела...
Што да се куњи стари свештеник?
Што да ми ниже реченице змијске
Мјесто да каже: бјеше паћеник...
Нек гробар дигне могилу од земље
Свр' љеша мога и гроб поравна,
Та, моја рака готова је брзо
И она на ме чека одавна.....

Стари, добри, никад незаборављени друже, нека ти је лака земља и вјечан помен међу твоји многобројним пријатељима!

Д. Д. Вуксан.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Свеска 5 Новембар 1927 Година I

СТОГОДИШЊИЦА МАТИЦЕ СРПСКЕ.[1])

Наша национална борба од XVIII века на овамо вођена је двојаким оружјем: физичком силом и просветом, или пушком и књигом. Њихов је избор удешаван према политичким приликама и културној развијености наших господара, па је зато прво примењивано на Турке а друго на Немце и Мађаре, или, првим су се, у главном, служили Срби у Црној Гори и Србији а другим они у Угарској и Аустрији. Једни мачем а други пером ваљало је, час одвојено а час заједнички, да ослобађају и стварају док најзад не доведу до данашње слободе и јединства. Сарадња Карађорђа и Доситеја почетком XIX века најживљи је симбол ове двоструке борбе.

Али, овде није било само средство различито него, врло често, и начин његове употребе. Црногорци и Србијанци борили су се отворено, њихова браћа у Угарској и Аустрији то увек нису могла. Без политичке и војничке моћи, у једној јакој држави, они су на употребу своје сопствене силе тешко могли озбиљно да мисле. С друге стране, у Немцима и Мађарима имали су једнако опасне непријатеље, на чију су заједницу били приморани, силом, и, смештени међу њима као између чекића и наковња, они су по оној народној, ишли од немила до недрага, не могући никад између два зла изабрати мање. Такав их је положај натерао да у одбрану своје националне индивидуалности прибегну прикривеној борби, оној просветом и књигом. За овакав задатак два су случаја нарочито карактеристична, први је са Матицом Српском, која је у тој улози проживела цео један век, а други са Уједињеном Омладином Српском од 1866 до 1872.

[1]) Предавање, држано из Народном Университету у Београду 18 фебруара 1927, у главном према истоименом чланку у XXI *Брашћву*.

I. *Постанак.* — Матица Српска није постала случајно већ после неколико сличних покушаја: 1805 мислио је митрополит Стеван Стратимировић у Карловцима на филолошко-историско друштво Карловачки Круг, 1813 француски књижевник Шарл Нодје у Љубљани на Илирску Академију, 1814 Вук на скупштини учених људи, око 1820 Лукиан Мушицки на филолошко друштво Сербскоје Језикоиспитателноје Содружество са органом *Сербски Вјестник,* 1823 прихватио се Јован Хаџић у Бечу да створи друштво за издавање дела Лукиана Мушицког. Сви су ови покушаји пропали у самом почетку а најважнији је Хаџићев, који ће три године касније бити један од разлога са постанак Матице.

Организовање заједничког рада код Срба захтевале су књижевне и политичке прилике прве четвртине XIX века. Књижевни живот развијао се брзо. Језички или полемички радови Саве Мркаља, Вука Караџића и Милована Видаковића; Вукове народне песме, Видаковићеви сентиментални романи, учена поезија Мушицког и толики песнички и књижевни послови нижега реда; затим, *Новине Српске* Димитрија Давидовића са *Забавником*, првим српским алманахом, и са књижевним додатком, који је остао чувен по Вуковим филолошким препиркама, — све је то било разлог да се књижевни интерес развије и читалачка публика изради.

Стицајем политичких и књижевних прилика, Пешта је у ово време активан српски књижевни центар: ту је једина штампарија за Србе у Угарској и Аустрији, ту универзитет, на коме су се српски студенти школовали. То не значи да је Пешта ишла Србима на руку; напротив, она је била рђаво ражположена према свакој њиховој духовној манифестацији, зато је забрањивала књиге и листове, ометала је рад позоришној дружини, и то све поради своје национализаторске политике, због које је 1825 основана Академнја, за коју су магнати уложили огромне суме, сам гроф Сечењи 60.000 форинти.

На оваква расположења Пеште Срби су спремали реакцију па су, поред ње, од Новог Сада створили друго, своје просветно средиште. Ту је од 1810 гимназија, где су професори Павле Шафарик, Ђорђе Магарашевић и Милован Видаковић. Ту су интелектуалци друге врсте као владика Гедеон Петровић, Лукиан Мушицки и Јован Хаџић. Сви су они мислили на судбину свога народа па су се зато постарали да га књигом бране. У ову сврху, иницијативом Шафарика и Магарашевића, појавио се 1825 у Пешти под уредништвом другог часопис *Сербски Летопис* са веома опширним програмом за све словенске ствари, нарочито у књижевном погледу, али, као толика српска предузећа, и он је, на жалост, био кратка века: претплатника је бивало све мање и зато је у септембру исте године са трећом свеском обустављен.

Престанак јединог српског листа забринуо је Србе, понајвише Јосифа Миловука, родољубивог српског књижара у Пешти, и Јована Хаџића, који се тада у Пешти спремао за докторски

испит из правних наука. Миловук је први започео рад и преко Хаџића је успео да му Магарашевић уступи *Летопис* за издавање. У децембру 1825 и јануару 1826 радили су они заједнички али са различитим намерама, Миловук понајвише из новчаних разлога а Хаџић из књижевних. Тако је Миловук најпре мислио да ће бити користи па је у друштво узео само свога шурака Гаврила Бозитовца, а кад му се успех почео чинити несигурним, окупио је неколико трговаца, међу њима и Хаџића, па их је прво склонио да створе фонд улозима од по сто форинти без интереса, затим да улоге сасвим поклоне. Ту су били он, Хаџић, Јован Деметровић, Петар Рајић, Андрија Розмировић, Ђорђе Станковић и Гаврило Бозитовац; старешинство је, наравно, наменио себи. Како је посао био повећи, ваљало је израдити устав, и тај је посао поверен најписменијему од њих, Хаџићу.

Хаџић је сада искористио прилику за остварење своје замисли о књижевном друштву па је уставом, *Основом*, створио удружење за издавање *Летописа* и добрих књига, али тако да се и посљедна пара фонда једино на њих могла утрошити. Назвао га је Матица Српска, по својој прилици из сујете, према свом псеудонину Милош Светић. Како је знао да ће Беч и Пешта чинити препреке ако се буде тражило њихово формално одобрење, он је ово учинио на основу једне одлуке Франца I, којом се 1812 Србима дозвољавало да могу основати фонд за штампање добрих књига. Тиме су Миловукови планови у потпуности порушени. Устав је примљен 4 фебруара 1826, за председника је изабран Хаџић. И сви су се потписали у кругу како се нико не би сматрао првим. Међутим, за дан постанка узет је 14 јануар и св. Сава за заштитника, како би Матица „у души и срцу србском веће уверение и љубав пробудила". Тако је „у светом писму седам" и са 700 форинти основано је прво српско књижевно друштво, чија је побуда била „једино љубав и ревност к обштему благу" а циљ ширење књиге и просвете „и то сад и опсад без престанка за свагда".

II. *Пештански период* (1826—1864) — Матица је одмах наставила *Летопис*, чија је душа, поред уредника Магарашевића, био Хаџић, који га је „с љубави пуним радњи" слао свом „почитаемом и драгом роду", за који Матица „ради и дише" у жељи да светлошћу замени мрак и тугу који њим владају. „Један дух, поручивао му је он, треба да нас одушевљава, дух народољубља; једна мисао сва наша дела да води и управља; мисао за обште благо; један жар да све нас распаљује и диже; знак ревности за просветом народа". Програм листа остао је исти.

На жалост, Матица је свој живот почела кризама. Пре свега, ваљало је да се определе у питању правописа за своја издања. Вук је полемикама са Видаковићем и другим нашим противницима, затим народним песмама, речником и граматиком већ био ућуткао своје противнике, и они су, скоро без изузетка, били за народни језик; само, док је он тражио фонетски правопис и црквену азбуку, већина је била за историски правопис и руску

азбуку. Магарашевић је био неодлучан па је својим сарадницима скоро оставио на вољу, што није могло ићи јер му је конзервативни митрополит Стратимировић већ прву свеску *Летописа* секвестровао зато што је у њој календар и писма светаца штампао српски уместо црквенословенски. Зато, да не би своје предузеће уопште довео у питање, ударио је унеколико натраг. С постанком Матице, Вука напушта и Хаџић, који је одбио његову понуду да уређује *Летопис*, чиме је учињен разлог више за Вуково непријатељство према Матици.

А ни у Матици није било добро, јер се у самом почетку у њој створио раздор. Јосиф Миловук са двојицом другова, понајвише поради својих пропалих планова и, вероватно, подбадан од Вуковаца, иступио је из ње већ у мају 1826. За то је наводио разлог што Хаџић није примио његов предлог да се од власти тражи изрично одобрење за Матицу а он је у тајном друштву није смео да седи. Десет година касније показаће се да је у овом било и истине.

Вуковци и Матичари одсад су на ратној нози. Први се подсмевају Матичину имену а *Летопис* сматрају „робом за паковање". *Летопис* доноси о Вуку неповољне белешке, најзад између Вука и Магарашевића долази до раскида. Године 1829 Павле Берић у Вуковој *Даници* назива Матичаре трутовима а *Летопис* исмева зато што не зна ни којег је рода но се зове и *Сербска Летопис* и *Србски Летопис*. (Заиста, Матичари онда нису били начисто којега је рода *Летопис*). Хаџић је у име Матице одговорио доста наивно како то ништа не смета пошто је главно да је садржина добра а форма је споредна; иронично је признао како у Матици заиста има трутова али да су то Миловук с друговима, који су је напустили. За овим се заподела оштра препирка око првенства за Матичин постанак: Хаџић је сматрао себе Матичиним творцем а Миловук себе, уз првога је био Магарашевић а уз другога Берић и Вук, — и тако се о том питању створила цела једна мала литература, у којој су најважнија Магарашевићева „писма филосрба", Хаџићови испади, Миловуково *Зачатије Матице Србске* и *Простак*, и Берићево писмо о целом спору, које је Вук 1834 индискретно у својој *Даници* објавио.

1830 је умро Магарашевић. Њега је заменио Хаџић, али је он 1832 напустио и Матицу и *Летопис*. Тиме су оснивачи *Летописа* и Матице завршили своју заједничку улогу. За њихово време, Матица је, према својој снази, испуњавала постављени задатак: издавала је Видаковића, Стерију, Доситеја, Магарашевића, Павла Стаматовића; *Летопис* је доносио белетристику и науку неједнаке вредности. Међу језичким прилозима важнији су они Магарашевића, Емануела Коларовића, Адама Драгосављевића и Теодора Павловића, који су, у главном, у Вукову корист. Из историје, Шафарик пише о словенској старини, иначе се преводе Непот, Карамзин, Ранке и уносе се многи историски документи. Оригиналну и преводну белетристику заступају Мушицки, Хаџић, Соларић, Пачић, Стефан Стефановић, Вуковац и писац драме *Урош V*; даље су народна поезија и преводи Виргилија, Сенеке, Езопа, Хердера, Шилера. Тако је *Летопис* највећим делом гласник псеудокласичне школе онога доба.

Хаџића је на председничком месту наследио један безначајан трговац а на уредничком Теодор Павловић, с којим ће Матица преживети први озбиљан потрес, овога пута од мађарских власти, које за све време њенога живота неће престати да јој као антидржавној установи не раде о глави. 1834 њима је неко Матицу пријавио као непотврђено, тајно друштво, и оне су је одмах суспендовале, њена издања, записнике и *Летопис* обуставиле. Читаве две године чињене су многе и разноврсне молбе док најзад, захваљујући Павловићу, 1837 обоје није повраћено и потврђено. Тиме је Павловић себе учинио Матичиним обновиоцем.

С обновљењем Матице и *Летописа* за њих настаје ново доба. По Шафарикову предлогу *Летопис* је назван *Нови Летопис* са Мушицковим стихом:

Од Пешта даж' до Черне Горе
Дјелатељ прилежан сјем да спјеши.

Ваљало је радити скоро испочетка, пре свега је требало повратити у њих убијену веру и обновити друштвени фонд, у коме, поради прејевтиних издања није било ни паре но је био „у пламену ревности до ноката догорео". Павловић то чини сам, и његов најкрупнији посао састоји се у довођењу за председника Матице Саве Текелије, царског саветника, интелигентног, родољубивог и врло богатог Србина, који је одмах, 1838, одредио Матичином деловођи 200 форинти а уреднику *Летописа* 500 и стан у свом заводу Текелиануму, који је у Пешти подигао за сиромашне и добре српске студенте и који је са фондом ставио под Матичину управу. То је читав догађај у Матичину животу, јер јој се тиме пружило још једно и врло снажно средство за народно просвећивање. Из њега ће она школовати пуно младих Срба, и, што није мање важно, то је био пример према којему ће слична завештања почети нагло да се множе.

У књижевном погледу, Текелијин долазак у Матицу био је од штете. Он се бавио науком, истина површно, па је био уверен да је прави српски језик црквенословенски. Мада његово мишљење у оно време није делио ниједан озбиљан Србин, Матица га није одбацила, те је тиме своју филолошку неупућеност још више замрсила. Тако се десило да ранијом, својом, и садашњом, Текелијином, иницијативом још од 1833 главну пажњу скрене на један скроз јалов посао: на добру српску граматику, за коју се толико пута награда расписала. Најзад је добила чудовишну граматику Милована Видаковића и слабу комцилацију Вјекослава Бабукића, које није ни наградила ни издала.

Важна је Текелијина замисао да Матицу претвори у учено друштво. У ту сврху је 1840 образована комисија за израду књижевног језика: Платон Атанацковић, Јован Витковић, Јован Берић,

Теодор Павловић, Павле Трифунац, Јован Суботић и Ђорђе Стојановић. Како су у филологији сви били лаици, ова њихова улога била је чисто губљење времена, и важна је у толико што ће се 1864 из ове комисије у Матици образовати Књижевно Одељење.

1842 умро је Текелија а Павловић је *Летопис* напустио. За његово време, књижевни рад Матице је незнатан. Издала је песме Јована Суботића и Лукиана Мушицког, затим Стејићеве *Забаве*. Растајући се са *Летописом*, Павловић прича „своју слатко-горку повест" како је за све време његова уређивања једва могао наговорити по којега писца за какав прилог, како је сам морао највише да пише или штогод да пронађе па другима на разраду да пошље, и како му нико није помагао. Зато је садржина *Летописа* испала слаба, и, за његово наздовање, нарочито су занимљиве Хаџићеве *Ситнице језикословне*, које су биле повод за његове познате препирке с Вуком.

Од Текелијине смрти до Матичине сеобе у Нови Сад, до 1864, председници играју незнатне улоге у Матичину животу. Важнији су уредници *Летописа*, који су стварни представници књижевне Матице. Први је Јован Суботић, који с малим прекидом од 1848 и 1849 остаје до 1853, за њим, са по две године отприлике, Јаков Игњатовић, Субота Младеновић, Јован Ђорђевић и од 1859 Антоније Хаџић, који ће, с прекидом Јована Бошковића од 1870 —1875, остати чак до 1896.

У ово време, Матичино материално стање се поправило њен фонд износи преко 47.000 форинти а Текелијин близу 140.000; овима су дошли други, међу којима је најважнији Јована Наке са преко 10.000, одређен за књижевне награде.

У књижевном погледу Суботић је наследио Павловићеве невоље; ипак, он их увелико сузбија, тражи да се сарадници хонориру и да се плаћају нарочити људи који ће по народу купити грађу за *Летопис*, он расписује награде на граматику, српску историју, на прве трагове о Србима у Угарској, на расправу о свештенству и на еп. Најзад је за његово време Матица добила и једну граматику коју је наградила. То је била Јована Суботића, који је тада узалуду покушавао да у *Летопис* унесе и чланке Вуковим правописом. Поред граматике, Матица је наградила и његов еп *Краљ Дечански* и *Науку о српском стихотворенију*. Његов *Летопис* бољи је са историско-језике стране но са белетристичке. Ту Шафарик пише о основним звуцима и начелима а Копитар о црквенословенском језику.

За време Буне обуставили су свој рад и Матица и *Летопис*. После ње, њима је био немогућ даљи опстанак у Пешти, која Србима није могла да заборави што су суделовали у слому њених шовенских националних идеала. А и иначе Матичин рад за последње две деценије није представљао никакав успех: две свеске *Летописа* годишње и овде-онде по која књига, што је само значило „задатак друштва неиспуњен, а то је црна штета". Ради

тога су 18 августа 1851 Павле Којић, Платон Атанацковић, Јован Суботић и Ђорђе Станковић на Матичиној седници решили да се Матица пресели у „недра Србаља", у Нови Сад. Тај су посао извели Платон Атанацковић и Јован Хаџић тек после тринаест година рада. Мађарске власти чиниле су највеће препреке, пештанска полиција је отворено тражила да се то не дозволи него да се Матица као сепаратистичка и револуционарна установа укине. Ипак, Матица се 1864 преселила. Дотле, она је у *Летопису* дала неколико бољих историских и белетристичких прилога. Међу песницима су Змај, Костић, Кађански, Суботић и Јакшић, чију је *Сеобу Србаља* наградила.

За близу четрдесет година свога живота у Пешти, Матица је учинила пуно: од расцепканог српског духовног живота створила је једно средиште, које је развило извесно осећање народне снаге и које је донело више књижевних прилога од вредности. У погледу правописа, она је сметала Вука да изведе своју познату реформу, за којег Енглези и Французи узалуд столећима чезну; она је заступала историски правопис, то јест једну традицију која и данас великим делом у Европи влада.

III. *Новосадски период* (1864—1926). — У Новом Саду Матица започиње далеко утицајнију и плоднију епоху од оне у Пешти. У друкчијим политичким и књижевним приликама, она ће ту проживити цео један живот, пун спољашњих насртаја и домаћих трзавица, али ће, поред свега тога, учинити много за јачање народне свести за науку и белетристику. Она ту неће бити на периферији и у сталној зебњи од непосредне мађарске камариле већ у срцу свога народа, који је зато са оправданом сентименталношћу њен долазак поздравио као јако јемство за своје одржање.

Матица је из Пеште донела нов устав, којим је административне послове одвојила од књижевних. Образовано је Књижевно Одељење са члановима књижевницима и оним што књизи и просвети могу бити од користи, како ће остати до данас. Тим је остварена Текелијина замисао о научном друштву. На конститутивној скупштини у Новом Саду 30 априла 1864 изабрани су за председника владика Платон Атанацковић, за подпреседника Јован Хаџић, за секретара Антоније Хаџић. Од особити је важности формирање Књижевног Одељења, у које су ушли, поред старих са Хаџићем на челу, и Вукови пријатељи Антоније Хаџић, Јован Ђорђевић, Светозар Милетић, Стеван Павловић, Јован Суботић, Јован Бошковић, Змај, Лаза Костић; другим речима Матица је тим прешла у руке Вуковаца. Милетић је изабран за првог председника Одељења, Антоније Хаџић је још од 1859 радио на увођење Вукова правописа у Матицу, Стеван Павловић пише у *Летопису* Вуку славопојку а његовим противницима поручује како само „себе подсмеху измећу", поводом Вукове смрти одређен је Хаџићев љути противник Даничић да му напише некролог за *Летопис*. У оваквој атмосфери Хаџић је после Вукове

смрти повео последњу битку са својим старим противницима па је 1864 са Петром Николићем у Новом Саду покренуо *Огледало Србско,* које је исте године обуставио. У Матици Нинковић покреће питање правописа. Хаџићев и Нинковићев покушај остао је узалудан, питање правописа било је стварно већ решено, зато Хаџићу у друштву Даничића, Павловића, Ђорђевића и Бошковића више није било места, и ради тога, остајући упорно при свом историском правопсу и видећи у Матици свој потпун филолошки неуспех, он се из ове почетком 1865 повукао. То је за Матицу била срећа јер се тако отресла једног штетног терета који је скоро четрдест година њен напредак кочио. Њен прилазак Вуку, који ће се у свој потпуности извести тек 1870, убрзао је Антоније Хаџић, и то је његова велика заслуга.

Овако уређена, Матица је имала да делује у политички врло неповољним и књижевно врло срећним приликама. Шездесетих година доживели су Срби у Аустрији и Угарској врло велика разочарања: Војводина „жива сахрањена", наде на какву политичку самосталност ишчезле, Беч задану реч погазио, Пешта, против које се крв пролила, постала господаром и Срби подељени између Аустрије и Угарске. Али је зато национална свест јача него икад: Милетић ствара народну странку и за њу покреће *Заставу;* у духу идеја његових и србијанских либерала а на подстицај Владимира Јовановића ствара се 1866 у Новом Саду Уједињена Омладина Српска са просветном маском а зарад политичког ослобођења свих Срба, кнез Михаило води ослободилачку политику и верује се у блиски час народне слободе.

У књижевном погледу, то је славно доба Новога Сада кад је добио име Српске Атине и кад је имао велику гимназију, две штампарије, позориште и књижевне листове *Седмицу, Даницу, Комарца, Јавор, Змаја, Огледало Србско, Летопис, Матицу* и сјајну политичко-омладинску *Заставу*. Ту сарађују Змај, Јакшић, Костић, Суботић, Каћански, Игњановић, Ненадовић, Даничић, Светозар Марковић и Љубен Каравелов, и као што се види, она даровита генерација која је својим изванредним способностима представљала нашу ратничку и реалистичку школу и која је оставила дела трајне вредности како у књижевном и научном тако и у социално-политичком погледу.

По примеру Уједињене Омладине, Милетић је и Матицу схватио као средство за постигнуће политичких циљева. Зато под њим Матица решава да цео њен фонд иде на књижевне сврхе, њеним књигама да се дâ националан карактер како би што дубље у народ продрле, да га духовно ображе, просвете и спреме за дан слободе, да му даду „духовно уједињене" и да му буду „штит против заразе туђинства". Зато се књижевне награде расписују у том духу. Нешто у ту сврху а нешто да би сузбио *Даницу* Ђорђа Поповића, који се био одвојио од његове народне странке, Милетић је преузео инициативу за издавање поучно-књижевног листа *Матице.*

Матица је дата на уређивање Антонију Хаџићу, који се цео њој посветио а *Летопис* потпуно занемарио. За време свога живота, 1865—1870, она је била Матичин једини већи резултат, и, као *Вила* за Србију, за Војводину остала један врло добар књижевно-поучни лист. Њени су прилози били из белетристике, историје, књижевне историје и естетике, а за сараднике имала је Змаја, Јакшића, Костића, кнеза Николу, Милана Кујунџића, Острожинског, Симу Поповића, Чедомира Мијатовића, Марковића и Каравелова. — *Летопис* је излазио јако неуредно: 1864—1866 по једна свеска годишње, 1867 и 1868 ниједна, 1869 једна и 1870 опет ниједна. Ту су вредни радови Илариона Руварца, Јована Живановића и Светозара Марковића, а од Матичиних издања Костићев *Максим Црнојевић.*

(крај у идућем броју)

Мираш Кићовић.

ПОВОДОМ ЈЕДНОГ ПИСМА УРЕДНИШТВУ.[1])

У последње се време чују доста често у нашим часописима и дневним листовима (у колико се ови случајно баве таквим проблемима) повици узбуне због рђаве прође наше књиге и учмалости наше данашње књижевности. Отворено је много анкета, стизало је још више одговора и ударано је пером и по правим и по кривим. Али чим би се утврдиле одговорности, и овде би, као и у парламенту, анкете по том питању редовно заспале. Истина је да је питање лечења књижевне кризе много теже и сложеније него на пример питање истребљења чиновничке корупције. У последњем случају лек није тешко наћи, али треба имати храбрости за његову примену, а у првом је случају много већа тежина у тражењу самога лека, односно у постављању диагнозе болести. Има их који тврде да наша књижевност болује

[1]) Питање које се расправља у *Писму Уредништву* Г. А. С. Рачете (св. 1, стр. 24) као и у овој реплици Г. Банашевића врло је важно, сложено и обимно. Дискусија, дакле, о том предмету може бити само од користи. Уредништво зато даје места и једном и другом напису, тим пре што сматра да они, ма колико иначе изгледали опречни, имају ипак једну заједничку основу: и један и други аутор слажу се у питању оригиналности и „расног тла" у књижевности и подвргавају дискусији само питање, колико је наша данашња књижевност у том правцу на добром путу.

само од спољне болести (књижарско-издавачке или читалачке), док други говоре о много тежој унутрашњој болести.

Г. А. С. Рачета заступа одлучно и храбро ово последње мишљење у једном *Писму* објављеном у првом броју *Записа*. Не би се осртали на то „писмо“, које није било изрично одређено за јавност, да му Уредништво, штампањем у првом броју, није дало неку врсту санкције. Не мислимо овим тврдити да је Уредништво сагласно са мишљењима која се ту излажу, али се код читалаца може у том погледу створити извесна заблуда. Нек је дакле дозвољено о њима јавно проговорити као о мишљењима сваког појединца.

Замерке г. Рачете нашој данашњој књижевности су тешке и начелне (иако не увек јасне) Већ пре рата је наша књижевност, како он тврди, изгубила од своје снаге и ударила странпутицама које су је довеле до данашњег беспућа. Почетни и главни грех наших књижевника био би тај што су окренули леђа народној поезији, повели се за страним утицајима и почели љубоморно пазити на *стил* а занемаривати *основу*. Не верујемо да смо искривили мисли г. Рачете — уколико смо их разумели — тиме што смо их овако кратко резимирали, иако знамо да је сваки резиме помало неверан.

У нашој новој књижевности — рачунам оној од Вука — било је периода када се на нашу народну поезију гледало с мало одушевљења, па чак и с извесне висине, али се баш не би могло рећи да је то случај данас, бар не код доброг дела данашњих књижевника. Напротив, констатовано је већ више пута да се нашим старинама — уметничким уопште — прилази сада с много више љубави и, нарочито, с много више разумевања и уметничког смисла него у времену од кога нас одвајају прошли ратови. Површном посматрачу ово би тврђење могло изгледати парадоксално. Јер има ли на изглед ненародније генерације од ове која је ушла после рата у књижевност, која и не зна за гусле, не служи се десетерцем и пренебрегава патриотске тираде? И чега „народног“ може бити у чудњачким стиховима и измученој синтакси ових нових литерата? И зар предратна публика, чије је национално осећање било јаче, није боље разумевала, радије читала и више волела своје признате писце? Овај последњи аргуменат као да је одлучан јер се најчешће потеже против данашње књижевности.

Неоспорно је да је прекинута скоро свака веза, да је створен велик јаз између наше данашње књижевности и велике већине читалаца или, како се то обично каже, широке читалачке публике. Али, је ли кривица до наших књижевника и да ли је зло тако велико (за нашу књижевност)? Питање које ће многе можда снандализирати. Нека се, међутим, свако окрене око себе, па нека испита колико код нас има правог духовног живота и како се цене његови покретачи и ствараоци, колики је данас интерес не само за савремену књижевност него за књигу уопште. Дошло би се до жалосних закључака када би се све потанко и свестрано испитало. Могло би се утврдити да је огроман број наших школованих, мислим „дипломираних“, људи потпуно отупео за сваки духовни живот, да је равнодушан за за све проблеме који нису у најтешњој вези са свакодневним материјалним животом и да им можда у том предњаче многи од оних који дају правац целом нашем јавном животу; дознало би се напослетку, пошто би се много тога изређало, да су последњих година излазиле из наших средњих школа читаве генерације ученика који, сем школских уџбеника, нису прочитали нити су могли прочитати више од десетак књига; најлакше би пак било утврдити да је у свима слојевима нашега друштва највећи, управо поражавајући број оних људи којима је цело штиво један или два дневна листа у којима су две странице недотупавних говора из Скупштине или са политичких зборова, две странице огавних извештаја са криминалних процеса, једна страница глупавих спортских билтена, а остатак трговачких огласа. Мислимо да ко год погледа истини у очи мора доћи до ових констатација. Не улазимо у питање како је до тога дошло и да ли ће ствари убрзо окренути на боље.

Какав став може заузети у таквој средини један млади књижевник који у себи осећа оно што се зове богодани дар? Угађати данашњој публици или бар с њом стварати компромисе и забављати је, примити се једном речју улоге блаженог Милована Видаковића? Многи су одбили да то раде и, по нашем мишљењу, то је било неминовно. Не осећајући никаквог контакта са највећим бројем читалаца, они су морали доживети неку врсту несвесне реакције која их је повела сасвим другим путевима. Повучени у себе, затворени ка́о у неком непробојном кругу, они су покушавали нове начине уметничког изражавања, тражили друге, тајније комбинације које би њих задовољиле или их бар осветиле од равнодушности и неразумевања публике. Тај разлаз са публиком значио је у исто време и разлаз са њеном дотадашњом књижевношћу, али не и разлаз са нашим уметничким благом уопште. Чувани као од неког инстинктивног сазнања да се не смеју прекинути везе са народним тлом, најпроницљивији су пустили своје корене у већ дубоко поронуле али још увек живе слојеве духовнога бивања нашега народа и покушали да отуда усишу сокове за своја уметничка стварања. Али се ту нису задовољили прерађеном и лако сварљивом храном разблажених метафора и излизаних десетераца већ су узимали оно што им се учинило ређе и до чега је теже доћи. У народним легендама, веровањима, причама и другим умотворинама није узимана фабула и њен спољни декор већ је наслућиван њен скривени смисао и тражен њихов унутрашњи уметнички ритам. Отуда је дошла и потреба да се сва та уживљавања изразе на један нов, личан начин, да се не иде утабаним стазама којима већ и неуметници могу проћи.

Оптужба да многи данашњи књижевници пазе више на свој *стил* а да занемарују *основу* није уопште оптужба. Јер само необдарени уметници (ако се ове две речи могу ставити једна поред друге) нити могу наћи свој стил, нити се муче да га нађу. И само јака уметничка личност дође до свог стила и њиме се афирмира као оригиналан писац без обзира на грађу коју обрађује. Није ли Његош постао оригиналан тек онда кад је успео да створи свој стил? Није ли остао јалов покушај толиких других писаца, који су се инспирисали народном поезијом, само због тога што нису имали свога стила? Разуме се да реч стил треба схватити у њеном пуном, уметничком смислу, а не у њеном уском, тако рећи школском значењу. Није стил беспрекорно писање по правилима граматике, па ни извесна вештина у бирању речи и намештању реченица. Није стил начин општења са публиком него начин општења са самим собом откривен другим људима. У њему и кроз њега се изражава оно што је најличније у једном уметнику, оно што је најнераздвојније од његове личности по чему се може издвојити не само од уметника другога доба него и од својих савременика. Тражити свој стил значи тражити остварење своје уметничке замисли.

У вези са питањем традиција и стила, постављено је и питање страних утицаја на наше младе књижевнике. Изражава се бојазан да ће наша данашња књижевност, поводећи се за туђим моделима, изгубити своје расне особине, постати бескрвна и неизразита. (Г. Рачета крсти све те разне утицаје „француске воде". Име је сада споредно, али морамо напоменути, да се код нас често олако стварају судови о вредности страних књижевности, специјално о француској. О њој ће вам говорити суверено људи који знају на памет нешто из Ростана, прочитали су који роман Пјер Беноа и сматрају да је Анатол Франс највећа француска величина, а не знају да се данашња француска књижевност развија потпуно мимо њих и не слуте да постоје имена Пруста, Клодела, Валериа и других код нас непревођених писаца).

Да је питање страних утицаја врло важно и спорно, види се и по томе што се често покреће и код народа са много већим и богатијим књижевностима. Питање би се, чини нам се, много упростило одговором на једно друго питање: којему је великом књижевнику шкодило познавање неке стране књижевности и да ли је било иједног књижевног покрета који је самоникао и остао без утицаја на неку другу књижевност? Поменимо само два наша домаћа примера. Да Његош није имао пред очима велике моделе европске књижевности, највероватније је да не би далеко одмакао од својих почетничких радова, писаних по калупу наше народне поезије. То што важи за књижевност важи и за све друге уметности: сетимо се само Мештровића који се потпуно изразио тек пошто је прошао кроз школу великих светских мајстора. Није се ваљда довољно оградити зидом од духовних покрета опште заједнице у којој живимо па да се постане свој и да се створи национална књижевност. И што је права национална књижевност? Одговориће се: она у којој су најбоље изражене расне особине једнога народа. Треба ипак додати да је национална и велика само она књижевност која, поред тога, може да задовољи духовне потребе сваког културног човека.

Нико паметан неће тражити да се наши књижевници потпуно поводе за страним моделима, да их слепо имитирају и одрекну се и своје личности и свога наслеђа. Али нам здрава памет казује и цела нам културна историја сведочи да се урођене способности могу одгојити и развити и да за то није увек довољна храна која се црпи на свом рођеном земљишту. То нарочито вреди за нас. Јер, колико-год се упињали да уздигнемо вредност наше народне поезије и појединих књижевника XIX века, ми морамо бити начисто с тим да наша књижевност није још ступила у ред великих европских књижевности. Ми смо још далеко од тога циља за који треба дугих напора и тешких стремљења. Он можда није недостижив, али га за то треба имати увек пред очима, другим речима треба знати с ким се такмичимо, треба познавати своје такмаце.

Не улазимо у питање да ли нас пут који су изабрали наши данашњи књижевници води потпуно право томе циљу. Нисмо хтели да пишемо апологију наше данашње књижевности, нити да оцењујемо поједине њене струје или представнике. Намера нам је била да овим кратким напоменама укажемо на заблуде појединих људи који вечно зазиру од новог, *модерног*, и који тиме још више повећавају јаз између наше публике и наших писаца. Треба помоћи да се тај јаз отклони, јер је то један од битних услова за даље развијање наше књижевности. Само ни публика не сме при томе остати пасивна, јер се може десити да добије такву књижевност какву је и заслужила.

Н. Банашевић.

СМРТ ИСУСОВА МАГАРЕТА.

(Легенда).

Већ сумрак чини да крошње изгледају као тамне громаде, насађене на стабла, А магаре још чека на Исуса пред вратима Јерусалима, који врви од странаца сакупљених из свију крајева. Но њега нема. Најзад одлучи да прође још једном сокацима, не би ли нашло божанског јахача, који се можда, послије свечаног уласка, задржао у сјајном двору великог свећеника Кајифе или самог Пилата. Али што ће оно, ако Исуса буду чекале пред двором камиле, богато одјевене, да га још свечаније однесу у Галилеју. Магаре уђе и прође неколико пута, али Учитеља није било. Тада изиђе тужно из града и удари вијугавим, каменитим путем према Витанији. Кривуља путање била је свјетло запарана кроз тамне маслинике, јер је пун мјесец издашно лијевао мјесечину по цијелом крају.

Лазар, који је недавно ускрснуо, још се не миче с прозора, очекујући сваки час свога великог доброчинитеља. Марта је већ зготовила вечеру, а Марија хода забринуто из собе у собу. Њезина је коса још мирисна и влажна од балзама, јер је њоме обрисала његове помазане ноге. У соби је тамније. Чују се кораци касних путника, који журе у Јерусалим да прославе Пасху. Исус би већ морао да се врати. Мјесец, не чекајући никога, зашао је спокојно за далека брда. „Лазаре, чује ли се што“, проговори Марта палећи уљаницу. „Још ништа“. И опет су дуго чекали. Тада се зачу пред вратима топот.

— Раби, Раби, повика Марта весело и истрча у двориште. Брзо отвори тешка врата и погледа на пут. Нема никога. Већ је разочарана хтјела да се врати, кад чу крај зида тежак уздах. Окрене се и спази магаре, гдје стоји погнуте главе. До суза се растужила, кад га виђе без Исуса. Уведе живинче у двориште и зовну Лазара.

— Јеси ли видио, брате? Само је дошло. То није добар знак!

— Шта да радимо, Марија? Прекасно је, да се иде у Јерусалим. Па кад бих сад и сишао у град и нашао га, он би се само насмијешио нашој бризи. Знаш и сама, што је рекао својим родитељима, кад су га, као 12 годишњег дјечака нашли у храму, гдје расправља са учењацима.

— Ја сад ништа не знам, одговори Марија још тужније. Само осјећам да ће се нешто ужасно догодити. Нешто, због чега је божански Учитељ био увијек тужан.

У то дође и Марта, носећи уљаницу. Кад је видјела да нема Исуса, бризну у плач, јер јој се ражали, што није стигао а спремила је тако обичну вечеру. Најзад уведу магаре под пријем и дадну му свјежа сијена и воде. Осјетили су неко поштовање према томе створењу, на чијим је мршавим леђима јашио Божји Син.

Било је сумрак онога дана, када су на Голготи стршила три крста. Оловна тишина стерала се преко брда и маслиника. Недалеко од осуђених чуо се тежак ударац коцке, а затим час смијех, а час псовка.

— Хајде Мауриције, проговори један, шта си се растужио? Баци и ти!

— Шути Клаудије. Чини ми се да неко прилази крстовима, а прокуратор је свакоме забранио приступ на Голготу.

— Ко је! повикаше сви у један мах, кад су видјели да се неко заиста приближава. Но тамна прилика не застаде. Прихвате бакљу и пођу према непослушном незнанцу.

— Ха ха ха, насмија се Клаудије, ала имамо непријатеља.

— Опет она стара битанга, добаци Мауриције. Што хоће то магаре! Гледао сам га цијело послије подне, како обилази око Голготе, па сада најзад стиже и к нама.

— Тај не слуша ни Јупитра, ни Цезара, ни намјесника, викну Клаудије и баци копље, које се забрде у стегно животиње.

— Пустите ме да се поклоним разапетом Богу, проговори одједном рањено живинче, па стресе копље и појури уз брдо.

Тај час је био тако неочекиван и страшан, да су војници устукнули као громом ошинути. Магаре је под крстом провело цијелу ноћ, лијући горке сузе, пуне туге, која ће човјеку остати вјечно непозната.

—

Кад је Исус ускрснуо, чедно створење прво је стигло апостолима и веселим ревањем јавило радосни догађај. Затим се потајно окупало у оближњем бунару, мислећи да ће опет бити потребно Исусу, да га сада још свечаније уведе у Јерусалим. Али побожна животиња није ни видјела свога господара Тек у посљедњи час, кад су сви апостоли били сакупљени на гори, да се растају са Господом, магаре једва стиже да га посљедњи пут види. Стајаше на високој клисури. Тада велики Учитељ још јед-

ном све благослови. И као да се светим ногама отиснуо од горке земљине груде, тако одједном залебди у ваздуху. Уз плач и нарицање народа и магаре гледаше за Исусом са болом и чезнућем. Чинило му се да се и оно за њим диже. Дуго је у ноћ тако стајало на пустој стијени, док га није изненадило приближавање чудноватог свијетла. Осамљена животиња наћули уши, слушајући пажљиво све ближе кораке. То је вјечни путник Ахасвер, уклета луталица. Пожурио је, да се поклони Господу прије узашашћа, не би ли му се смиловао и дао му вјечни мир. Али кад је видио да Исуса више нема на земљи, лупну се у груди и удари главом о камење, наричући страховито. Престрашено магаре побјеже низ гору. Зора га стиже на путу у Кафатнаум. Нико од тада није са већим слављем прошао тишином зелених даљина, као овај изабраник, једини међу животињама. Осамљена стабла пригибала би плодне крошње да га нахране, и из пусте стијене бризнуо млаз извора да га напоји. Причају да су камиле, носећи храну губавцима у Витезд, сврађале најприје к њему на поклоњење у спиљу Голонитиде, гдје се одмарало од дуга пута. Чуло се и то, да му по мраку сја аурела око главе и да анђели по ноћи косе свјежу траву и доносе је пред њега у сноповима. Кажу, да су једне вечери све овце из околних села изишле из својих торова, да се поклоне скромноме магарету. А кад је свануло, сва су стада била опет на броју и никад не дадоше толико млијека као тога јутра.

Кад је побожна животиња, послије одмора у спиљи Голонитиде, стигла у Кафарнаум, није тамо нашла ни једног апостола. Они су се разишли, проповједајући свим жаром Христову науку. Осјећајући осаму, магаре се врати из града и пође према сиромашном и запуштеном селу Меџдел. Било је подне. Јаки мирис Кафарнаумске околице толико га опоји, да није могло даље него сврата у оближње двориште, пуно лозе и маслине. Скривено у сјени иза жбуња, гледаше зачуђено како укућани износе из куће намјештај и дијеле га сиромасима, који су згрбљено стајали уза зид, као стара вједра. „Ево“, говорили су укућани, „то вам поклања цариник Закеј, сада покајник и горљиви проповједник Исусове науке“. Кад је магаре чуло те ријечи, толико би гануто, да су двије крупне сузе клизнуле низ његово опаљено лице, као да су му обадва ока канула. Па се диже и, не убравши ни грозда да угаси жеђу, изиђе из дворишта. На излазу га спази слуга, држећи још само ћебе, па потрчи за магаретом и баци му га на мршава леђа: „На ево и теби нешто од Закеја цариника“. А магаре, још више узбуђено необичним даром, пожури стрмим путем према Меџделу. Било је то болно путовање, пуно племенитих размишљања у доброј души живинчета. Помишљало је: што ће му сада ово ћебе, кад га није имало носећи Исуса у Јерусалим. Њему није сада хладно, а светом Учитељу било би много мекше на овим кошчатим плећима, да су онда била покривена дебелим ћебетом.

Идући самотном стазом, обузе га необична жудња за Исусом. Заборављено магаре није у тај час видјело како му се клања сад олеандар, сад тамариска, и како се дуж пута склања грмље, да му направи краћи пут. Ноћ је већ била врло ведра, кад је прешло слану ријеку Аин-Табиг и сишло у Генезаретску равницу. Освježено хладним шумом водопада, пожури обали Генезаретског језера. Ту је, зачудо, вода била необично мирна, а вјетар заплетен у грању. И ако не бјеше ничега, што би му могло ма и травку зањуњати, ипак су стабла уз обалу јасно шуштала, клањајући се непрестано светом језеру. Магаре приђе води и спази у тихом стаклу свој лик. Око главе му сјајан круг, а над њим палманова грана. Тада паде на кољена и пољуби стаклену површину. На обали све ућута.

Од те ноћи, једина му је жеља била да умре за Исуса. Вратило се у околину Витезда, да преноси губавце на Бунар Оздрављења. Надало се, да ће у тој племенитој служби и само огубавити и тако умријети негдје под осамљеном палмом. Али добри Исус није дао, да његов понизни љубимац умре од те страшне болести.

—

Вршећи устрајно своју службу дуге године, живинче ослаби и осједи. Глава му клону, а ноге клецнуше. Осјећајући близину смрти, једва се узвере врлетном стазом и пође пут Витаније. Са завијутка баци посљедњи поглед на пашњак и колибу, што су му из захвалности даровали исцијељени губавци. И чекало би и можда би се вратило, али га је нешто вукло у Витанију.

Било је о сутону, кад мирише грожђе и кад се пуне крчази. Остарјело живинче спази пред собом погрбљену жену, којој штап бјеше једино упориште. Она је сједала на сваки камен украј пута, као да је ту било много успомена. Оно клече пред њу и понуди јој своја мршава леђа. Старица се зачуди, уздахну и скврчи се на њ. Одљуљаше низа стрмину. „О Исусе“, јецала је сиједа жена, „зар си још тако милостив мени, гријешници. Ти допушташ да завршим тамо, одакле си дигао Лазара из мртвих“. Кад се приближише Витанији, изиђоше радознале жене. И прође шапат уским улицама. Навре свијет да види невиђене путнике: старицу и магаре сиједо као овца. Али изнемогли путници прођоше погнуто и побожно.

— Ово још нисмо видјели.

— А ко оно јаше?

Тако се запиткивало у уској поворци, која се лагано кретала, као да је вуче сиједо магагаре. Већ су свјетиљке чувале стражу да ноћ не уђе у кућу, кад се незнани путници приближише Лазареву гробу. Гомила је већ стигла прије њих, као да је знала куда ће. Из тамне масе стрше зубље, ко горућа копља. Клипсајући старачки кроз редове сакупљених, магаре нагло посрну и паде.

Притрчаше да придрже старицу. Она је била издахнула. Тада се неко са бакљом надви над њезино лице и препозна Магдалену, која је сузама квасила и косом отирала Исусове ноге. На рукама је однесоше. А скромно магаре привуче се, издишући, до прага Лазарева гроба.

— Гледајте! чу се повик из гомиле. Сјајан колут око његове главе!

Страх и дивљење проструја редовима и све умукну. А Исусов љубимац прислони главу на хладни праг, па се скутри.

Сакупљени свијет чека. Гледа и чека. Али оно не уста.

Никола Шоп.

АКВАРЕЛИ — ПОДНЕВИ.

I.

Сва се села
са кривудастим, далеким гребенима
растапају у мору.
Жарки зидови са немирним колобарима
блистају
Бакарни тутањ
са усидрене лађе
звони,
а сунце као растаљено сребро
по среди увале
заустављено

II.

На црним се зидовима полако
сунчеви зраци шире.
Познато звоно расипље бакарне звукове
над мојом главом.
Ево, сад ће пренути, голубови
поћи у сусрет сунцу.
Ево, сад ће тесним улицама
кликтати моја младост!

III.

Бели облаци чудесно
лелујају у мору.
Зеленкаста пличина
дрхти.
Траве се расплићу
ничу
и врховима над површином
испију
сунце.

IV.

Ничућ из оштре врлети на обронку
црквица (и два реда чемпреса
са врховима спаљеним)
са жеђом бескрајном
свих гребена, грмова врлети
побожно моли над пучином подневном.
Никад се бујни облак не ће просути
над овим сурим, голим гребеном,
Мирише борик ужарен и задимљен
са њега плави прамен к мору избија.
Два весла у даљини пљуште......, блистају
ко стакло с' ломе....... укрштавају.
Звони и звони залуд површинама...
Никад се бујни облак не ће просути
над овим сурим, голим гребеном.

Анте Цетинео.

ЗВЕЗДЕ.

Дрхтаве звезде мале
на валу неба горе,
блеском се оспу, пале,
трептајем немим зборе.

Пучина неба чиста,
без мере и без краја,
трепери њима, блиста,
у ноћи пуној сјаја.

Немирне звезде мале,
чим се појаве, роде,
накитe собом вале

и златно коло воде.
Цветају и мру неме
к'о дани, као време.

Александар Мартиновић.

ИЗ ТАЛИЈАНСКЕ ПОЕЗИЈЕ.

БЕСКОНАЧНОСТ.

Ув'јек драг ми бива овај самотни
Бр'јег, и ова ограда што с толико страна
Посљедњем видику поглед затвара.
Ал' сједећи, док посматрам бесконачне
Просторе свуда око ње, надземну тихост,
И мир предубоки, утонем са мишљу
Негдје: гдје замало срце не задрхти.
А како вјетар кроз дрвеће свуда
Око мене шуми, ја с његовим звуком
Сав тај мир без краја складно упоредим,
И ту, наједанпут: прикаже се вјечност,
И мртво доба, а жива је садашњост
И сав њезин звук. Тако: у безмјерности
Овој се моја утопи мисао. И потонути ми
Нигдје није слађе до у ово море.

МЈЕСЕЦУ.

О слатки мјесече, осјећам да ево
Сад, врх бр'јега овог, биће томе година
Од како сам био ту и препун туге
С њега те посматрао. А ти си лебдио
Онда као и сад поврх оне шуме,
Коју освјетљаваш. Ал' магловит
И дрхтав од суза, што пловљаху
Тада око очију, у свјетлости оној
Твој лук изгледаше; колико биједан
Бјеше живот мој. И јест; а и данас
Није му боље, друже мој сјајни. Шта више
То и јест оно што се враћа сјећању
И љепша часе прошлости. Ох како
Пријатно пада у данима младим,
Док нада још траје а памћење
Себе преживи у времена току,
Спомињати се на линуле ствари,
Још како тужне, како свјесне јадâ!

Ђакомо Леопарди.

(Препјевао с талијанског
А. С. Рачета).

ВЕНЧАЊЕ КНЕЗА ДАНИЛА ПЕТРОВИЋА.[1])

(24. јануара 1855. године).

Даринка Квекић, кћерка Марка Квекића из Херцегновог, живела је 1854. године са својим родитељима у Трсту. Марко Квекић је био познат као врло имућан и угледан човек. При крају октобра 1854. допутовао је кнез Данило у Трст (покрај Задра је прошао 24. октобра) и испросио је Даринку, којој тада још није било ни пуних 17 година. Уговорено је, да се венчање обави 24. јануара 1855. на Цетињу.

Из јутра 21. јануара 1855. приспела је лојдовим пароброд ом Кибек у Трст једна депутација Црногораца, која је имала задатак, да кнежеву вереницу преузме и одведе у Црну Гору. Депутација се састојала из ових угледних Црногораца: Ђорђа Петровића, председника сената, Стеве Петровића, подпредседника сената, сенатора Михаила Пасарића и Тура Пламенца, војводе и сенатора Филипа Вујовића и Ива Радонића и најзад кнежевог ађутанта Данила Вуковића. После ручка у родитељској кући отпутовала је тог истог дана у четири сата после подне пароброд ом Кибеком кнежева вереница Даринка у пратњи своје матере Јелисавете, једног брата, затим шурака конте Рома, сенатора са Крфа и споменуте црногорске депутације у правцу према Далмацији и Црној Гори.

У уторак 23. јануара после подне приспело је у Котор 240 сватова из Црне Горе, а то вече приспео је у Котор и пароброд Кибек са вереницом и пратњом. Уз пут се придружио вереници и задарски епископ Кнежевић. Вереница је преноћила у кући которског грађанина Бјеладиновића. У среду 24. јануара, у 8 сати из јутра кренула се вереница. Код капије Фиумера чекали су је сви сватови и војна музика 15. ловачког батаљона. Ту је вереници поднесена црногорска застава, на коју је она прикопчала

[1]) Барон Мамула, далматински намесник, присуствовао је као изасланик, аустријског цара венчању кнеза Данила и у извештају, послатом 28. јануара барону Баху, аустријском министру полиције, приказао је ток светковине око венчања. Према његовом извештају, који се чува у Полицијском Архиву у Бечу написан је овај чланак. Датуми су по новом календару.

златом везену врпцу. Затим је узјахала сјајно окићеног белôг коња, кога јој је послао кнез Данило.

На челу сватовске поворке ишао је ађутант кнежев Марко Бјеладиновић, за њим су ишли у свечаним живописним хаљинама 240 сватова, који су непрестано пуцали из својих пиштоља, затим је ношена застава, а за њом је јахала Невеста са кнежевом родбином. Њеног коња су водила два црногорска младића, а друга четири младића, носећи у рукама букете цвећа, ишла су покрај њих.

По добивеном налогу из Беча пошао је са сватовима и далматински намесник фелдмаршал-лајтнант барон Мамула, да при венчању заступа цара Фрању Јосифа. Он је приспео у Котор већ 22. јануара у вече. С њиме пођоше окружни капетан Дојми, епископ Кнежевић са два свештеника и два Мамулина ађутанта. Народ је уз пут дочекивао на сваком кораку и поздрављао сватове. Пуцало се из пушака и из топова и бацани су ватромети. Снег је био врло велик те су сватови морали да се кроз снег пробијају. У Цетиње су сватови приспели око 3 сата после подне, где их је дочекало 3—4.000 људи из разних крајева Црне Горе.

Венчање кнеза и књегиње обавио је епископ Кнежевић 24. јануара 1855. у четири сата после подне, на један сат после доласка сватова у Цетиње. При венчању носио је кнез Данило једино аустријски орден велики крст гвоздене круне, што барон Мамула у свом извештају нарочито истиче. Одмах после венчања приступило се гозби и кнез је прву чашу подигао у здравље Фрање Јосифа, на што је бароm Мамула наздравио кнезу и његовој супрузи.

Весеље је трајало и идући дан. Преко целог дана се пуцало из пушака и топова и бацани су ватромети. Мамула се угодно осећао у сватовима и вратио се тек 26. јануара са Цетиња у Котор.

Др. Алекса Ивић.

ШТАМПАНЕ ДРАМЕ МИЛУТИНА БОЈИЋА.[1])

Видније место од епа у Бојићевој поезији заузима историјска драма, јер лирску и романтичну Бојићеву природу, пуну темпераментности и родољубља, изгледа да је много привлачила прошлост нашега народа, којом се Бојић толико пута инспирисао. И благодарећи том песниковом одушевљењу за да-

[1]) Из овећег рада о М. Бојићу.

лека стара доба, ми смо добили две драме из наше прошлости, које нам згодно допуњују песников књижевни портре. Служећи се добрим и поузданим страним и домаћим историјским изворима, без патриотске тенденције и романтичарске сентименталности ранијих писаца историјске драме, Бојић је пошао новим, модерним правцем и дао две драме у којима је заступљена и позоришна уметност и поезија. Интересујући се позориштем од првих дана књижевног стварања, Бојић је успео да развије позоришни и драмски смисао код себе и истакне се као обновитељ историјске драме, ослободивши се свих мана својих претходника. Док су старији писци, већином из патриотских побуда, у циљу глорификовања појединих момената и личности, писали драме пуне наивне психологије и лаких ефеката, дотле је Бојић више обратио пажњу психолошкој анализи својих личности, унео више живости и покрета на позорници, потпуно се прилагођавајући схватањима модернога позоришта. У избору предмета за своје драме, Бојић је такође направио једно одступање. Он је из галерије многобројних средњевековних личности, са најразличитијом судбином и најразличитијим особинама, изабрао за приказивање две заиста важне историјске личности. Али не у оним великим моментима када например краљ Милутин долази до врхунца своје моћи и диктује мир Византији, или се Душан крунише царском круном и слично. Напротив, фабула се не креће даље од сликања два душевна стања ове две најмоћније личности нашега Средњега Века. Пишући „Краљеву Јесен" и „Урошеву женидбу", Бојићу је згодно дошло да даде маха својој широкој машти, и да у „ставу сликара визионара" пружи низ пријатних слика са старога српскога двора, са верним декором из доба најсветлијег периода наше прошлости, када се јасно осећала премоћ српске државе на Балкану.

У „Краљевој Јесени", историјској драми у једном чину песник нас одводи далеко у XIV век. Једним прологом песник нас уводи у драмску радњу. Личности има сувише много, да би им песник у драми од једног чина могао дати одређену физиономију и израдити потпуно карактере. Зато се песник у тој множини личности унеколико усредсредио на три историјске личности: Данила, краља Милутина и лепу Гркињу Симониду, четврту жену Краља Милутина. Симонида, седмогодишња принцеза и кћи византијскога цара Андроника II, чудном игром судбине и једног ратног успеха постала је жена већ седоме краљу Милутину, као залога даљих добрих односа с Византијом и живи трофеј српске победе. Живела је на српском двору и развијала се пред очима свога старога супруга. И у колико је стари краљ под теретом дугих ратова, „бурнога живота и уживања" све више губио смисао за љубав према врло младој краљици, у толико је Симонида постајала сваким даном све лепша.

Та млада, лепа двадесетогодишња краљица постала је предмет пажње и обожавања на краљевом двору. Од првога пажа

до Константина, сина краљевог од прве жене, сви јој се удварају, сви сањају о њој. Еротика одједном преовлађује и потискује интригу и карактере, тако да се је одједном све изгубило пред пожаром страсти и позорница се претворила у пламен у коме се сагоревало од пожуде. Симонида се дуго трзала и пламтела у пожару. Кроз цео други део драме звоне метални и врели стихови очајно и страсно; у њима се меша трагика једног младог живота и страст жене, која се напослетку после толико страсних градација наивно мири са својом судбином.

У израдњи драмских карактера Бојић није био сретне руке. Она основна црта лиризам, која је предоминантна код Бојића, преовладала је и у драми. Зато Симонида као јунакиња драме није остала на оној висини на којој ју је можда замислио Бојић у почетку свога рада. Данило је већ одређенији, и у овој множини, у контурама насликаних личности, импонује моћна и снажна његова фигура, која се не удаљује много од историјске вероватности. Амбиција, моћ и савест оличена у Данилу, делују као згодан контраст оним многобројним личностима, које су унете да би слика средине била што верније приказана. Краљ Милутин је остао оличење немоћи и савитљивости и једне доста наивно израђене отеловске љубоморе, без оне довољно спремљене поступности. Немотивисаност поступака појединих личности, рађених почетнички, и лаки прелази са предмета на предмет главне су мане ове Бојићеве драме. Тако например, Краљ Минутин брзо пристаје да му син којега Симонида воли буде ослепљен; Данило опет, и ако често сања о лепоти и дражи Симонидиној, још се лакше одриче ње, а Симонида се сасвим детињски мири са својом судбином. Тако су сва три главна карактера остали једнострани робови страсти, дужности и немоћи. „Краљева Јесен" остаће као ремек драмског почетништва и огледало фине лирике. Одбацујући све обзире којима су се руководили старији писци историјске драме, Бојић је пошао једним другим, дотле неутрвеним путем и отпочео на сасвим нов и дотле неуобичајен начин приказивати народну прошлост. Правац којим је Бојић пошао био је мало рискантан и смео. За тако младога писца, који је одмах у почетку свога књижевног стварања почео да плива уз матицу, могле су наступити многе незгоде због брзог и смелог кидања са традицијама.

Али добри пут којим је пошао Бојић најбоље је показала „Урошева Женидба", написана ускоро после „Краљеве Јесени", а која је у односу према њој представља један велики напредак, и у опште песников драмски успех. То више није драмска слика, већ читава драма у три чина, која је одмах после објављивања заузела видно место у националном репертоару нашег позоришта. Пишући „Урошеву Женидбу", Бојић је одбацио хагиографско писање биографа XVII века Пајсија о Урошу V, мистерију Емануила Козачинског и њену прераду од Јована Рајића; одбацио

је и легенду у народној песми и причи о нејаком Урошу, приближујући се више историјском Урошу.

По Бојићу „Урошева Женидба“ је херојска комедија, али коју би боље било назвати трагедијом силнога цара, чији син није био достојан да седне на моћни престо Немањића. Од Уроша Бојић је направио не само слабића и бледога малодушника, него је у њему оличио слабост која прелази у комичност, да би као контраст била импозантнија Душанова личност и да би што јаче истакао трагедију силнога цара, који нема на коме да остави свој престо. Ево како стоје та два главна карактера, отац и син, Бојићеве драме: Урош је сањалачка и меланхолична природа, васпитаних калуђера, на чијим уснама лебде псалми, место ритерских поклича, а у жилама тече „место крви-млеко, „пун сумње, млакости, снова и чезнућа“. — У његовим годинама Цар Душан је однео победу на Велбужду и пливао у слави, а његов син у тим годинама ослушкује шум јаблана и пада у мистичне егзалтације. Млади краљ Урош је „црв.... сањало.. заљубљени мољац“ у којему отац гледа пајаца „којзна чије ћуди“. И разочаран грубом истином управља му оне неродитељске речи, тешке као олово: „Ти љигаво тесто! Ти бескрвни мајмун, што све подражава“. Према томе малокрвноме и нејаком последњем Немањићу калуђерске смерности, стоји као какав колос мушка и снажна личност Цара „свих Срба, Грка и Арбанаса“ Душана Силног, која згодно контрастира Урошевим слабостима.

Жедан нове славе, освајања и ратова, Душан осећа своју моћ и снагу и једним широким гестом показује на Византију:

„Чуј Бизант нас чека. — И ко дужд, пун сјаја
Под стегом, док ветар из пустиње реже
Венчаћу се с морем што светове спаја
И до светог гроба разапећу мреже.
Из четири мора дохватићу воде,
Нек с четири мора крик славе захори“. —

Док тако „самоувјерени и охоли деспот“, пред којим се тресе Бизант и „чека да му очи склопи“, пева последње опело тек непогребеној Византији, његов син у том великом моменту почиње:

„Све је прах и ништа. — И гложења чему?
Оставимо тигра да крв дивље лоче.
Господ Бог нас створи да певамо њему,
Јер у тихој ћутњи сва је мудрост оче“. — — —

Разочарење је достигло свој врхунац. Цар очајан пред неумитном судбином царства и престола, утучен слабостима сина који треба да га наследи, осећа сву трагедију, чита сву будућност:

„Византијо, спавај! Мирујте стражари.
Не бој се за куле и за арсенале,
Јер ми нисмо војска но бедни гробари.
Мачеви су тупи, копља зарђана'
Под одећом царском монашке су траље“.....

И у једној и у другој драми Бојић је дао више лиризма него праве драмске уметности, више се забавио описом средине, а мање израдњом драмских карактера и правилним развојем саме радње. Споредне епизоде, које нису без интереса, заузеле су много места на штету главне радње. Отуда и развученост нарочито код „Урошеве Женидбе“ у I и II чину. Али где је недостајао Бојић драматичар, обилно га је допунио Бојић сликар и песник. Ове две Бојићеве драме у колико представљају напредак у развоју наше драмске уметности, оне су још више огледало Бојићеве песничке индивидуалности, лепоте стиха, богаства маште, заокругљене и реторске фразе. У њима се огледа Бојић вешти ковач риме и песник топле лирике. Бојић је један од првих, ако не и први наш песник, који је пружио довољно доказа у коликој се мери може применити лирика у драмској уметности, а да се не запоставе и други услови потребни за драму. Упркос почетништва и драмске неискусности, Бојић, ако није дао идеалну уметничку целину, успео је у неколико момената да дође до правог драмског израза; ако није успео да оној множини личности да покрета, Бојић је дао неколико солидно проучених и добро израђених карактера и бацио је пуно светлости на моралну атмосферу XV века; и још нешто више: увелико је утро пут, којим треба да пођу наши писци историјске драме. А то није мала заслуга.

Крсто Ј. Лумовић.

КЊАЖЕВ ПУТ У ЦАРИГРАД

(из мемоара).

(Наставак)

Пред вече стиже Турхан-Паша, један од Султанових фаворита, на царском јахту „Изедину“, да нас прихвати и поведе у Цариград. Ноћ исто проведосмо на „Тимзаху“, па да не би дошли дању 19 августа, кад је Султан заузет примањем званичника приликом прославе дана његовог ступања на пријесто, удешено је да се дође у Цариград 19 августа у први мрак. И ову ноћ проведосмо као и прву, али му може бити, тек нека је путовање интересантније разноврсним варијацијама.

У јутро рано 19. августа Књаз, Књегиња, књаз Мирко, као и обије свите пријешли су на „Изедин“. Господар је остао на „Тимзаху“ задржав и мене с њим. „Изедин“ је први прошао

Дарданеле до Галипоља, гдје је имао да прихвати Господара. „Тимзах" је пловио тихо, како би Књаз могао разгледати све водне тврђаве дуж канала са обије стране.

Дарданели су утврђена врата од Цариграда са Средоземног мора. Дуж канала су четири мале варошице на обије стране, са великом вароши на излазу, Галипољи, са 20.000 становника. Све четири варошице су страшно утврђене, док Галипољи је без утврђења. Под Галипољи Господар је прешао на јахту „Изедин" и продужили смо пут Мармаром у правцу Цариграда. Море бијаше узрујано без великих таласа, по чему се вићаше да је Мармара огранак Црног Мора.

„Изедин" је један од најљепших Султанових јахта, али није са елисом, већ са колима на обије стране. Ко је био у Цариграду могао га је виђети пред царским двором Долмабашче, означујући локалним и другим параброђима, да се не примичу царским дворовима, како не би мрчили димом мермерне фасаде њихових зидова.

Мармара је мало море. Оно изгледа као какво велико језеро. С јахта виде се обије обале. Румелијска обала ниска, анадолиска пак почиње са нагнутим равнинама, искићеним, селима и варошицама, па се уздиже до великих висина. Пролазило се је поред више острва од бијелог мермера, по чему се и море назива Мармаром. Аја-Софија, све велике џамије, царски дворови и мноштво других, сазидани су од мермера са тих острвчића.

Између два велика мора Мармара изобилује сваковрсном рибом; јер им је туда потрк из Средоземног мора у Црно море, и обратно.

Кад је јахт био према високом фару С. Стевана, мрак се је примицао к нама, а ми к Стамболу. Кад је био према Једи-куле, већ је била ноћ, али ноћ претворена у дан освјетљењем свију мунарета, државних зграда, приватних кућа, башта и босфорских главичица. У порту блистају се сви бродови свију народности, од врха катарака па до морске површине. Азијска и јевропска страна утркивају се која ће коју у сјају надмашити. Кад је јахт минуо т. з. Сарај Бурну, крајњу тачку од Стамбола у Босфору, показао нам се је Златни Рог, обасјат с обије стране чаробним освјетљењем, као и по средини на турској флоти и мноштвом виших и мањих бродова. Освјетљење је било поводом прославе дана ступања Султана на престо.

Заиста тај призор, у тако огромном недогледном простору, јединствен је на цијелом свијету. Величанственијег момента за долазак једног госта Султан није могао изабрати. Јахт се је тихо примицао царској палати Долмабашче, по узбурканом мору, које изгледаше од рефлектиране свјетлости као да је и оно у пламену. Чим је „Изедин" стао пред палату, изашло је мноштво дворских достојанственика на кров, да поздраве високе госте. С јахта пријешло се на један мали параброд, звани „Геук-Су", а с њега изашло се на сухо, пред високи гвоздени гријаж палате, који ју

с морске стране чини неприступачном. У башти палате чекали су госте чиновништво свију редова, упарађена војска и музика. Пошто је књажевски пар заузео мјеста у отвореним дворским колима, начинила се дугачка поворка од измијешаних Турака и Црногораца.

Од палате Долма-Башче до Илдиза има цијелих 20 минута да се колима иде. Дуж цијелог пута нагомилана је била маса народа и војни шпалири. Ишло се кроз сјајно освијетљене улице, док се дошло до нагнутог парка од Илдиз-палате, који гораше у пламену чаробног освјетљења. Рекло би се да није било ни једне гранчице у парку, која не носаше по неколико фењера и лампијона. Тај сјај увеличаваше велика маса, нарочито женског свијета, у одјећи разноврсних, понајвише отворених боја.

Пред капијом Илдиз-палате бијаше упарађена чета Арнаута из царске гарде, с музиком која интонираше црногорску химну. Под пероном, наврх степеница од бијела мермера, застртих меким ћилимом из знамените фабрике Ерен-Кеа, стојаше Султан Хамид сам, а на дну с једне и друге стране стојаху дворани у галапаради. Кад је Књегиња сашла из кола, Султан се спустио неколико степена, поздравио се с њом и Књазом, па је узео Књегињу испод руке, повео је кроз пространу салу испуњену турским великашима, па ју је увео у други салон, пред чијим вратима стојаше Ферид-паша, велики везир, Тевфик паша, министар иностраних дјела, с осталим министрима. Најприје су ушли у салон с гостима велики везир и министар иностраних дјела. Од књажеве свите позвао је мене, моју жену, госпођицу Ненком и министра Бакића, нашег посланика у Цариграду. Двокрилна врата затворише се, Султан представи Књазу и Књегињи в. везира и министра иностраних дјела. Господар је представио њему двије госпође, мене и Бакића. Он нас је познавао од давних времена, стога нам се сам примакао, љубезно нам пружио руку и удостојио с неколико ријечи. Затим се опет повратио код гости и разговарао се, поклањајући велику пажњу књазу Мирку.

Послије аудијенције од пола сата Султан је узео Књегињу испод руке и зашли су у велики салон, гдје је настало представљање свите. По свршетку те церемоније изашло се из двора и пошло до пред палату. Увезли смо се у лађу која нас је одвезла на Емиргијан, књажев дворац кога му је Султан даровао 1884. године. Од Долмабашче има сат пута лађом, а путовало се кроз чаробни Босфор, величанствено освијетљен. У једанаест сати извезли смо се на кеј пред дворцем. И наш двор утркивао се са другим дуж Босфора у раскошном освјетљењу. Море испод двора бијаше покривено чамцима, испуњеним ханумама из оближњих харема. На кеју бијаше се искупила гомила Црногораца и Примораца, који су поздрављали књажев пар са усклицима „живио". Једва на поноћи могли смо сјести за богату царску трпезу. За цијело трајање обједа свирала је музика. Ватромет с Галиђаде пред двором увесељавало је мноштво народа, који је

био прекрилио цио кеј до испред дворова мисирског Кедифа, који се пружаху сјеверно од књажевог двора. Петарде бијаху тако силне као да су топови пуцали. Стакла на прозорима почеше прскавати. На нашу молбу петарде су престале пуцати, али смо сјутра дан видјели колико је великих стакала на прозорима поразбијано.

Књажев двор на Емиргијану сувише је велик, али није сазидан од крша или опека, већ из прекрштаних греда, између којих празнине су попуњене опекама. Споља је циментиран, па поврх њега стављене штице бијелом бојом премазане. Прозори су чести и велики с великим једноставним стаклима, која се одозго на ниже спуштаху. Двор је на два висока боја, са пространим сутереном у коме може стати батаљон војске, да се и не примијети. Подијељен је на три пространа одјељења: селамлук или салон за примање, харемлук и одјељење између њих. Селамлук и харемлук наднесени су над морем и испод њих пролазе пјешаци. Средина је унесена унутра, испред ње је тараца гвозденим гријажем ограђена, испуњена цвијећем и разним изабраним биљем.

У двору има деведесет одјељења разне величине, међу којима четири велика салона од 10—15 метара дужине. Има два пространа уласка по од 18 метара дужине са одговарајућом ширином. Испред њих су степенице од бијелог мермера. Турска бања је сва од мермера. Пумпа на пару за избацивање воде је у горњој башти. Има затим и стаклена башта за лимуне и неранџе. Једном ријечју све је обилато и раскошно.

Све велике сале застрте су великим ћилимима, намјештене богатим мобиљем, освијетљене многобројним лустерима у кристалу; украшене великим огледалима.

И ако се у турским кућама ријетко може виђети каква слика објешена о зидовима, у овим салама их је било. Султан је двор испунио, само да сјајније дочека госте. Шта више дао је учинити велике поправке споља и изнутра двора.

Најглавнија важност овога двора је у томе што је на самој средини Босфора, те није изложен вјечитом вјетру од Црног Мора. Он је на дивном положају, до дворова и пространих башта мисирских кедива. Има велику башту са најодабранијим биљкама, које на Босфору успијевају. Подигнута је на тарацама уз навишицу, снабдјевена чесмама-каскадама, павиљонима, а опкољена високим зидовима. Са стране мора ограђена је високим гвозденим гријажом, а на средини је велика капија којом се улази у башту и с ње мермерним степеницама у двор.

Овај богати двор примио је Господар од Султана 1884. год., кад сам ја био отправник послова у Цариграду, стога сам га добро познавао.

Господар, Књегиња, књаз Мирко и сви из свите једва су чекали доба да прегледају двор. Неки су га обигравали рано из јутра. Господар и Књегиња такође су похитали да га прегледају. Наравно да су били очарани величином, унутрашњим сјајем, спољашњим изгледом, изванредним положајем. Једина му је мана, и то велика, што је сувише велик. Њега је саградио један од принчева мисирских поред дворова мисирских кедива, и стојао у њем све док га је Султан купио, да га Књазу дарује. Толика и таква зграда за Црну Гору била је теретна због скупог обдржавања.

Августа 20. Књажев пар и свита пошли смо у Илдиз, гдје смо доручковали, али без присуства царева. Јилдиз је скупа мноштво дворова, киоска, павиљона разне величине и пространог парка, озиданог високим бедемима. Султан никад никоме не чини визите изван зидова Јилдиског рејона. Стога није дошао на Емиргијан, да врати Књазу и Књегињи визиту, као што би по правилу требало да буде. Он је одредио т. з. *Мерасим кијоск*, да у њем врати визиту Књажевом пару. На сат по подне царска визита је свршена. Повратили смо се на Емиргијан, гдје смо остатак дана и вече провели.

Сјутра дан, 21. августа, Господар је цијелог дана давао аудијенције турским министрима, маршалима и дворским великодостојницима. Ферид-паша, велики везир, није долазио извињавајући се болешћу.

У вече истог дана био је велики галадине за сто и двадесет лица. На челу трпезе, а не на средини, сједио је Султан, десно Књегиња, лијево Књаз, дуж трпезе ми други, а на другом челу три царска принца и књаз Мирко. Доста је рећи да је трпеза била царска, натрпана сребром и златом, окићена златним вазовима испуњеним мирисним цвијећем и камелијама, освијетљена кристалним лустерима и позлаћеним канделабрима. Колико бијаше тога чуда на трпези, једва смо се могли видјети са онијема што су наспрам нас сједјели.

Музика је свирала. На трпези тишина, није се могао чути ни шапат, јер је у томе дворски етикет. Пред свијема огромни број чаша за разна вина, али пред Турцима стајаху све празне, осим оне која је служила за воду. Пред Султаном немаше до једна чаша, и то за воду. Турци, ма да радо пију алкохолна пића, из куртоазије и вјерских обзира пред падишом нијесу хтјели никаквих вина окусити.

Мени дугачак, послуга брза, али је дине трајао сат и по. За све вријеме само је Султан говорио гласно, али преко драгомана, час с Књазом, час с Књегињом и ни с ким више. Морало му се признати, да је предмет разговора био изабран и отмен. Ја сам био близу, па сам могао сваку ријеч редовно пратити. Сједио сам између Великог везира и Етхем-паше, побједитеља Грчке, који се усудио, те је са мном подуже тихо говорио. Велики везир сједио је као кип, гледајући укочено пред собом, а да није ни једне ријечи прошаптао. Здравице није било, јер тај обичај у Султановом двору не постоји.

Иза трпезе пошло се у простране салоне Мерасим кијоска. Султан с гостима ушао је у посебни салон, па је позвао неколико

његових великаша и неколико нас из Господареве свите, те смо присуствовали малом концерту, Књаз Мирко свирао је на пјанову, па са њим један седмогодишњи Султанов син, који је одлично свирао „Троваторе“ са својим учитељем. Затим Султан позва своја три зета, сви тројица паше, да их представи Књазу и Књегињи. Један бјеше син Дервиш-паше, други син Гази Осман-паше, а трећи син Гази Мухтар-паше. Таква три див-момка нијесам никад видио. Један од њих дрхташе као прут, а сви се бијаху у лицу промијенили, што је значило колико страхопоштовања је њима улијевала појава Султанова. Иза свега тога путовали смо сат и по сухим и морем до Емиргијана.

Сви амбасадори сила становаху у својим љетниковцима, у горњем Босфору. Господар и Књаз Мирко чинили су им 22. августа прије подне визите, а послије подне примали су их.

Султан је намјеравао дати у Јилдизу један дипломатски дине, али да би Књажевском пару учинио једну пријатност више, дипломати су позвати у књажевом двору на Емиргијану. У пространим салама књажевог двора скупили су се сви шефови страних мисија са госпођама. Господар их је имао гдје примити, јер ниједна јевропска амбасада нема толики број пространих сала. Од турске стране присуствовао је министар иностраних дјела с великим бројем дворских и других великаша. Позватих било је свега 84 лица.

Дипломати су чудновата армија, они никад ниједну прилику пропустити неће, а да не потраже информације које су им од потребе. Ниједан од амбасадора није изостао што се није дотакао, да по нешто дознаде о дочеку, о султановом расположењу према књазу и књегињи, као и књажевој мисији због које је дошао у Цариград, и је ли га султан позвао, или се сам понудио да дође. Ни један није пропустио, а да ме не пита зашто је књаз довео собом свога сина, књаза Мирка, и како је он у вољи Султановој. Добили су одговоре како је које питање заслуживало. У питањима о књазу Мирку свакојему сам дао одговор такав да им дам мислити, да је одређен да може некад велику улогу на Балкану играти; да га Султан обасипље сваком пажњом и благовољењем, и да је заиста књаз Мирко младић од вриједности.

Неки Конобијани, италијански отправник послова, чињаше изузетак од свију представитеља страних држава. Он једини избјегаваше сваки додир с нама, те се кријаше по кутовима салона. Његово понашање много ме интригирало. Ваљда је претендирао да се Књаз и Књегиња одвоје од амбасадора и њихових госпођа, да се с њим забављају. Пошао сам к њему у један кутић, гдје се бијаше сам уклонио, рекао сам му у финој форми, да се чудим што се господин држи у осамљености, а право би било, да се сматра као у својој кући и код својих. Хладно и гордељиво, као што је у опште тон италијанских дипломата, одговорио ми је да му је добро и ондје гдје је и да

боље не тражи. Кад сам наишао на ту индиферентност, оставио сам га и Књазу о свему саопштио, молећи да га сасвим игнорише.

С ким сам се год разговарао, пазио сам да ли ће Господар ступити у подужи разговор са маршалом фон Биберштајном, амбасадором њемачким, о односнајима између Њемачке и Црне Горе, али од тога не би ништа, те једна тачка нашег програма паде у воду.

Руски амбасадор Зиновјев позвао је Књажевски пар да присуствује служби Божијој у капели на Бујукдере и на доручак. Послије подне 23. августа пошли су да прегледају царске палате, а ја сам пошао на Високу Порту.

По установљеном правилу на Високој Порти, најприје сам пошао код Тефлик-паше, министра иностраних дјела, и на дуго и широко говорио му о свима питањима која су, према већ изложеном програму, мени припала да их третирам. Министар ме саслушао стрпљиво и од сваког питања узео биљешке. Сва поднесена питања нашао је не само за остварљива, него шта више за гаранцију пријатељских односнаја између двије сусједне државе, обећајући, по турски, приступ у најкраћем року к извршењу свију предложених тачака.

Из „Харџије“ пошао сам код Ферид-паше, великог везира, поријеклом Арнаутина. Велики Везир, као и министар, објеручке је примио све тачке мога предлога и обећао да ће их у најкраћем времену поднијети Министарском Савјету на ријешење. Међутим одавно сам почео преговарати са турским државницима, па сам унапријед знао да су њихова обећања само један дио програма о лијепом дочеку Књаза и Књегиње, а чим прођу Дарданеле, да ће свако питање на истом мјесту остати гдје је и покренуто било.

У свакој прилици, при примању страних владара, селамлук је био једна важна тачка у програму о дочеку. У чему се састоји церемонија селамлука, то је опште позната ствар. Партикуларност те церемоније овога пута састојала се у томе што је Султан дошао у кијоск одакле су Књаз и Књегиња гледали полазак и повратак Султанов у џамију, те су одатле заједно гледали дефиловање војске 24. августа.

Поред свега што се око нас обртало и окретало, мени је најглавнија била брига да Господар по програму говори Султану о питањима које су његовој улози припадала. По његовом одобрењу, ја сам у главним потезима открио Турхан-паши о чему би Господар рад говорити Султану, како би био обавијештен раније, јер су питања таква о којима треба добро размислити, па одговорити. Господар ми је обећавао из дана у дан, да само очекује згодну прилику, па да ће о свему говорити Султану. Дан поласка примицаше се, а Султан претрпао љубазношћу и парадама Књажевски пар, да се није могао улучити један минут, да се може с њим говорити, што се не би нарочита аудијенција тражила. Молио сам непрестано Књаза да тражи један састанак

на само са Султаном, али је он то одлагао. Јасно сам примијетио, да Султан чини све могуће како би избјегао састанак с Књазом у четири ока. Не користити се овом приликом и не расправити бар један дио важних питања, био би пут без циња. Бог зна хоће ли се већ икада оваква прилика указати за расправљање тако важних питања. Књаз је знао да је Султан најперфиднији човјек што се замислити може. Он је у стању био сваку ријеч, коју би Књаз рекао, која би била противу Аустрије, казати је Аустрији; ако је противу Бугарске, казати је Бугарској; ако је противу Србије, казати је Србији; а то би могло грдно компромитирати наше односаје са поменутим државама. Стога му је тешко било уложити, да Султану говори о онако замашним питањима. Аустријски и српски посланик сваког дана за вријеме Господаревог бављења у Цариграду, ишли су у Јилдиз и у Харџије и трудили се да ма што дознаду је ли Султан учинио с Књазом ма какву политичку комбинацију или договор, који би се њихових интереса тицао.

У јутру рано 25. августа држана је мала војна смотра у околини Јилдиза, у почаст Господареву. Сали-паша, ађутант Султанов, аташиран Књазу, дан прије смотре показао је Господару план смотре. Сјутра дан неко га је просочио Султану, да је изневјерио војну тајну. Тај млади паша изгледаше веома окретан и ваљан човјек. Султан се на то толико наљутио, да га је одмах прогнао из двора и послао у регименту. Књазу га је веома жао било, али није могао за њега ништа више учинити до толико да се његово прогонство одложи до поласка из Цариграда. Једном смо га послије тога виђели и примијетили смо да носи мртву главу на раменима.

Послије смотре Књ. пар, с великом сјајном пратњом турском и својом, пошао је у Патријаршију да присуствује свечаном благодарењу, кога је Васеленски патријарх, у његову част приредио. Патријарх Константин већ бијаше на престолу у цркви, окружен митрополитима, владикама и синодом. Црква бијаше преиспуњена народом, у којој низами државу ред са натакнутим бајонетима. Кад су Књаз и Књегиња ушли у цркву, стаде вика народа са „живио" и „зито" као да се је било на каквом отвореном пољу. Патријарх је изговорио сходну бесједу на грчком језику, коју је велики логотет преводио на француски. По свршеној црквеној церемонији пошло се у Патријаршију. Књаз, Књегиња, Патријарх са свитом ушли су у један побочан салон, да се причека докле се црквени великодостојанственици прикупе у великој сали. Кад се синод духовни и цивилни прикупио, ушао је Патријарх са гостима у велику салу. Сљедовало је представљање митрополита, епископа и других достојанственика. Том приликом виђели смо Фирмилијана, кандидата за скопљанску митрополију. Затијем се посиједало. Господар је отпочео говорити са Патријархом француски, али му он примијети да се по церемонијалу мора говорити преко драгомана, те је преводио велики

логотет Аристархи-Ефендија. С Фанара пошло се незадржавано на Емиргијан, да се спремамо за полазак.

Дошав на Емиргијан нашли смо царске дарове, брилијантске ђердане — colliers — табакиере, ордене, ћилиие, арапске хатове с богатим седлима. Заиста све богато до раскошности.

У вече је био опроштајни гала-дине, а послије њега Књегиња је посјетила Султанов харем, па се присуствовало оперској представи у малом дворском театру. Књаз, Књегиња, књаз Мирко сједјели су у Султановој ложи, ми други по другим ложама. Султан је толико разговором занимао госте, да нијесу имали времена слушати пјевање и музику, нити гледати представу.

(Крај у наредном броју)

Војвода Гавро Вуковић.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР.

НЕШТО СТАТИСТИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ

из почетка XIX. века.

Прошлога лета прегледао сам у Градској Библиотеци (Bibliothèque de la ville) у Греноблу старију литературу о нашој земљи. Између осталога дошла су ми до руку и *Анали за йутовања, географију и историју* (Annales des voyages, de la géographie et de l'histoire) који су почели излазити 1808 године и од којих је изашло двадесет књига. У њима сам нашао три прилога који се односе на Црну Гору. И ако су сва три била позната,[1]) ја сам их ипак прегледао и из њих исписао оно што је за мене имало интереса. Први је прилог приказ књиге коју је на талијанском језику написао Н. Ивелио (Nicolo Ivellio), родом из Сплита, под насловом *Il Montenegro. Canti trè.* Венеција 1806, из које је ту преведен увод, у коме је „историјски и географски опис овога славног народића (Црногораца) и земље у којој станује“ (notice historique et géographique sur cette fameuse peuplade et sur le canton qu'elle habite. *Annales* t. II. 1808, p. 387—391). Други је *Tablean des Bouches de Cattaro, suivi d'une notice sur le Monténégro (Annales,* t. IV, 1808, p. 145—227; *Notice sur le Monténégro* p. 220—227) који је написао један аустријски официр у Котору, који је у неколико махова пропутовао крајеве о којима говори. Најзад, трећи је од Адриана Дипреа (Adrien Dupré, attaché au Ministère des relations exterieures) под насловом *Memoire sur Monténégro (Annales,* t. XV, 1811, p. 87—119).

У свима овим прилозима, поред ствари без вредности, има и по који интересантан податак о Црној Гори из почетка XIX века. Из свега ја ћу овде саопштити само оно што се односи на број становништва, без икаквога коментара. У првом и другом прилогу нема о томе готово ништа, сем што се у првоме казује да „Црна Гора има двадесет хиљада људи способних за оружје“, ма да их, вели се даље, „географи уопште не рачунају више од

[1]) Види: И. С. Петровић, *Оглед француске библиографије о Србима и Хрватима.* Београд 1900, бр. 77, 79, 86, и П. И. Поповић, *Интерес за Црну Гору у йочетку XIX. века (Зайиси.* Цетиње, св. за јули 1927, стр. 1—15).

дванаест хиљада, а можда је и то сувише за овако малу земљу“ *(Annales* II, p. 388). Трећи је прилог много издашнији. У њему се поред осталога каже да је Црна Гора подељена у пет нахија („пет нахија или кантона“, како писац каже),[1]) а на крају му је *Преглед становништва Црне Горе* (Tableau de la population de Monténégro), које ја овде саопштавам[2]):

ПРЕГЛЕД СТАНОВНИШТВА ЦРНЕ ГОРЕ

Прва нахија (Premier canton)

КАТУНСКА (Katunska)

Села (villages)	Куће (maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
Његуши—Gnegusi		
Вељи Залази—Xalasi Vegli		
Мали Залази—Xalasi Mali		
Заљут—Xaglint	300	600
Мирац—Miraz[3])		
Врба—Verba		
Жањев До—Xagnevdo		
Ћеклићи—Chielichie	64	160
Бјелице—Bielizz	76	180
Озринићи или Чево—Oissia, Osrinichi ou Zevo		
Томићи—Tomich	110	275
Велестово—Veletovaz		
Бјелоши—Bielosse	25	70
Браићи—Braich	67	160
Цетиње—Cettigne	70	170
Цуце—Zuze	195	400
16 Свега	907	2.015

[1]) Међутим у првом прилогу (Annales II, 388) стоји да је Црна Гора од незапамћених времена (depuis un temps immemorial) подељена у четири нахије (cantons). а на име: Катунска, Ријечка, Црничка и Љешанска (Cateniska Naja, Riecka Naja, Cenetza Naja, Lesienska Naja), а у другоме (Annales IV, 221) се каже да је подељена у три нахије (trois districts ou najah's): Љешанску, Катунску и Црничку (Liestanska, Kattunzka et Czernska Najah).

[2]) Г. П. И. Поповић вели да је у Ратном Архиву у Паризу нашао на детаљне статистичке податке о Црној Гори (Notions statistiques sur le Monténégro 1812—1813), али да је разлика између њих и ових врло незнатна *(Зайиси* за јули 1927, стр. 8).

[3]) Ово је село некада потпадало под венецијанску управу, па се ослободило њенога јарма и сјединило са Црном Гором. Оно је било дато которском епископу: сви му становници беху закупци и беху обавезни да раде на земљишту које данас њима припада и које су они насилно освојили. Епископ као сопственик овога села носио је титулу грофа од Мирца (conte de Miraz).

Друга нахија (Second canton)

РИЈЕКА (Rieka)

Села (Villages)	Куће (Maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
Маине—Maine	120	300
Љуботин—Glubotin	70	160
Грађани—Gragiani	30	80
Цеклин—Seklin	40	100
Добрско Село—Dobro	45	100
Боково—Bovovo	23	48
Косијери—Cossieri	40	90
Пелеш—Pelesse	18	40
(Брца?)—Braick	48	100
Ораси—Oruasi	24	50
Арбанаси—Arbanassi	20	45
(Штитари?)—Satari	18	40
Загора—Zagora	19	40
Пипери—Piperi	22	50
Додоши—Dodesse	16	38
Ријечани—Riesani	20	48
Мрацељи—Marcugli	17	40
Једноши—Jednossi	15	37
(Пријевор?)—Prievarsi	22	50
Трново—Tarnovo	18	40
Чемерно—Semerno	21	37
?—Sabos	17	40
Сељани—Segliani	25	60
?—Josse	21	50
Улићи—Julichi	27	60
?—Tasice	20	45
Ђалци—Gialaz	21	46
(Зачир?)—Zace	19	43
Шишовићи—Siesoevich	25	57
(Гази?)—Fucchi	18	40
Одрин—Andrin	23	50
Превлака—Prevlaca	30	70
Рбнеш—Ribnesi	37	80
Друшићи—Druxichi	40	95
34 Свега	989	2.269

Трећа нахија (Troisieme canton)

ПЈЕШИВАЧКА (Piessivaska)

Села (Villages)	Кућа (Maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
Стубица—Stubiza	40	100
Церово—Cerovo	43	103
Дреновштица—Drenoustiza	27	60
Загорак—Zagonaz	25	57
(Сјенокоси?)—Snegualoza	27	60
Витасовићи—Vittassovich	40	100
Бритвићи—Brittuichi	45	110
Дô—Dado	30	70
8 Свега	277	660

Четврта нахија (Quatrieme canton)

ЉЕШАНСКА (Liessanska)

Села (Villages)	Кућа (Maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
Понари—Ponani	36	80
Горичани—Gorichiani	33	70
(Липово?)—Hlapovu	30	70
Скупо—Scupo	22	50
Грбавци—Garbavaz	47	100
(?)—Piranichi	29	70
Душић—Descihi	41	100
Кокоти—Cocoti	29	60
Фармаци—Tarmachi	31	70
Стањевићи—Stagnevichi	40	100
Горица—Goriza	37	90
Момишићи—Momissichi	52	120
(?)—Vitanichi	38	90
Толаши—Tolosi	27	60
Лужница—Lusnisa	41	108
15 За пренос	533	1.238

(Села Villages)	Кућа (Maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
15 Пренос	533	1.238
(?)—Suxi	20	46
Бери—Bery	32	70
Штеци—Steche	29	67
(?)—Vilenisa	38	86
Добротићи—Dobrotichi	27	60
Вељи Врх—Velivrax	20	40
Гољемади—Golemudi	24	55
Сињац—Signas	22	50
(Менке?)—Mant	15	26
Попратица—Prapnatiza	34	80
Корнет—Cerrete	28	63
Станисељићи—Stanislachi	60	125
Парци—Paras	20	45
Градац—Gradas	21	50
Горњи Комани—Comani supérieur	53	120
Буроње—Burogne	24	55
Доњи Комани—Comani inferieur	45	100
(?)—Saganisa	40	95
(?)—Chia	22	50
Каруч—Cacuse	31	70
(?)—Jednosti	29	70
Загарач—Sagaraz	31	70
Вранићи—Uvranichi	38	90
Дражевина—Drazoseccina	30	70
Загреда—Zagreda	20	45
40 Свега	1.286	2.936

Пета нахија (Cinquieme canton)

ЦРНИЧКА (Czerniska)

Села (Villages)	Кућа (Maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
Грабовљани—Graboviglіani	60	130
Овточићи—Optocichi	37	90
Утрг—Utergh	45	110
Томићи—Tomichi	40	100
Буковик—Bukoich	33	70
Брчели—Dobarcelli	51	120
Глухи-до—Gluhido	37	80
Рељићи—Hrelichi	36	80
Сељани—Seignani	40	100
Кручи (Каруч?)—Caruzi	38	90
Бољевићи—Bolienichi	35	80
Бријест—Briest	30	70
Сотонићи—Sottonichi	43	90
Дупило—Dupilia	42	100
Орахово—Orahovo	50	120
(?)—Sobas	28	60
Годиње—Godigne	27	70
Трново—Tarnovo	40	100
18 Свега	712	1.660

СВЕГА (Récapitulation)

ЦРНА ГОРА	Села (Vilages)	Кућа (Maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
1. Катунска Нахија	16	907	2.015
2. Ријечка Нахија	34	987	2.269
3. Пјешивачка Нахија	8	277	660
4. Љешанска Нахија	40	1.286	2.936
5. Црничка Нахија	18	712	1.660
СВЕГА	116	4.171	9.540

Људи способних за оружје 9.563; становника 38.160[1]).

[1]) Овај је број добивен тиме што је број људи способних за оружје учетворостручен (Види Annales IV, p. 91).

Села која су се сјединила са Црном Гором у бунама противу Турака.

Села (villages)	Кућа (maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
Вере православне:		
Ровци—Rovoi	50	120
Бијелопавлићи—Bielopavlichi	360	800
Пипери—Piperi	260	700
Васојевићи—Vasoevichi	90	280
Вере католичке са нешто православних:		
Кучи—Cussi	490	1500
Свега	1250	3400

Становника 13.600.

Села католичка која помажу Црногорце противу Турака.

Села (villages)	Куће (maisons)	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)
Клементи—Clementi	177	650
Рапша—Rapsa	80	260
Хоти—Holti	212	600
Шкрељи—Skarieli	30	80
Кастрати—Castrati	50	130
Свега	549	1720

Становника 6880.

Свега у опште.

	Људи способних за оружје (Hommes d'armes)	Становника (Habitans)
Црна Гора	9563	38.252
Присаједињена села	3400	13.600
Католичка села	1720	6880
Свега	14.683	58.732

Тих. Р. Ђорђевић.

ЧУДОТВОРНА ИКОНА БОГОРОДИЧИНА У ПЕЋСКОЈ ПАТРИЈАРШИЈИ.

Свети Сава, наш први архијепископ и учитељ, донео је и једну свету икону у своју домовину, бар тако предање каже. То је икона Богородичина, на којој мати божја држи на руци малога Христа, а коју је, по легенди, сликао свети Апостол Лука на 15 година после вознесења Христовог, док је мати божја још била жива. Свети Сава донео је ту икону кад је први пут ишао у Јерусалим. Она је освећена од Саве, архијепископа јерусалимског за „српске стране". Легенда каже и то, да су такве три иконе у православљу. Једна од њих је и ова у Пећи.

Кад се иде из Пећи к Патријаршији, која је од заграђа вароши удаљена преко 500 метара, виде се три кубета манастира који је ограђен високим и дебелим зидом.

Главна лађа манастира има три цркве и припрату. Изван главне лађе, уз само њено платно с десне стране, дограђена је четврта црквица св. Николе, после оснивања манастира. Из припрате иде се кроз троја врата у три цркве. Прва врата с леве стране воде у цркву св. Димитрија; друга, средња, у главну цркву св. Арсенија; и трећа, десна, у цркву св. Богородице. С леве стране у овој цркви налази се саркофаг архијепископа Данила II. (И остале цркве имају саркофаге од камена готово свих важнијих архиепископа и патријарха српских). С десне стране уз олтар стоји престо у ком се налази чудотворна икона Богородичина. Нешто је више од пола века како је тај престо саграђен. Он је подигнут на четири стуба који су мајсторска дрвена резбарија грана, лишћа и птица. Престо се завршава једним сводом, а над њим је свилено небо. Испод свода изрезан је шестокрилни анђео само са главом, а над сводом су пет минијатура манастира̂, дивно изрезаних. Све је пеном позлаћено. С десне стране престола налазе се рељефи двају свештених лица и једног мајстора Митра. Он има пред собом неколико разноврсних длета; једно држи у десној руци и замахнути маљ у левој. Испод иконе Богородичине ликови су св. Арсенија и св. Саве, који носи икону.

Икона је сада урамљена и опточена сребром. Обасута је разним новчаним даровима — златним и сребрним. Новац је из разних држава и доба.

Данас пред иконом висе о једном ланцу седам кандила. У највећем од њих које је мало ниже у средини обешено, уље вечито гори. — Ову је икону архијепископ Никодим дао на целивање Стевану Дечанском кад је помазан за краља.

Одавна је обичај у Пећи да се икона носи у православне куће после прве недеље великога поста, а враћа се у манастир

о Цветима. За тих пет недеља она треба сваку вече да преноћи у кући неког домаћина. Како махом сви желе да им у кући преноћи, то се сваке године пази на известан ред. А преко дана игуман манастира (домаћин) и један или више свештеника носе икону код скоро свих православних кућа. То се унапред јави, па ко не дадне пристанак није ни обавезан да је прими. Ношење иконе преко дана у куће траје неколико минута, док се очита евангелије и још неколике молитве. Узто свети се водица и сваки члан породице држи у руци запаљену свећу. Икону народ дарује, ко новцем, ко разним стварима.

За поменута кандила пред Богородичином иконом верује се да се каткад и сама клате. У мучним данима аустриске окупације, прича се, било је наређено од непријатељске власти да се манастир затвори. Кључеви су били поверени једном проти пећском, иначе добром свештенику и Србину. За читав месец дана у манастир није нико могао ући, јер га је стража чувала. Једне ноћи, кроз један понизак прозор на Богородичиној цркви, стража примети да кандила ноћу горе. Они то јаве старешинама, и ови позову проту да дадне обавештење, јер су држали да је то дело његових руку. Прота за то није знао ништа, нити је кључеве од себе икоме давао. Одмах је наређено да се манастир отвори и да се врши служба. — Тај случај народ приписује чудотворној моћи иконе. Ово је чудо из најновијег времена, а раније чуда су бивала врло често.

У једно време, једва памте стари људи, моћ ове иконе није била свакоме довољно позната. Како ношење иконе од места до места доноси и нешто прилога, старешине Пећске Патријаршије носиле су икону и ван Пећи. Једном кад су је донели у Призрен, није је хтео нико примити на преноћиште, претпостављајући ваљда да је икона једна од оних утвари многобројних, помоћу којих су сиромашни калуђери долазили до коре хлеба. Калуђер који је тражио с иконом преноћиште, видео је да ће морати ноћити под ведрим небом, али још једном покуша код неког трговца да га пусти у кућу. Овај некако пристане. Калуђер да би доказао чудотворну моћ иконе, затражи ујутро од домаћина, да само водицу освети у кући његовој, и замоли још за један сув босиок. Затим умоли икону да учини чудо, да суви босиок озелени. Кад је калуђер отишао с иконом, суви босиок у чинији постао је зелен. То види онај трговац, а дознаду и суседи, па појуре за свештеником да врати икону и да ју унесе у кућу сваког домаћина. Овај се поврати, и тако сви повероваше у чудотворну моћ и светињу иконе.

Једанпут је икона Богородичина ношена у манастир Морачу, с намером да тамо стално остане. Али како је обитељ ове иконе само Пећска Патријаршија, то се она неким чудом опет повратила у Патријаршију. Можда се и није тражило да икона у Морачи остане, али изгледа да је калуђерима било незгодно пратити

икону на тако далек и несигуран пут. Ипак неким тајним начином икона се нашла у манастиру Морачи, а неким чудом опет се вратила у Патријаршију. Чим се повратила, рекла је архијепископу Гаврилу да је постави на њен престо.

Од тада није се ни покушавало носити икону изван Пећи. Али она је чинила чуда и у Пећи, и то највише. Верује се да икона неће да уђе у грешну кућу, а ако и уђе, ујутро је нестане и не зна се где је. Калуђери одмах почну бденија, и она се обрете на њеном престолу у Патријаршији.

Пећска Патријаршија много је страдала под Турцима, а православни свет у Пећи остављен је био на милост и немилост и Турцима и Арнаутима. Немоћни за физичку одбрану, православни су полагали наду и имали тврду веру у икону, да их она спасе. Има пуно примера да је икона чудо чинила и међу Турцима, па је се и они неки боје и поштују је. Али више је примера да је они не поштују, и тек тада она чудеса чини.

Кад је једном завладала куга у војсци у Пећи а и код грађана, — њихове старешине биле су приморане да траже од калуђера из Патријаршије да се помоле икони, не би ли куге нестало. Од тада многи Турци и њихове жене имају према икони страхопоштовања.

Примера непоштовања има више. Пре 50 година, кад је икона по обичају ношена кроз Пећ, седели су неки Турци пред једном кућом и међу њима један оџа. Турци се, осим оџе, подигну и учине почаст икони, а оџа не хтедне, — и више се није могао ни дићи: остао је у крљи за девет година и такав је и умро. — Један Турчин забранио је домаћину манастира да не сме пронети икону поред његове куће. Обесни Турчин овај нешто раније био је учинио неко недело, за које је требао да буде кажњен. Њега је тадашњи паша осудио, да га свезана вуку по калдрми. И та се казна над њим извршила баш уочи дана када је поред његове куће требало пронети икону. Икона је с миром прошла, а Турчину се није воља испунила. Верује се да је баш икона учинила да се он казни уочи њеног проласка туда. — Пре 20 година, прича се, једно дете, син варошког ћехаје, бацило се каменом на икону кад је улицом носио један калуђер Хаџи-Рувим. У тај мах олуја удари, ишчупа један превелик брест и притисне то дете тако да је на месту остало мртво.

Ово је само један део веровања у моћ иконе Богородичине, а њих има толико колико машта може да створи. Свака промена или догађај, било у кући било уопште, приписује се само њеној моћи. Ова су веровања и узвишена, али каткад прелазе у празноверицу.

Митар Радовић.

АЛБАНСКЕ ЛЕГЕНДЕ О МАРКУ КРАЉЕВИЋУ.

Омиљени јунак наших народних песама Марко Краљевић нашао је места и у легендама суседних Арбанаса. Једну легенду о њему, из Задриме, износим овде.

Дошао Марко да посети једнога свога побратима негде у Задриму. Починуо покрај пута да се одмори и питао једнога пролазника за кућу свога побратима. Овај му показа куда ће поћи. Марко изјаши коња и крену. За мало коњ застаде на једном ждрелу и рече Марку: „Не прелази ово ждрело, јер си овде погубио бољега од себе". Марко се окрену око себе, замоли коња и зазва вилу да му кажу кога је он ту погубио, кад он тамо није никад ни долазио. Коњ је шутао, вила се не одазва, али пред њим изађе један *старти* и речу му: „Ниси ти овде никад долазио. Кад си се једном по Косову гонио с крвницима један је од њих побегао и бежећи од твога страха цркао је овде".

Марко је, како се види, познат и албанским легендама. За име његовог побратима ова легенда не зна, али се помиње у њој *побратимство*, ствар, о којој често говоре наше народне песме које опевају Марка. Марково добро „Шарац" не помиње се, већ се вели напросто „коњ". *Вилу* је заменио неки *стари*, што су чести случајеви у албанским легендама. Страх од Марка износи се у овој легенди до јачине наше народне песме, ако не и више. Легенда није заокругљена, јер ми не знамо што је било с Марком после речи онога *старога*.

(Забележио: **П. М. Божовић,** проф.)

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА.

Нова Европа. Уредник М. Ћурчин. Књ. I—XV. Загреб 1920—27.

Већ је седма година како у Загребу излази у свескама (у почетку трипут, а сад двапут месечно) часопис који према својој вредности још није успео (није бар у Београду и у предратној Србији) да буде распрострањен колико заслужује. То је *Нова Европа* под уредништвом М. Ћурчина. То није лист за књижевност, иако се и књижевношћу бави. Она би се могла назвати (као неки наши стари политички листови) „лист за политику и друштвени живот", и рекао бих да је то досад једини наш лист који све то обухвата у најширем обиму. Досад је изишло 15 полугодишњих књига са око 2000 разних чланака и бележака од врло великог броја сарадника (вредни уредник успео је да их само у првих десет књига прикупи преко 400!)

Највећу вредност (бар за мене) имају многобројни чланци о разноврсним актуелним проблемима наше нове државе (о државном уређењу и унутрашњој политици, о покрајинама и становништву, о спољној, социјалној и просветиој политици, о привреди, о финансијама, о просвети и уметности, о штампи, о омладини, о појединим истакнутим личностима и т. д.) Ја бих рекао да је Н. Е. донела више и бољих чланака него и српска и хрватска дневна штампа. Сва питања о којима се говори од ванредне су важности по наш државни и друштвени живот. Да код нас још непрестано не влада чудно послератно мртвило и апатија, свако од појединих питања и чланака требало би да је изазвало још по пет, шест чланака од других интелектуалаца и јавних радника. Тако би свако питање било свестрано расветљено, и кристалисало би се о њима дефинитивно јавно мишљење које би што јаче утицало на рад наших државника (ако на њих уопште може још што утицати), него говори у Скупштину неучених и партизанских посланика и анонимни чланци дневне несамосталне и партизанске штампе. — Уредништво је издало у засебној свесци садржину првих десет књига по азбучном реду писаца, а обећало је доцније издати и регистар по предметима, и надамо се да ће то и учинити. У томе би регистру требало ове чланке

груписати не само по предметима, већ и за сваки речи које су главне и руководне мисли пишчеве. Ови чланци то потпуно заслужују, а трошак не би био велики кад овај регистар не би био штампан онако луксузно као што је штампан азбучни.

На другом месту по важности (опет по моме мишљењу) долазе чланци из предратне историје Србије, из оба рата и о стварању нове државе. Њих пишу људи који су у њима учествовали. Они изазивају и изазиваће и друге, да о тим догађајима пишу и евентуално исправљају погрешке и допуњују. И добро је што се о њима сад пише док су сви или већина учесника живи, те ће будући историк ове веома знамените у нашој историји имати поузданију и вернију грађу, него што ће их можда наћи у доцније штампаним мемоарима у којима је писцима — ако не увек, а оно исто о себи пишу — више стало до њих самих него до историске истине.

За карактеристику садашњег политичког и друштвеног морала сматрам да су ту велике вредности кратке, увек духовите белешке обично на унутрашњој страни корица, а некад и дужи чланци у самом тексту, у којима уредник оштро и непоштедно шиба неморалне и коруптивне поступке јавних радника. Свакога треба поставити на његово место. Писац им је дао назив „шта се чује“, а боље би им приличио назив „наше мане, наши јади“ (како су названи прештампани чланци из Новосадског Напретка 1874 године).

Али није само то садржина Н. Е., она доноша чланке о Русији (читаве свеске поред појединих опширнијих чланака), о Бугарској, о Мађарској, о Италији (читава свеска), о Михеланђелу (двострука свеска), о Немачкој, о Кини и т. д. и т. д. Она доноси и приказе књига које говоре о појединим питањима која се у чланцима додирују. Једном речју она потпуно одговара своме имену: Нова Европа.

Немогуће је, разуме се, у једном приказу ни само поименице поменути главне чланке, а камо ли дати оцену о њима. Готово сваки чланак заслужује да се о њему напише више него што је овде о свему написано. Општи утисак који чланци остављају на читаоца, то је искреност убеђења којим писци расправљају поједино питање. А то значи много, иако би понекад њихово убеђење ваљало кориговати. — Ја сам само хтео да обратим пажњу нашим интелектуалцима на овај лист у пуном уверењу да ће са задовољством прочитати сваки број, и зажалиће што ћешће не излази. То би им било и корисније и јефтиније, него што сваки дан издају по 2—3 динара за дневне политичке листове.

Љ. Ст.

Revija za filozofiju i psihologiju Knj. I. sv. 1—2 Zagreb 1927. Под уредништвом д-ра Базале (сауредници др. Бујас, др. Кучера и др. Верниђ) изашла је ових дана прва свеска овог јединственог часописа код нас. Задатак часописа види се од уводног чланка уредника: „Задаћа је часописа, да под видом идеја окупља и сређује сва културна настојања, и да по освештању самородне жице доводи и до самосталности народнога духа. Као год што, наиме, појединачни филозофијски назор представља акт самосвијести, у којем је постигнута јасноћа погледа на свијет и одређеност и јединство циљева на путу живота, да тако кажемо, хармонија теоретскога и практичкога ума, те по том равнотежа и сређеност у себи — тако и народ као колективно биће у свим својим културним манифестацијама, изграђује дух и живот, а у филозофијској култури својој даје идејну ноту, у којој из себе настоји да разријеши загонетку свијета и смисао живота и да себе нађе. У томе циљу, сто, желио би да послужи филозофијски часопис“.

У овој свесци већи су чланци: З. Верниђа: Теорија филозофије; д-ра Павла Вук-Павловића: „О излазишту и границама философије“; Кс. Атанасијевић: Браћа Еутидем и Дионисодор; Р. Бујас: Теорија осјећања; и М. Кочонда: Теоретски резултати испитивања једнога теста за интелигенцију. — Остатак свеске, стр. 74—149 посвећен је прегледу домаће и стране литературе (из подручја философије) и прегледу часописа.

За оваквим једним часописом осјећала се код нас давно већ потреба, и ако часопис буде имао средстава за стално излажење, он ће попунити једну празнину, која се добро осјећа готово за све гране науке у нас. Ми часопису желимо најбољи успјех и препоручујемо га свакоме, ко жели да прати развитак модерне филозофије. Часопис стоји годишње 120 динара, а претплата шаље се др. Е. Кучеру, Загреб, Универзитетска библиотека.

Д. В.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

„Стара Црна Гора“ од Dr. J. Ердељановића. Ова давно спремана књига појавила се ове године у издању Академије Наука, као тридесет и девета књига *Етногр. Зборника*. Резултат је дугог и брижљивог испитивања, још од 1910 године. У вези са познатим студијама г. Ердељановића о Кучима, Пиперима и Братоножићима,

она чини основно дјело за познавање Црне Горе и црногорских племена. Обиљем разноврсних података (историјских, топографских, језичних, етнолошких и др.), постављањем и решавањем небројених ситнијих и крупнијих питања, према научно прокритикованој грађи, писац долази до сразмјерно поузданих закључака о етничкој прошлости и формирању појединих племена, те изналази и утврђује све карактеристичније и опште појаве у племенском животу и развитку старе Црне Горе.

Г. Ердељановић, као прави ученик покојног Цвијића, уочио је и схватио боље него други значај Црне Горе за нашу националну науку. У живој и богатој народној традицији ове земље, која још добрим дијелом чува српски средњи вијек, у свјежим успомениама на минулу прошлост и очуваним траговима ранијега живота, нашао је и изнео прије неискоришћене изворе. Између свију српских земаља у Црној Гори је још најсвјежији материјал за проучавања многих етнолошких и историјских питања, нарочито питање формирања племена и племенских организација, питање међусобног односа појединих етничких група и слично.

Значај књиге г. Ердељановића је у толико већи, што смо на прелому једнога времена у којему се прошлост и традиција немарно баца у заборав, а што представља скупу ризницу незабиљежених предања и казивања, садржи одговоре и решења на многа до сад неријешена питања из историје и етнографије ове националио најмаркантније српске покрајине. Књига је интересантна за свакога ко хоће да проучава народну прошлост. Посебно је занимљива за читаоце из Црне Горе.

У својој широко заснованој, историски и научно рађеној студији о Црној Гори г. Dr. Ердељановић проучава етничку прошлост и формирање свију црногорских племена која улазе у састав старе Цр. Горе, у ужем значењу имена т. ј. по њеним главним дјеловима: Катунска нахија, Црмница, Љешанска нахија и Ријечка нахија. Претходно расправља на врло интересантан начин питања о области и племену „Црне Горе" у овоме смислу. Сравњујући све познате историјске податке, народна предања, мишљења разних писаца и другу обилно прибрану грађу изводи резултате расправљања, показује промене у обиму области првобитне Црне Горе доба Црнојевића те до почетка XIX вијека, како се формирала и усталила област утицајем географских, политичких и етничких прилика. Интересантни су подаци и закључци о старини, значењу и облику имена Црна Гора, гдје се сравњују давнашњи помени, почињући од прве половине XIV вијека, мишљења и тумачења разних писаца, испитивача и путника. Аутор послије говори о племенској подјели, показујући међе нахија и племена, погодбе за стварање и одржавање племена, и сва насеља, редом по племенима. Расправљањем о етничкој прошлости и формирању племена: Цетињског, Његуша, Ћеклића и Цуца изнио је интересантне податке о њиховој старини, траговима и остацима ранијега живота, пружајући се у више махова до пре-

српских и прехришћанских времена. Дати су доста исцрпни подаци о старијем становништву, познатим старим родовима и браствима, новим браствима и т. д. Прибрана су такође и наведена сва важнија топографска имена са потребним објашњењима и тумачењима, помоћу чега су извођени највише вјероватни закључци о старини насеља и етничким особинама насељеника. Из народа прикупљана грађа успјешно је контролисана у многим правцима и на више мјеста писаним споменицима, (повељама још од краља Милутина, цара Душана и Црнојевића, цетињским „крисовуљама", племенским уговорима са Млецима, подацима Млетачких повјереника и многобројним изворима старијега или доцнијега датума).

Послије свега, на основу изнесених података и према резултатима до којих се дошло расправљањем, на закључку за свако од испитиних племена Катунске нахије, сљедују општа разматрања у погледу њихова постанка и развитка, највише вјероватне претпоставке о првом насељавању старих Зећана у овим крајевима, закључци о односима правих Зећана старијих насељеника, који су држали своју од старине наслеђену баштинску земљу и досељеника из даљих српских крајева, који су притискивали зећанске земље и пашњаке и по њима се настањивали. Даље, како су се они током времена зближавали, срађајући се и стварајући унутарњу племенску организацију и слично. Изнијет је и данашњи етнички састав свакога племена напосе. Поред овога наглашена је и мисао да су овдје још пре Немањићске државне власти могле постојати извесне племенске цјелине, које су за доба велике моћи српске државе и феудалних господара, изгубиле много од своје самоуправне самосталности те скоро нестале, а доцније од XIV вијека нарочито у XV и XVI вијеку када је ослабила и престала државна власт, с појавом нереда и самовоље племена су оживјела и услед нових прилика осјетила потребу за унутарњом организацијом ради заштите својих интереса. Отуда племена у Црној Гори и Брдима каква смо их ми запазили за доба црногорске државне администрације и иначе каква још данас играју, имајући свој коријен у дубокој прошлости, представљају много више значаја него се то обично мисли за проучавање историје и стварно познавање народног живота и његове психологије.

Може се само пожељети што успјешнији завршетак овога крупнога рада г. Ердељановића, који је знатан прилог националој науци. Очекиваће се са нарочитим интересовањем завршне мисли у сљедећем дијелу, што ће имати значаја и за слична испитивања племена у Брдима Црне Горе.

Р. Вешовић.

Др. Гргур Јакшић: **Европа и васкрс Србије.** (С предговором Г. Емила Омана, професора париског универзитета. Наградила

француска Академија. С једном картом у боји. 8° с. I—IV+1—447. Графички институт „Народна Мисао" А. Д. Београд 1927.) Ово велико историјско дјело г. Јакшића изашло је први пут на француском језику у Паризу 1907 године. И француско, као и ово српско издање пропратио је предговором г. Оман. Извадићемо из овог предговора само неколико ријечи, које су уједно најбоља препорука овој књизи г. Јакшића. И ако су каже — г. Оман — многи писци домаћи и страни објашњавали историјску епоху од 1790 до 1815 године „остало је, ипак, да се прикажу повољни или кобни догађаји, који су наступили услед Наполеонових ратова; да се објасни, како је напор хришћана у Србији имао за последицу стварање једне самосталне државе, место да се заврши, као што је то тако често бивало, повећањем каквога моћног суседа. Г. Јакшић је узео на себе да то учини. Остављајући на страну догађаје, који су више грађа за јуначке песме, него за историјска истраживања; наводећи факта из војне историје само у толико, у колико објашњавају промене дипломатске позорнице; ослањајући се, најпосле, само на неоспорна документа, Г. Јакшић се трудио, да размрси сплет преговора, који су од Цариграда до Петрограда, од Беча до Париза, утицали на судбину Срба. Те је преговоре пратио по многобројним публикацијама, издатим на најразноврснијим језицима; документима мање више познатим, додао је друге, потпуно необјављене. Напослетку, што је још ређа заслуга, он је све те документе анализовао с потпуном непристрасношћу и објективношћу. У његовој књизи не треба тражити одбране или осуде; у њој само документ говори. Добро смишљена, добро изведена његова књига остаје капитално дело о том најважнијем периоду српске историје, дело неопходно".

Књига је, поред увода, у коме се говори о првој историји нашега народа, досељену на Балканско Полуострво, о Немањићима и т. д. раздијељена на тридесет и три главе, у којима је описана историја Србије од Свиштовељна Уговора (1791) до ограничења Србије (1834 год.).

За нас је нарочито од интереса глава пета, у којој се говори о везама Карађорђа и Петра I (Светога). Штета је, што је архив црногорски био неприступачан науци све до наших дана, иначе би ова партија била разрађена далеко боље, јер је г. Јакшић имао при руци само неколико писама Карађорђевих и Петра I. Вукићевића и Баталакс. Преписка Петра и Карађорђа у 2. св. „Записа" прекасно је изашла, да би се њоме могао користити г. Јакшић. А поред овога, има још маса докумената у црног. држ. архиву који ће расвијетлити ову епоху у односајима Црне Горе и Србије. Тако има у архиву доста писама с Милошем Обреновићем, војводом Миланом Обреновићем, војводом Милићем и с другим војводама и људима из устанка. Поред тога има писама с Русијом, особито много извјештаја Арсенија Пламенца, дипломатског емисара Владичина о приликама у Србији, уопште о приликама у Европи. Арсеније је у својој дипломатској служби

доспијевао да походи и Млетке и Париз и Беч и Петроград. Нарочито је сачувано много писама од пуковника Паулукија, који је био у трајној и непрекидној преписци с Петром I. Ми можемо само зажалити, што ова документа нијесу била објављена до појаве књиге г. Јакшића.

Централне фигуре у књизи: Карађорђе и Милош обрађене су најбоље, поменути је, тако рећи, свака помисао његова. Исто је и с политиком аустријском и руском. Аустријска, егоистичка политика, имала је само циљ, ако може што да зграби, а руска с много срца, ма с мало памети лутала је стално између Париза, Беча и Цариграда. И дипломати и руски команданти, све су то добри људи, али кад је била Русија, ма и у најмањој неприлици губили су главу, склапали сепаратни мир, а на Србију заборављали редовно, као да је није ни било.

Нарочито је топло описано посланство проте Матије Ненадовића у Бечу и његове аудијенције код руског и аустријског цара у фебруару 1815. Пошао је с мисијом, да тражи помоћ и заштиту против истребљења Срба, но каква се помоћ могла очекивати од Аустрије, чији државни високи главари говоре проти: „Знамо ми добро, како Турци кољу и сијеку Србе и на коље их набијају. Али, ко им је крив? Томе су све они узрок". Цар Александар није чак хтио ни примити овом приликом Ненадовића.

Књигу г. Јакшића препоручујемо нашим читаоцима најтоплије. Цијена јој је 100 динара, а добива се у књижари С. Б. Цвијановића, Београд, Палата Академије Наука.

Д. В.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

„Шумадија и Шумадинци" (св. 7, 8 и 9 „Књижевно Севера"), Суботица, септембар 1927.

Г. Миливоје Кнежевић чини све што један човек може учинити да на нашем крајњем северу подигне културни ниво и да остале наше крајеве упозна са средином у којој ради. Његов часопис ушао је већ у трећу годину, стекао је поверење читалаца, признат је од књижевне критике. Прилагођавајући се приликама под којима се развија и потребама које има да подмири, часопис је стекао један свој, специфичан карактер, те стоји на граници између чисто омладинског и књижевно-научног типа часописа. Од нарочитог су интереса његови специални

бројеви, посвећени појединим питањима нашег друштвеног живота. То је начин који је код нас увела „Нова Европа" и који „Књижевни Север" с успехом практикује. После специалних бројева „Војводина и Србија" и „О Буњевцима" пред нама је најновији, „Шумадија и Шумадинци".

Како се појам Шумадије сваким даном све више поклапа с оним што се званично зове Србија, а како је Србија, нарочито задње време, играла централну улогу у нашем народу, оваква једна књига не само што је оправдана него је, у извесном смислу, и неопходна. Од ослобођења на овамо речи „Шумадија" и „шумадинство" чују се на улици, у кафани, у новинарству, на зборовима, у парламенту; чују се у свим приликаме и у свим облицима (те речи изговарају се у шали, у иронији, с мржњом, с охолошћу, с поносом, у одушевљењу, у претњи и т. д.) Како се дакле појам „шумадинства" признаје са свих страна, било као позитиван или као негативан, крајње је време било да се једном паметном и објективном књигом рашчлани суштина тог појма и да се анализује његова садржина. У том смислу, дакле, појава ове књиге могла је обрадовати свакога ко прати наш јавни живот; у том смислу она заслужује да буде запажена више него је, до данас, запажена у нашој јавности,

Прилози из којих је састављен овај зборник могли би се поделити у три категорије: чисто научни чланци; есејистички и морално-психолошки чланци о „шумадинству", о души и менталитету Шумадије; и чисто књижевни прилози (приповетка, песма, књижевна критика). Научни чланци су оно што је најпрецизније и најтачније у овој књизи. Чланак Г. Петра Ж. Петровића даје поуздане информације о процесу стварања Шумадије, о главним фазама њеног насељавања, о народном животу. Г. Петар И. Поповић даје рељефну и заокругљену слику просветних прилика у међувремену од 1804—1813. Слика просветног рада у Србији овога доба сасвим је импозантна. Несумњиво је да под режимом бога Марса ниједан народ не би урадио на просветном пољу више, него што је уграбила да уради Србија, која је не од првог тренутка мирног живота, него од првог тренутка борбе за ослобођење, потпуно здраво и правилно оценила сав значај „новог оружја" и свесрдно га прихватила. Г. Миливоје А.Павловић дао је слику Крагујевца као престонице; та је слика толико исцрпна да прлази границе постављене насловом („Крагујевац као престоница"), и постаје слика целокупног ондашње живота, првог организовања модерне државе, оног сликовитог прелажења једног друштва из облике војничког логора у облике савременог друштвеног уређења. У ову категорију прилога могао би јошући и чланак Г. Слободана Поповића „Самоанализа шумадиских младића" који није без психолошког интереса, као и лепо испричана сећања Г. Л. Ђурчића о предратној генерацији крагујевачке гимназије; чланак Г. Ђурчића даје уз то и успелу карактеристику те генерације.

Књижевни прилози ове књиге доста су бледи и неизразити. Ово нарочито важи за оне који имају пригодан карактер и који су, по свој прилици, постали баш у вези с појавом ове књиге. Приповетка Г. Савковића оставља утисак посредности, тражености. Мислим да је било потребно дати преглед и карактеристику шумадијске књижевне делатности, тражећи и тамо по могућности оно што је специфично шумадијско. У једном чланку приказују се Домановић и Светолик Ранковић као писци типично шумадијски. То се не може спорити, али је требало бацити поглед на цео књижевни рад у Шумадији, у толико пре што су имена, рецимо, Лазе Лазаревића, Војислава Илића, Милорада Митровића, Милована Глишића, поред тога што су врло импозантна у нашој историји књижевности, још и врло карактеристична за саму Шумадију.

Група чланака есејистичких и морално-психолошких (да их тако ради краткоће назовемо, без претенсије да је та класификација тачна и потпуна) требало би да буде најинтересантнија, најактуелнија. На такво очекивање упућују нас и сами наслови („Шумадија и Шумадинци", „Шумадија и шумадинство", „Шумадинац као политичар", „Шумадинац као ратник", „Пресек Шумадинца", „Шумадија на прекретници"). Одмах треба признати да је терен био врло клизав и да се је тешко било на њему одржати усправно и исправно. То је област по којој су „посејане замке" како би рекао Г. Богдан Поповић и одакле је врло тешко извући се без приговора. Ништа, наиме, није тако тешко и тако лако, као давати уопштене карактеристике о једном народу, једној генерацији, једном крају, једном добу, једном покрету. За несавесна, или лакомислена, човека то је исто толико лак посао, колико је тежак за човека који мери тежину речи, који зна да ће се те речи читати, да ће их читати људи који ће, можда, одатле црпсти знање о предмету о коме се говори, да ће они на таквим саставима зидати читаву једну зграду гледања на ствари, да ће то утицати на њихову оријентацију и на њихов рад. Зато су послови ове врсте скопчани с великом моралном одговорношћу и онда кад се појављују у новинарству, чије је дејство ипак ефемерније, а поготово кад се јављају у облику једне књиге. Неколицина наших врло истакнутих јавних радника израдили су читав један речник, један тако рећи научни апарат, за проучавање друштвеног живота. Изгледа да су Скерлић, Цвијић и Г. Слободан Јовановић били од највећег утицаја на читав један ред људи који се баве, или желе да се баве, појединим манифестацијама нашег народног живота (књижевност, политика, народни живот, менталитет). И данас се може опазити једна црта код млађих људи који пишу, једна могло би се рећи мода, да олако и ауторитативно дају карактеристике чија је тачност подложна дискусији. Заборавља се при том на околност да су сви ти наши истакнути јавни радници послије дугих и мучних студија, после многих прелиставања, бележења, контролисања и

сравњивања дошли до оних, иначе тако примамљивих, општих закључака, карактеристика, генерализација. Они који данас, рецимо, тало олако пишу о „динарском типу" или о „виолентном типу", или о „шумадијској варианти" динарског типа треба да се сете колико је дебелих књижурина етнографског материала требало да се појави у издањима наше академије наука, колико је енергије сам пок. Цвијић требао да утроши на дуготрајна испитивања, па да једну дисциплину обогати новим, лепим закључцима, али закључцима који се не смеју злоупотребљавати и који су, у крајњој анализи, можда још увек непотпуни. Јер је тешко бити егзактан кад се не говори о кристалима и стенама, него о живим људима који су „слабостима земљи привезани".

Морамо констатовати да књига „Шумадија и Шумадинци" није на многим местима умакла опасностима које поменусмо. Стилске неодмерености, сувише смела и непоткрепљена уопштавања, нетачне појединости, противречности могу се наћи у знатној мери у овој књизи. Да не бисмо морали тражити да нам се верује на реч, и да не бисмо и сами пали у погрешку да без довољно аргумената уопштавамо суд, навешћемо известан број примера који ће, надамо се, бити довољни да илуструју оно што бисмо хтели да кажемо.

1. У самом почетку чланка Г. Веселина Вукићевића „Шумадија и Шумадинци" говори се о томе како се је појам Шумадије проширио од неколико срезова око Крагујевца на цели београдски пашалук, а затим после 1912 на целу предкумановску Србију, па затим одједанпут: „Као да су се са валовитих брежуљака око Крагујевца расплинули Шумадинци и преплавили цело Српство" ... Ми знамо да је популарност Шумадије и Србије расла задње време, а нарочито после балканског рата, расла необично великом брзином, али ипак не мислимо да је изгледало „као да су Шумадинци преплавили цело Српство". То је у најмању руку неодмереност, каква се може наћи у дневној штампи, али не би требало да се нађе и у књигама које претендују на трајнију вредност.

2. У чланку Г. Лазара Ђурчића „Шумадија и Шумадинство" говори се о значају Карађорђевог устанка (стр. 279), па се у једном стилском налету каже: „Паљевина сибничког хана више значи него крхање Бастиље". Тврђење сасвим ново и смело, можда и тачно, али у сваком случају достојно много теже и јаче аргументације него што је налазимо код њеног аутора.

3. Као пример наивног уопштивања могло би се узети место из Г. Ђурчићевог чланка које гласи:

> „У Шумадији је започело живот оно што је било честито и отворено, оно што је било од честитог колена. Од таквих очева остала су и деца таква. Она су чувала верно успомену својих отаца, и, при сваком озбиљном акту запитала би се: „Шта ли би на ово казао бабо?" Или: „Покојни отац говорио ми је увек да не дирам туђе". Или још: „Моја добра мајка казивала ми је да не презирем сироте" и т. д.

Ово место много више потсећа на сеоску приповетку Јанка Веселиновића него на чланак модерног социолога. А ми знамо да су Веселиновићеве „рајске душе" и „богати сиротани" већ поодавно претрпели критику. Противречности, ако хоћете, можете наћи и у самој књизи („Председник Мата" напушта председнички положај између осталога и због тога, што не може да се бори противу сеоских лопова).

4. У чланку Г. Лазара Ђурчића говори се на две стране о Пашићу као представнику Шумадије. По свом пореклу Пашић није Шумадинац у правом смислу те речи, и за велику је дискусију у колико се његов менталитет може третирати као шумадијски.

5. У чланку Г. Душана Драшковића „Шумадинац као политичар" наведене су ове карактеристике Шумадинца као политичке јединке: *склоност политичким променама, опрезност, неповерење и лукавство, опортунизам, дух револта.* Особине, дакле, које тешко стоје једна поред друге, које противрече једна другој, које се искључују, Према овим карактеристика Шумадинац има све особине које имају сви људи уопште и оваква карактеристика престаје бити карактеристика и постаје обично набрајање особина заједничких свима људима. У оваквим анализама вештина је ухватити контуре оних карактеристичних страна које доминирају, поставити све особине на своје мјесто, измерити колико су развијене према другим особинама и т. д. То се може постићи само упоредном методом, кад се тип који се проучава пореди с другим нашим типовима који нису носиоци тих особина. Иначе, овакве карактеристике могу да се дају за све наше типове. Оне остављају утисак произвољности и не уливају поверење. За карактеристику о којој је овде реч мислимо да је добрим делом очигледно нетачна. Ако је Цвијићево мишљење овде меродавно, онда се особине *опрезност, неповерење, лукавство* и *опортунизам* могу много пре приписати моравском типу, него Шумадинцу, који припада динарском типу.

6. И ако је читава ова књига тако рећи посејана констатацијама о најчистијем и несумњивом демократском духу Шумадије, њеног сељака, њеног војсковође, њеног политичара, њених установа, ипак се (на стр. 328) читавим једним ставом у чланку Г. Милоша Савковића развија мисао: да Шумадинац неизлечиво носи једну аристократску црту, жељу за оригиналним, високим, господским; да воли сјајан, раскошан живот, богату гозбу, скупоцено одело; да воли да изазива дивљење. Ето опет једне карактеристике која се тешко доводи у склад с многим другим у овом чланку и у овој књизи.

7. На стр. 329. развија се смисао о оригиналности Шумадије, о томе да се је она сама васпитала и да је срећно (да није случајно?) избегла стране утицаје, па и опасности које отуда произлазе. Чињеницу да Шумадија нема своје уметности, ни своје филозофије правда писац свежином њеног друштва. Тај смели став гласи:

„Што Шумадија нема великих песника, значи да потреба велике литературе још не постоји. Ако у њој нема великих лекара, то је знак да нема великих болести. Велики лекари јављају се тамо где се крв претвара у црвоточину. Што у њој нема великих свештеника и моралних учитеља знак је да душа ту још није почела да трули; (изгледа да почетком овога века Божа Кнежевић отвара серију моралиста-песимиста, субјективних моралиста-опсерватора: знак да гној из неког кута чини притисак на срце). Што у Шумадији нема великих филозофа, знак је да јо она веома млада и да се потребно искуство још није нагомилало. .... Ако у њој нема великих уметника значи да је велика уметност потребна тамо где, после декаденције, човек мора помоћу скројених симбола и формула, вештачки да се враћа природи. Уметничка су дела, у једном извесном смислу, оно што и надражајућа сресства у фармацији; изазвати свежину и снагу, трагику и лирику, смех и емоцију помоћу хемијског прорачунавања и синтезирања. За филозофију и уметност треба бити стар и немоћан; Шумадија је још млада“.

Ми остављамо читаоцима да овакву аргументацију приме или одбију, а задовољићемо се једном констатацијом која може изгледати злурада, али која нам се намеће: да би се дословно оваквим аргументима могло правдати и осуство културе код народа централне Африке.

8. Као карактеристичан тип Шумадинца црта се на страни 330. један студент овако:

„У Загребу 1924 и 1925 у доба братских мржња између Срба и Хрвата, један је студент из Шумадије био познат са свога штапа који је на једном крају имао тешку буџу. Био је крупан и тешких рамена као од камена. Његова дуга црна коса имала је линије пастелски меке, његове црне очи носиле су благу сенку пуну љупког осмеха, његове усне показивале су увек сочан осмех, нежан и мек као у детета. Али зато кад би замахнуо буџом преко гомиле глава — а он је увек само на гомилу ударао — показивало се да из његових мишица врцају варнице као љутим оцилом искресане из кремена“.

Не знамо колико је овај џиновски студент са штапом „који је на једном крају имао тешку буџу“ и који је тако ревносно ударао по братским хрватским главама типичан за Шумадију. Писац ових редова много би више волео кад би за представника Шумадије могао узети једног познатог београдског професора, који у свом телу носи бугарске куршуме, а који је назад неку годину, баш у Загребу, ватрено проповедао братство не само са Хрватима него и са Бугарима.

И тако даље.

Само Уредништво могло је изгладити у извесној мери противречности и нескладности ове књиге. Једним предговором, поговором или посебним чланком оно је могло заузети свој став према књизи коју пружа читаоцима. Оно је, на пример, могло стати на становиште, да жели дати прилике разним мишљењима, и разним гледиштима да дођу до израза; читаоцу је могло оставити одрешене руке да према књизи ствара свој суд о Шумадији. Овако читалац није на чисто: је ли уредништво хтело да нам пружи књигу из које ћемо моћи упознати Шумадију, или је само хтело да изазове студију тог питања, па да се из

разних гледишта и мишљења доцније кристалише један јасан и заокругљен суд.

Није незнатно задовољство констатовати неколико позитивних особина ове књиге.

У књизи је, пре свега, присутна, готово непрестано, једна интенсивна љубав за онога који је срж народа, за сељака. Могло би се рећи да нема странице на којој се с искреном симпатијом не помене сељак, сељаштво, село. Та блискост, та присност младе интелигенције с њеним сељаштвом потпуно је заслужена и добар је, најбољи знак моралног здравља његог.

Утврђена је, затим, али није довољно наглашена и објашњена чињеница да је Шумадија данас у тешкој кризи, да не утиче онако како би требало, да се не изражава. Треба само имати сву моралну кураж, па до краја истрајати у тражењу узрока таквој свакако тешкој појави.

Утврђена је затим тешка економска криза села, његова изложеност зеленашлуку, презадуженост, као и стварање рђавих навика, ширење лакомислености, тежња за луксузом. Све су то чињенице достојне да се потражи дно њихових узрока и да се противу њих поведе борба.

Наглашен је и *капитал* као један од главних и немилосрдних непријатеља шумадијског села. Исто тако добро су истакнути и општи разлози, заједнички свима нама. Ту је пре свега разлика у схватањима разних генерација које су се данас нашле на послу. То је нарочито подвукао Г. Велибор Јонић у свом иначе добро надахнутом чланку.

Пропадање задруга је такође наглашено као један од главних узрока данашње кризе. Наглашено је с пуно љубави и истинске бојазни за будућност села. Наравно да је све то инспирисано пре свега љубављу, уз коју треба да дођу још многа ако хоћете стручна проучавања, знања, конкретни предлози и цео један систем борбе.

Кад има свега тога, онда је најбољи учитељ топла, истинска и трезвена љубав, која је, као што рекосмо, присутна и у овој књизи.

Милан Вукићевић.

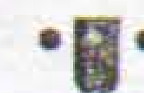

БЕЛЕШКЕ.

Поводом преписке Владике Рада и Симе Милутиновића о штампању Луче Микрокозме. — У *Записима* (год. I, св. 4, стр. 241—246) изашла је преписка између Владике Рада и Симе

Милутиновића, која се, како Г. Д. Вуксан, њезин саопштавач, вели, у главноме „водила око штампања *Луче Микрокозме* и вињете за насловни лист". Да би ствар око штампања *Луче* и њезине вињете била нешто јаснија саопштавам оглас Лудвига Винклера, који је изашао у *Србским Новинама* за 1846 годину (број 53 од 5 јула, стр. 217). Тај оглас гласи:

> Стихотворевина Господина и Господара Владике Црногорскога и Брђанскога, под називанијем *Луча Микрокозма*, т. ј. луча малога свијета сада је изишла из печатње, почем је од пол године дана готова у залуд на свој вињет чекала, и брез којега, по противним обстојателствама, и данас мора изаћи. Ово сочиненије препоручује се и само собом радо читајућима, што је важно предметом иматично, т. ј. начално, или оригинално у Србству, а друго и тијем, што је од известно великога таланта производ. — Продаје се у Београду врло приличном ценом у књигопродавници
>
> ЛУДВИГА ВИНКЛЕРА,
> књиговесца близу Варош-капије.

Т.

Проф. Драгиша С. Лапчевић: **Теорија књижевности** (основана на естетици), Београд 1927. — Назад неколико месеци изишла је из штампе ова *Теорија књижевности*, а недавно, после врло кратког времена, доживела и друго издање. Извесним својим особинама, нарочито основним пишчевим схватањем књижевности и уметности уопште у животу појединаца и читавог човечанства, ово дело се одликује од свих ранијих сличних дела, писаних већином сувопарно и догматички. Стојећи на исправном гледишту да је први и главни захтев да једно књижевно дело буде добро његова естетска вредност, писац сва своја посматрања и разлагања у делу оснива на науци о лепом. Како је пак тежња за лепим и савршеним општа тежња свих људи која се јасно испољавâ у свим њиховим уметничким покретима, то писац, нарочито у општем делу своје књиге где и говори о књижевном стварању, естетским категоријама и др., правилно књижевност везује за све друге уметности. Постојања књижевности и свих уметности писац објашњава, на један интересантан начин, биолошким потребама човековим. Све је ово разложено убедљиво и на основу дубоких и тачних опажања, те дело због тога, и ако намењено средњој школи, има особине стручне и научне књиге. — Да би пак умовања о појавама човечијег духа и мисли била приступачнија и лакша ученицима, писац читаво дело, а нарочито места са систематизацијама где се и нехотице може пасти у сувопарност, излаже једним ванредно простим и јасним стилом тако да се из партије у партију иде без напора и са извесним уживањем. Томе много доприноси и готово свуда примењена чиста генетичка метода, јер се од конкретних предмета преко лаких опсервација

долази до дефиниција, апстракција. Врло је интересантан и део који преко примера, указивања на текстове и упустава за анализу уметничких дела, наших, страних и из народне поезије служи за понављање пређеног градива, разуме се уз напоран рад и наставника. Намењена ђацима виших разреда средњих школа ради упознавања књижевне радње и књижевних врста, пре преласка на изучавање историје књижевности, и подешена према интелектуалном стању данашњих школских генерација, ова теорија ће, уз савесно руководство наставника, у многоме омилити ђацима предмет који им је досад, у највећем броју случајева био и досадан и омрзнут због претеране формалистике која је владала у уџбеницима, а често и у предавањима.

Једна случајна примедба: у другом издању, ваљда priређеном на брзу руку, увукло се необично много штампарских грешака које ученици често пута не умеју сами исправити. Ствар недозвољена за један школски уџбеник, али код нас, на жалост, прилично честа појава.

И. С.

Жил Пајо: **Васпитање воље**, превео с француског Јов. М. Јовановић, издала књижара С. Б. Цвијановић, Београд 1927; Цена 30 дин.

Ретко је која књига сличне садржине доживела толико издања колико ова. Њена појава, пре тридесет и више година, био је у Француској читав догађај. За првих тринаест година, од дана појаве, доживела је књига ништа мање него 27 издања, а данас је преведена на све европске језике; код нас, ово треће издање пружа вредна и угледна књижара Цвијановић.

Већ такав успех и сувише јасно показује да књига задовољава једну несумњиво велику потребу данашњег човека. Она је намењена првенствено ученицима да надокнади суво, искључиво интелектуално средњошколско образовање, које води о вољи тако мало рачуна. „Младићи улазе у живот неупућени", каже Ж. Пајо, па својом књигом даје упуте и примере како да млад човек васпита себе и своју вољу, како да постане самосталан и слободан. „Ако хоћемо да потпуно испунимо нашу судбину, морамо бити свесни самих себе. Ако не познајемо добро себе, постајемо играчка спољних прилика и сугестија заблуделих веровања, која нам кваре развијање и дају му правац који нам нарушава основне тежње", каже он даље. Циљ је, дакле, да се млад човек на путу моралног и интелектуалног васпитања ослања и на своје, властито искуство и посматрање, и да се у том развијању своје личности нађе на линији узајамних интереса и социалне правде у чове-

чанству. „Највећа индивидуална моћ иде напоредо са највишим ступњем правде и узајамног помагања". У овој књизи наћи ће и сваки интелегенат понешто што ће водити личном усавршавању. Она је препоручљива нарочито за ученике.

Р. М.

ИСПРАВКА.

У четвртој свесци нашег листа поткрале су се неколике грубље штампарске грешке, па молимо читаоце да их исправе. У пјесми Г. Рачете *Чаробни лист* (стр. 217), четврти ред одозго стоји *мјесту*, а треба *листу*; у чланку *Два гостовања* (стр. 250) пети ред одозго стоји *Шекспировим*, а треба *Ибзеновим*; у некролу пок. Душану С. Ђукићу свуда где се помиње часопис *Дом* треба читати *Дан*.

НАПОМЕНА.

„Шумадија и Шумадинци". У нашем приказу ове књиге има неколико фрапантних сличности са приказом исте књиге у „Српском Књижевном Гласнику" (св. од 16. октобра). Зато уредништво сматра за потребно да напомене, да му је овај приказ предат у рукопису пре него је поменута свеска „Срп. Књ. Гл." стигла на Цетиње. **Ур.**

ЧИТУЉА.

† Борисав Станковић. — Толико пута казана и поновљена реч да код нас најумнији и најачи људи умиру у доба кад код културнијих народа развијају најбоље своје способности, ових дана потврђена је још једним жалосним доказом — раном смрћу

Борисава Станковића. Сви то признају, сви то стално понављају и истичу као једну злу коб нашег народа, али изгледа више као једну општу, научену фразу него као истинску жалост и узбуђење: доказ скромни и нечујни погреб Станковићев у хучном и узбурканом Београду са његовим хиљадама ђака, просветних и културних радника, од којих велики број није одао ни заслужену пошту великом књижевнику. Борисав Станковић, чији је велики и јаки књижевни таленат, један од најачих у српској књижевности уопште, признавала и најкомпетентнија књижевна критика пре рата, боловао је незнано, умро готово незапажено, и сахрањен тихо и без нарочитог сјаја. Скроман и повучен уосталом у животу, таквим га бар знамо ми с Цетиња и из Подгорице у доба тешког повлачења пред непријатељем, а по ослобођењу нарочито резигниран, он је и завршио удаљен од данашњице која га није могла потпуно разумети.

Рођен 1876 у Врању у сиромашној обућарској породици, Станковић је, највише уз помоћ добрих људи, сиротујући и гладујући често, свршио у месту рођења основну школу и седам разреда гимназије. По свршетку осмог разреда и положеној матури у Нишу, уписао се на правни факултет београдског универзитета, одакле је по положеном дипломском испиту отишао у Париз на усавршавање у правничким наукама. По повратку из Француске, постаје чиновник у Министарству Финансија; затим прелази у ресор Министарства Просвете, најпре у уметничко одељење, па затим у одељење за статистику где је и пенсионисан као шеф у марту ове године. Отада, стално поболевајући и болујући, повучено је живео док није умро у Београду 21 октобра 1927.

Борисав Станковић радио је с најбољим успехом на приповетци, а у роману и драми дао је можда најаче и осећајношћу највећма прожете ствари које наша књижевност има. Још као врло млад човек и тек почетник у књижевности, он је успео да освоји читаоце, стекне признање књижевне критике и постане славан. До 1905 године он је написао и преко књижевних институција објавио своје најбоље ствари, док су друге, и још боље, већ тада у одломцима и у глави, бар што се тиче композиције, биле сазреле и готове. Врло познате су и необично радо читане збирке његових приповедака „Из старог Јеванђеља", и особито „Божји Људи" и „Стари Дани", где он ванредно сликовито приказује живот у старом Врању с његовим божјацима, просјацима, слепцима с једне и старовремским људима, најчешће из трговачког и занатлиског реда, с друге стране. Показујући ванредну способност да уочи најбитније у карактерима, нарочито емоционалну страну њихову, преносећи се и сам, са заносом једног песника, у живот својих личности, детаљно анализујући душевна преживљавања њихова и дајући најживљу слику средине и времена, Станковић је првим радовима својима показао необичан богодани дар који није могао бити умањен извесним неодмереностима у композицији и немарности у лепоти стила. Својим

романом „Нечиста крв", једним од најуспелијих романа у нашој доста оскудној књижевности, донекле умањујући истакнуте мане, Станковић је још јаче документовао своју зрелост у разумевању ствари, вештину у одабирању најкарактеристичнијег и свој приповедачки таленат, тако је с пуним правом Јован Скерлић могао казати да је „то можда најјачи приповедачки таленат који је икада био у српској књижевности".

Станковић је написао и две драме: „Ташану" (сличан предмет има у „Божјим људима") и „Коштану". Мало је ствари из целе наше драмске литературе које су тако познате и омиљене, свуда без разлике, као што је случај са „Коштаном": готово једнако биће да у њеном приказивању уживају на Цетињу и у Ввању. Свакако то долази не толико од познатих песама које се у њој певају, колико од наше заједничке особине за плахошћу, љубавним дертом и разумевањем онога шта значи „жал за младост", што је Станковић на најпоетичнији начин у драми изнео. „Коштана" као драма има крупних, исто техничких мана, али као песма силне, судбоносне љубави то је сигурно најдубља и најлепша ствар код нас. То доказује и факат да се она и данас, већ пуних 25 година од њене појаве, радо даје и још радије гледа.

У Борисаву Станковићу наша књижевност изгубила је једнога од неспорно најачих и најрепрезентативнијих радника.

И. З.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Свеска 6 Децембар, 1927 Година I

СВ. ЈОВАН ВЛАДИМИР У НАРОДНОЈ УСПОМЕНИ.

Зета је дала првог српског светитеља Св. Јована Владимира.

Владимир је рођен око 970 г. у Дукљанској области, ранијој Превалитани, а доцнијој Зети, земљи, гдје успијева лимун, неранџа, маслина, смоква и шипак, у непосредној близини Скадра, на обали Скадарског Језера, богатог рибама и птицама, на домаку Зетског, Скадарског и Улцињског Поља, плодних и пространих равница, са раскошном и богатом природом, гдје је живот цвјетао. У то доба овај је крај био насељен у већини Србима, а било је и Арбанаса и Романа. Романи су живјели махом по ворошима и бавили се трговином и занатима; Срби су се понајвише занимали земљорадњом, а Арбанаси сточарством. Хришћанство, које је онда било у пуном јеку, ублажавало је ове противности и становништво се све више изједначавало. На ово је утицала моћно и међусобна женидба и удадба, и људи су се све више зближавали.

Владимир је рођен од оца кнеза Петрислава, потомка требињског кнеза Тугомира. У то доба су Зета, Скадар и Бар били средиште српско-словенског књижевног рада, и словенски језик се у овој области све више прилагођавао ондашњем народном српском језику. Владимир, рођен у доба најјачег ширења хришћанске науке, васпитан је од својих родитеља у духу јевангелске науке, и савремени грчки љетописци забиљежили су да је Владимир био праведан и пун хришћанских врлина, украшен мудрошћу светитеља.

Владимир је преузео кнежевски престо над Зетом као младић, али је, и ако млад, владао народом праведно и по вољи божјој, и његова је земља била срећна и напредна, земља мира и реда, земља, у којој је хришћанство цвјетало и која је имала сјајну будућност. Македонски цар Самуило, да би проширио своју државу на море и заузео овај најљепши и најнапреднији крај, нападне на Владимира и зароби га на брду Облику, данашњем Владимиру, иза крајинских гора. Овај је догађај био за Владимира судбоносан. Самуилова кћи Косара загледа се у младога, лијепога и скромнога кнеза, измоли га у оца и узме га за мужа. И Владимир, тјелесно и душевно чист, добије за жену Косару, жену са истим особинама.

Кнез Јован Владимир завршио је свој живот мученичком смрћу; он је пао као жртва силне вјере у часни и животворни крст, који

романом „Нечиста крв“, једним од најуспелијих романа у нашој доста оскудној књижевности, донекле умањујући истакнуте мане, Станковић је још јаче документовао своју зрелост у разумевању ствари, вештину у одабирању најкарактеристичнијег и свој приповедачки таленат, тако је с пуним правом Јован Скерлић могао казати да је „то можда најјачи приповедачки таленат који је икада био у српској књижевности“.

Станковић је написао и две драме: „Ташану“ (сличан предмет има у „Божјим људима“) и „Коштану“. Мало је ствари из целе наше драмске литературе које су тако познате и омиљене, свуда без разлике, као што је случај са „Коштаном“: готово једнако биће да у њеном приказивању уживају на Цетињу и у Врању. Свакако то долази не толико од познатих песама које се у њој певају, колико од наше заједничке особине за плахошћу, љубавним дертом и разумевањем онога шта значи „жал за младост“, што је Станковић на најпоетичнији начин у драми изнео. „Коштана“ као драма има крупних, исто техничких мана, али као песма силне, судбоносне љубави то је сигурно најдубља и најлепша ствар код нас. То доказује и факат да се она и данас, већ пуних 25 година од њене појаве, радо даје и још радије гледа.

У Борисаву Станковићу наша књижевност изгубила је једнога од неспорно најјачих и најрепрезентативнијих радника.

И. З.

ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Свеска 6 Децембар, 1927 Година I

СВ. ЈОВАН ВЛАДИМИР У НАРОДНОЈ УСПОМЕНИ.

Зета је дала првог српског светитеља Св. Јована Владимира.

Владимир је рођен око 970 г. у Дукљанској области, ранијој Превалитани, а доцнијој Зети, земљи, гдје успијева лимун, неранџа, маслина, смоква и шипак, у непосредној близини Скадра, на обали Скадарског Језера, богатог рибама и птицама, на домаку Зетског, Скадарског и Улцињског Поља, плодних и пространих равница, са раскошном и богатом природом, гдје је живот цвјетао. У то доба овај је крај био насељен у већини Србима, а било је и Арбанаса и Романа. Романи су живјели махом по ворошима и бавили се трговином и занатима; Срби су се понајвише занимали земљорадњом, а Арбанаси сточарством. Хришћанство, које је онда било у пуном јеку, ублажавало је ове противности и становништво се све више изједначавало. На ово је утицала моћно и међусобна женидба и удадба, и људи су се све више зближавали.

Владимир је рођен од оца кнеза Петрислава, потомка требињског кнеза Тугомира. У то доба су Зета, Скадар и Бар били средиште српско-словенског књижевног рада, и словенски језик се у овој области све више прилагођавао ондашњем народном српском језику. Владимир, рођен у доба најјачег ширења хришћанске науке, васпитан је од својих родитеља у духу јеванђелске науке, и савремени грчки љетописци забиљежили су да је Владимир био праведан и пун хришћанских врлина, украшен мудрошћу светитеља.

Владимир је преузео кнежевски престо над Зетом као младић, али је, и ако млад, владао народом праведно и по вољи божјој, и његова је земља била срећна и напредна, земља мира и реда, земља, у којој је хришћанство цвјетало и која је имала сјајну будућност. Македонски цар Самуило, да би проширио своју државу на море и заузео овај најљепши и најнапреднији крај, нападне на Владимира и зароби га на брду Облику, данашњем Владимиру, иза крајинских гора. Овај је догађај био за Владимира судбоносан. Самуилова кћи Косара загледа се у младога, лијепога и скромнога кнеза, измоли га у оца и узме га за мужа. И Владимир, тјелесно и душевно чист, добије за жену Косару, жену са истим особинама.

Кнез Јован Владимир завршио је свој живот мученичком смрћу; он је пао као жртва силне вјере у часни и животворни крст, који

му је послао вјероломни цар Владислав у знак вјере, да му се не ради о глави; и испустио је душу с вјером у божју правду, држећи часни крст у руци.

Владимирова престоница је била у данашњој црногорској Крајини, на дивном и плодном мјесту, на погледу Зете и Скадарског Језера, недалеко од Скадра и мора. Ту је био манастир Св. Марије (Пречисте Крајинске), гдје је био сахрањен његов отац. Недалеко од манастира био му је и двор. Од манастира данас се познају само темељи цркве и рушевине манастирских кућа. Судећи по остацима, овај је манастир био велик, а можда је он и један од првих српских манастира. До манастира се налази чувени убао, дубок до 16 метара, са здравом изворском водом, чија је старина врло велика, можда, као и самог манастира. Како је сва Крајина безводно мјесто, претпоставља се, да је убао и старији од манастира.

Владимиров двор се налазио на једном бријегу у селу Кошгани, најљепшем мјесту у Крајини. Не познају се темељи двора, али народно предање, које се код крајинских муслимана предаје с кољена на кољено, тврди, да је ту био двор „Краља", који је сахрањен у манастиру, и кога мјештани спомињу с поштовањем. Ово се мјесто данас зове *Краљиц* и подсјећа на некадашњег „Краља" који је ту живио. На томе се мјесту данас налази сеоска џамија.

Поп Дукљанин пише средином XII вијека о кнезу Владимиру: да је Владимир био украшен мудрошћу светитеља; да је на брду Облику, на коме је био опсједнут од Самуилове војске, било много отровних змија, чији је ујед био смртоносан, и да се Владимир помолио Богу, и змије су на Облику постале безопасне; да се је, најпослије, кад је његовим људима на Облику досадила глад и жеђ, предао Самуилу под условом, да његови људи буду слободни; да је у тамници у Преспи подносио муке трпељиво, у посту и молитви, пун светитељске благости и доброте; да је владао с народом праведно и са страхом божјим; да су се многи болесници излијечили на његовом гробу у Преспи; да се на његовом гробу у Преспи видјела нека божанска свјетлост; да му тијело, које је пренесено из Преспе, лежи у цркви Св. Марије у Крајини у цијелости, да пушта од себе мирис и да држи у руци дрвени крст, који му је цар Владислав послао и на вјери га дао посјећи; да се код његовог ћивота у Крајини скупља силан свијет 22. маја, као на дан, кад је погубљен, и да светитељ чини много добра онима, који му се чиста срца моле.[1])

Поп Дукљанин био је из Зете и, без сумње, живио је у Скадру или Бару. Он се родио, од прилике, на непуну стотину година послије мученичке смрти Владиславове, а живио је и писао познати свој љетопис у крају, гдје је Владислав живио и владао и гдје му је био ћивот са св. моштима. Велика и славна дјела овог првог српског светитеља била су толико прослављена, да их је народ памтио не само послије сто година, него и послије више стотина година, и поп Дукљанин, који је живио у народу и с народом, који је долазио да се поклони Св. Владимиру и да цјелива његов ћивот, видио га је и чуо

[1]) Стојан Новаковић: Први основи словенске књижевности, 190—197.

је, што прича народ о њему, присуствовао је великим скуповима код Пречисте Крајинске и лично с народом манифестирао свој дубоки пијетет према великом Србину и свецу. Казивање попа Дукљанина је вјеродостојно; његов историјски дио, који се односи на Владимира, слаже се са грчким писцима, савременицима Св. Владимира. И за то прича Дукљанинова о Св. Владимиру није легенда, него историјски докуменат.

Дукљанин је забиљежио, да је Владимир био опсједнут на брду Облику. Тим именом данас се зову села Доњи и Горњи Облик у јужном подножју Тарабоша, преко крајинских гора. У Доњем и Горњем Облику нема нигдје брда, на коме би се Владимир могао склонити и успјешно бранити. Такво брдо има на западу од села Облика, на даљини 6—7 км., испод села Мида, до села Суме, и ово је брдо изникло високо у виду купе, чије су стране веома стрмене, да се човјек једва пење уз њих. На врху овога брдашца било је постојано утврђење, чије се зидине и данас познају, а на врху је била и саранџа за воду. И Владимир се, по народном предању, био склонио испред Самуилове војске на овоме брду, и на њему се могао бранити лако и дуго, да није посади нестало воде и хране. Ово је брдо баш *обло*, па с правом заслужује име *Облик*. Мјештани га данас зову *Мал Суме*, по селу Суми, а наши су му дали име *Владимир*, по кнезу Владимиру, који је на њему ухваћен.

Докле је било у Крајини тијело Св. Јована Владимира, ова су мјеста била насељена махом Србима, и Зећани су долазили у манастир Пречисте Крајинске, да се поклоне моштима кнеза мученика и да на његовом гробу изразе своју дубоку вјеру у његову свету моћ и да му се искрено помоле. И докле је он био овдје, Крајина и манастир Пречисте Крајинске били су духовно средиште Зете, гдје се стицало и старо и младо, и здраво и болесно, и богаташ и сиромах, да заједнички одаду хвалу и славу великом мученику и да му се помоле за спас душе.

Исти крст, који је цар Владислав послао кнезу Владимиру и заклео се на њему, да му не ради о невјери, лежао је, по попу Дукљанину, на његовом ћивоту у Крајини, а по народном предању, које сам, приликом испитивања Црногорског Приморја и Крајине, забиљежио овај је крст сваке године на Тројичиндан узиман са ћивота и свечано, уз многобројну пратњу, ношен кроз Крајину, преко Румије, кроз Мрковиће и Анамале. И овај крст био је символ рода и напретка оба краја с једне и друге стране Румије и крајинских гора; и кад су Епирци око 1215 год. однијели мошти Св. Јована Владимира и смјестили их у Манастиру Св. Јована код Елбасана, нијесу однијели с њима и овај знаменити крст; њега су, по свој прилици, оставили у манастиру Пресвете Крајинске на молбу мјештана, јер је светиња овог крста била у њиховим очима мало мања од моштију Св. Владимира; а можда га је који од калуђера или попова сакрио и тако га сачувао овоме крају до данас.

Култ Св. Јована Владимира траје и данас у црногорском Приморју и Крајини. На гробу Св. Владимира у Крајини народ се скупљао

три пут годишње: на дан његове смрти 22. маја, о Тројичину дану, кад је Владимиров крст ношен преко Румије, и на Велику Госпођу, као на дан манастирског храма. По ријечима Попа Дукљанина, скупови су били велики и народ је са свих страна долазио код овог манастира, који је у прво доба био и једини манастир у овој области. Чудеса, која су се вршила на гробу Св. Владимира, уз успомену на његов строго хришћански и светитељски живот и мученичку смрт, култ Св. Владимира све се више уздизао, да је манастир Пречисте Крајинске постао светиња Зете, управо ћаба, гдје су побожни поклоници, без разлике вјере и народности, Срби, Грци, Арбанаси и Цинцари једнако долазили и приступали моштима Св. Владимира са једнаком вјером и љубављу. Уз тај култ, који је био достигао кулминацију, Зета са Скадром и Баром све је више постајала и књижевни центар онога доба, а то је Зети све више подизало углед, да је она у једно доба заузела прво мјесто.

Овај култ није престао ни онда, када су Епирци однијели мошти Св. Владимира. Побожни народ, сјећајући се свог кнеза и мученика, скупљао се редовно код овога манастира и сву пошту пренио на Владимиров крст, коме је приступао и цјеливао га с вјером и надом, молећи се скрушено великоме свецу. Величанствене манифестације према крсту, који је лежао на одру Св. Владимира, нијесу престале ни онда, када је манастир Пречисте Крајинске порушен, када су Крајињани и Мрковићи превјерили и прешли на ислам; тај се култ одржао и до наших дана.

Манастир Пречисте Крајинске данас лежи у рушевинама у селу Остросу. Црква Св. Марије била је дуга око 15 метара, а толика је била и кућа, која се наставила на цркву. Кула је очувана и висина је 12—14 метара, имала је четири ката и на врху „теферич". Око цркве се познају темељи многих кућа и гробље.

Не зна се, кад је порушен ни ко га је разрушио. Зна се само то, да га вријеме није рушило, јер да га је оно рушило, не би био заравњен са земљом, него би му остаци били видни као и манастирима на Морачнику, Бешкој и Старчеву, у Скадарском Језеру, чији се сводови још држе. Овај је манастир био Турцима трн у оку, јер је он био духовна храна Крајињана, и докле је он постојао, дотле није било наде да ће се Крајињани потурчити. И највјероватније је, да су га разрушили Турци на крају 17. вијека, кад су поклекли и стали правити притисак на Крајињане, да прелазе на ислам.

До краја 17. вијека Крајињани су у већини били православне вјере, а Мрковићи и до средине 18. вијека. Крајињани су били ближи Скадру, за то и под већим утицајем и притиском. У Крајини има много црквина, а у једној црквини у селу Руљи, близу манастира Пречисте Крајинске, сачувао се и до данас на олтарском небу лик Богоматере са српско-словенским натписом. Кад су Крајињани пријешли на ислам, и њихове су цркве запустјеле, али их није рука рушила. Ипак, они су се увијек сјећали старе вјере, старих светиња и обичаја, па су се на Велику Госпођу сваке године скупљали на рушевинама свога манастира, гдје су им долазили пријатељи од Зете, Скадра,

Улциња, Љеша и Бара. Крајињани су тај дан, иако муслимани, прослављали свечано. На скуп је могло, по увјеравању мјештана, доћи до 2.000 душа. Сви Крајињани од Зогања до Драчевице палили су воштанице на овим развалинама, и сав народ са стране ручао је код оближњих мухамеданаца. Није се гледало на вјеру, а гледало се на светињу ове старине и љепоту обичаја, и муслимани су угошћавали православне по дужности и обичају, који су наслиједили од предака. Сав дан проводио се у игри, пјесми, весељу, пуцању и надметању у скакању, трчању и гађању у нишан.

Овај лијепи вјерски и народни обичај трајао је све до половине 19. вијека, а тада због гађања у биљегу, умало што није дошло до свађе између Крајињана муслимана и Шестана католика, и отада је престало скупљање код развалина овог манастира. Да се тако лако и напречац прекине овај обичај, настојавале су и скадарске власти, јер Скадру није било право, да Крајињани, муслимани, врше хришћанске обичаје.

Иза преноса моштију Св. Јована Владимира у Елбасан и иза порушења манастира у Крајини, Владимиров крст је био светиња, коју су људи ових крајева чували као зеницу свог ока. Са потурчењем Крајињана настала је опасност, да и овај крст буде уништен. Иако су га Крајињани, као муслимани, и даље поштовали, ипак остатак православних Срба у Крајини није имао наде, да би га они и заштитили, кад би га турске власти затражиле. По предању Крајињана, Лихаровићи и Џуџовићи у Бобовиштима и Роцовићи у Скадру воде поријекло од неког попа, који се доселио овамо из Куча, и кад су се попови синови потурчили, он се са кћерком преселио у манастир, гдје је живио до смрти, и пред смрћу пошље овај крст по својој кћери у Мрковиће, да се тамо чува, јер Мрковићи не бјеху још превјерили. С преласком Владимирова крста на другу страну Румије култ овог крста, као успомена на Св. Краља и минулих времена, преноси се, у главноме, из Крајине у Мрковиће.

Владимиров крст данас је најљепша старина на једним и другим падинама Румије. И Крајињани, и Мрковићи, и Барани увјеравају, да је кнез Владимир имао овај крст у рукама, кад је погубљен. То се предање преносило с оца на сина, с кољена на кољено, како код православних, тако и код муслимана и католика, отуда и оволико страхопоштовање према њему. Кад је крст пренесен, свакако тајно, из Крајине у Мрковиће, чувао се код Ивана Рађена, кнеза и барјактара мрковићског. Иван је имао двије кћери и једну даде за претка данашњих Барјактаровића, а с њом и барјак, а другу неком Андровићу и с њоме Владимиров крст. И отада се овај крст чува у кући Андровића, у Већим Микулићима, испод врха Румије, који су до данас, захваливши овој светињи, остали православни, и крст се сматра данас својином куће Андровића.

Крајињани су много жалили за овим крстом, па су употребљавали разна средства, да опет дођу до њега, али свакад безуспјешно, и бојећи се, да им са овим крстом не оде и „берићет", замолили су Мрковиће, да га о Тројичину дану износе на Румију, *да га и Крајина*

једном у години, ради берићета, види. И отада се овај крст износи на Румију на Тројичин дан уз велику пратњу, и свечаној литији присуствују у једнакој мјери муслимани као и православни и католици.

Владимиров крст висок је 45, а широк 38 см. Он је дрвен, али окован сребрним плочама и украшен распећем и евангелистима. Раније је био без оплата, и неки стари Андровић послао га је у Млетке да се окује у сребро, да се дрво не би истрошило од употребе. Откада је овај крст пренесен у Мрковиће, отада у Мрковићима постоји обичај, да га уз велику пратњу, побожно и са страхом божјим, износе на Румију. Докле су Мрковићи били православни, износили су га са још већом свечаношћу. Утисак свечаности из доба православља оставио је такав траг, да се ово славље, православног карактера, није измијенило, и пошто су Мрковићи прешли на ислам.

Церемонија при ношењу крста на Румију врло је интересантна. Крст треба изнијети на Румију прије истека сунца, да крст и сунце једнако обасјају Крајину и Приморје, а да би се овај обред извршио онако, како се увијек радило, да би побожни народ из даљњих села стигао на вријеме, да прати крст, дође у Веље Микулиће навече Тројичина дана силан свијет и преноћи код православних и муслимана. На челу литије, која крене из цркве Св. Николе из Вељих Микулића одмах иза поноћи, носи се крст на дугачкој мотки и уз крст иде мрковићски барјактар, муслиман, са барјаком у лијевој и исуканим ножем у десној руци и служи као стража уз крст. Барјактару сљедују оружани Мрковићи, муслимани, готови, да бране крст, ако буде потреба. Иза крста и свештенства у литијама наступа остали народ. Пут до врха Румије траје $2^1/_2$—3 сата; врло је стрмен и врло заморан, па ипак крстоноше, без разлике пола и вјере, муслимани као и православни, пјевају свим путем: „Крст се носи, Бог се моли, Господе, помилуј!“

На Румији се свети водица, па свештеник узме крст, окреће се на четири стране свијета, прекршта крстом и благосиља, а сав се свијет скрушено моли Богу, да даде добра берићета, сваке среће и напретка. Послије одмора на врху Румије, одакле је величанствен поглед на све стране, народ се спусти на ниже падине, па ту настане игра, весеље, пјевање, надметање у скакању, трчању и бацању камена. Затим се залаже са заједничке трпезе, на коју сваки износи свој прилог, и онда сађу у Веље Микулиће, одакле су пошли, гдје се у цркви држи молитва, па се народ разиђе по селу и гошћава се код пријатеља. Свака кућа микулићска, једнако муслиманска као и православна, спреми обилат ручак за пријатеље, и тај је дан од старине обавезно славље за све Микулиће.

У старије доба су и Крајињани излазили у масама на Румију, да се помоле Богу и да виде крст, који им је однесен, али и у намјери, да га преотму. Кад су видјели, да га прате оружани Мрковићи, и да га не могу преотети, и њихов је излазак на Румију постепено опадао, да је најпослије потпуно опао.

Послије ослобођења Мрковића испод Турске 1878. г., пратња је уз крст бивала све малобројнија, и изгледало је, да ће се овај лијепи старински вјерски обичај, који је чврсто спајао све три вјере, изгубити. Вјерске и политичке старјешине муслимана, који су искорјенили из Мрковића многе српске народне и вјерске обичаје, као славу крсног имена, божићну славу и др., утицале су на Мрковиће, да напусте и овај обичај при изношњи крста на Румију. А да би се овај обичај одржао, митрополит Митрофан, негдје око 1885. г., зажели, да Сеочани, Крњичани и Шестани, с друге стране Румије, изађу у маси на Румију, да увеличају пратњу крста, и кад чују Мрковићи за то, заборавише на савјете вјерских поглавара, па њих стотина наоружаних момака пође уз крст на Румију, да га бране, ако буде неко хтио, да га отме.

За ову вјерску и националну свечаност везане су многе приче и вјеровања. Прича се, да је врло давно у једној кући у Микулићима био један велики бадањ са три стотине ожица, којима су јели пријатељи на дан ношења крста на Румију, и та је кућа била напредна и богата. Синови старога оца, да би спријечили толики трошак, запале ожице, и све су изгореле, а три су остале потпуно здраве. Кад отац чује, што су му синови учинили, рече болно: „Са овим ожицама јели су светитељи, за то нијесу могле изгорјети, и ваша ће се кућа угасити“. И угасила се.

Кад је један Крајињанин дохватио руком за крст, у намјери да га отме, рука му се узела.

Крстоноше беру на Румији неку траву, коју зову „трава од Румије“, и њен коријен држе у слаткоме уљу, па њиме мажу болеснике.

Многи побожни поклоници носе за крстом по један повећи камен и износе га на Румију, за то се данас налази на врху Румије повећа гомила камења. Можда је ово остатак старог обичаја мучења тијела или посљедица обичаја из онога доба, када су људи набацивали камење на извјесна света и поштована мјеста, да се тако подигне споменик или жртвеник.

Кад се крст, усљед кише, не изнесе на Румију, сви се без разлике вјере, и Крајињани и Мрковићи, плаше, да те године неће бити у роду берићета.

Овакав и оволики пијетет према Владимировом Крсту, оваква и оволика вјера у његову чудотворну моћ није од јуче или од прије сто и двјеста година. Овај осјећај и ова вјера датирају од доба, кад је однесено из Крајине тијело Св. Јована Владимира, и сва чудотворна моћ светитеља, сва вјера у њега и љубав према њему, пренијела се на његов крст, и овај култ траје од онда, дакле, за читавих 700 година, и нити промјена становништа, нити промјена вјере не измијенише карактер овог религиозно-националног славља; шта више, оно добија све већи значај, јер овоме култу приступају и Арбанаси и муслимани са једнаком вјером и одушевљењем као и Срби и православни.

Успомена на „Светог Краља“, како Св. Јована Владимира називају у области Румије, и данас је жива. Зета је прошла од доба

кнеза Владимира кроз многе тешке и пуне искушења фазе; била је славна и напредна; била је у ропству, прегажена и пљачкана; била је поприште љутих борба и преотимања; прелазила је из једног у друго ропство; народ се помицао, мијењао и мијешао, бјежао и страдао, али успомена на првог српског светитеља остала је стално и сви народи, који се измијенише у овој области, наслиједише једни од других дубоко поштовање према имену Св. Владимира и свечано прослављање успомене на њега. А само славна, велика и за народ корисна дјела и мученичка смрт, могли су кроз девет стољећа одржати у народним масама свијетлу успомену на Св. Јована Владимира.

Успомена на „Св. Краља" учинила је, да се насеља ових мјеста одрже дуго у православној вјери, а иза преласка на ислам да задрже и до данас многе хришћанске обреде и обичаје, који их опомињу на стару вјеру. Особито су Мрковићи, међу којима се чува Владимиров крст, до наших дана славили по српском обичају крсна имена, ложили бадњаке, палили воштанице на црквинама и на гробовима умрлих православних предака и светковали све веће православне празнике. А то сјећање Мрковића на прадједовску вјеру одржало је код њих чистоту српског језика и скоро свих српских народних обичаја.

Крајина је пуна старина. Осим на острвима у Скадарском Језеру, налазе се у Крајини рушевине манастира Пречисте Крајинске, па Владимиров двор „Краљиц" у Коштани и Прапратна, престоница кнеза Стевана Војислава, насљедника Владимирова, у Доњим Мурићима, на најљепшем мјесту на Скадарском Језеру. Жалосно је, да овај наш, можда, најстарији манастир у Крајини, лежи у рушевинама. Ту је гроб оца кнеза Владимира, па гроб Владимирове жене Косаре, а ко зна, да ту није сахрањен и кнез Стеван Војислав и још некоји кнез или велможа. Ту је неко вријеме била и зетска митрополија, па је право, да се наш музеј у Београду заинтересује за ову нашу врло стару и врло славну светињу и старину, па да нареди откопавање манастирских темеља. Можда би се у рушевинама нашло нешто, што би обогатило и наш музеј и нашу историју.

Андрија Јовићевић.

СТОГОДИШЊИЦА МАТИЦЕ СРПСКЕ

(Крај)

Понајвише кривицом Књижевнога Одељења, Матичин живот за читавих тридесет година одсад, од 1870 до 1900, једнолик је и без осетнијих резултата. Требало је његови чланови да дају књижевне прилоге, међутим, то су били људи добронамерни али без литерарне способности, ради чега се цео њихов рад сводио на наивно и развучено критиковање за награду поднесених дела, која су била многобројна и скоро увек без књижевне вредности. Таква духовна неплодност довешће најзад до Матичине реформе.

Поред тога, Нови Сад у ово време препушта духовно вођство Београду, где су Српско Учено Друштво и Академија, Велика Школа, Књижевна Задруга, *Отаџбина, Дело, Српски Преглед*. Даље су и други књижевни центри: Дубровник са *Словинцем,* Сарајево са *Требевићем* и *Босанском Вилом,* Задар са *Боком Которском*, Цетиње са *Новом Зетом* и *Лучом*, Карловци са *Бранковим Колом*. Из свих ових разлога, Матица је Хаџића повратила сасвим себи а уредништво *Летописа* предала Јовану Бошковићу, и *Летопис* ће за ово време представљати сву важнију Матичину књижевну делатност.

У једно време, кад је изгледало да је Матица пошла напред, Пешта јој задаје удар као онај 1835. Подозревајући још увек у њој једно рушилачко друштво, она је 1875 без истраге наредила да се сели натраг у Пешту. То је учињено несумњиво на тужбу Ђорђа Стратимировића и другова, који су је оптужили зато што их није за чланове примила. А Матица је то учинила из разлога што су они хтели да сење докопају као пријатељи Мађара, а противници Милетића. Како власти истражне нису могле ништа да утврде, горња наредба дошла је као акт старе мађарске мржње према Матици. Изговор је био што Матица Текелианумом по уставу може управљати само из Пеште и што је у њој „овладао правац који је у супротности са државним и заводским интересима". Ово друго било је главно. Чињене су многе молбе, усмене и писмене, али је ишло веома тешко. Мађари су отворено гонили слободоумне Србе, Милетић је баш у ово време противу њих водио најжешћу борбу и радиње био затворен, и најзад се једва успело да Матица остане у Новом Саду, али јој је Текелианум одузет да га више никад не врати.

Овакве прилике спречиле су Матичино напредовање. То није нико живље осећао од родољубивог Милоша Димитријевића, потпредседника Књижевног Оделења, који апелује на интелигенцију, писце и народ да пригрле Матицу као представницу Универзитета и Академије угарских Срба. Интелигенција је била малобројна, читалачка публика такође, а Матичини питомци толико немарни, да после свршених школа нису били чак ни њени чланови, и Димитријевић је, огорчен због старе тишине, тромости и нерада у књижевности која се „на старачком штапу вуче", са болом гледао истинитост Змајевих речи:

И ја гледам правим оком
Срамни удес твој!
Тако ћеш ми зар преминут',
Сив соколе мој?

Пештанско Министарство у гоњењу Матице иде даље. Оно забрањује да се уредник *Летописа* плаћа из свих фондова; Матичин фонд сâм био је недовољан, и зато је од 1876 дужност уредника поново сједињена са секретаревом. Другом наредбом о отплаћивању извесних дугова, Матичин положај је толико погоршан да се морала одлучити свега на једну свеску *Летописа* годишње. И осамдесетих година гоњење се наставља. По Пешти су се пронеле вести како

Матица своје фондове не употребљава на одређене сврхе. У томе су пештанске новине виделе отворену антидржавност, па су против Матице подигле жестоку вику. Министарство је одредило истрагу, Матичина председника Лазу Станојевића није потврдило, али се опет, захваљујући Димитријевићу и Матичиној невиности, све добро свршило.

У току ових неприлика, Матица је 1885 испунила стару жељу Уједињене Омладине о оснивању књига за народ. Она је то учинила из фонда пожешког родољубивог трговца Петра Коњевића, који јој је завештао 30000 форинти за издавање књига у циљу свестраног моралног и материјалног подизања народа. Те књиге излазе до наших дана, али без особитог успеха, нарочито оне до 1900. Одсуство критичности и бољег система, па оскудица у ваљаним сарадницима били су за то разлог.

За последњих двадесет и пет година Матичини расписи награда остали су без успеха; добијено је пуно дела, драма нарочито, али су махом сва одбијена. Нека су ипак награђивана, али се ни ту није имало тачне мере, јер оцењивачи са пословима које су судили нису имали много везе. *Летопис* је излазио неједнако; најбоља му је историска страна, коју заступају Руварац, Стојан Новаковић, Станоје Станојевић, Јован Радонић, Теодор Мандрић.

Уопште, Матица није показивала веће резултате, то се осећало у њој и ван ње, и зато се јавила потреба за њеним преуређењем.

—

Година 1900 чини за Матицу један од најважнијих датума. Не само хронолошки но и иначе она у њој отвара нову епоху, и, у строго књижевном смислу, цео Матичин живот до данас могао би се поделити у два дела, на XIX и XX век. Први је више опште српски и словенски, старински, неодређен, без плана, и највећим делом, дилетантски; други је више српски, управо војвођански, савремен, систематски, стручњачки и књижеван. У овом новом периоду, који ће трајати до 1914, циљ ће увек остати исти, промениће се само начин његова извођења; фондови ће се умножити, књижевна производња такође; Матичина издања прошириће круг читалаца, она ће из Војводине прећи и у друге српске крајеве, њихови сарадници биће најбољи савремени српски писци; Матица ће васпитавати годишње просечно по педесет питомаца на разним средњим и вишим школама. Уопште, она ће се учинити једном од најугледнијих српских културних установа, „просветна државица", како је у своје време лепо рекао Јован Суботић.

Споменули смо да је пред 1900 годину Матичина Управа била незадовољна резултатима свога рада; њени чланови и читаоци били су још више. Послови су текли без јасног плана, у књижевним радовима занемариване су савремене појаве и Матичина издања су била без ширег интереса; писци, нарочито они књига за народ, били су слаби, — и, ради свега тога, увидело се да се цео посао мора реформисати. С друге стране, Српска и Југословенска Академија, Српска Књижевна Задруга и Матица Хрватска са својим публикацијама, сужавале су Матичин делокруг и сводиле га све више на степен покрајинске установе. Све су ово увиђали најпре Матичин председник Антоније Хаџић и секретар Милан Савић, који ће на тим местима остати до 1911.

Повод за реформу дали су Милан Савић и Радивој Врховац, први предлогом да секретар спрема *Летопис* према одредбама Књижевног Одбора, а други предлогом о библиографском прегледу свих публикација, српских и страних, у колико се тичу Срба. Ови предлози били су разлог да се цео књижевни рад Матице преуреди. У том су послу узели учешћа Карловчани: Милутин Јакшић, Аркадије Варађанин, Јован Вучковић, Радивој Врховац, Ђорђе Магарашевић, Павле Марковић—Адамов и Новосађани: Тихомир Остојић, Станоје Станојевић и Јован Радонић, који су у овој реформи најзначајнији. Сва тројица агилни, млади, спремни и напредни, они су у посао унели нов, смео и савремен дух. Били су и борбени, па се нису задовољили само усменом речју, но су од 1899 почели издавати *Покрет* за оцењивање „старога и предлагање новога" у културном животу Војводине. Душа *Покрета* и његов уредник био је Остојић. До 1912, кад је престао, од пет свезака, колико их је уопште изишло, три су се односиле на Матицу, једна од њих носи наслов *Од чега болује Матица Српска*. Његов је програм био борба противу дилетантизма и доношење само „најбољега".

После узајамних претресања, питање је 2 марта 1900 решено у главном по Остојићеву предлогу: 1) шест свезака *Летописа* годишње; 2) засебна издања за веће научне, поучне и белетристичне радове — *Књиге Матице Српске*; 3) *Књиге за народ*, шест на годину, од којих три белетристичног и моралистичног карактера, две поучног и једна календар, и 4) прикупљање историско-етнографске грађе о Србима у Угарској и њено издавање за стручњаке. Овако реформисана, Матица је одмах ушла у посао. Дотле, њој нико није више шкодио од добронамерних дилетаната, чије родољубље у Књижевном Одељењу није могло да надокнади књижевни дар и научне способности. Заслуга је Остојића и његових другова што је тај дилетантски дух од 1900 сведен на све мању меру. Таквим својим радом Остојић је Матицу поставио на солидан, савремен темељ, и зато је, више него ма ко, себе учинио творцем Матице Српске XX века. Он је то мада је за секретара дошао тек 1911, кад је на Хаџићево место изабран Гедеон Дунђерски, а за потпредседника Књижевног Одељења Радивој Врховац. Задржавајући стари програм, нова управа је установила седам стручних одбора, од којих је основан и почео да ради само онај за народно просвећивање.

Матица је своје одлуке одмах привела у дело, и њена издања до 1914 носиће печат поменуте реформе. У главном, сва су њена издања добра зато што су њени сарадници ондашњи најбољи српски писци. *Летопис* садржи белетристику, народно песништво, књижевне есеје и студије, историју, па многобројне оцене и белешке. Ту су песници Јован Дучић, Алекса Шантић, Светислав Стефановић, Змај, Вељко Петровић, приповедачи Ћипико, Станковић, Матавуљ, Ћоровић, Исидора Секулић. Књижевни есеј, критика и књижевна историја су

у полету. Ту су Скерлићеве студије о Богобоју Атанацковићу, Милици Стојадиновић, о Веселиновићу, Љубиши; затим Љубомира Недића о Ненадовићу, Милићевићу, Вуловићу, па Павла Поповића о Вујићу, Радивоја Врховца о Шафарику, Његошу, Нушићу, Владимира Ћоровића о Мушицком, и друге Бранка Лазаревића, Марка Цара, Тихомира Остојића и Милана Савића. Историја такође има драгоцених прилога Јована Радонића, Алексе Ивића, Драгутина Павловића, Станоја Станојевића, Слободана Јовановића. Филологија и философија стоје мање добро. Стручна критика, прикази и белешке толико су обилати да им је тешко изостала иједна вреднија књига и културна појава оног доба; само, она није увек прве врсте у колико се није могла отргнути из руку средње способности.

Књиге Матице Српске добре су исто као *Летопис*. Од четрдесет и шест, колико их је до 1914 свега изишло, неке представљају драгоцене научне прилоге, особито за историју. Између осталих, ту су Станојевићева *Византија и Срби*, Радонићеви *Прилози за историју Срба*, Алексе Ивића *Споменици Срба*, Јована Суботића *Аутобиографија* и Остојићев *Доситеј Обрадовић*.

И *Књиге за народ* имају своју вредност. Ту су најважније Остојићеве збирке народних песама о Косову, Марку Краљевићу и ускоцима, Стојковићева *Лазарица*, Сремчева популарна историја *Из књига старославних*, Јована Радонића *Гроф Ђорђе Бранковић*. Најзад, ту је календар, нарочито онај за 1914, који по својој садржини изгледа као да је изишао у Београду и који је зато Остојића у ропство отерао. Сва су ова издања ишла за буђењем националне свести у широким народним слојевима и имала су изванредан успех: крајем 1913 растурени су сви 15000 комплета.

Никада Матица није стајала тако високо и морално и материјално као 1914: *Летопис* ја савремен часопис, *Књиге Матице Српске* озбиљни књижевни радови, *Књиге за народ* омиљена народна лектира, одбор за народно просвећивање ојачао је своју делатност; материјално она рукује са неких четрдесет и осам завештања и имовином од преко милиона круна. Али у најлепшему полету њу је затекао рат и обуставио сваку њену делатност све до ослобођења.

—

Светски Рат је још једном и последњи пут довео Матицу у питање. Овога пута, кад се повела одлучна битка између немачко-мађарског империјализма и српског национализма, Матица је као представница последњег била јако компромитована. Непосредан повод за то била су њена издања за 1914: песме о Косову у *Књигама за народ* и, нарочито, поменути календар. Остојић је у њему донео слике краља Петра, краља Николе, престолонаследника Александра, војводе Путника и друге о српским победама. Ту се говори како је Балкански Рат „утерао у лаж све наше песимисте, које су вечито запевале и очајавале како је српство немоћно, како ће брзо пропасти“. Ту су народне изреке као „ко неће брата за брата, тај ће туђина за господара“, ту је и Змајева песма *Издајици:*

У свом брату срећу тражи —
А куд тебе носи крило,
Издајицо, срам те било!

Ово нису биле само алузије на праве српске жеље но њихово отворено пропагисање; зато су мађарске власти одмах повеле истрагу, Матичин рад обуставиле, а Остојића интернирале. Матица је тако рђаво стојала да је сву кривицу бацила на Остојића, овај ју је мушки признао, на секретарство дао оставку и Ослобођење у ропству дочекао.

—

Ослобођење је Матицу затекло занемарену и многих чланова лишену. Књижевно Одељење одржало је „post tot discrimina“ прву седницу 4 јануара 1919. Први пут у Матичину животу чуле су се тада речи које је све дотле морала брижљиво да прикрива. У једном изузетном расположењу рекло се да је она дотле „била организована Народна Одбрана од навале и насиља туђе културе“. Седницом је управљао Врховац, један од малог броја преживелих Матичиних ветерана, и на његову хвалу светлој слободи, кад „велика дела и жртве српске војске прихвати српска књига“, поздрављен је символ Ослобођења регент Александар.

Истога месеца дошао је Остојић. Матица га је повратила на старо место и на једној седници изразила му нарочиту захвалност за све жртве које је за њу поднео. Као што је 1899 паметно схватио како ваља Матицу преуредити, тако је и сада умесно предложио нову ориентацију. Дотле, Матица је за њега била „саставни део народне одбране“ са главним задатком „просвећивања и тиме одбране наше народности“, па зато њена борбена књижевност није могла имати апсолутне вредности. То од ње ваља тражити сад, кад је „господар у својој кући“. Сви нису мислили тако, он је изабран за професора универзитета у Скопљу, зато је 1920 дао оставку, а и иначе, рат га је био сувише срушио за реформе са старом енергијом. Зато се Матица збунила. Једним неодређеним уставом од 1920 унесена је у њу потпуна пометња, и он је зато 1923 измењен. После две године и овај је устав замењен другим, који се у главном вратио старом од 1864. Тиме се Матица прилично средила и одала послу, који се највише састоји у *Летопису*. Друга њена издања су ретка, рад на народном просвећивању је застао, а *Летопис*, док је пре рата био историско-књижевног карактера, сада је више социалног. Сада, за прославу своје стогодишњице, Матица спрема албум *Српска Уметност у Војводини,* свечани *Летопис* и, важније од свега, *Споменицу*, која треба да буде свестрана синтеза целокупног њеног досадашњег живота и рада.

Матица је данас једна од наших најпознатијих културних установа. Она рукује завидном имовином и библиотеком од преко 30.000 књига, њен се *Летопис* растура скоро у све крајеве наше данашње домовине. При свем том, од ње би се, према савременим приликама, имало још много што шта да зажели, у књижевном погледу нарочито, и ми смо уверени да ће после прославе учинити то што дотле није стигла.

Да завршимо. Досадашњу Матицу не треба посматрати као књижевно друштво за уметност и науку. Уместо тога, она је за сто година била културни чувар српске народности исто онако као православна вера у XVIII и првој половини XIX века, и као црквено-народна аутономија у његовој другој половини. У доба кад је српска народна свест од стране културнога непријатеља гушена с планом и успехом, она се јавља као прва организована снага да то спречи. И, у време кад Србија и Црна Гора бране своју народност оружјем и отворено, она то у Угарској и Аустрији ради просветом и прикривено. Књига је била само средство за велику политичку мисију којој је служила докле ова није остварена. Цео један век гушила је она своје срце и отворила га је први пут 1918. У остварењу великог народног идеала — ослобођења, њен је удео несумњив.

Али, ништа не би било погрешније, но кад бисмо Матичиним књигама дали искључиво пропагандистички карактер. Напротив, у њима има пуно ствари књижевне и научне вредности, које за српску књижевну историју представљају драгоцену збирку. А што је њена научна вредност у првом периоду подбацила, делом је разлог опет њено родољубље. Словенска филологија тек се рађала, и једини Србин који је у њу био боље упућен био је Вук Караџић. А Вук је био самоук да би могао учене људе водити, и, што је било далеко теже, он је био ученик и извршилац планова Јернеја Копитара, фанатичног римокатолика и отвореног непријатеља православне Русије. Срби су пак одржање своје народности везали за ту Русију и њену азбуку. Вук је ту азбуку разбио и у српску унео римокатоличко ј. Затим, он је тражио фонетски правопис док се цела цивилизована Европа служила историским. И, ма колико да је био у праву, предрасуде су биле далеко јаче од његових истина, које су само временом могле да освоје. Ради свега тога, православна и национална Матица није могла бити уз њега, и ми то данас разумемо.

У Новом Саду, Матица се ослободила тих заблуда и одала озбиљној књижевности и просвећивању. Са новим снагама и у повољнијим приликама, она је имала и више успеха: ушла је дубље у народ, прешла границе своје постојбине, дала пуно прилога књижевне и научне вредности и постала један од српских духовних центара. По њеном узору основане су матице чешка, хрватска, галициска, моравска, далматинска, словеначка, дубровачка и друге.

Данас за Матицу настаје ново доба. С решењем националног питања престао је њен политички карактер и она је тим постала једна чисто културна установа. Провинциска васпитања нестају, сепаратистичке традиције се губе, а ствара се нова, југословенска култура. Ако се том великом процесу буде умела прилагодити, она ће, захваљујући своме имену и своме имању, у њему представљати важну чињеницу. Ми јој то, у овој изузетној прилици њене стогодишње прославе, од срца желимо.

Мираш Кићовић.

ЉУБАВ ГОСПОДИНА МИОДРАГА МИХОЉИЋА.

А једне свеже планинске вечери луњао је тромо г. Миодраг Михољић једном од две дуге улице града. Као да читава варош за њега и не постоји; све једно му је било куда иде и кога срета. Ништа одређено није мислио, а изгледао је као младић који се зарио у самога себе. У његовој души, међутим, било је све празно и пусто као у напуштеној цркви.

Две кратке ноге носиле су га тромо између два низа неједнаких, разноликим и дречавим бојама обојених кућа. Несвесно се склањао с пута пролазницима, час лево час десно. На једном од оних десетак раскршћа, где се кратке попречне улице секу са две друге, с „главном“ и „споредном“, како их у граду најрадије зову, један голушави дечко, бежећи натрашке од некаквих каменица које су однекуд падале пред њим, улете Михољићу у крило. Погледаше се: дечко је био спреман да заплаче, ако би то требало, а Михољић га место казне поглади по чупавој коси, и, ваљда због тог сусрета, пође попречном улицом. Застаде на крају вароши: није знао куд би сада, а није му се мислило о томе.

Бленуо је тако неко време у голо брдо које му је затварало видик, па онда, по нечијој сенци која је испред њега расла, примети да му неко прилази с леђа. Најежи се од помисли да је можда неки познаник, и да ће морати чак и да говори, па не смеде да се окрене него откорачи несумице у поље. Тада му једна рука тешко паде на лево раме и он се окрену: иза њега се смешио његов пријатељ Јовановић. Г. Михољић покуша да засмеје очи, не би ли направио пријатнији израз, а пријатељ прсну у гласан смех:

— Шта ти је, брате, јеси ли спавао досад?.... Муштулук, имам лепу новост за тебе...

Предосећање нечега необичног прострујало је кроз биће г. Михољића.

— Збиља? Лажеш ли ме? — он повуче Јовановића у улицу.

— Шта, врага, лажем — уозбиљи се Јовановић — дошла ти је брате, мала.... Марија.... Станковић. — Он једва уздржа смех: поглед Михољићев учини му се блесав. — Не шалим се, дошла је, и поздравила те.

Михољића није било тешко уверити. „Зашто и не би дошла, мислио је: лето је, а овде планина, свеже. Побегла је од гужве и

прашине у великој вароши. Овде је провела детињство, а и тетка јој ту живи".

— А шта се то мене тиче? — узвикну одједанпут. — Зашто ти то мени причаш? Дошла је Марија Станковић, па добро, дошла је.... па шта сад? — Учинило му се да Јовановић прозире у његову душу, да је приметио како тамо нешто узавире, ковитла, па да се стога смеши. И није му било право.

— Ништа, ништа, молим те! Мислио сам да ћу те обрадовати — рече зачуђени Јовановић, па пружи руку и хтеде да оде.

— Чујеш — задржа га Михољић — а је ли.... хтеде да га пита како изгледа Марија, али се опет предомисли. — Ништа, ништа, ... Збогом!

Тај г. Михољић није знао за уједначено, мирно, трезвено расположење просечна човека. Никада њему догађаји не изгледају онакви какви су у истини. Или би омлитавио сасвим, и тада га ништа није узбуђивало; или би затегао сваки кончић свога ткива, напрегнуо сваку ћелицу у мозгу, заронио се сав у један нит мисли, у један низ осећања, заронио до лудила дубоко; видео би тада, и мислио, и осећао, што обичан човек никада не би могао. Тада би се, опијен радошћу или болом, грчио или предрхтавао читаве дане и ноћи. А из једног расположења у друго прелазио би нагло. Довољно је било да му се деси каква промена у току живота, па да га раздрма, како он каже, а после тога да једну ноћ тврдо спава, да се у јутро пробуди некако ведар, па да већ око подне заплива у неки досадни и троми делиријум.

Вест коју му је донео Јовановић није била обична. Дошла је ненадно, па га у толико више жацну. — Кад Јовановић оде, Михољића протресе нека игличаста језа, и он се збуњено упути у поље, изван вароши.

Навреше успомене. Збркано, без реда, долажаху му пред очи слике из детињства. Од неких језиво уздрхти, отера их из сећања; другима се осмехне, задржава их, понова се повраћа на њих, преживљује их. И нигде краја. Сети се колико му је требало ласкања, обећања, претварања и лукавства да се приближи тој лепушкастој сусетки, округлих, ватрених очију и гараве дуге косе, облих линија, коју испрва није волео, него је само хтео и он као остали да некога воли, а после изгубио власт над собом, а која је на све то иронично прћила усне. Па како се познаше, како она попусти, како се приближише. Како она после отпутова, јер јој оца, судију, преместише. Па после писма.

А давно је г. Михољић био одмахнуо руком на ту љубав. Једне од оних његових мученичких ноћи он је дочарао њен живот у великом граду, као на јави јасно видео како се она с другим шета и забавља, а њега, паланчанина, заборавља. Сутрадан је носио пропланцима изван града ту тешку мисао, допуњавао је појединостима, једријим и стварнијим. Па се напослетку помирио са свим: „Нека иде к врагу", и није јој више одговарао на њена писма. А она се, сирота, прво чудила његовом ћутању, па после и она одмахнула руком, и, као из неке навике и потребе, заљубила се у другога.

Али овај прећутани раскид ове вечери је г. Михољић заборављао сасвим. На онај дрхтави опроштајни пољубац у полутами ходника поштанске зграде надовезивао је он један други, страсни пољубац кад се вечерас, јесте још вечерас, понова виде. Између та два сусрета за г. Михољића је била празнина, само случајна празнина, и ништа више. „Јер — мислио је г. Михољић враћајући се у варош — она је дошла мене ради. Зашто би ме поздрављала? За ове три године како се нисмо видели, она је одрасла, сазрела, и сад хоће да ме опомене на обећање. А зар би ја смео лагати?" Мисао је изазивала мисао, и г. Михољић је све јасније увиђао колико га Марија воли, и све јаче осећао жудњу да је што пре види.

Кад се повратио у варош био је већ сумрак, по улицама измилео свет; у његовом граду је било живо на улици само у то доба, у сумрак. Г. Михољићу се учини да сада на улици има много више света него икада. И кад он зађе улицом, као да сви скренуше пажњу на њега, учини му се. Изгледало му је као да се сваким поздравом, сваким погледом хтело рећи: „Знамо ми, пријатељу, твоју тајну", и да се једино о томе сви ови људи разговарају. И би му непријатно. „Ко зна, можда погађају куд сам пошао" помисли, и убрза ход. У том једна нова, страшна мисао projури кроз његов мозак: „Шта би било кад би и она сад шетала, па да се сретнемо на улици". За њега би то било очајно; срести се на улици, у ово доба, међу толико људи, пред стотинама заједљивих очију! Г. Михољић похита још брже, па првом попречном улицом склизну у главну. Тамо је било исто толико света, те г. Михољић, не освргући се ни лево ни десно, изби на други крај вароши.

„Ово је кукавичлук! Што бежим? Од кога бежим?" — рече полугласно, пљуну, подиже јаку од капута и упути се поново у варош. — „Право ћу к њој" одлучи и стиште руку. Али место да пође куд је наумио, Михољић хладно резонујући дође до закључка да треба да иде кући, а не к Марији, „јер сад је доба за вечеру. А то кад и не би било, ја сам сад узбуђен и био бих смешан". И пође кући.

Господин Михољић те вечери скоро ништа није вечерао. Мати га је брижљиво гледала, приметила је одмах неку промену. Десет година је већ како су сами њих двоје у кући и за столом, како је он њој једина мисао. Ни најмањи покрет у његовом изразу није могао промаћи а да мати не примети. Она је знала и најситније његове навике и склоности, и повлађивала им је. Некако неодређено је била свесна да он није као остали младићи у граду, али се тога није плашила, чинило јој се да је он ипак бољи од њих. — Те вечери је Михољић говорио брже и више него обично. Све неке обичне ствари. Наједном заћута, погледа у тањир, очисти виљушку хлебом, па опет погледа у тањир.

— Што би хтео? — упита мати.

— Ништа, ништа! Тек онако. — Он је хтео да јој саопшти новост, па га њено питање одаљи.

— Ја идем малко напоље, знаш......

— Хајде, хајде само, мени није тешко самој — прихвати мати пре него што он успе да јој рече зашто иде.

— Дошла је Марија Станковић — изговори јачим гласом и као у инат самом себи. Хтео је с тим речима некако и себе да примора да без трзања право иде к Марији. Мајци се насмеја лица, засјаше очи; одавно је сањала о Марији као снаси. Хтеде да му рече ту своју мисао, али се уздржа.

— Добра је то девојка — рече тихо, и потражи очима четку, да сину очисти капут од прашине. —

Чим је ступио на улицу, Михољић се поново поколеба. Изгледало му је непристојно да после вечере иде у туђу, мање-више непознату кућу. Па после, ко зна, да ли су вечерали. Ишао је право дуж главне улице, и кад је дошао до угла, где би требао да скрене, он скоро претрча и не гледајући у попречну улицу, где је становала Маријина тетка. Па онда застаде, нешто ружно рече самом себи у брк, поврати се и пође право к теткиној кући, стално страхујући од нечега, а никако не хотећи да скрене.

Кућа Маријине тетке била је у једној од оних попречних улица; приземна, ниска кућа, као и све у улици. Што није реткост ни у улици ни у граду, унутрашњост куће била је за три степенице нижа од улице. Господин Михољић отвори древна, тамно-зеленом бојом обојена врата и спусти се низ три степенице у тамни ходник.

— Ко је? — чу се неки рапави женски глас из једне од задњих соба.

Михољић се упути откуда је глас долазио и закуца на ниским вратима.

— Ма, ко је? — чу се опет исти глас.

— Ја сам! Миодраг Михољић, студент, — рече скоро плачним гласом Михољић.

— А шта сте хтели?

Михољића збуни једна мисао: можда га је Јовановић лагао.

— А зар нису дошли? — упита Михољић, држећи се за крај од врата.

— Ко је дошао, рекосте? — упита тетка исправљајући се у кревету.

— Госпођица Станковић......

— А, јесте, јесте! Само они нису код мене. Одсели су код „Три Побратима“ док им спремим собу.

Михољић умаче кроз ходник, а тетка се пружи у кревет.

„Ја сам једно велико и глупо магаре“ — констатова Михољић при изласку, „ко мене посла код тетке? Магаре, магаре, магаре!“ Па онда се сети теткиних речи: „*Они* су код“, значи да их има више. Није ни са сестром, тетка би рекла „*оне*“. Можда отац или мати.

Михољић се упути код „Три Побратима“. Тамо је лако ући; у кафану свако има право да улази. Он напипа у џепу новац; пиће тамо кафу или вино. — Пред кафаном Михољић поново попипа новац, премести га у један други џеп и уђе.

У великој кафанској сали није никога било. Михољић се сети да ће гости бити у башти и пође тамо. Већ у ходнику је чуо потмулу вреву, подиђе га језа, али ипак пође напред. У башти је било пуно. Михољић седе за први сто који нађе, не смејући погледати кога све има ту. Чинило му се да су све очи на њега уперене. Наручио је кафу и новине.

Није читао. Учинило му се да негде близу чује Маријин глас, и то га још више збуни. Као да неко помену његово име.

— Бато, зовну неко.

Михољић се прену. Пред њим је стајала Јелена, млађа сестра Маријина. Михољић је знао као девојчицу, једва је препознаде.

— Откуда ти! упита зачуђено Михољић, правећи се да је изненађен.

— Видиш да је ово бато — рече Јелена Марији, која је седела одмах за суседним столом, и само је једно стабло склањало од погледа оних који улазе у башту.

Михољић устаде збуњено, приђе Марији и пружи руку. За столом са Маријом седео је један њему непознати младић, који устаде кад га Михољић пажљиво погледа.

— Конципијент мога тате, г. Павловић — представи Марија младића. — Ово је г. Михољић, мој стари познаник из детињства. —

Михољић седе. Би му у том тренутку чудно чега се он плашио, кад је сусрет, ето, тако обична ствар. Ништа нарочито. То га охрабри.

— А кад сте стигли? упита Марију.

Затим обичан низ питања и оговора. — Марија се била изменила, развила се. Оне исте, црне светле очи, истина, исто лице; али у телу некако сазрела. Михољићу нехотице паде поглед на груди, набубреле, обле. Обли га румен, и он се боље намести у столици и извуче цигарету.

Разговарао је све живље. Глас му је подрхтавао, нервозно је грчио прсте, и гестикулирао руком. Једном ногом је невероватно брзо тапкао.

Павловић се, по некој урођеној навици, одмах заинтересовао за новог познаника. Испрва му се учини да има обичног, малко темпераментнијег младића пред собом, по мало наивног и неспретног. Али што га је пажљивије посматрао, све му је више изгледао сложенијим, чуднијим. Није могао никако да га уврсти ни у једну категорију људи које је знао. Запазио је да Михољићева питања и његове речи нису одавале глупа човека, али све је то некако било без унутрашње везе, узето са површине мозга. Било је опет за њега нечега смешног у Михољићевим очима, у оном грчевитом стезању лица, у оном скупљању прста и доношењу право пред очи. Покушао је два-три пут да уђе у ток разговора између Марије и Михољића, али му је Михољић брзо одговарао на питања, па се опет обраћао Марији. Јелена је привукла столицу ближе Михољићу и слушала га је.

А он се занео успоменама. Почео је причати о неким играма из детињства, о неким ситницама, које су сви већ давно били заборавили, о којима ни он сам никад није мислио, а које су му тако

некако живо, наметљиво навирале у сећање. Дочарао је пластичну слику куће у којој је некад живела Маријина породица, собе, кухињу, ходник; па разговоре, смех, свађе. Глас му је бивао све нижи, топлији; очи су му влажиле. Марија га је са зебњом слушала, покушавала да разговор пренесе на друге ствари, али узалуд: он то није приметио. Није му ни падало на ум да мисли о утиску својих речи, као да је причао за себе. Јелена га је пратила очима, смејала се гласно, звонко, или би јој долазило да плаче; привукла је још ближе столицу, дохватила га је руком за колено:

— А знаш ли, бато, кад смо оно пали с љуљашке? — смејала се је љупко, кријући лице рукама — што ме је мама грдила. А ти си поцрвенео, стидео си се! Био си црвен, Боже, црвен као....... наша тетка.

Сви се засмејаше осим Михољића. Он се збуни, погледа Јелену, па кад је видео савијену да дрхти од смеха, засмеја се и он. Марија уграби прилику и примети да је касно. Михољић се одмах уозбиљи, извину се што их је задржао, збуњено се опрости и пође. Келнер му напомену да није платио кафу, што га још више збуни. Плати и оде. Безазлени, топли Јеленин смех испрати га чак до изласка.

Те ноћи, њих четворица: Марија, Јелена, Павловић и Михољић, нису за дуго заспали, сваки је мислио своје мисли.

Јелена се сваки час присетила по неке ситнице, па се пригушено смејала, или би јој долазило на плач. Запиткивала је Марију, која је спавала у истој соби, сећа ли се овог или оног. Тако док се Марији није досадило, и док није рекла да је пусти на миру. А Јелена тада продужи за себе. Михољић јој је изгледао некако близак, свој, много ближи и приснији од хладнога Павловића.

Марија је размишљала о Михољићу. Није се надала да ће га оваквог срести: замишљала је да је он већ давно заборавио „детињарије", да ће се он свему само слатко смејати; а овамо нашла је оног истог старог Михољића, заношљивог, опијеног, збуњеног. Било, је, опет, за њу нечега привлачљивог и блиског у његовом прилању, нечега што годи души, што милује сујету. Павловић јој је такав изгледао врло ретко, каткада само позно у ноћ, после дугих разговора, кад би малаксали од причања. Годила јој је мисао, да је Михољић никако није заборавио. Али она је осећала неки нејасни страх од Михољића; док је у башти говорио, изгледало јој је, као да ће он сваки час привући ближе столицу, да ће је дохватити за руке, да ће је пред целим оним светом пољубити или да ће бризнути у тешки мушки плач. — Сети се како је некад желела да јој је близу, да је милује погледом, да јој тепа; а после како га се прибојавала, када би приметила да се у његовим очима леди неки оштар сјај, као у мртваца, као црно стакло, и када би је грчевито привукао себи и пољубио. Тада га се бојала, и мрзела га је. И вечерас опет једно давно познато осећање узбуди је: она поново осети сажаљење, саучешће. „Зашто никад нисам причала Павловићу о мом познанству са Михољићем"? — помисли. И није јој било јасно. Она одмахну главом. Бојала се приговора Павловићева. Хтеде да пређе преко те мисли,

али као у инат, и док је на силу нешто друго мислила, та једна те иста мисао вребала је из једног кута мозга, да чим Маријина воља попусти, опет блесне. С том мишљу је заспала.

Павловић је приметио Михољићеву наклоност према Марији. Занимало га је да ли и Марија осећа шта више од обичне другарске симпатије. Али он није био од оних људи који снују живот кад су сами. О догађајима мисли само онда кад се дешавају, није их предвиђао, и пошто би се десили није их анализао. О људима је више мислио, али опет најчешће кад је у друштву с њима, „на лицу места", како он каже. Изузетак је чинила Марија, о њој је мислио увек. И он прегледа у мислима сваки њен покрет, али опет му није било јасно шта је осећала. Заспао је с чврстом одлуком да ствар изведе на чистину.

Михољић је прошао ћутке поред мајке, која је дремала на ниској столици пред вратима и чекала сина. Не хтеде ништа да га пита, иако га је ради тога и чекала. Он уђе у своју собу без речи. Скиде се и завуче у кревет под лаки покривач. Мислио је о срећи која га чека. У најситнијим појединостима преживљавао је будуће дане. Слика иза слике, све светлија од светлије, низале су се. Није чуо кад је мати нешто касније отворила врата да чује спава ли син.

У јутро је врло рано устао. Некако лак и ведар као и ово свеже планинско јутро. Хтеде да прича мајци о синоћњем виђењу с Маријом, али се одмах предомисли; било би детињасто, помисли. Спреми се брзо и оде напоље. Није могао одмах ићи да тражи Марију, рано је било, па истрча изван вароши.

Кад се је касније, уморан од брзе шетње и од нестрпљења, повратио у варош, он прође погнуте главе, брзо, пословно испред „Три Побратима". Није ни погледао на хотел. Хтеде да се опет поврати, али пред собом спази Јелену са тетком. „Као наручено" сину му у памет, и пође им журно у сусрет.

— Хоћеш ли ми помоћи љуштити кромпире? упита га Јелена смејући се.

— Врло радо! прихвати Михољић весело, па им се придружи.

Тетка га упита да ли их је још синоћ нашао. Он брзо и сметено одговори: сети се, како је синоћ био код тетке, а како се у кафани опет правио изненађен кад је видео Марију и Јелену. Ако тетка исприча, брука, ухватиће га у лаж. Он брзо пребаци разговор на други предмет: распитивао се јесу ли већ прешли код тетке.

Нашли су Марију и Павловића у башти код тетке. Седели су на једној старој дрвеној клупи под липом, тако близу једно другом да је то немило коснуло Михољића. Тек тада осети сасвим да је и Павловић допутовао, да је ту с Маријом. Синоћ као да није ни постојао.

— Како се осећате, Господине Павловићу? упита га Михољић с нешто наивне злобе.

— Па није рђаво код вас; навикао бих се.

— Сумњам! — настави Михољић двосмислено, бризнут по души једном тешком мишљу — највише због тога што наши људи немају увек поверења према странцима. Је ли тако, Маријо?

А Марија је знала да Михољић има црту заједљивости, и разумеде га сасвим. Тупо се насмеши, забаци косу руком, па рече:
— Како према коме. Има их којима одмах верујемо.
Михољић порумење. У том тренутку он осети мржњу према Павловићу „коме се одмах верује". Њему се учини да је тим речима за увек одбијен. Ућута. Нешто боно му заигра у очима, као детету пред батином. Било је нечега мученички светачког у његовом изразу. Оно осећање сажаљења прели Маријину душу. Она устаде, благо понуди Михољићу да седне.
Он ћутке седе, приби се уз Павловића, па се одмах одмаче на крај клупе и понуди Марији место између њега и Павловића. Затим утече некуд очима у земљу.
Поче искрено да говори о томе како он никад не зна да види стварност, како је за њега живот сан и како га тај сан увек вара......
— Никада ја нећу бити срећан. Кад год сам из снатрења прешао у једар живот, разочарао сам се. Ја сам се навикао да живот гледам кроз оно шарено стакло на вратима моје куће; кроз њега све изгледа чаробно, лепо. А кад отворим и изађем на улицу.... живот.
Марији је све то звучало као благ прекор.
— Прекините, Миодраже! Шта Вам је сада?
Миодраг је погледа. Очи су јој биле пуне бриге, и, учини му се, љубави за њега.
Тада се опет нешто преломи у Михољићу. Он се брзо сети Маријиних речи, које га малочас бацише у тугу, и сада му се учини да све то може бити обична фраза. Па није, збиља, ни учтиво рећи да немамо поверења према странцима. Она је имала право да овако рече.
— Ти си добра, Маријо, рече Михољић, па лагано повуче руком по њеној руци, коју је била опустила на клупу.
Она порумење. Било јој је незгодно. Најрадија би била кад би могла некуда побећи, па никада више да не види Михољића. Прибра ипак снагу.
— Хоћете ли нас оставити за часак саме? замоли Павловића.
Овај оде ћутке. Михољићу нешто блесну у очима. Нада му озари лице. Па онда га збуни нека дивља похотљивост; хтеде да привуче Марију и да јој припије врео пољубац. — Марија се тупо одбрани. Погледа га, она одавно позната одвратност овлада њоме.
— Пустите ме! Хтела сам да Вам речем .... верена сам с Павловићем.
Устаде брзо и оде. Када је ушла у собу, дочекао је оштар и упитљив поглед Павловићев.
— Молим те, — рече му, дрхтећи од узбуђења, — још вечерас да путујемо.
А када се Михољић увече, уморан од лутања и с нечим тешким у мозгу, вратио кући, једва је приметио мајку која је дремала на столици пред улазом. Она тихо уђе пред њим, пропусти га у собу, диже бели застирач са охладнеле вечере и позва га да вечерају. Он се несвесно покори; седе и поче да једе. Вечерали су без речи; мати је осетила да није све у реду.

Кад му се учини да је обавио дужност вечерања, Михољић устаде и без речи се упути у своју собу. Пред вратима, држећи кваку у руци, он застаде. „Како би то било лепо, добро, када бих сада нашао Марију у соби!" промисли, па уображавајући како би то изгледало, он уђе у тамну собу: „тамо доле, у старој фотељи она седи, чека мене. Прекорно ме пита, где сам закаснио, а ја јој прићем. Боже!" Он упали електричну лампу. У том тренутку право пред собом, на дну велике собе, он виде себе у огледалу; учини му се да то није он, него онај други Миодраг Михољић, онај који се вечито смеје, онај који га кињи. И тај други Михољић као да се и сада кеси, као да га ниподаштава, као да ће сад рећи: „Магарче!" Михољић затвори очи за часак и, не гледајући у огледало, сруши се у прву столицу на коју наиђе, окрену се вратима, да не би могао видети огледало, па опет склопи очи.
Размишљао је о свакој речи, о свакој мисли, о сваком изразу; о себи, о Павловићу, о Марији. Почео би од почетка, од сусрета са Јовановићем, па би ишао све редом донекле. Ту би заморен стао, повратио се у мислима натраг, на разговор са Јовановићем, па опет изнова до оног истог места; све тако. Сад је видео све много живље, јасније него док је то стварно преживљавао. Сећао се је и најмањих ситница, које раније није био ни запазио.
Затим је опет почео да снатри. Није могао више да влада мишљу. Видео је себе као старијег човека, већ позната и славна, како се негде на крају света срета с Маријом. Она удата, поружњела; убио је живот. Срету се, и она порумени, из очију јој точи кајање...... Миодраг Михољић само се тако, сновима, светио!.....
„То мора бити! Ја морам бити славан". Све једно како, он ће постати славан. Устао је тада Миодраг Михољић, да по неком његовом чудном обичају пред огледалом стегне песницу, да би решење било чвршће. Пришао је ближе огледалу.
— Магарчино, гаде, црву! као да му пљусну у лице онај други Михољић из огледала.
Он покри лице рукама, отетура се до кревета, скиде и леже.
Пред зору га мати пробудила:
— Окрени се на другу страну; бунцаш, сањаш нешто ружно.
Он се окренуо и више није заспао. Нешто лепо, свечано, мученичко разливало се у њему. Нешто што личи на свечану тишину опела. „Свршено је, помисли, све је свршено", и као да му би драго што је тако: „неће бити барем мучења! Боље је овако; боље". — Али му онај тренутак, кад је остао сам са Маријом у башти, опет блесну пред очима; најежи се, згрчи, покри покривачем преко главе....
Неколико дана касније, он је хладно разлагао мајци како је бесмислено да се сада жени; бар док заврши студије. Мати му је одобравала. То вече му поштар донесе писмо. Било је од Марије. Молила га је да јој опрости. Он згужва писмо и баци; побоја се затим да га мати не нађе, па га исецка на ситне комадиће и баци у пећ.
Затим узе штап и тромо одлуња једном од две дуге улице града.

Станиша Лабудовић.

СУСРЕТ.

Оног је часа младост нестанула,
— дечаштва мога онај тихи предео —
оног је часа слика расплинула
какву је желех пре но сам је видео.

О како боли! Свест у своме лету
све заборавља где је небо владало;
вечни су само часи што детету
отрују срце где се Богу надало.

Њезине очи, знам, заборавићу
и спомен сваки што је уздах множио,
али ће остат вечна ми у бићу
сета, с које је живот песму сложио.

Ти ћеш ми за њу, свете, наћи друга,
сућут за сузе најчистије младости;
биће ти бliска мога ока туга,
ја ћу се ближит снази твоје радости.

И вараћу се, јер ћу бити дете,
сјај докле мисли не ишчезне васцео;
али да даш ми што год хоћеш, свете,
ја никад више нећу бити весео.

А. С. Рачета.

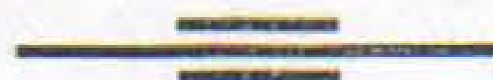

МОЛИТВА У ГОРИ.

И свако вече кроз горски мир
забрује свјежих фрула звуци.
У трави, грању, сав ћути свијет.
И анђела кô да се спушта лет.

И све јаче, с много бола,
за фрулом стиже фрула звонка.
Над миром пољâ јаблан бдије,
осамљен стојећ сред обронка.

А звуци се дижу, дрхте, гасну
самоћом тамном, валовитом.
Стадâ у кршу ни на паши нема.
Одоше за глазбом тајновитом.

И бруји пјесма, побожна, пуна туге.
К њој пуже прве магле крдо нијемо.
И све је тужно што не може да се пење.
О све би, све би на поклоњење!

И јече фруле. То пастири добри
пре повратка, из жудње за скривеним селом,
из погнутих фрула свирају у гори
под забаченим, усахлим распелом.

Никола Шоп.

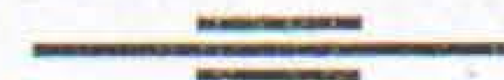

ЈЕСЕН.

Ој јесени, тешко бичевање,
кад крв бије и очи се муте —
ој јесени, моје радовање,
слике црне сада ми се слуте:

Магла пије — пада лисје меко —
на мој прозор свако вече некô
птиче кљује тихо са кљунићем
моје жеље с печалним чунићем.

Легло море жутог и руменог
лисја меког — без вала и краја:
Мајко мила, с колко уздисаја
веслам јутрос пут свог завичаја.

Мих. Делибашић.

* * *

Расте млада, витка као јела,
Мирисава к'о трандафил мајски,
Бујна као пјесма мога села
И свијетла као рубин царски.

Свјежа као извор врх планине,
Ил' Ђурђев-дан ведар кад осване,
Ил' зрак сунца кад гором расплине,
С чисте зубље, која пали дане.

Ведра као божићња даница,
Витка, лака као ластавица,
Безазлена, као голуб чиста,
Дивно миље с лица јој се блиста.

Радован Самарџић.

PRIMAS SERBLIAE.

Српски народ настанио се на Балкану у Византији и ту је живио у миру са Византинцима. Управо био је обрана Византије против најезде осталих варварских народа са сјевера.

Кад су се његове војсковође осјетили на снази да стану на своје ноге, први је кнез Војислав почео независно радити у Скадру, старом граду. Тако је Скадар постао кристализациона тачка прве српске државе. (Стојан Новаковић: *Почетци словенске књижевности)*.

Војислављев син Михајило био је већ господар државе, која се простирала на нашем приморју до Неретве обухватајући Травунију и Захумлију. Папа Александар I прогласио га је краљем Србије. То се збило у почетку црквеног раздора између Рима и Цариграда. До тада је Цариградска Патријаршија имала власт над читавим српским народом. Будући је Михајилова држава била на домаку Рима, Михајило остаде уз Рим, тим прије што су били сви приморски градови у рукама елемената још из доба Римске Империје.

Прогласивши краља Србије, Папа је издао *Булу* од 18. марта 1067, којом је пренио на Барску Бискупску Столицу *сва права и повластице Дукљанске Црквене Првопрестонице (Primaria Sedes)*, пошто су Бугари били Дукљу са земљом сравнили. У тој Були папа је текстативно именовао дванаест епископија, које спадају под јуриздикцију Барске Столице, подигавши је на *арцибискупску*. Између тих епископија налазе се: *Зетска, Барска, Которска, Српска, Травунска* и *Босанска.* Уз то наређује се да се пред Барским Арцибискупом *носи крст свуда по Далмацији и Славонији* (crux ante eum geretur ubique per Dalmatiam et Slavoniam).

Најзнаменитији Војиславић био је Михајилов син Краљ *Бодин.* Једно одјељење прве *крстоносне војске* у Јерусалим путовало је нашим приморјем; тако имамо опис те прве наше државе. А како је била дочекана у Скадру, најбоље нам говори што се Краљ Бодин побратимио са њеним војсковођом, па су крстоносци у писмима својим фамилијама спомињали Бодина, како Дукан надоставља.

А Фарлати је посветио Барској Арцибискупској Столици читав волум у свом волуминозном дјелу „Ilyricum Sacrum", назвавши је: Primaria Sedes et fastigium regni Serblorum pariter ecclesiae Serblianae.

* * *

Прохујали су вјекови српске прошлости, пуни славе и црних дана..... Па се почетком прошлога вијека српски народ почео помаљати опет на свјетској позорници тако да је Павле Соларић, Доситијев „благонадежни јуноша“, у свом „Поменику“ из Млетака, првом књижевном центру, ускликнуо: *„Уповајмо на Господа сил и будет!“* Тада је била пала Млетачка Република и Владика Петар I сашао у Боку, а Карађорђе на Дунаву дигао устанак. *Већ је Србија била на помолу*!

Па је наших дана 1869. био сазван концил у Риму, највиши у католичком свијету. Ту долази скадарски арцибискуп *Каролус Потен* и налази на концилу одређено му мјесто међу осталим арцибискупима. Али је он био и *представник Барске Столице*, па протестира и тражи мјесто међу *Примасима*. На првом мјесту сједјели су кардинали, па патријарси, па примаси. То питање концил је предао свом одбору који је расправљао сличне спорове. Одбор је између осталога нашао да је на *Трентинском* Концилу, који је осудио *Хуса*, Барску Столицу заступао оцињски бискуп и да му је Папа одредио *друго* мјесто међу примасима. Тако је арцибискуп Потен заузео мјесто као Примас Србије до Примаса Германије, који заузимље прво мјесто.

Та појава Србије до Германије на концилу, који је био привукао на себе пажњу све Јевропе, у доба када је Начело Народности било почело преображавати мапу Јевропе, и када је Аустрија, истиснута из Италије, тражила накнаду на Балкану — та је појава њу поразила. *Србија јој је стала на пут!*

У тој муци Аустрија се заузимље да *испод земље* поткопа достојанство католичке јерархије у српском народу. Најприје је организирала оно *свесловенско ходочашће* у Рим. Ту су били представници руског и бугарског народа, а српски народ био је искључен, да се тим докаже *да нема Срба католика*.

Али јој то није било доста. Требало је још да *и Ватикан то санкцијонише*. Па је сарајевски арцибискуп *Штадлер* сазвао ону конференцију југословенског епископата на *Локруму* до Дубровника. Наравно није се могло знати на коју је сврху била сазвана конференција. Али ће се и то дознати.

Одмах иза те конференције изашло је оно Папино *Бреве* о преустројству *Илирског* Завода Св. Јеронима у Риму. (Овдје треба разликовати Папину *Булу* „Slavorum gente“, која је претходила овом *Бреву)*. Па у чему се састојало то преустројство? Да га Папа намијени pro gente croatica!

Аустрија је тријумфирала. Ватикан је потврдио да нема Срба католика. *Дакле нема више смисла да постоји ово достојанство католичке јерархије у српском народу.*

Али је ово достојанство Барске Столице било у Црној Гори, па је њена влада била дужна да га обрани, и њено саопштење у званичном листу „Гласу Црногорца“ протестирало је против тог Бревеа. Отуд она жучна полемика у нашој штампи између српских

и хрватских листова. Ватикански орган „Osservatore Romano“ одговорио је да је *то тражио југословенски епископат!* Новосадски „Браник“ тражио је да се арцибискуп барски Милиновић стави под суд због његовог учествовања на Локрумској Конференцији.

Кад се ово збивало, Књаз Никола је обилазио народ по сјеверозападној граници. Кад се повратио у Никшић, гдје је Двор љетовао, позвао је Арцибискупа у госте, да се извијести о том питању. У исто доба позвао је и мене као владиног *стручњака* по овом питању, да му реферишем. Арцибискуп је три дана гостовао за фамилијарном трпезом Књажевом. За трпезом је Књагиња водила разговор са Арцибискупом. О питању овом није било ни ријечи. Књаз је насамо сасвим академски разговарао са Арцибискупом. Па су се потпуно споразумјели. Милиновић је припадао оним далматинским народњацима, који су били колико Хрвати толико и Срби. Био је учен човјек, који је признао да *илирство* обухвата и Србе као и Хрвате. Па је усвојио владино гледиште, узевши на себе да то докаже у Ватикану. Он је био увјерен да ће успјети код државног секретара кардинала *Рампола* уз папу Лава XIII, који су били еманципирани од Тројног Савеза. Тицало се само да уз: *gente croatica* буде: *et serbica*. И Књаз и Арцибискуп су мртви. Али ја имам рукопис Арцибискупов који овај споразум потврђује.

Кад је Арцибискуп кренуо пут Рима, на Цетиње се био повратио са допуста Књажев секретар конте Лујо Војновић, па га је влада додала Арцибискупу да му буде од помоћи као *Србин католик*, што ће осујетити никшићски споразум, јер је у Риму тако питање дошло на зелени сто дипломације при Ватикану, а Арцибискуп остао у *позадини*. Преко цијеле зиме конте Војновић је био у контакту са владом, која није одступала од свог гледишта, да се Бреве има допунити са оне двије ријечи, а дипломација је налазила да се питање ријеши са *измјеном нота*. Делегат владин најзад обратио се Књазу на Ријеци, гдје је зимовао; и он је пристао на ту измјену нота између владиног делегата и државног секретара Рампола.

У Риму је тада био посланик Србије Веснић, који је пратио развој тога питања, па је министеријални „Одјек“ са „Dubrovnikom“ то рјешење питања поздравио као *дипломатски успјех* Црне Горе. А Књаз Никола је уживао. Али му је Војвода Гавро, као министар иностраних дјела, одговорио да је то *дипломатски пораз* Црне Горе. Предсједник владе био је Војвода Божо Петровић. Они су оба још живи. *И Бреве је недотакнут остао у снази!*

Дипломацији при Ватикану, у којој је имао прву ријеч аустроугарски посланик, није то доста било, него је потакла Арцибискупа да тражи од Ватикана *лиценцу* да може носити *титулу* Примаса Србије, *као да то достојанство није Барске Столице!* И та погрешка огорчила је посљедње дане доброга и честитога старца Милиновића; али није нимало смањила његово поштовање свих кругова у Црној Гори, јер тим није могао ништа наудити Барској Столици, него само себи. А то се поштовање показало најбоље за вријеме болести и смрти његове. Дворски љекар др. Перазић није се одмицао од његове

постеље. А с вишим почастима није могао бити сахрањен ни од државе ни од народа. И православну цркву ту је заступао рашко-захумски владика *Кирил*.

Скадарски арцибискуп Потен био је родом из Прусије, по свој прилици *Пољак*, па је онако свјесно на Концилу и истакао тако старославно достојанство католичке цркве српскога народа, једино у читавом Словенству.

Ватикански Концил био је прекинут француско-њемачким ратом, па кад настави свој рад, у бољим приликама, опет ће на њему бити Примас Србије до Примаса Германије. Сада је на Барској Столици Србин, рођени Баранин, пресвијетли *Добречић*, који је у Риму науке свршио са докторатом, па је свјестан своје дужности и свог права. А сиромаштво Столице нимало не може удити јој том достојанству, него још више симпатија изазивати.

Наша влада већ му је подигла пристојни двор. Али то није доста. Свакако пак треба да и у *конкордашу* са Ватиканом буде споменуто ово високо достојанство на достојном мјесту као драгоцјена старина српскога народа из најдубље његове прошлости.

Један од највећих државника у свјетскоме рату Лојд Џорџ прогласио је српски народ, обзиром на његову велику прошлост, бесмртним. Изгледа као да то наша дневна штампа не схваћа. Особито престоничка је дужна да његује нашу прошлост.

Прошле године хрватска штампа славила је хиљадугодишњицу свога краља *Томислава*, чим је будила у народу националну свијест. А што је уздржало националну свијест раздробљеног српскога народа кроз вјекове робовања него славне успомене? Зар нам оне нијесу од више потребе, пошто смо се ујединили?

Међу тим успоменама је и *првопрестоница хришћанства читавога Словенства*, која је никла у *Дукљи*, пошто су наши апостоли Св. Кирил и Метод Словене обратили у хришћанство и *азбуку* им дали, поред грчке и латинске азбуке, које су у цркви владале.

Тако је ова *влаштина искључиво Србије*, остала урезана у тучним таблицама као *Primaria Sedes* (Првопрестоница) *хришћанства читавог Словенства*.

Д-р Л. Томановић.

ПРОФЕСОР ЈОСИП ЂЕЛЧИЋ.

Још 4. фебруара 1925. умро је у Горицији професор Јосип Ђелчић, надалеко познати писац историје и једини до данас, у правоме смислу ријечи, историк Боке Которске, који скоро у свакоме дјелу дотиче се и историје Срба, пошто у својијем радовима највише се бави земљама, у којима су некада владали Немањићи и друге наше

династије. Да ли је који наш лист или часопис што о њему написао приликом његове смрти, није ми познато; али знам, да у „Народној Енциклопедији Српско-Хрватско-Словеначкој" о њему нема ни спомена, као што у истој нема спомена ни о другијема некијем гласовитијем личностима, које се никако нијесу смјеле мимоићи.

Ова празнина о професору Јосипу Ђелчићу у нашој Енциклопедији највише ме и потакла, да о покојнику нешто више сазнам, те добротом његова сина професора Отона Ђелчића, коме сам се био за то обратио, ево највише износим овдје о њему оно, о чему је он љубазан био, да ме обавијести.

Професор Јосип Ђелчић родио се у Котору 26. новембра 1849. гдје му је онда отац био наставник на ондашњој поморској школи, а доцније неко вријеме и школски надзорник основнијех школа у Боки. Почетну школу свршио је Јосип у Котору, а све осам разреда гимназије у Дубровнику, гдје је положио и матуру, па потоме отишао на универзу у Грац и ту се одао учењу историје, географије и талијанског језика. Из тијех предмета са врло добријем успјехом положио је године 1876. професорски испит, те затијем именован био наставником поморске школе у Дубровнику. Већ тада бијаше он изашао на глас са својијем историјскијем знањем, те му у Дубровнику, године 1881., би повјерено и уредништво историјског часописа „Biblioteca di storia dalmata", кога бијаше покренуо познати дубровачки књижевник Иван Аугуст Казначић. Професор Ђелчић остаде на дубровачкој поморској школи до свршетка школске године 1904. а тада га премјестише на наутичку школу у Трст, на којој остаде врло кратко вријеме, јер већ године 1905. био је именован директором трговачке академије у Трсту. По сопственој жељи, год. 1909. пензионисан је, па се затијем настанио са породицом у Горицији, да буде ближи своме сину, и ту провео посљедње своје дане.

Свој историјски научни рад започео је Ђелчић још у својијем млађијем годинама. Уза све наставничке дужности у школи, њему преостаје времена да неуморно ради и на историји, и то ријетком љубављу према своме послу беспрестанка истражује по разнијем архивима — нарочито дубровачкоме — исправе и друге документе, испитује их, проучава, и никако не испушта више пера из рука. Плод тог његовог дугогодишњег труда и истраживања, осим многобројних студија и расправа по разнијем ревијама, школскијем програмима, часописима и т. д. су и слиједеће књиге и брошуре за себе штампане: 1) „Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro"; 2) „Storia documentata della Marina Bocchese"; 3) Istituzioni marittime e sanitarie della republica di Ragusa"; 4) Dello sviluppo civile di Ragusa"; 5) Diplomatarium Ungaro—Ragusanum"; 6) „Reformationes Reip. Ragusae"; 7) „Confraternite laiche in Dalmazia"; 8) „Vita e opere di G. A. Kaznačić"; 9) „ Gedenkbuch der Erhebung Ragusas" 10) „Lettere dell'abate R. G. Boscovich alla Rep. di Ragusa"; 11) „La Zetta e la Dinastia dei Balsidi"; 12) „Dubrovački Arhiv"; 13) „Fra Tommaso Illirico detto da Osimo"; 14) „Storia di Ragusa di Serafino Razzi, introduzione, note e appendice cronologica del prof. G. Gelcich"; 15) „Documenti

per l' istoria politica e commerciale della Rep. di Ragusa dei Signori Tofel e Thomas"; 16) „La scuola Nautica di Trieste nel 150º anniversario"; 17) „Anni per la storia degli studi nautici in Dalmazia"; 18) „I conti di Tuhelj" — contributo alla storia della marina dalmata; 19) „Colonie slave dell' Italia meridionale"; 20) „Il conte Giovanni Dandolo e il dominio Veneziano in Dalmazia nei secoli di mezzo"; 21) „Epistolario di Ruggiero Giuseppe Boscovich — memorie e documenti"; 22) „Navi perastine naufragate a prese dai corsari dal 1693—1705"; 23) „Laggi di scritture di bordo del medio evo"; 24) „Die Erzgiesser der Republik Ragusa"; 25.) „L' isola e il monastero benedettino di Lacroma" — studii storici.

Овај обилати Ђелчићев рад на пољу историје стекао му је лијеп глас у ученом свијету, нарочито међу стручњацима у вишим историјским круговима, те се дописивао са Јиречеком, Јаксоном, Талоцијем, Лубином, Бартолотијем, Валаријем,Варгом и другијем чувенијем људима. Често тражаху они његово мишљење о некијем историскијем питањима, као код признатог палеографа и темељитог познаваоца нарочито далматинске и млетачке историје.

Професор Ђелчић бијаше и члан разнијех научнијех академија, и то: Југославенске Академије у Загребу, Њемачког Завода Археологије, Археолошког Друштва Рим—Атина, Географског Завода у Риму, Археолошког Друштва Грчког и Римског — Рим—Берлин, Географског Друштва у Бечу и т. д. Имао је и одличија краљева црногорског, бугарског и талијанског.

Уза све ово, док је био професор у Дубровнику, бијаше још и чувар и управник историјскијех споменика у тако онда званијем котарима дубровачком и которском, а уз то преуредио је у оно вријеме и дубровачки архив.

Иако далеко од Боке, Ђелчић је увијек синовљом љубављу љубио и узносиоње љепоту и прошлост, те посвједочио јој ту своју љубав и пред смрт, оставивши своју богату библиотеку манастиру св. Кларе у Котору.

Оволико с моје стране — прожет дубоким пиететом према покојнику — о професору Јосипу Ђелчићу, а на вјештије је и стручно перо, да нас потање упозна са научним његовим радом и тиме отме забораву овога између нас или неправедно заборављеног или мало познатог књижевника и научника.

Томо К. Поповић.

КЊАЖЕВ ПУТ У ЦАРИГРАД.

(ИЗ МЕМОАРА) (Крај)

У овоме моме кратком биљежењу ограничио сам се искључиво на оно, што се односило на путовање Књ. пара. Описивати Цариград, царске дворе, велике џамије, Босфор и све друго што смо виђели, требало би имати перо Чеде Мијатовића, а и времена за тај посао. Међутим, рећи ћу коју о Падишаху, о коме се много пише, али разноврсно.

Султан Абдул-Хамид-Хан малог је раста; стаса покучена; главе, према тијелу, превелике, нарочито лобање; костију од обрва над очима јако натквечених; носа великог, кукастог; очију малих, дубоко у лобању упалих, али бистрих и свијетлих као планета; ушију великих; зуба великих; уста дугачких. Он је правог ружног јерменског типа, али при свем том главе импозантне. Ума је бистрог. Духовит је, говорник отмен, са садржином веома интересантном. Кажу да је добар отац и великодушан у фамилији. Као добар државник, а зао владар, свакоме је познат. Своју војску пази изванредно и о свим њеним потребама брине се најозбиљније. Перфидан је и вјероломан до злочинства. Турски етикет набљудава до ропског понижења. Зло ономе, који га прекрши.

Велики Везир, министри, Гази Осман-паша, дворски достојанственици сјеђаху у ложама театра непомични, као кипови, нико се није усудио окренути на лијево или на десно или да коју ријеч с ким проговори. То је тај дворски ропски етикет, који се имитира у цијелом царству. Око пола ноћи пошли смо на Емиргијан, с тијем, да сјутра дан око подне опет дођемо у Јилдиз и дефинитивно растанемо се са Султаном.

Ујутро 26. августа Господар је примио васељенског патријарха, бугарског егзарха и мноштво новинара, Бокеза, Црногораца, као и ђаке наше из Галата Сараја. Ми остали експедирали смо багаж на „Мармару", који је одређен да повезе Књ. пар до Бара. Испред подне опростили смо се са нашим чаробним Емиргијаном и пошли да се алалимо са Јилдиз-киоском. Доручак је служен у двору без присуства Султана. Затим је Султан примио Књаза, Књегињу, Књаза Мирка у великом двору са истим церемонијалом као при доласку. Аудијенција је трајала дуго. Султан са уобичајеним његовим лијепим фразама обасипао је Књаза, Књегињу и Књаза Мирка; обећањима и изјавама пријатељства није било броја. Најпослије изјавио је, да је разумио све што је њему преко Турхан-паше поручено од Књажеве стране, да је свако питање проучио, али дефинитивни одговор није могао дати док се посавјетује са својим државницима, само да Књаз може се поуздати, да ће он — Султан — сву вољу употребити да свака тачка предлога буде примљена. Тако се је завршио пут Господарев, ма да је многијема задавао бригу да ће ма шта постигнути у корист Црне Горе мимо осталих балканских држава.

Посланицима Аустрије и Србије, у двору на Високој Порти, износили су сва она питања која сам ја на порти изнио, а да о другоме ничему није било ни спомена. Њих је највише жегла помисао о кандидатури Књаза Мирка за македонског гувернера. С тога су с неповјерењем гледали на изјаве добивене у двору и на Порти. Међутим пошто је Господар отпутовао, у Јилдизу су се хвалили свима страним посланицима да је Султан својом познатом вјештином знао избјећи сваки разговор с црногорским књазом о ситуацији на Балкану и о великој политици.

Са лијепим успоменама величанственог Стамбола, Књаз и Књегиња увезли су се у параброд „Мармара", а на шест сати у

вече дигнута је анкора и ушло се у мрачну Мармару по тихом времену.

Августа 27. прошли смо дању кроз Дарданеле, јер је ноћу сваком забрањен пролазак. Са прве фортице наш стандар поздрављен је топовским метцима, али није било примања власти. У пристаништу угледасмо фаталну „Смирну" једнако нагнуту, јер у мјесту нијесу имали велике помпе, којом би ју ослободили водене масе.

Пловећи Егејским морем, није било више ни ријечи о грчкој митологији, већ смо понављали многобројне цариградске импресије, које још трајаху у нашој успомени сасвим свјеже, те смо имали о чем говорити цијелим путем.

Испричао сам Књазу и Књегињи једну интересантну сцену, која се збила на Јилдизу, а они је нијесу могли видјети. Посљедњег вечера, при изласку из двора, Султан, пошто је испратио Књегињу до кола, враћајући се пружио је руку Февзи-паши, министру при нашем двору, демонстративно пред свима министрима и дворским великодостојницима. Паша, доведен у екстаз изненадном великом милошћу свога господара, бацио се пред ногама Султановима, као да је пала каква клада, пољубивши га у ципеле, у скут, па у руке. Како је треснуо о под мислио сам да се неће више подићи. Колико год та сцена бијаше груба и смијешна, дворска господа гледали су је са завишћу, а ми да могасмо хоћасмо се слатко насмијати. У осталом мислили смо да ће га то високо благовољеније главе стати, те да ће од тешког пада, као крупан човјек, прснути. Февзи-паша је од тог дана био добро код Султана.

Радознао сам био какве су импресије понијели чланови Господареве свите од свега онога што су видјели за осам дана бављења у Цариграду. Изненадио сам се њиховом индиферентношћу према свему и свачему, што се пред њиховим очима збивало. Чудноват сам закључак из тога извео. Они су на све гледали као са неке висине, мислећи да су они позајмили онај сјај што су пред собом гледали. Било их је који су замишљали да су они фокус око којег се имало све окретати, па у томе замишљају слабо су пажње обраћали на ма што. Мало што бијаху упамтили. Једино што им бијаше јако отворило очи, то су били Султанови дарови, што је који добио. То им је био пријатан сан до доласка у Цариград, а јава у повратку помијешана код неких са дозом незадовољства. Бијаше ту иједа, а и зависти. Данашњи школовани Црногорци не живе више у идеалима, не заносе се ничим, већ су индиферентни према свему што се њих лично не тиче, или у накнаду тога прелазе у материјализам и себичност. Међу њима су били у свити и два не-Црногорца. Примијетио сам да су њихове претензије и срџбе биле далеко веће од оних њихових црногорских другова. Они су протествовали. Међутим сви смо мање више били добили лијепе спомене.

Од Дарданела до Пиреја путовали смо 24 сата. Августа 28. из далека изашао је на видик Акрополис и други брегови около Атине. Сви смо рано изашли на кров параброда. Митолошке фигуре опет се појавише, јер се примицасмо колијевци њеној. Чудно изгледа да

су данашњи брегови околине Атине могли бити тако идеални, да су у њима богови, богиње, виле и други духови маште старога времена могли обитавати. Брда су гола, суха, без и једног дрвцета. У њима данас једва би могла коза наћи себи обиталиште, а некмо ли дивна стара раса јелинска са њиховим боговима. Могуће је да је атински предио другојаче изгледао него данас. Можда су ови голи брежуљци били обучени боровима,ципарисима и другим јужним биљем, што је морало додавати полет чару људске маште онога времена.

Параброд „Мармара" ушао је на шест сати у јутро у пирејско пристаниште, поздрављен са 21 топовским метком са једног грчког ратног брода. На осам сати бродови свију народа окитили су све катарке заставама, јер је таква поморска куртоазија, кад је један владар, ма које државе, у пристаништу.

Пирејско пристаниште је доста велико, али како из године у годину саобраћај расте и шири се далеким свијетом, постало је уско. Бродови се бијаху у њем збили као срделе. Оно је сигурно за бродове од свакојег вјетра. Ограђено је једним природним језичком од крша, са јужне стране, од широког мора; улазак је узак, али је лако приступачан и кад је велико море, јер је заграђен истим кршем од великих таласа. Први су дошли да поздраве Књаза и Књегињу гувернер вароши Пиреја, предсједник општине и капетан пристаништа.

У Фалерском заливу, близу Пиреја, усидрила се бијаше руска ескадра Средоземног мора. Адмирал Скридлов, са мноштвом официра, дошао је да поздрави путнике.

Краљ Ђорђе не бијаше у Атини, али је Књаз ишао са Књагињом да поздрави Краљицу Олгу. Стога се очекивао долазак принца-насљедника Константина, да прими и отпрати путнике до Краљице. Његов долазак очекиван је до девет сати. Најпослије дође и он с неколико ађутаната, међу којима бијаше генерал Васос, који се једини између грчких војсковођа одликовао у турско-грчком рату. Говораше се да он није Грк, већ да је поријеклом Црногорац, из Мартинића од куће Радовића. Збиља то се могаше видјети на физиономији и његовом високом стасу. Он немаше ни једне црте на лицу сличне грчкој раси. Лица дугачка, главе велике, а стаса подобна своме поријеклу, док су Грци ситних црта на лицу, а стасом малени. Васос признаваше да је старином Црногорац.

Диадок је високог стаса, плав, као што му сјеверна раса доноси, од које је по оцу и мајци. О њему сам слушао мноштво неповољних ствари, да је гордељив, да је глуп по природи и да никаквог знања нема. Међутим на мене је учинио добар упечатак. Учинио ми се благородан, нарави тихе, снисходљив, пријатан и љубазан. Дакле, сасвим противно свему ономе што сам о њему чујао од наших књажева.

Господар није званично путовао у Атину, стога није било никаквог званичног дочека. На десет сати извезли су се путници са грчким принцем на крај. Кеј од Пиреја бијаше испуњен народом, који поздрављаше Књажевски пар усклицима и гестима. Такве популације нијесам никад видио. Све ситно, црно, прилично ружно, особито мушки. Да се дигне Леонидас, Периклес и други, па се сретну

са Грцима данашње Грчке, одрекли би се да они нијесу њихови потомци. Пиреј је предграђе Атине. На десној страни к мору је Фалер, атинско љетње забавиште и виле. На станици, гдје се свршује у Атину, изашла бијаше краљица Олга с пратњом. Послије уобичајених поздрава и представљања свита, пошло се даље пут Татоје, љетње Краљеве резиденције. Од станице жељезничке морао се продужити пут колима до дворца. Стегнути у униформама, а по жестокој тропској жези, прашинавим путем ишло се више од једног сата. Пут је вијугао уз брдо, кроз густу гору од саме боровине, коју могаше једна упаљена цигарета бачена на земљу сву у пепео претворити. Свима је обраћена пажња на ту опасност, према чему смо се имали владати.

Дворац Татоја нити бијаше много велик нити луксузан, али веома удобан. Изглед величанствен. Виђаше се Атина, Пиреј и далеко у морску пучину. Тихи вјетрић с мора јединствено ублажаваше иначе велику врућину. Двор је опкољен боровима разне врсте, дубовима и платанима огромне дебљине и величине. Дворац у самоћи, нигдје се у близини не виђаше ни варошице ни села, нити другог обиталишта, нити пак какве војне посаде. На једном брдашцу, у близини двора, бијаше подигнута једна мала капела. Мало даље штале за коње и краве, као и мљекарнице.

Свитама бијаху одређена мјеста по околним павиљонима, али у групама, јер се не располагаше с много простора. Диадок бијаше позвао и Турке који су у Господаревој свити били. Турхан-паши и другијема не бијаше много пријатно, јер знађаху да су гледани мрко попријеко од Грка. И заиста Грци не бјеху с њима весели. Можда да су Грци побиједили Турке, веселије би их примили; да су пак Турци били побијеђени, можда не би ни дошли у Татоју.

На сат по подне посиједало се под једним великим платаном за трпезу. Али прије доручка узимала се закуска стојећи; Краљица, као Рускиња, задржала је тај обичај при грчком двору. Краљичина свита не осврћући се ни на нас ни на Турке нападе на закуску. Да чекасмо гостољубиву понуду грчку, остадосмо без залогаја. Ја ангажирах своје и Турке, да ништа не очекујемо, већ да дохватимо по нешто.

Послије доручка краљица Олга примила је обије Господареве свите у аудијенцију и чинила је серкл. То бјеше једна отмена дама, врло снисходљива, скромна у понашању и у тоалети. Кад је била млада, морала је бити лијепа, али ипак бијаше још задржала велики дио дражесности. По њеној жељи обије свите уписале су се у њену књигу. Она је остала у Татоји, а Диадок пратио је Књ. пар пут Атине. У Атину стигли смо у четири сата по подне. На станици сјели смо у дворска кола и обиграли варош и не излазећи из њих. Одвезли смо се на Акрополис, да му се поклонимо и да се дивимо томе величанственом споменику старе јелинске културе. Прегледавши Партенон и развалине других храмова, опет смо се вратили у варош. Видјели смо краљевски двор, фасаде просте, архитектурског израза никаквог. Видјели смо нови амфитеатар за олимпијске игре, који је један богати Грк начинио од бијелога мермера. Видјели смо универзитет и друге

величанствене палате, што су богати грчки патријоте са стране подигли. Атина је лијепа нова варош, са мноштвом величанствених споменика старих времена. Најљепше грађевине, јавне и приватне, саградили су Грци из Париза, Лондона, Беча, Цариграда и других градова, јер их има свуда и то врло богатих. Они, као патријоти, ма да су живјели на страни гдје су се богатили, утркивали су се који ће љепшу палату сазидати, да њоме украси своју метрополу.

Само по себи поставља се питање, зашто је Књаз Никола ишао у Атину. Из досадашњих ових мојих прибиљежака не може се ништа знати, јер нијесам ни једне ријечи о томе рекао, само што се може претпоставити да у томе није било какве политичке мисије. Ипак да би се попунила празнина, која већ сама по себи постаје осјетљивом, наводим у кратко разлоге Господаревог доласка у Атину.

Књаз се одавно познавао с Краљицом Олгом из честих путовања у Петроград. Из тих састанака они су постали добри пријатељи, тако да су били у кореспонденцији. Књагињи је било пријатно видјети се с Краљицом, јер проћи испред врата Атине Коринтским каналом, а не свратити у Атину, не би одговарало личним њиховим одношајима с Краљицом. Посјета је дакле била лична, приватна, без и мало званичног карактера, чему је дочек одговарао. Како Краљ Ђорђе није био у Атини, Господар је изјавио жељу да би радо свратио у Атину да поздрави Краљицу Олгу. Та његова изјава саопштена је Краљици преко грчког посланика у Цариграду, чему се она радо одазвала. Преко посланика удешен је начин њихова састанка, и то у Татоји, а не у Атини, тек да се избјегне примање званичника, што би у Атини морало бити, ма да је посјета приватна била.

По поноћи 29. августа „Мармара“ је дигла анкору и отпловила пут Коринтског канала. Пред зору допловила је пред Каламати на уласку у канал, гдје је дуго маневрирала док је удесила да узме праву линију према уласку. Пошто се с крме угледао други крај, један мали пароброд привезао је „Мармару“ за крму и увео у канал. Пловило се лагано. На паробродићу било је више пилота, међу којима је био један којег је Диадок нарочито делегирао.

Канал Коринтски дугачак је 6 километара, ширине једнаке од 15 метара. Обије стране високе су највише од 20 до 30 метара. На највишој висини начињен је мост за жељезницу од Патраса за Атину. Чудновата оптичка обмана: што се пароброд ближе примицао мосту, изгледаше да ће на зарок катаркама ударити о њега и поломити се. Пролазећи међутим испред моста, мост је надскочио високо, а катарке су се спустиле у дубине. Тај интересантни пролазак трајао је сат и по. Затим се пловило широким Коринтским каналом и прошло поред Патраса у први мрак.

Августа 30. пловило се мирним морем између грчких острва. Поред Крфа прошло се у први мрак, те се, и овог пута, није могла испунити жеља Књаза и Књагиње, да изађу на крај и приступе моштима Св. Спиридона.

Сјутра-дан пловило се све ширином, далеко од ушћа Скумбре ријеке, далеко од Драча, све до Улциња. Испред Улциња прошло се

ближе, тако да се могао лијепо посматрати с параброда. Септембра 1. у први мрак доопловили смо под Бар и изашли на наше земљиште. Бузхен-паша са турском свитом истим путем вратио се у Цариград.

Имао сам прилике с Господарем путовати у иностранство неколико пута, али Књагињу никад нијесам у путовању пратио. Стога сам познавао Господареве навике у путу, а Књагињине нијесам. Велика је разлика у путовању Књаза и Књагиње према својој пратњи, као и у многим другим навикама.

Књагиња Милена мирне је нарави у путу, а и иначе, али баш зато свак је страховао да јој се не замјери. Она је доброхотна, према свакоме разложита, веома разборита, пажљива да никоме на жао не учини, још мање да кога увриједи. Али ками ономе који би се заборавио, ма у којој прилици било, да јој се замјери, или који би се ослободио због њене мирне нарави и одмјереног такта, па да не буде пажљив према њеном високом достојанству, нарочито у етикети. Тај је кулиран, ма да му она ни једне грке ријечи не проговори. Из самог њеног погледа све се чита и види. О овим цртама карактера Књагиње Милене чујао сам од многих других, који су је често у путовању пратили, па сам се према томе управљао. Лако се уздржати приликом аудијенција, обједа, балова, да се човјек не замјери, али приликом једног овако дугачког пута сасвим је друкчије. Свагда се пред очима; сваки миг, сваки покрет, свака ријеч је под сталном контролом, па није ни чуда да се човјек може заборавити и изићи из такта, па ма то и наивно било. Није ништа теже од дуготрајне етикетне укочености. Дође прилика, према разним импресијама, да надуши смијех. Дође воља за шалу и разговор и слободу геста, те се у томе најприје може изаћи из такта и пострадати. Свита је била многобројна, а пут дугачак и дуготрајан, али се није ничега догодило, од чега би се ма који доцније могао кајати.

Књаз пак у путу има тешке навике. На мору је бојажљив, стога је љутит, насртљив и каприцијозан. Пратиоци његови, према томе, морају бити повучени у собе. Ако је он нерасположен, морају и други бити нерасположени. Кад се њему не спава, не трпи да други спава. Кад је он узнемирен, не трпи да је ко према њему хладнокрван. Захтијева да се ни за часак не смеће ни с очију, ни с ума. Он држи себе и своју свиту у некој нервозној суперекситацији. Често може да по гдје кога и неправедно нападне, нарочито ако је с њим који старији достојанственик, како се не би заборавио да је он мрав и његов слуга, а Књаз његов господар. Немилосрдан је у трошковима његове свите. Све му се чини да му она поједе све, а неће да узме у обзир мизерне плате његових вајних чиновника који се једва хљебом хране, па захтијева, пратећи њега у иностранству, да се сами о свом трошку обукују. Кад је закон о дијурнама склапан, није дао да чиновници који га прате било у иностранству било у унутрашњости могу имати дијурне. Он их је хранио и подвоз плаћао, а све остало сваки на свој рачун. Само пред дрзновеним попустљив је. Кад је он замишљен, не смије се пред њим насмијати нити проговорити, а још мање шаптати. Међутим, кад је добре воље, брзо опрашта лаке омашке, постане

разговоран и допушта шалу. Слуге су од њега на већој муци него свита. Ни на дому ни на путу он не спава онда када се спава, већ сједи, чита и пише. Кад је свак на ногама, онда се он наслони да спава. Тако тек да слуге не могу никад мирно и трајно заспати. Ово неколико редака из црта карактера Књажевог приликом путовања могу служити само као један мали дио за његову биографију.

Књаз Мирко, као младић, добре је нарави, дружеван, љубезан и весео у друштву. Он се труди да се допадне. Хтио би у многоме да имитира свога оца, али тешко успијева, јер он као младић не може ни из далека достићи оне умне финоће свога оца. Књазу, ма да га често напада, пријају и дјетињарије Књаза Мирка. Колико год би хтио да његов син понашањем задобије љубав народа, Књаз настоји да Књаз Мирко ничим не вулгарише своје књажевско достојанство. Најприје треба бити књаз, па послије све друго. У томе високоме духу о свом књажевском положају васпитана су сва дјеца његова. Стога је млади Књаз Мирко балансирао између прве велике жеље за популарношћу и одржања на висини књажевског достојанства, што у осталом значи дисати племићским духом. Међутим држећи се на висини свог достојанства, Књаз Мирко је успијевао у популарности. Он није раздарушан, али није ни тврдица до краја. Међутим не располаже с обилатим средствима, да се може што друго од њега очекивати. Колике ће и какве метаморфозе претрпјети ове црте његова карактера у зрелије његово доба, зависиће од разних прилика у којима ће се находити, а особито од његовог школовања и од средине која га буде окружавала — васпитавала.

Овај Књажев пут у Цариград, којему су балканске земље, а особито Србија и Аустрија, придавале велику важност и брижљиво га пратиле, није био у свом политичком програму крунисан успјехом, али је ипак био од велике користи како угледу Црне Горе, тако и угледу њена Господара. Послије њега, балканске па и друге државе водиле су много више рачуна о Црној Гори и њеном владару у свим балканским питањима, која су била у вези с Турском и припремањем њеног распарчања, при чему је Црна Гора, по свом положају, по својој прошлости и будућности, била позвана да игра видну улогу.

Војвода Гавро Вуковић.

ГРАЂА ЗА ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

КЊИГА КТИТОРА И ПРИЛОЖНИКА МАНАСТИРА ЦЕТИЊСКОГА.

У Манастиру Цетињском чува се једна књижица, у којој су калуђери биљежили приложнике цркви Свете Госпође на Цетињу. Књига, или, како се обично звала оваква врста књига, „тефтер", био је повезан у дрвене корице, превучене кожом. Данас нема прве корице. И формат ових „тефтера" био је необичан, они су прављени од половине нормалнога табака, тако да је наш „тефтер" висок 28, а широк 10·5 сантиметера. Књига је повезана у кватернионе и имала их је 8. До данас је нешто изгубљено; тако од првог кватерниона остала су само два комада од два листа, а од потоњег табака остала су читава само три листа, од четвртога половина, од петога четвртина, а три су нарочито изрезана.

Ријетко се кад у овим „тефтерима" биљеже године. Наш „тефтер" чини и у овом изузетак. У њему има дванаест записа с означеним годинама. Већином ови записи нијесу обични, него су године означене само код оних приложника, који, или нијесу одмах исплатили сву обећану суму (за литургије), или су завјети, да ће се извјесни прилог давати, док траје трага од те породице.

Најстарији датирани прилог је из 1596., а најмлађи из 1623. год.

Прилози нијесу писани редом по листовима, а тако ни ови датирани. Онај из године 1596. налази се у средини књиге, а онај из 1601. на самом крају. Ово значи, да се „тефтер" није водио редом; него је записивано ондје, гдје се књига отворила. Према томе ни крајња година 1623. не значи, да је књига била посве исписана те године, већ и много касније, што се може закључити по великом броју приложника, а и по томе, што се у овом „тефтеру" налази неколико лица, јунака „Горскога Вијенца". Истина, могло би се рећи, да је и прије догађаја „Горскога Вијенца" постојао још један (или више њих) Вук Раслапчевић, још један Батрић и сестра му Анђелија и т. д., али ипак не би могао нико утврдити ни то, да ова лица нијесу доиста јунаци „Горскога Вијенца".

Датирани записи иду овим редом:

— ҂ афчѕ. ді. агуста уписа се Степанъ Никандровићь от Пащтровићь вь свети поменъ у проскомидиу и подружіє Даницу вь свети и божствни храмь пресветеи и пречистеи владичице нашеи Богородице и присно Дѣви Марие, иже вь Цетинє. И даде грошь.

— Да се зна како исплати игуманъ Стефанъ све летургіе поконога старца Висарион(а) прѣжде именованога игумена Василиіа и ермонаха Михаила и Степана Николина, брата своєго. Въ лѣ(то) ҂ зрѳ. мца ге(нва)р(а) .кѳ. дънъ.

— Въ лѣто ҂ зрі, мца авгус. .ка. како писа Ћерана Николоу Радалієва оу светоу проскомидію.

— Въ лѣ(то) ҂ зрі. писа се прѣзвітер Никола у п. и старца своєго прѣзвитера Ђурђа у п(ро)с(комидію). И обеща въсако лѣто по шестакъ ракіє. Б(ог)ь да простіи.

— Вь лето ҂ з. тісуъчно и .рві. мсца маиіа .и. како се приопщи раб божи Годьчь сь подружііємь Милицомь у храму свете Богородице на Цетине, вь области владике кир Рувима, и приложи горьну сграду, где му беше стара кућа и горьне лазіне више Иване цркьве и виноградь под кућомь Іова Ђуричева, и оу Веле Село до и кућу и подькућьніцу, що іє купио на прћию у Вулете Радова и сенокось на Угь и діоніцу на Крьсте и другу на Рупу у Дони Лугь, и .ѳ. — ти дио що купихь у Суходо. То іє моє увіієкь и у бащину. А ово су залози: у Никьца Лекьзина виноградь за петь стотинь; у Ђура Вуличева за .в. гроша и по винограда у Ника Стиієпова за .д. гроше, сенокось у Вука Аньдричкова за .в. гроша. Сенокос ако одкупе, калуђеромь да ми одпою; и виноградь у Вугьдрага Влахинића у Буковикь за .н. грошь.

— Въ лѣто ҂ зрді. мсца іануаріа .ки. кругъ слнцу .з., а луни .в. злато число .є. епахта .а. писа прѣзвитеръ протопопъ Вучета у пріл огъ великои цркви три товаре вина въсако лето и трагъ неговъ да дає. Богъ да прости.

— Въ лѣто ҂ зрѕі. Лако Иванъчевъ у пр(оскомидію) и обешча велікои цркви на годину по ведро віна, докле изъплати.

— Раде Груинъ рече даватъ по ведро вина вьсако лето, на благословеніе. Въ лето ҂ зрзі.

— Ђуро Иванчевъ писа оцу Ивану и матери Кати и себе Ђура и Ђурану за душу свою по два ведра вина въсако лето и отрагъ неговъ. Въ лето ҂ зрзі. Богъ да прости.

— Радічь Прьліа Степановіћъ писа себе и оца у поменікъ велики и остави землю речену локъвіне .є. днь ораніа, конъ тьмніце. .уві. грошь, н ако одъкупе синови да даду цркви светои госпођи на Цетіне .ві. грошь, и одь тога да ме пишу у п. и оца Степана у п. и матеръ Дъніцу у п. и жену ми Стану у п. и втору ми жену Стоиславу у п. И ако ми за то що синови мои опоговоре и помету да буду проклети одъ Бога и Богородице и одъ мене старца родителіа. Декемра .ѳ. у Богуте. Тому сведокъ Нико Іованчевъ, Марко Ракіновъ,

попъ Иванъ и попъ Радічь и попъ Нікола одъ Зачіра и попъ Нікола ȯдъ Момишиħъ. (И въсе плати.)

— Въ лето ҂зрла. обеща Станіша Вусановъ кварту пшеніце.

— Глухи Доль. Іовань Ніколінь писа лит. у с. оцу Николи .а. матери Мари .а. кħер Стакьни писа .а. синовомь Стієпу и Радоу по .а., брату Гвоздену .а. и то обеща въсако лето, да се поютъ у храму Богородице на Це(ти)нє. Въ лѣто .зр..[1]) ок. .д.

Осим ових датираних има још два записа без датума:

— Махинє. Да се зна како прѣручи попъ Іовань Луци Вукашинову на душу нєгову, да извади от нєгове моуке и баштинє що є оста кому дужьнъ. Записħе (заповиђе?) да Великои цркви на Цетинє да се отпоіи, и даше .в. гроша.

— Вопрось: На колико србѣникь продадє Іуда Господа И(суса) Х(рист)а?

Отвѣть: На .л. ієже сьстояниє єдиному срѣбнику литрь. .ві. вьсєхь литри 636.

Вьпрось: О єже о сєдмицєю праштати съгрѣшуюшчимь, колико єсть и єже и сьстоитсе .уч. числомь.

Прилози су давани обично у новцу: аспре, гроши, цекини и дукати, али доста и у натури.

Највише је прилагано вино: Писа сє попъ Марько и обешча товаръ віна; Кнез Радина рече даватъ по дукать от године вина. Воукосавъ да ведро віна.

Само један приложник дао је ракију: Презвітеръ Никола въсако лѣто по шестакъ ракіє.

Од жита давала се пшеница, раж и сијерак: Да Вуксань багашь пшеніце; Прѣзвитєръ Стеванъ рече даватъ по шестакъ пшенице; Вучиħь Ракичевь да на благословеніє по шестака сиерка; И даше Зури кварьту ръжи.

Соли и уља прилагало се такође доста: Писа се Янко Вучетинъ и обешча да даѥ по товаръ соли докле исплати (т. ј. записане летурђије), Елала (!) Ђуришина обешча се да да (товаръ вина и) товаръ соли; Нико Иванишевъ да .д. конате ула; Иванъ Залажанъ даде два жбана оуля.

Доста су даване и пчеле: Зури обећаше да даду по челу; Іованъ Расаліħъ да пчелу за душу оца Раслава.

Стока се такође доста прилагала: Никола Дмитровић приложи по коня; Тъшта Вукіħева Пава да юнъца; кнезъ Драгоє да (пчелу и) овъцу; Вукиħь Радовановиħь по двизе обеща вьсако лето; Іованъ Расаліħъ обешча по бравъцъ.

Од воћа давале су се смокве: Иванъ Ђуричевъ да вєнцъ смокъвъ; Попъ ħураħь даде (кварту сєрака за доукат) и .к. и .в. вєнца смокьвь.

[1]) Година је забиљежена при крају листа, па је откинута једна или двије цифре

Од ствари давало се веома мало. У свему овом тефтеру само су ови примјери: Ратко обешча по єднъ клобоукь давати, докле исплати; Писа се Милица Стєпчева и обешча рзоу[1]); Пава Вучетина обешча губицу[2]); Нікола Поповіħъ да нажакъ. Иванцъ Ратковиħъ да да великои цркви єднъ тръпезникъ, богъ да прости.

Таксе за литургије нијесу се давале одмах, особито, ако их је поручено више. Калуђери су чекали, али су тачно биљежили колико је ко дао и о тим сумама водили рачуна. На примјер: Писа се кнезъ Радичъ оу проскомидію и да .м. — длгъ. Значи, да није дао ништа, али је послије платио, и цифра и ријеч длгъ је прецртана а записано: плати. Ако је ко много записао, отплаћивао је у више рата. Тако Тодора Ђурова требала је да да .с. *(ваљда аспри)*, па послије иду цифре овако: .ч. .о. .н. .є. *(*потоња цифра је остала, али је ваљда платила и тих потоњих пет аспри*)*.

У читавој књизи само је остао један рђав платиша, и то горепоменути Иванац Ратковић, код кога је иза онога: Богъ да прости — записано: „и паки не даде ништа“, и име му је прецртано!

Најобичније су писали у поменик поједини људи себе и своје жене. За жену налази се израз „жена“ само једанпут, најобичнији је израз „подружије“, па „невјеста“, „домаћица“, „госпођа“, и, „дом“ (у свем двапута: и домь[3]) єго Станицу; и домъ свои Єлу.)

Доста је записа за оца, мајку, синове, кћери, браћу и сестре. За ђедове и бабе има само два примјера: Нико Лукетинъ писа дедове своє Драгоша и Петъка и бабу Раславу; Кнезъ Радичко писа бабу Тодору.

Остали примјери мало даље својте су: Нико Степановъ писа стріца Вую и стріну Раславу; Радоніа Вучковъ уписа стрину Тодору; Презвитеръ Дабиживъ писа уину Єлу; Писа Анђелина свекра своєго.

Двојица су се сјетили чак и маћехе и таште! — Писа Нико Перовъ маћеху Оливеру; Радославъ Ђуровъ писа тъшту Єтаниславу.

Рекао сам већ, да се у овом тефтеру могу наћи лица из „Горскога Вијенца“, а и из „Шћепана Малога“. За Вука Раслапчевића имају двије биљешке:

— Писа се Вуко Раслапчевъ у свету проскомидию и писа оца своєго Раслава у помениkъ подружіє своє Станиславу у помениkъ, да .тм. и подручиє такожде у проскомідію .длъгъ. и себе у малі поменікъ. — плати.

— Вуко Раславчевъ писа бабу Єріну у проскомидію и матеръ свою Анъггелину у проскомидию, да .н.

Из овога се записа још види, да је Вук био из Очинића, што у осталом није било досад јасно, и за њега су се отимала поједина

[1]) Ово је ваљда: ризу.

[2]) Губер (покривач).

[3]) Не изгледа, да је ово скраћено од домаћица. Израз „доме мој“ постоји у Црној Гори и данас, али се каже дјетету (мушком), а у старија времена, ваљда се говорило тако и жени.

племена, као оно градови за Хомера. Даље се дознаје, да му је оцу било име Раслав, мајци Ангелина, баби Јерина и жени Станислава.

Или зар кнез Радоња из овога Поменика није сердар Радоња из „Горскога Вијенца", па кнез Радивоје, кнез Раде Његуш, па кнез Батрић (из „богохранимога поља цетињскога") војвода Батрић из „Горскога Вијенца" и т. д.

Код ниједнога приложника није забиљежено занимање, јер га није ни било, у то доба. Црногорци су имали једно занимање — ратничко. Споменут је само један ковач и један златар, но оба из Подгорице!

Код Милана Вукашиновића забиљежено је „кметъ".

Од главара има само војвода и кнезова.

Војводе су само: воєвода Јано Радовъ и воєвода Иванъ.

Кнезови су ово:

Арбанаси: Рајић (Раичь) Миленов; Бјелице: Вуксан и Радивоје; Бјелоши: Вук; Болојевићи (Бољевићи?): Тодор и Степан; Брађен: Вукман Вучетин; Бросаљ: Ђуро Димитров; Брчеле: Степан; Вишњево: Радичко; Врба: Лука (сирєче Вукашнь); Глухи До: Јово и Нико Вулета; Горица: Радић Вукославчев; Грађани: Степан Радичевић; Добре Воде: Нико Радичевић; Дупило: Петар Ђуровић; Корнет: Степан Вуксанов; Косијери: Радић и Радко Михаљев; Куленов До: Радић Вујовић; Његуши: Радивоје; Озринићи: Вук Вукашиновић, Драгоје и Иваниш; Ораховица: Иван; Орахово: Раде; Пелеш: Радоња; Пјешивци: Вукић и Павић Вуковић[1]); Просени До: Гргур Вуличић; Рваши: Вујо Николић; Сељани: Нико Ђурашев; Сотонићи: Вуко Ђуричев, Степан Божидаров и Степан Јовановић; Стругари: Вучић; Ћеклићи: Радоња Рашковић; Ћеђезе: Данчуо Божидаров; Улићи: Вујко и Тодор Вукићевић; Цеклин: Петар; Цетиње: Батрић; Штитари: Вучић Павић.

Књегиња је само једна: Станислава, жена кнеза Тодора из Болојевића. Једна је и „госпођа": госпожа Манъдалина Вукова и писа господара своєго Вука.

Имени мјеста је мали. Кад би се одузела мјеста из Приморја био би још мањи. Црна Гора у то доба је врло малена. Мјеста се зову (увијек са епитетом „богохранимо".) „мјесто", „село", „махала", „катун", „племе" (само: Никшићь глаголемо племе) и „град" (само за Бар.)

Интересантно је, да многа мјеста, која се спомињу у поменику данас више не постоје. Навешћу овдје само она имена, која више не постоје и она, која су мало необичнија.

Бешка Горица, Бољани, Боровина[1]), Бросал, Бсаћи (Бъсаћи), Великари, Ггчав (Гъгъчавь), Гњевиж (Гнєвижь), Грачаница, Грбац (Грьбьць), Десић, Додеш[2]) Доли, Дуклани[3]), Женов До[4]), Змждин До (Зъмждінъ Долъ), Зури, Једноши, Јесе (Есє), Кандија, Ковачи, Кошљун,

---

[1]) Овај Павић можда је син Вукићев?

Данас: [1]) Боровик; [2]) Додоши; [3]) Дукља; [4]) Жањев До

Ксуца (село Ксуцу), Кудина, Куленов До, Куће, Кушурен, Кушурчани, Лакова Горица, Лаповић, Ломирепе, Оратшићи, Пелинска Рудина, Подградина, Пуховић, Рибаши[1]), Риваши[2]), Рнезари[3]), Садавац[4]), Сисупо, Степан Њива, Сушци, Ћеђези, Ђонини, Укропци Хлаповићи, Хлекићи, Цетлин, Црнчани[5]), Чамин До, Шагудине, Штеци[6]), Шуци.

Свакако су интересантнија лична имена. Многа од ових старинских имена данас се не употребљавају. У ово доба Црногорци нијесу имали сталних презимена, већ се син прозивао очевим именом. Гдје за ова патронимична имена нијесам нашао потврду, ја сам их супонирао, али тога је мало.

Како, уопште, немамо нашега ономастикона, ја сам исписао сва имена из овога поменика. Она могу послужити као прилог онамастикону.

Агушка (подъружіє Агушку[7]), Алвијер (Анто Алъвиєръ[8]), Алекса, Алексица (м), Алина, Анастасија (монахиња), Ангелина, Андрија, Андријана, Андрица (м), Андричко, Андро, Анђа, Анђелина, Анђуша, Анто, Атанасије (игуман) Балејић[9]), Батрић, Бацко, Богдан, Божидар, Божо, Бојо, Боковић (презиме), *Борат (Вучићь Боратовъ), Бошко, Брајан, Брајо, *Брако, одатле Браковић, Бранислав, Бранко, *Братић (Вучєта Братићевъ) Бураш[10]), *Буро (*Бурић) (Вуксанъ Бурићєвъ)[11]), Василије (монах), Васко, Васо, Веко, Видосава, Висарион (јеромонах), Виша[12]) Вишња, Владица, Владко, Владо, Владоје, Влаисав, Влајка, Влајко, Влатко, *Влахо (Пєтаръ Влахинићъ), Војин, Вуја (ж.), Вујадин, Вујинко, Вујица, Вујишица (м.), Вујко, Вујо, *Вујош (Андро Вуіошєвићъ)[13]), Вук, Вукац, Вукаш, Вукашин, Вукдраг, Вукић, Вукман, Вукмир, Вуко, Вукоје, Вукосав, Вукослав, Вукослава, Вукославац (Радичъ Вукославчевь), Вуксав, Вуксан, Вуксанац, Вукушин[14]), Вукшић, Вукшица(м), Вула(м), Вуле Вулек[15]) Вулета, Вулић, Вулиц[16]) Вуличић, Вуча, Вучета, Вучина, Вучић, Вучиц, Гвозден, *Годо (Годьчь, као презиме), Гојак, Гојослава, Грађанин (през. Раичь Грађанинъ), Гргур, Дабижив[17]), Дабо[18]) Дабоић (право презиме), *Дако-Даковић, Даница, Данко, Данчуо (право име), Дафина, Деш — Десковић, Димитар[19]), *Добро — Добриновић, Домко, Драган, Драгана, Драгић, Драгиша, Драгоје, Драгош, Дракул[20]) Ђера(м), Ђон (Раслава Ћонова), Ђука(м), Ђура(м), Ђурађ, Ђураш, Ђурђе, Ђурен, Ђурета, Ђуриц, Ђурич, Ђуриша, Ђуро, Ђушо, Елала[21]), Иван, Ивана, Иванац, Иваница, Иваниш, Ивац, Игумановић, (браћа, през.) Илија, *Јаго-Јаговић, Јаков, Јакша, Јана, Јанићије (јеромонах), Јанка, Јанко, Јано, Јевросима (монахиња), Јефстратије (јеромонах), Јела,

---

[1]) Рваши; [2]) Рваши; [3]) Рњези [4]) Сађавац; [5]) Црнци (код Спужа); [6]) Штеке (у Љешанској Нахији). [7]) Ово је, можда, грешка мј. Анђушка; [8]) Овдје је Алвијер презиме, Анто је из Приморја; [9]) Презиме из Приморја. [10]) Ово је, ваљда, надимак, јер каже: Бурашь, по кршчэнію Радоіе; [11]) и Буро је, без сумње, надимак; [12]) Хипокористик од Вишња (?); [13]) Данас постоји ово име; [14]) Има Вукушинъ Радичевъ и Никола Вукушиновъ, али би обоје могло бити погрешно мјесто Вукашин; [15]) оца Вулека; [16]) оца Вуліца; [17]) придјев Дабижививчевъ; [18]) по оцу Дабу има Дабетић и Дабић и Дапчев; [19]) има Дмитровић, али случајно нема имена Дмитар; [20]) има Дракулов и Дракуловић; [21]) ово име има двапута, вјероватно погрешно мјесто: Јелача;

Јелена, Јелисавета, Јелица, Јерина, Јован, Јована, Јованац, *Јунко (Стєпаъ Юунковъ)[22], *Калета-Калетић, Калина, Ката, Каталина, Катарина, Катица, Катна, Команица (презиме), Крсто, Кулача[23]), Куљача (презиме), Лазар, Лазо, Лајко, Лакић, Лако[24]), Лала[25]), Лале, Лалета, Лалинко, Лалица (м), Лаља (м), Лека, Лексо, Леш, Лешко, Лука, Лукат, Лукета, Лукша, Луло[26]), Луменовић (презиме), Љиљана, Љуба, Макарије (јеромонах), Максим, Манда, Мандалина, Мара, Маргарита, Маргита, Марин, Марица, Марко, Маро, Марта, Мартин, Медо, Мехмед[27]), Мила, Милан, Милен, Милин[28]), Милић, Милица, Милко, Миница, Милорад, Милосав, Милош, Милун, Мирчан[29]), Мирчета, Михаљ, Мрата, Неверица, Ненад, Неранжа, Нержа, Никандро (монах)[30]), Никац, Никна, Нико, Никодим (презвитер), Никола, Николица, Нилица (м), Ничић, Оливер[31]), Оливера, Остоја, Пава, Павао, Павић, Павица, Павла, Пајо, Пејо, Перо, Петар, Петко, Петрић, Пијеро[32]), *Пиро (Нико Пиревъ), Површковић (презиме)[33]), *Пријезда (Вукъ Прієзжићъ), Прља[34]), Рад (Радъ Пєтровъ), Рада, Радаљ[35]), Радаман, Радана, Раде, Раделић, Радеља, Радивоје, Радина, Радич, Радичко, Радиша, Радман, *Раднак (Вуо Раднаковъ)[36]), Радо, Радован, Радоћица (ж), Радоје, Радоња, Радоњица, Радул, Радусин, Рађен, Рајић, Рајко, Рајо, *Ракић[37]) (Оливера Ракчева), Рако, Ранко, Расав, Расалић, Раслав[38]) Раслава, Раславац, Ратко, Рахалевић (презиме), Рахваил (игуман), Рахила (монахиња), *Рацко (Стиєпо Рацковъ), *Рашета (Раславъ Рашєтинъ), Рашко, Рашо, Ружа, Руђа (м)[39]), Сава (м), Секула, Сенија, Слава, Славо, *Сладоје[40]), *Славко[41]), *Срезоје[42]), Става (ж), Стака, Стакна, Стана, Станача, Станива[43]), Станислава, Станица, Станиша, Станка, Стано, Станоје, Степан, Степанац, Степац, Стијепо, Стипанац, Стјепац, Стоја, Стојан, Стојислава, Стојуша, Страхиња, Теодор (монах), Тодор, Тодора, Тодорица, Тодорка, Тома, Томаш, Тренда[44]), Ћера, Ћерана, Ћоро[45]), *Ћујо[46]), Угра, *Угеша[47]) Цветко, *Штиљан[48]), Шћепац.

Душан Вуксан.

---

[22]) Само једанпут долази, вјероватно грешка мј. Јанко; [23]) Марта монахія Кулачина; [24]) одавде, ваљда, Лакинов; [25]) не види се, да ли је мушко или женско; [26]) ово је, ваљда, надимак, јер је додато: по крштеному имену Радоня. [27]) Мехмедъ Радічевићъ; обично кад умиру мушка дјеца, дају се турска имена, јер се вјерује, да ће тада престати умирати. [28]) по оцу Милинић и Милиновић; [29]) Раславъ Міръчанинъ, или по оцу Мирцу-Мирчети, или по мјесту Мирац; [30]) Има и Никандровић; [31]) има и Оливерић; [32]) Піэро; [33]) ако је од Површко, онда је то надимак; [34]) ово је управо надимак, овдје је презиме, а и данас га има. [35]) Има и Радаљевић; [36]) Можда је грешка мј. Радманов; [37]) од овога је, ваљда, Ракинов; [38]) од овога је, ваљда. Раслалић; [39]) ово би се могло читати и Руђа; [40]) Има и Сладојев и Сладојевић; [41]) Има и Славков и Славковић; [42]) Има и Срезојев и Срезојевић; [43]) и подружіє Станиву, можда је грешка мј. Станицу. [44]) Иванъ Трєнъда, ово је као презиме; [45]) Ћоро, можда је ово грешка мј. Ђуро, ако није надимак; [46]) Алекса Ћуіовићъ, ово би се могло читати и Ћујовић, али га стављам овдје, јер има данас презиме Ћујовић; [47]) Има Угєшићъ, можда је грешка мј. Угљешић; за име Угљеша немам потврде. [48]) Раславъ Штилановъ, ово је сигурно надимак.

ПРЕПИСКА ПЕТРОВИЋА—ЊЕГОША С НАШИМ КЊИЖЕВНИЦИМА.

Кнез Данило и Љуба Ненадовић.

У Цетињском Државном Архиву чувају се три писма Љубе П. Ненадовића кнезу Данилу. Из ових писама види се, да су изгубљена два писма кнеза Данила, од 8. и 28. марта, и једно Ненадовићево из јануара или фебруара — сва из године 1858. Ни једно, уопште, писмо кнеза Данила Љуби није сачувано. Вјероватно, да копије приватних писама кнез Данило није ни остављао, јер у читавој његовој архиви, која је врло добро сачувана, нема готово никакве копије приватних писама.

Прво писмо Љубино, од 13/25 фебруара, шифрирано је (само имена лица и мјеста). У Архиву сачувано је доста књига шифара (има и једно писмо Владике Рада све у шифрама!), али ја нијесам ни по једној могао отшифрирати ово Љубино писмо. Да није сачувана ова шифра у Љубиној оставини?

Иначе су писма врло интересантна, она говоре већином о тадањим приликама у Србији; у сваком се говори о набавци штампарије за Цетиње и из свакога провијава велика љубав Љубина за Црну Гору: „поздрављам и љубим сваки тај камен, који је обливен крвљу јуначком", или: „дођи ћу тамо, макар рибу ватао па се ранио, али само да живим међу јунацима" и т. д.

Д. Вуксан.

I.

Љуба Ненадовић кнезу Данилу 13/25. II. 1858.

Ваша Свѣтлостъ

Милостивый Господару.

Нисамь вамь могао по ономь рѣчнику телеграфирати, єрбо приватне депеше на онай начинь нерадо се примаю. Юче самь био кодъ 156 и приміо ме болѣ него што самь се надао. Дуго самь био кодь нѣга, допада му се што сте намѣрни обратити се 705. Онъ ми найпре рече да ће телеграфирати у 646. па после рече да ніе нуждно, єръ онь се нада да ће ваше желѣ быти добро примлѣне. Ньима є мило на србскомъ єзику да пишете свагда и свима.

Єдно 650 треба на 881. 82. само поради обновленя пређашныи отношенія, оно ће бити добро што самь оставіо кодь Вуковића. Друго 650 на 222. поради 82[а] да иде у 646. и то 650. бы-ће добро што є кодь Вуковића, само треба неке измѣне учинити у нѣму, єръ 881[у] нетреба ништа о 200[и] писати, но само 222[у].

Тако дакле изволте та два 650ª у 257 послати ономе 699 омъ секретару, а оний ће ихъ одма у 121 послати, а по томь ће одма далѣ кудъ треба ићи. То Вамь пишемь по совѣту 156га кои є расположень добро за Васъ.

Све ће добро бити. Кадь дођемъ устмено ћу Вамь имати доста ліепи ствари причати. Останите постояни у овой ствари сбогъ коє сте ме овђе послали, а' они (т. є. 705.) би ће больи него што су игда били.

Био самь кодь 96ª благодари на поздраву.

Штампаріа є сва готова и ови дана спаковаћемо є и спремити за Триестъ, она є већь овде.

Немойте ми ништа телеграфирати. Казаћу Вамь зашто, кадь тамо дођемъ, а можете се и сами сетити.

Овђе є страшна зима, и на Дунаву ледъ. Изь Београда немамо никакви добри гласова, алъ опеть би-ће добро.

Госп. Милаковићь є овде дошао сбогъ здравлія. Свакій га данъ виђамъ, у Націонал-хотелу обоица смо у квартиру.

Я овђе немамъ никаква важна посла, и може бити, (ево зима попуста) после осамъ дана кренућу се у Београдь, єръ радъ самъ да се што пре повратимъ и да тамо штампарію сместимо.

Писа ћу Вамъ опеть съ другомъ поштомь.

Цѣливаюћи како Вашой свѣтлости, тако и свѣтлой кньегиньи руку, имамъ честъ назвати се

у Бечу
13/25 фебруар
1858.

Ваше свѣтлости
найпокорній слуга 598.

(Крај у идућем броју)

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

N. Banašević: Le cycle de Kosovo et les chansons de geste. — у Revue des Etudes slaves (tome VI, 1926, fasc. 3—4), часопису који излази на француском језику у Паризу и доноси чланке најбољих словенских и страних научника из свих дисциплина широке научне области словенске филологије, наш млади научник Г. Др. Никола Банашевић, доцент Универзитета у Скопљу, објавио је под горњим насловом своју студију о односу наших народних песама о косовском боју према неким француским народним песмама из циклуса о Гијому Ораншком. Због важности питања постанка наших народних песама уопште, а косовског циклуса и бугарштица о косовској катастрофи посебице, као и формирања свих легендарних појединости о јунацима, које је питање Г. Банашевић најсавесније и најскрупулозније проучио и дошао до врло занимљивих, у науци сасвим нових закључака, биће врло корисно ако у основним линијама изложимо главне мисли и аргументе Г. Банашевића.

Нагласивши одмах у почетку своје студије сву тежину решења питања о утицају француске народне поезије на нашу, писац указује на чињеницу да је то питање до данас једва и додиривано: два руска научника, Веселовски и Халански, утврдили су извесне сличности између *Женидбе Вукашина краља* и (преко талијанске прераде) chanson de geste *Bueves d' Hanstone* с једне и смрти Ролана и М. Краљевића с друге стране. И то је све. Међутим аналогија између мотива наше народне поезије и chansons de geste има много више, и да их истакне и докаже писац се ограничио за сада само на проучавање косовског циклуса и његових аналогија са циклусом Гијома Ораншког који, после *Песме о Ролану*, садржи најлепше француске народне песме. Пре него приступи детаљном упоређењу песама и утврђивању сличности, писац указује на извесне чињенице потребне за лакше и правилније разумевање његове аргументације. Због познатих честих трговачких и духовних веза између Дубровника и Италије, утврђено је, на пр., да је један талијански рукопис с препеваним и прерађеним француским песмама из поменутог циклуса, у којима се пева о славној француској погибији код Алискана и Аршана, био у неком дубровачком манастиру за готово сто година, до почетка 15 века, дакле и у време косовске битке. „Тако су савременици косовског боја у Дубровнику могли читати, одмах после српске

погибије, песничку причу о једном другом славном поразу, опеваном од француског песника". Нагласивши ово, а пре него пређе на упоређивање бугарштице „Кад је погинуо кнез Лазар и Милош Обилић на Косову" са архаичном верзијом француске песме *Chançun de Willame*, „једном од најстаријих и најлепших после *Песме о Ролану*", писац наглашава, према већ утврђеним мишљењима Богишића, Јагића и Новаковића, малограђански, а не народски, карактер бугарштица. Затим указује на факат да поменута бугарштица и једна десетерачка песма из збирке Петрановићеве и две десетерачке песме из збирке Матице Хрватске садрже једнаке главне епизоде косовске катастрофе, док тога нема у одломцима из Вукове збирке. За разумевање доцнијих закључака ствар врло важна.

У другом делу своје расправе Г. Банашевић нам, миниционзно и убедљиво, износи паралелизме између мотива наших песама косовског циклуса са поменутом француском песмом, управо с првим њеним делом, јер се у другом делу, због природе самих ствари и историских неминовности, она ни у колико не слаже с нашим песмама. Што су аналогије ту, лако је разумети кад се има у виду да је и предмет песама готово идентичан: у француској неустрашиви јунак Вивиан, који се заклео да никад неће узмаћи пред непријатељем, гине јуначком смрћу због издајства Тибоа, француског великаша код кога је на служби, и његова синовца Естурмиа; у нашим песмама јуначки гине Милош Обилић, издају чини Вук Бранковић. Да сличности нису случајне, „нити идентичне фикције два самостална песника", уверићемо се ако ближе проучимо детаље песама. Главна личност наших песама је Милош, а кнез Лазар, који је истина јуначки пао на Косову, стављен је у позадину; у француској Тибо, који је побегао са бојишта, такође је запостављен, а као најважније лице узет је Вивиан; улогу издајице у нашим песмама игра Вук Бранковић, у француским Естурми. Даље, у нашим песмама пропаст на Косову и смрт Милошеву изазива ривалство и свађа између њега и Вука који га оптужује за издајство; у француској завидљивост и полтронство Естурмиа узрок су француске пропасти и јуначке смрти Вивиана. Затим познати мотив здравице Лазареве и оптужбе Вукове, и ако неједнак у Вуковим десетерачким песмама с оним из Богишићеве бугарштице, као и прилике у којима то бива, имају своје паралеле у *Chançun de Willame*. Према бугарштици, Вук као да не сме да оптужи Милоша док се добро не угреје пићем, а Лазар се држи кукавички, јер Милоша преклиње да га не изда (на вечери, у Косову, уочи битке, под шатором); у француској песми, Тибо и Естурми већ су при пићу кад добијају вест о доласку непријатељске војске, а увече, за трпезом, уочи битке, Тибо напија сплеткару Естурмиу, а не Вивиану. Мотив да пијани људи комплотују против Милоша садржи се још и у почетку десетерачке песме „Цар Лазар и војвода Милош" (Петрановић, II део, бр. 18), где је и цар Лазар, исто као и Тибо, приказан пијаним и готовим да, на доставу Вука Бранковића, погуби свог најбољег војводу Милоша. Значај кнежеве вечере, његове здравице на њој и Милошева одговора из Вукових десетерачких песама каснијег

је датума, а цитирани случајеви јасно показују да кнежева вечера није увек и свуда схватана као једна свечана припрема за велику косовску жртву.

Поред истакнутих има још и других сличности између косовских песама, нарочито бугарштице, и песама о Виламу и Ролану. Вивиан, после бегства Тибоова и Естурмиева, јуначки се бори, док му непријатељи не убише под њим коња, па после и њега ранивши га у главу. Иста је ствар и с Милошем у бугарштици, само што на коња Милошева Турцима скреће пажњу глас из облака, док важност за исход борбе коња Вивианова увиђају сами непријатељи. То што је, по бугарштици, Милош у даљој борби, без коња, остао без десне ноге, а није био рањен у главу, има, опет, своју паралелу у *Chançun de Willame*, по којој је на исти начин Гијом, Вивианов стриц, победио неверничког краља Дерамеа.

За проучавање питања француских утицаја на наше косовске песме важна *Chançun de Willame* има још извесних детаља аналогних с детаљима из неких Вукових десетерачких песама косовског циклуса. Тако на пр. позната сцена између царице Милице и слуге Голубана („Цар Лазар и царица Милица", Вук, II, 44) потпуно је идентична са сценом између жене Гијомове Гибурк и његова синовца Гиоа, као што је у многоме слична сцена између Милице и Владете војводе („Царица Милица и Владета војвода", Вук, II, 48), који јој прича о погибији косовских јунака, са сценом између Гијома и жене му, кад јој Гијом прича о подвизима француских јунака и њиховој погибији.

Поред истакнутих аналогија између нашег косовског епоса и француске *Chançun de Willame*, писац, да би без усиљавања и не ограничавајући се само на једну песму још боље поткрепио своју тезу о француском утицају на песме косовског циклуса, послужио се и *Песмом о Ролану*, која са своје стране има сличности са *Chançun de Willame*. Овде је истакао као нарочито важан детаљ у сличности ситуације кад, по бугарштици, Милош, на измаку своје снаге, кликује за помоћ, као и Ролан својим рогом. Мотиви сцена су идентични, и ако постоје ситне разлике у извођењу.

Проучавајући наш косовски циклус и сравњујући га с француским циклусом Гијома Оранжког, Г. Банашевић је успео да пронађе паралеле, или бар мало даље сличности и у стварима које немају тако велике важности у развоју косовске трагедије. Тако на пр. легенда о породици Југовића, отац стари Југ Богдан и девет брата, од којих је најстарији Бошко барјактар, а сваки у боју заповеда војском од девет хиљада људи (Југ дванаест хиљада), и сви гину за цара Лазара за кога је удата њихова сестра Милица, има паралелу у једној од песама циклуса Гијома Оранжког у којој се пева о Емериу Нарбонском и његових седам синова од којих је један, Гијом, осветник смрти Вивианове, у исто време барјактар војске краља Луја за кога је удата сестра му. Неслагање у броју синова у нашој и француској верзији с једне стране, а деоба француске војске у *девет* одељења (код нас командовање са *девет* хиљада) и употреба броја седам у нашим песмама косовског циклуса (седам брата Нарбонаца

код Француза) с друге стране, све то може бити објашњено познатим и честим побркама и заменама у народној традицији, али сличности су очевидне и не могу бити објашњене каквом пуком случајношћу.

У трећем делу своје студије Г. Банашевић даје резиме својих истраживања. Не желећи ипак на основу истакнутих интересантних сличности између неких chansons de geste и народних песама косовског циклуса правити дефинитивне закључке о директном или књижевном утицају ове или оне француске песме на нашу епску поезију, може ли се а да се, на основу свега истакнутога, не призна утицај chansons de geste на формирање легенде о косовском боју? Признајући тај утицај, писац одговара на питање где се легенда формирала и каква је била прва песма о косовском боју. Њу је могао испевати професионални песник, познавалац западне поезије, и та прва песма није била народска. Да је народ створио своје песме одмах после боја на Косову, па ове утицале на песму професионалног песника, зар би тако оскудне биле у подацима о косовској вечери и издаји Вуковој старе српске хронике и Константин Филозоф, који око 1431 пише своју биографију деспота Стевана? Због тога писац претпоставља да се поетска легенда о косовском боју створила много после самог боја и у крају далеко од места догађаја. Народ са Косова и около њега није имао никаквог разлога правити издајицу од Вука Бранковића, једнога од ретких српских великаша који су и после Косова наставили борбу с Турцима, кад тип издајице не би био један општи књижевни тип какав се често среће у француским и франко-талијанским епским песмама Средњега Века.

Утврдивши француски утицај на стварање косовске легенде, писцу је лако констатовати да тај утицај није могао бити извршен нигде друго до у Далмацији или њеним острвима. По извесним чињеницама он тврдо верује да је прва косовска песма поникла баш у тој области и одбацује теорију која, без икаквих сигурних доказа, хоће да су прве косовске песме поникле одмах после косовског боја, па онда пред турском навалом биле пренесене на север и у Далмацију. Ово чини тим лакше што је већ показао да је француски утицај сигурно извршен на стварање косовске легенде, која је историчарима већ позната у детаљима око 1500. Она није још формирана у првој половини 15 века, него касније на њено стварање су могли утицати важни догађаји из средине 15 в. (пораз хришћана код Варне 1444 и на Косову 1448), у којима је примао учешћа син Вука Бранковића деспот Ђурађ, што је, у реминисценцији песника из Далмације на први, српски пораз на Косову, могло имати извесног утицаја да, због непријатељског става своје средине према породици Бранковића ради Ђурђева држања у поменутим историским догађајима, издају на Косову припише његову оцу Вуку. Први историчар који говори о издаји Вуковој је Орбини (1601), док непознати талијански преводилац грчког историчара Дуке помиње око 1500 као издајника Драгосава Probiscio (Прибишић?); знак да је Вукова издаја каснији изум.

Завршујући своју студију Г. Банашевић указује на потребно решење неких важних питања (како се прва косовска песма раширила у народу, како се развила у богате десетерачке песме из почетка прошлог века које се одликују једним специфичним националним карактером, какви су били утицаји песама на писану књижевност и ове на песме), која би могла осетно изменити погледе на нашу народну поезију.

У овој својој важној студији Г. Банашевић је показао ванредно познавање предмета и јаку стручну ерудицију. Новина у погледима на оригиналност стварања у нашем класичном циклусу народних песама, заснована на добро и до ситница проученим сличностима у нашим и француским народним песмама, нарочито у нашим бугарштицама, истина са пуно обазривости али и јаком аргументацијом, чине ову расправу још знатнијом, јер, прва са сличним истраживањима, она може да послужи као подстрек за нова открића у замашном питању постанка наших народних песама. Сама по себи пак представља један врло важан корак унапред у решењу тог питања.

И. Зорић.

„Зета и Љешкопоље“. (Етнографски Зборник књ. 38., Београд 1926). Академија Наука у Београду издала је прошле године под редакцијом пок. Цвијића и овај рад г. А. Јовићевића. У издању Академије изашле су од њега књиге о насељима и становништву Црне Горе: *Приморје* и *Крајина, Ријечка Нахија* и *Плаво-Гусињска област;* поред тога недавно објављени рад *Малесија. Зета и Љешкопоље* је пета његова књига из области етнографије. Поред овога он је писао више чланака историјске и етнографске садржине, те би његови радови и његов успјех, који је постигао са школском спремом једног учитеља, могли да послуже за углед свима у нашој покрајини, који се баве књигом и значе као просвјетни радници или људи од пера. Ово још служи као згодан примјер: колико много више значи воља и смисао за рад, него школска квалификација и диплома о стручности.

Своја испитивања о Зети и Љешкопољу г. Јовићевић је вршио по поруци и упуствима пок. Цвијића. Живећи у непосредном сусједству и службујући као учитељ по Зети имао је прилике и могућности да изблизу проучи овај крај и осјети народни живот у њему. Рад има интереса за свакога који хоће да позна старину и традиције у средишту некадање зетске државе и упозна ближе привредне и економске прилике, становништво, нарави и обичаје у овом дијелу Црне Горе. По садржини је рад подијељен на одјељке: о географским особинама земљишта, о старини и традицији, садашњим привредним приликама, насељу и поријеклу становништва и о обичајима. Писац је пружио доста интересантних проматрања и података о Зети и њеним насељеницима. Има занимљивих мјеста и за историчара као и етнографа. Јер ради бољег изналажења историјских истина о Црној

Гори и њеној даљој прошлости, потребно је пажљивије и подробније проучавање појединих крајева и племена, терена на којему се живјело, заостатака и трагова ранијега живота, разних мијена у прошлости и т. д. Зета је интересантна у погледу старина, исто тако и живот Срба Зећана, и писац није пропустио своја опажања. Старе цркве и црквине, градине и гомиле, предања и слично, једва да је што пропуштено. Могло би се можда замјерити толико што није искоришћена ранија литература, спомени и записи. И што одјељак о обичајима не пружа довољно локалне боје, него су наводи већином општијега карактера; психичке особине и менталитет Зећана, који имају доста типичнога, могли би бити изнијети одређеније, са више посебних црта.

„Зета и Љешкопоље“ је иначе ваљан принос науци у низу етнографских испитивања о Црној Гори. Писац би задужио свој крај, као и националну науку, када не би још стао у својим старијим годинама, и ако наша овдашња средина не даје потребног импулса за рад и не показује увијек дужно признање оваквим просвјетним радницима, који јој у сваком погледу служе на част, а којих је данас и сувише мало.

Да нагласимо још једном: радови ове врсте имају своју нарочиту вриједност за нас у Црној Гори, јер живимо у једном прелазном времену, када се у хитњи за оним што је практично и од дневне користи предаје забораву цио дојучерашњи ток ствари. Међутим, данас би се могло уочити и забиљежити много значајнога од онога што пролази и што ће се доцније тражити, а неће се видјети. Садржином оваквих радова пружа се материјал не само за познавање прошлости, традиције и старине, него се познаје народни живот и његова душа, оно што лежи у основи свију нас, — материјал за проучавање и познавање самих себе.

Ј. Вешовић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Песме Будућих (Издање *Књига за Народ*, Сарајево 1927, страна 78, 8°, цена 15 дин.) „.... У неком забаченом селу или паланци животаре можда и тињају ватре талената, које треба само мало распретати и потаћи, па да се распламте....“ речено је у предговору ове књиге и тиме донекле одређен и њен циљ. И код нас, као и код других народа, има талената који се изгубе и расплину у опште народне покрете, било због тога што их ни сами носиоци нису свесни, било да их околности пригуше. Није редак случај да су многи самосвесно откривени књижевни таленти остали неисцрпени, јер су при првим трзајевима одрицани. Мало је било, а и данас нема много, уредника књижевних часописа који без предрасуда цене радове које добију, они обично читају прво потпис, па тек онда рад; више полажу

на књижевну репутацију једног сарадника него на вредност његова дела. Отуда су понеки наши, касније признати књижевници у почетку своје каријере муку мучили „да пробију лед“, а колико их је, можда врло даровитих, који нису имали толико самопоуздања да по неколико пута куцају на истим вратима па су се одмах у почетку повукли? Зато је врло умесна и похвална била намера уредника *Књига за Народ* да потражи младе, још не афирмиране песнике и да прикупи и објави у једној збирци њихове радове; „распретати и потаћи“ таленте, како он каже.

Друго је питање колико је он у томе успео. А није потребно чекати да то „време покаже“, јер није потребно имати ни трунке видовитости да би се могло говорити о успеху ове збирке; о томе у колико је уредник успео да пронађе таленте „који раде и живе непронађени у народу“ и о томе колико ови млади песници *обећају*. Нико у овим песмама неће ни тражити апсолутну вредност, него ће их мерити по искрама које у њима светлуцају. Нико, затим, неће у овој збирци гледати скицу наше будуће поезије, нити ће по њој прорицати вредност и оријентацију те поезије.

Сва је прилика да прикупљање песама за ову збирку није било добро организовано, јер број песника требао би свакако да буде већи. У нашем народу многи се људи кушају у поезији; у јужним крајевима мало их је иоле отргнутијих који бар по неколико песама нису испевали у животу. А кад се узме у обзир да песници заступљени у збирци махом нису сасвим непознати публици, онда је број „распретаних“ врло мален.

У збирци, даље, има песама, и приличан број, које никоме ни обликом ни суштином ништа не кажу, нити наговештавају будућег песника. *Одлазак* г. Милеве Ракић као да је импровизован за децу у забавишту: „Преко плавог мора пловим
У незнани крај,
Ал' великог Бога молим
За мој завичај“ и т. д.

Миловање Вељка Петровића—Иглина је недотупавно пабирчење по двема-трима Ракићевим песмама. Могле су изостати и: *Октобарска ноћ* М. Војновића, обе песме М. Стевановића, једна *(Седам стихова)* Јосипа Ослера, *Завичају* Н. Радића, и још по која, па да књига ништа не изгуби у вредности. Мерило за овакву збирку заиста је требало да буде ниско, врло ниско, али ипак морала се поставити извесна граница.

Од ових четрдесет и три песника, колико их је у збирци заступљено, има их двадесетак чије песме обећају ваљаног песника. Г. Душан Васиљевић свакако је први међу овима. Четири његове песме у збирци *(Дух Земаљски, Пред Бескрајношћу, Геније Бола,* и *Прометејева Жеђ)* одају завитлан унутрашњи живот песников. Овај „названи талог и пригњечен сироти сељак“ *(Геније Бола)* духом је закрилао у један виши свет мисли. Он је, истина, још увек неизрађен и несређен; нечега нејасно израженог и недореченог има у његовим

песмама. Он се изражава у слободном стиху, и добро чини, али и с том упрошћеном формом он се бори; и језик и правопис чине му потешкоће. У његовим песмама, затим, нема много лиризма; каткада само, кад очајно завапи, као да оштрицом бризне срце, иначе говори уму. Али она унутрашња позадина песме, оно из чега само ниче добра песма, то је код њега богатије, много богатије, него било код којег другог песника ове збирке. — Г. Илија Грбић *(Зашто?)* носи у себи топао и благ лиризам; *Обмана* Г. Атифа Љубовића није банална песма. Па онда Р. Лазаревић, С. Ђокић, К. Н. Милутиновић, Х. Диздар, Б. Дејановић, А. Алијагић, М. С. Матовић наговештавају добре песме.

Може се говорити о неким појавама, о заједничким одликама песника ове збирке. Те су појаве карактеристичне, а истоветне су са онима које би се могле констатовати и из једне друге, сличне овогодишње збирке, из *Антологије* часописа *Мисли*, те ћемо их забележити. Наравно, само као појаве код већине најмлађих лиричара, без претенсије да их истакнемо као карактеристике будуће лирике.

Одмах се запажа јединство књижевног дијалекта и извесна регресија у облику и суштини према овоме у поезији непосредно после рата.

Скоро без изузетка сви најмлађи песници у српском делу нашег народа певају источним дијалектом. У збирци која је пред нама песме су највећим делом од песника Срба из јужних крајева, па и поред тога што им је говорни дијалекат *јужни* они се изражавају *источним*. Појава је спонтана, није дошла као резултат каквог „књижевног договора“, него као последица уверења сваког песника појединачно. Долази као завршна етапа тихе борбе за књижевни дијалекат. Та борба је, бар што се српског дела нашег народа тиче, дефинитивно и правилно решена у корист источног дијалекта.

У обема поменутим збиркама преовлађује стара, „класична“ форма над слободним стихом. Мотиви су стварнији, ближи свакидашњици. Утицај поезије из првих година овога века, која је до скоро ниподаштавана, јавља се и све је јачи. Понекад је толико јак да, нарочито међу *Песмама Будућих*, има ропских копија понеке Ракићеве, Шантићеве или, ређе, Дучићеве песме. (За *Миловање* Вељка Петровића—Иглина већ смо рекли да је сва из Ракића; његова *Љубав* и сувише потсећа на *Једну Сузу* Шантићеву; последње две строфе у *Жалосним Врбама* Ј. Николића, сличне су завршним строфама Ракићева *Долапа;* и тако даље.) Ово последње може се објашњавати младошћу и несвршеношћу песника; они још нису нашли *свој* израз, али је карактеристично где траже узоре. Имамо разлога да тврдимо да овим људима није непозната наша новија, послератна лирика. Има код ових по нека смелија фигура, једно финије, истанчање осећање језика, духовите виртуозности у употреби речи, што је један од позитивних резултата послератног „тражења новог“. Али они *хоће* да буду ближи животу у суштини, а у облику да савлађују тешкоће старог, „класичног“ стиха. За то повраћање свакидашњици карактеристични су чести изразито социјални мотиви, (*Жртве* А. Алијагића, *На Блатним Рекама* М. С. Матовића, код Д. Васиљевића, и тако даље), којих није било много у индивидуалисаној послератној лирици.

На крају још нешто о самој збирци. Ми не видимо чиме се уредник руководио да ред песама буде баш овај. Нису сређене ни по песницима, ни по мотивима, ни по вредности; као да се на ред није ни обраћала пажња. Иначе техника књиге је одлична, издање је скоро луксузно.

Поред свих недостатака, књига ипак представља леп резултат једног племенитог напора. Није се сасвим успело, али и овако књига је добит. Ако ништа друго, она својом појавом значи неку моралну награду овим младим, „будућим“ песницима. А то се, на првом месту, и желело.

В. Латковић.

Велибор Глигорић: **Лица и маске**: Београд 1927. (Бора Станковић, Иво Војновић, Јован Дучић, Милан Ракић, Љубомир Недић, Слободан Јовановић).

Ово је већ друга збирка критика Г. Глигорића. У првој његовој збирци („Критике“) узета су у оцену ова књижевна имена: Јован Скерлић, Богдан Поповић, Душан С. Николајевић, Иво Андрић, Милош Црњански, Мирослав Крлежа, Драгиша Васић, Стојан Живадиновић. Својим, дакле, критикама захватио је Г. Глигорић, у главном, две генерације: оне чије је књижевно име везано за крај деветнаестог и првих петнаестак година двадесетог века; и оне који су се дефинитивно формирали, или се и први пут јавили после светског рата.

Г. Глигорић је учинио један одважан корак: први је, може се рећи, почео критички гледати на оне који су пре рата „блештали“, а који данас спадају у „стару гарду“. То је посао који би сам по себи требао да значи читаву једну малу револуцију. Па ипак обе књиге Г. Глигорића прошле су доста неопажене, како од оних који стоје уз „старе“ тако и од „нових“.

Критике Г. Глигорића писане су књижевно. Г. Глигорић има књижевног укуса, има духа, инвенције, стила. Што се тиче његових закључака, судова, оцена, они нису увек ни врло нови, ни врло тачни. Његов дефинитивни, курсивом исписани, закључак о Бори Станковићу каже да је Станковић ..... „у суштини својој најмање .... под утисцима књижевности која код нас у главном живи од угледања и претакања“. То је питање Станковићеве оригиналности, које је довољно наглашено још и пре рата, те не представља неку нарочиту новину. Много нам новије и смелије изгледају неке карактеристике Г. Војновића. „Иво Војновић је више лирски песник него ли драмски писац“, каже Г. Глигорић. Констатација нам изгледа и довољно нова и у основи тачна. „Његов лиризам, каже даље Г. Глигорић, није без афектације женске врсте, без приморске разметљивости“. Војновић је по њему песник изумирања дубровачког властелинства, „умирања које се оплакује женским патетичним сузама“. Ма колико оштро и драс-

тично казане, ове карактеристике садрже у себи зрно истине. Нарочитом оштрином писан је оглед о Љубомиру Недићу, у коме писац гледа оца модерне српске критике. Недић је директно симпатија Г. Глигорића. Чињеница је да је име Љубомира Недића малко забо- рављено у нашој књижевности, као и да је тај заборав неоправдан. Сасвим је, онда, доследно да је и Г. Слободан Јовановић, који је с онолико живог интереса писао о Недићу, највећим делом симпатија Г. Глигорића, ма да не онолико колико Недић.

Ако бисмо морали укратко дати оцену књижевне вредности Г. Глигорића, ми бисмо се ограничили на ове две примедбе: 1) књижевни таленат Г. Глигорића није продубен, није постављен на једну ширу естетску подлогу, и 2) књижевни судови г. Глигорића сувише су једнострани, сувише заоштрни у једном правцу. Г. Глигорић је кратког даха, прек и сувише одсечан и категоричан. Мислимо да то не долази толико од његовог темперамента, колико од уског видика и једне не сасвим симпатичне жеље да се човек осети и изазове дискусију. Г. Глигорић не убеђује, не тврди. Како је уз то Г. Глигорић поборник извесних нових мерила у нашој књижевности, он код оних писаца о којима нема повољно мишљење наглашује само оне особине, које им иду на штету; он затим те особине потенцира, те се тако физиономија дотичног писца искривљује. Тако је, на пример, Г. Јован Дучић испао поглавито човек из народа, „уча" који је хтео на силу да постане отмен; г. Богдан Поповић испао је као човек који хоће да преотме историјско место Љубомиру Недићу; Г. Слободан Јовановић испао је као човек, који је хтео да стече европску репутацију, па у теме није успео. Есеји Г. Глигорића остављају утисак фељтона, без потребне су дубине, ширине, хладнокрвности и убедљивости. Ако се прими претпоставка, да је код нас потребно учинити крај утицају старије књижевне школе, Г. Глигорић није од оних, који ће тај утицај сузбити. Ако се старија школа пореди са неком зградом, Г. Глигорић мање личи на човека који прави јуриш да продре у саму зграду, а више на демонстранта који се камењем баца у прозоре.

W.

Дечја књижевност, уредио Миливоје В. Кнежевић. Суботица, 1927. — Појава ове књиге пружа нам прилику да опет, на овом истом месту, подвучемо утешну чињеницу — да се код нас у задње време почиње правилно схватати значај онога што се обично зове „дечја књижевност". Одбачено је погрешно појимање рада на књизи за децу као нечега неозбиљнога и недостојнога „правих" књижевника који треба да се баве само „правом књижевношћу", а за дечју лектиру нека се старају њихови васпитачи, учитељи и докони људи. Данас се и дечја књижевност, управо рад на стварању за децу корисних и лепих књига које задовољавају свим захтевима праве и добре уметности, без обзира толико и на лакоћу фабуле, правилно сматра озбиљним делом књижевности. Због тога су данас наша деца у могућности да с уживањем и лако читају одломке из дела или читава дела добрих писаца наших и страних преудешена или изворно написана према њиховом узрасту и појимању, без оних ранијих обавезних чудноватости и, истина, добронамерних али погрешних и за дете досадних укалупљавања свега и свачега у моралне и друге поуке.

Приказујући нешто раније у овом часопису, по нашем мишљењу, успелу прераду „Г. Вијенца" од Г. Богосављевића, указали смо тада да се у последњих неколико година појавило код нас неколико врло добрих преведених и оригиналних дела за омладину. На томе се ево није зауставило, јер *Дечја књижевност* у уредништву Г. М. Кнежевића представља, уопште узето, једну корисну и за децу занимљиву књигу што се тиче њеног забавног дела, јер су у њој још и четири стручна, научна чланка о дечјој књижевности, која су, због извесних појмљивих особина, најчешће ван домашаја дечјег схватања и разумевања. Факат да је уредник у књигу намењену деци унео и суве, научне чланке, писане иначе ванредно добро, објашњава се тим што књига, право говорећи, није ништа друго од у целости прештампан задњи број „Књижевног Севера" намењен и деци и питањима дечје литературе. Штампати број једног часописа, посвећен једном питању, али намењен разноврсној публици, па стога и с чланцима разноликим и по унутрашњој вредности и по материјалу, лако је разумљиво и оправдано је. Али то исто прештампати искључиво за децу, јер свака друга намена ове књиге после објављеног броја часописа не да се правдати, мислимо да није требало. Уредник би много боље учинио да је као засебно издање пустио само забавни део за децу, од које су, вероватно, мало њих претплатници на његов часопис, па се стога не би можда могли користити његовим забавним стварима.

Забавни део књиге пред нама састоји се од прозних и поетских радова, а има и две слике у драмској форми. Да се дете упозна с разним врстама књижевних радова, ствар веома добра и корисна. За дете су врло лепе три приповетке И. Брлић—Мажуранић, Ј. Краљића и Ј. Цвртиле са занимљивом фабулом, изложеном лаким књижевним стилом. Врло добре су две лаке песмице Гвида Тарталье, једна Милете Јакшића и једна Б. Тониа, а и остале мање више могу поднети. Остали радови такође су добро подешени за децу, изузев донекле „Разговор Турака" који и предметом и стиховима, чини нам се, није успео.

Од чланака научног карактера три, Ј. М. Продановића, М. Шевића и С. Поповића, садрже пуно финих и тачних опажања о дечјој књижевности. Чланак Љ. Крајачића је кратак информативан преглед омладинске књижевности у Хрвата.

На засебном листу, пред текст, дата је лепа слика дечје главе од Миле Вод.

И. З.

БЕЛЕШКЕ.

Целокупна дела Петра Петровића — Његоша. — (Књига прва, већа дела; Београд 1926; ст. 355; цена 25 дин. — Књига друга, мања дела; Београд 1926, ст. 487; цена 40 динара. Државно издање).

У редакцији Г. Милана Решетара изашла је прошле године прва, а пре кратког времена друга књига Његошевих дела. Прва књига садржи *Горски Вијенац, Лучу Микрокозма* и *Шћепана Малог;* друга сва остала, мања дела. По брижљивости с којом је приређено, а нарочито по солидној техничкој опреми, ово издање знатно је боље од ранијих државних издања наших великих књижевника, од Вукових и Доситијевих дела.

Намена издања је двојака: оно треба да представља прво *критички* сређено издање целокупних Његошевих дела и као такво да послужи науци, а истодобно то је добра и јевтина књига за најшире слојеве читалаца. Као критично издање за науку оно је можда без крупнијег приговора, као популарном издању, међутим, мора се замерити недостатак коментара. Било је у нашој јавности ту скоро говора о досадашњем коментарисању Његоша, па је изнесено и мишљење да би Његоша требало једном издати без коментара. Ми се с тим не можемо у потпуности сложити. Ако се, било из каквих разлога, избегавало мање-више субјективно и никада апсолутно сигурно коментарисање мисли и просечном читаоцу нејасних места у Његошевим делима, ипак се није смело дати овакво издање без објашњења мање познатих историских имена, имена места, провинцијализама, тамних реминисценција и сличног. Речено је да коментари испод текста скрећу читаочеву пажњу, ометају течно читање. То је тачно. Али сва објашњења која ми тражимо могла су доћи на крају дела, као речник. Такав један речник добро би дошао издању ако се оно узме и као издање искључиво за научне сврхе.

У трећу свеску Његошевих дела ући ће његова писма. Тај веома драгоцени материјал за студију Његоша и његова доба био је до сада, изузимајући врло мали део, непознат јавности, те ће књига бити у толико од већег интереса. Четврту, последњу књигу чиниће исцрпна студија о Његошу од Госп. Павла Поповића, професора Универзитета.

Вил.

Воспоминаніа С. Д. Сазонова. Париз, 1927. страна 399. Пре неког времена појавила се у штампи књига на руском језику под горњим насловом министра спољних послова бивше царистичке Русије. Она је интересантна за нас у толико што говори о руској балканској политици, и о српском питању, почев од анексије Босне и Херцеговине, која је по ауторовом схватању била први чавао у мртвачком сандуку бивше Аустро-Угарске монархије, све до светског рата. Дело је писано с намером да се објасни како се спремала велика катастрофа и што је све руска влада чинила да је отклони, а у исто време да се покаже неоснованост извесних страних тумачења догађаја. Писац сматра да ће његове успомене бити од користи будућим историчарима приликом проучавања архивске грађе.

Љ. Мих.

D-r M(ilutin) M. M(ažuranić): Matija Mažuranić (1817—1881, brat pjesnika i bana) Zagreb, 1927. — На двадесет и три стране мале осмине излаже писац живот свога деда по мајци, брата песника „Смрти Смаил-аге Ченгића“ а оца нашег познатог књижевника Франа Владимира Мажуранића, који се, после дугог ћутања, опет вратио књижевности (и то први пут преко јулске свеске „Записа“). У овој књижици има занимљивих података о породици Мажуранића (која се по предању преселила после косовске битке у Приморје расцепивши се у две групе — Мажураниће и Јанковиће, ускочке јунаке), затим по неки детаљ о песнику Ивану и по нека згодна забелешка о приликама његова доба. Најинтересантнији је, разуме се, овде живот самога Матије, који је приказан, и ако нешколован, као врло даровит и паметан човек. Сањајући, заједно са браћом Иваном и Антуном, не само о културном него и о политичком уједињењу нашег народа, Матија је четрдесетих година прошлог века ишао у тајне политичке мисије по Босни и Херцеговини, чак је био и у некој хајдучкој чети, а неко време пробавио је и на Цетињу. На захтев браће, написао је Матија, састав „Поглед у Босну“ у коме је дао своја опажања о тешким приликама хришћана у Босни. Четрдесетосме оружао је по Приморју чете и помагао бана Јелачића, а после аустријске познате незахвалности према нашем народу постао је велики русофил и спас очекивао једино од Русије. У осталом делу књижице изложен је културни рад Матијин у родном месту и његова честа и далека путовања по свету. — Причање је живо, те се књижица чита врло лако, нарочито што добар део њен заузимају духовите причице из живота Матијина.

И. З.

D-r Nikola Ćorić: Grad Kotor do god. 1420, s osobitim obzirom na bosansku prevlast (1385—1420) 8° s. 1—108. Tisak kr. zem. kaznione u Staroj Gradiški: God? Cijena? У нас су доста ријетке монографије појединих вароши и градова, па смо с нарочитим интересом очекивали овај рад г. Ћорића. Књига је писана махом на основу грађе из млетачких и дубровачких архива и донекле на основу наше старије историјске литературе, ради чега и даје импресију, као да је веома давно писана. Ипак, с изворима, с којима је писац располагао, дао је детаљну слику живота Котора од најстаријих времена до почетка XV. вијека.

Хрватске књиге — то са жалошћу констатујемо — писане су још увијек слабим језиком. Књига г. Ћорића чини у овом донекле,

али само донекле, изузетак, ма да и у њој има велики број правих језичних наказа. Какав је то књижевни језик, у којем се налазе ријечи и изрази: предмнијевати, врховништво, слобоштина, потрепштина, паче, обавит (мј. обавијен), заточје, допитати задовољштину?! Или зар је писац са сигурношћу очекивао, да ће му читаоци погодити, да „за пруће се странке“ значи: за странке, које се парниче, свађају и т. д. и т. д. Техничка израда књиге управо је никаква; читава књига састављена је по од два листа, и с масом погрешака тако да човјек — ако се може то рећи — изгуби сваки апетит, да је чита и с благословом дочита.

Д. В.

Синиша Пауновић: Из Кутова душе. — Један од наших јачих млађих песника је несумњиво г. Синиша Пауновић, који је ту скоро издао прву збирку — *Из Кутова душе* — збирку која представља заобљеност и сталожност младог песника. Г. Пауновић је већ нашао себе, одредио правац, индивидуално се развио. Његов разбуктали таленат лагано се формира и таложи, тако да ова збирка долази као зрео плод, јер сваки стих је искрена вибрација песничке душе. У збирци нема ни конвенционалности ни почетништва... Она није прерана, она је шта више задоцнела....

На шездесет четири странице, отиснуте су четрдесет и две песме, подељене у пет циклуса. Г. Пауновић пева све у духу одрођења, лутања, патњи јер:

... ја нисам, веруј, за то крив:
крива су моја скитања,
и дуга, дуга лутања
кроз овај голем, шарен свет....

И после тих стихова, који показују и индивидуално обележавају младог песника он каже:

... свет не дâ да трајан
остане спомен ни чему!....

Дакле, песник је по мало песимиста. Његов песимизам је у ствари револт, револт грешне младости.....

.... а ипак свега сит сам, све ми смета
И све ме боли и дани ми гнусни!...

А затим у резигнацији кличе:

... О, шта је ово, шта се са мном збива?!....

Из Кутова душе су изливи бола једне напаћене душе која кроз песму ублажава бол.....

Рад. Марковић.

ЧИТУЉА.

Бојан Пенев. У Софији је 27 јуна напрасно умро Бојан Пенев, професор софиског универзитета за катедру историје словенских књижевности.

Своју научну делатност Пенев је почео још као студент, а први опсежнији рад — монографија о Пајсију Хилендарском, бугарском историчару из друге половине 18 века, родоначелнику нове бугарске књижевности, пријатељу нашега Рајића — донео му је катедру историје књижевности на софиском универзитету. За двадесет година свог научног рада Пенев је дао богат низ опсежних студија и краћих написа из широке области словенске филологије. Поред бугарске нарочито много се бавио пољском књижевношћу. Са нашом, српско-хрватском књижевношћу мање се бавио. Написао је један чланак о Доситеју у бугарској књижевности, (Доситей Обрадовичъ у насъ, 1912), затим два краћа чланка о Љубену Каравелову, вредном сараднику Светозара Марковића. О овом последњем Пенев је написао и опсежну студију која је остала у рукопису.

Његов рад на књижевној критици није од мање важности. Он је, по речима Г. Цанева, био критичар „с дубоким осећањем одговорности за свој рад, с јасним циљем, с упорном и слободном вољом, с трезвеним погледом на сународнике“. — Пенев је љубитељ музике, одличан познавалац њен, обожавалац Бетовена. О овом је писао у неколико махова. Његово интересовање простирало се и изван граница литературе и уметности. Пажљиво прати цео јавни живот свога народа. Познати су његови чланци о бугарској интелигенцији.

Број његових објављених радова је обилат, у рукопису је остало неколико завршених или тек започетих радова, па ипак „у кратком животу, који му судба одреди, није успео ни напола да открије своју богато обдарену личност. Жива и непосредна, та личност остаје у интимној пријатељској дружби, у разговорима и писмима, у свирању и уметничким настројењима“. (С. Казанџијев). —

Пенев је рођен 27 априла 1882 у Шумену. Од 1909 био је хонорарни доцент, а од 1925 редовни професор софиског универзитета.

Вил.

БИБЛИОГРАФИЈА.

Добили смо на приказ:

Цетиње и Црна Гора приредило Проф. Друштво, уредио Данило Вуловић. Издање књижарнице Рајковић и Ђуковић, Београд, 1927, 8°, 386; цена 60. дин.

Односи између Босне и Србије 1805—6 и бој на Мишару од Јова Б. Тошковића (докторска дисертација), Суботица, Градска Штампарија, 1927) 8°, 158; цена 30. дин.

Русија која долази од Ал. Ксјуњина, Београд 1927; 8°, 167; цена 30. дин.

У Постојбини Наших Копаничара и Зографа од Ж. Милићевића, Београд, 1927, вел. 8°, 48; цена 10. дин.

Песме од Ж. Милићевића, Београд, 1927, 12°, 27; цена 15. дин.

За Утехом од Јована Радуловића (с предговором Симе Пандуровића), Београд, С. Б. Цвијановић, 1926, 8°, XVI+104; цена 20. дин.

Плаве Молитве од К. Н. Милутиновића, Београд, Издање „Књижевне Ревије", 1928) мала 8°, 40; цена 10. дин.

Виђења дијака Божидара од Божидара Ковачевића, Београд, издање С. Б. Цвијановића, 1927, 8°, 54; цена 15. дин.

Сутони од К. Н. Милутиновића, Београд, 1926, издање групе „Пријатеља Књижевности", 8°, 24.

Календар Просвета за 1928. годину, Уредио: Редакциони Одбор Задруге Социјал-Културног Рада; издање Друштва *Просвете* Сарајево, 8°, 128.

Давид Коперфилд, препричала за младеж Алиса Џексон, превео с енглеског Душан Богосављевић, Издање С. Б. Цвијановића, Београд, 1927; 8°, 147; цена 25. динара.

Свети Саво на Мељаку, светосавски фрагмент у једном чину, од Владислава Тмуше. Издање „Књига за народ", Сарајево 1927, 8°, 24.

Народно Благо, лист за објављивање народних умотворина, излази једанпут недељно, Уредник Н. Т. Кашиковић св. 1—4, (Погибија Будалине Тала, Марково јунаштво, од Змијања Рајко, Ђерђелез Алија) Сарајево, 1927, тромесечна претплата 25. дин.

Aktuelna pitanja: Sociologija i današnja društvena nesređenost, od B. Kebeljića, Uređuje: Srđa Đokić, Sarajevo, 1927; 16°, 16.

ИСПРАВКА.

У чланку „Стогодишњица Матице Српске" од М. Кићовића поткрале су се ове крупније погрешке: *радњи* м. *жаром* (259 с., 14 ред одоздо), *нашим* м. *својим* (259 с., 5 р. одоздо), *писма* м. *имена* (260 с., 4 р. одозго), *Простак* м. *Протак* (260 с., 14 р. одоздо), *ображе* м. *одрже* (264 с., 7 р. одоздо), *уваженије* м. *уверенције* (259 с., 21 р. одоздо), *чисму* м. *писму* (259 с., 20 р. одоздо).